

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**NEOREALİST KURAM ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI
(2002 – 2012)**

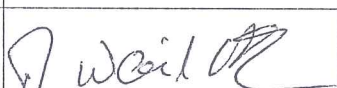
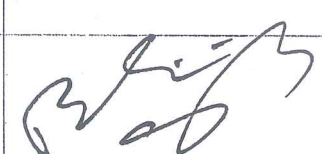
LATİF PINAR

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. SİBEL TURAN

EDİRNE 2014

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

LATİF PINAR tarafından hazırlanan **NEOREALİST KURAM ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI (2002-2012)** konulu **DOKTORA** tezinin sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 27.-28. maddeleri uyarınca 17.06.2014 Pazartesi günü saat 10.30'te yapılmış olup, tezin* **...Kabul...Edilmesine.....**
OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Başkan Prof. Dr. Sibel TURAN (Danışman)	Kabul Edilmesine	
Üye Doç. Dr. Mustafa Nail ALKAN	Kabul Edilmesine	
Üye Doç. Dr. Fahri TÜRK	Kabul Edilmesine	Fahri Türk
Üye Doç. Dr. Burak GÜMÜŞ	Kabul Edilmesine	
Üye Yrd. Doç. Dr. Sibel KAVUNCU	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında “Kabul Edilmesine /Reddine” seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10041081
Yazar Adı / Soyadı	LATİF PINAR
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 28387646420
Telefon	5444937383
E-Posta	latifpinar@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Neorealist Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (2002-2012)
Tezin Tercümesi	The Middle-East Policy of Turkey in the Framework of Neorealist Theory (2002 - 2012)
Konu	Uluslararası İlişkiler = International Relations
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Uluslararası İlişkiler Bölümü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2014
Sayfa	281
Tez Danışmanları	PROF. DR. SİBEL TURAN 24508893278
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 22.06.2017 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum. NOT: Ertelene süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

22.06.2014

İmza:..........

Tezin Adı : Neorealist Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası
(2002 – 2012)

Hazırlayan : Latif PINAR

ÖZET

2002 yılında gerçekleştirilen genel seçimler sonucu iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde geleneksel olarak sürdürdüğü güvenlik öncelikli dış politika anlayışını terk etmiş ve bu bölgede Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı adı verilen yeni bir dış politika anlayışı doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerle olan sorunlarının ekonomik, kültürel ve toplumsal araçlar vasıtasıyla çözümlenmesini ve bu ülkelerle olan ikili ilişkilerin imkanların el verdiği ölçüde geliştirilmesini amaçlayan bu yeni dış politika anlayışı, kısa vadede kendisinden beklenen sonuçları vermiş ve Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yer alan birtakım ülkelerle olan ilişkilerinde dikkate değer bir ilerleme gerçekleşmiştir. Fakat bu ilerleme çok uzun soluklu olmamıştır. Özellikle söz konusu bölge içerisinde yer alan İsrail'le yaşanan Mavi Marmara Krizi ve Arap Baharı olarak nitelendirilen halk hareketlerinin Suriye'ye sızramasının ardından bu ülkeyle yaşanan Suriye Krizi, Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımının işlevselliğini önemli ölçüde yitirmesine ve bu bağlamda başarısız olmasına neden olmuştur. Nitekim söz konusu politikanın başarısız olmasının ardından Türkiye, yaşanan bahsi geçen krizlerin etkisiyle, Ortadoğu bölgesinde yeniden güvenlik öncelikli bir dış politika takip etmeye başlamıştır. Bu doğrultuda çalışma, Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında yeni dış politika anlayışı çerçevesinde şekillendirdiği Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temel esaslarını ve bu esaslarda meydana gelen değişiklikleri neorealist kuram çerçevesinde açıklamak amacıyla yapılmıştır.

Çalışma, tanımlayıcı bir niteliğe sahip olarak, 2002-2012 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine olan dış politikasını ve bu politikanın temel dayanak noktalarını neorealist teori çerçevesinde analiz ederek açıklamaktadır. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm genel itibariyle çalışmanın kavramsal ve

kuramsal çerçevesini içermektedir. İkinci bölümde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının tarihsel arka planı analiz edilmektedir. Üçüncü bölümde ise neorealist kuram çerçevesinde 2002-2012 yılları arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neorealist Teori, Türkiye, Ortadoğu, Türk Dış Politikası, Komşularla Sıfır Sorun Politikası Yaklaşımı

Name of Thesis: The Middle-East Policy of Turkey in the Framework of Neorealist Theory (2002 – 2012)

Prepared by : Latif PINAR

ABSTRACT

Justice and Development Party which came into power as a result of the general elections held in 2002 left the security-priority sense of foreign policy which Turkey traditionally maintains in the Middle East region and started to act in line with a new sense of foreign policy called as the Policy of Zero Problems with the Neighbours approach in this region. This new sense of foreign policy aiming the settlement of Turkey's problems with the countries located in the Middle East region via economic, cultural and social means and the development of the bilateral relations with these countries within the bounds of possibility gave the results expected from it and achieved a remarkable progress in Turkey's relationships with several countries located in the Middle East region. However, this progress was not very long-term. In particular, the Syrian Crisis experienced with Syria after the civil commotions characterized as the Mavi Marmara Crisis and the Arab Spring experienced with Israel located within the said region spread to Syria caused the Policy of Zero Problems with the Neighbours approach lost its functionality to a considerable extent and failed in this regard. As a matter of fact, after the said policy failed, Turkey started to follow up a security-priority foreign policy again in the Middle East region by the effect of the mentioned crisis experienced. Accordingly, the study was carried out for the purpose of describing the basic principles of Turkey's foreign policy for the Middle East region which Turkey configured within the framework of the new sense of foreign policy between the years of 2002-2012 and the changes which occurred in these principles within the framework of the neorealist theory.

The study has a descriptive characteristic and analyzes and describes Turkey's foreign policy for the Middle East region between the years of 2002-2012 and the basic reference points of this policy within the framework of the neorealist theory. The study consists of three main parts. The first part includes the conceptual

and theoretical framework of the study in general terms. In the second part, the Historical background of Turkey's foreign policy for the Middle East region is analyzed. In the third part, however, Turkey's foreign policy for the Middle East region within the period between the years of 2002-2012 is evaluated within the framework of the neorealist theory.

Key Words: Neorealist Theory, Turkey, Middle East, Turkish Foreign Policy, Policy of Zero Problems with the Neighbours

ÖNSÖZ

Bu çalışmada neorealist teori çerçevesinde 2002–2012 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası analiz edilmektedir. Türkiye, kuruluşundan 2000'li yıllara kadar, Ortadoğu bölgesinde güvenlik öncelikli bir dış politika takip etmiştir. Ancak 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde çok uzun süredir izlediği güvenlik öncelikli dış politika anlayışını terk etmiş ve bu bölgede Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı adı verilen yeni bir dış politika anlayışı çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır. Türkiye'nin Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan başta komşuları olmak üzere diğer ülkelerle geçmişten gelen problemlerinin çözüme kavuşturulması ve bu ülkelerle olan ikili ilişkilerin iyi niyet ve dostluk temelinde geliştirilmesi amacıyla güden bu yeni dış politika anlayışı, kısa vadede kendisinden beklenen sonuçları vermiş ve Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yer alan birtakım ülkelerle olan ilişkilerinde dikkate değer bir ilerleme gerçekleşmiştir. Fakat ileriki dönemde söz konusu bölge içerisinde yer alan çeşitli ülkelerle yaşanan bunalımlar, Türkiye'nin Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde şekillenen yeni dış politika anlayışın işlevini kaybetmesine ve bu doğrultuda başarısız olmasına neden olmuştur. Hatta Türkiye'nin bu yeni dış politika anlayışı yalnızca başarısız olmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin Ortadoğulu ülkelerle olan ilişkilerin daha da sorunlu bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Çalışma neorealist teorinin anlamlandırma gücünden faydalanarak, 2002-2012 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasını, bölgesel kaynaklı olarak meydana gelen krizler çerçevesinde analiz etmektedir.

Doktora eğitimime başladığım günden itibaren benimle çok yakından ilgilenen ve Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasıyla ilgili beni tatmin edecek bir çalışma yapmamı sağlayan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Sibel TURAN'a şükranlarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Yine değerli öğretim üyelerinden; Sayın Doç. Dr. M. Nail ALKAN'a, Doç. Dr. Fahri TÜRK'e, Doç. Dr. Burak GÜMÜŞ'e ve Yrd. Doç. Dr. Sibel KAVUNCU'ya sağladıkları akademik özgüven ve yardımlar için teşekkür ederim. Ayrıca çalışmam süresince desteklerini esirgemeyen değerli babam Cemalettin PINAR'a, annem Fatma PINAR'a, amcam Ş. Sarp PINAR'a ve en yakın arkadaşım Anıl NALKIRAN'a şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
PROBLEM.....	ix
AMAÇ.....	ix
ÖNEM.....	x
SINIRLAMALAR.....	x
TANIMLAR.....	x
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Realizm.....	9
1.1.1. Thukydides ve Realizm.....	12
1.1.2. Niccolo Machiavelli ve Realizm.....	13
1.1.3. Thomas Hobbes ve Realizm.....	14
1.1.4. Edward Hallett Carr ve Realizm.....	15
1.1.5. Reinhold Niebuhr ve Realizm.....	18
1.1.6. Hans J. Morgenthau ve Realizm.....	20
1.2. Kenneth Waltz ve Neorealizm.....	30
1.3. Neoklasik Realizm.....	53
1.4. Realizm ve Neorealizm Arasında Temel Benzerlikler ve Farklılıklar....	54
1.5. Realist ve Neorealist Perspektiften Güç.....	56
1.6. Realist ve Neorealist Perspektiften Güvenlik.....	61
1.7. Realist ve Neorealist Perspektiften Çıkar.....	66

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU BÖLGESİNE YÖNELİK DIŞ
POLİTİKASININ TARİHSEL ARKA PLANI

2.1. Ortadoğu Bölgesi’nin Temel Dinamikleri.....	69
2.2. Uluslararası Politikada Ortadoğu Bölgesi.....	75
2.3. Türk Dış Politikasında Ortadoğu Bölgesi.....	83
2.4. Türkiye’nin Ortadoğu Politikası.....	87
2.4.1. 1923-1938 Atatürk Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası.....	87
2.4.1.1.1923-1930 Dönemi.....	88
2.4.1.2.1930-1938 Dönemi.....	90
2.4.2. 1939-1949 İnönü Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası.....	92
2.4.3. 1950-1960 Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası.....	97
2.4.4. 1961-1979 Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası.....	104
2.4.5. 1980-2001 Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası.....	108
2.5. Ortadoğu Bölgesinde Yaşanan Krizler ve Türk Dış Politikası.....	112
2.5.1. Musul Sorunu.....	113
2.5.2. Hatay (İskenderun Sancağı) Sorunu.....	116
2.5.3. Arap-İsrail Savaşları.....	119
2.5.3.1. 1948 Birinci Arap-İsrail Savaşı.....	119
2.5.3.2. 1956 Süveyş Krizi.....	120
2.5.3.3. 1967 Altı Gün Savaşı.....	122
2.5.3.4. 1973 Yom Kippur (Ekim) Savaşı.....	124
2.5.4. 1955 Bağdat Paktı.....	126
2.5.5. 1957 Suriye Krizi.....	129
2.5.6. 1973 Petrol Krizi.....	132
2.5.7. 1979 İran İslam Devrimi.....	134
2.5.8. 1980 İran-Irak Savaşı.....	136
2.5.9. 1991 Körfez Krizi.....	139
2.5.10. 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları.....	141

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
2002-2012 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU
POLİTİKASI

3.1. 2002-2012 Yılları Arasında Türk Dış Politikasının Teorik Alt Yapısı.....	145
3.1.1. Türk Dış Politikası ve “Stratejik Derinlik”	147
3.1.2. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Dış Politikasının Temel İlkeleri ve Bu İlkeler Vasıtasıyla Ulaşılmak İstenen Amaçlar	156
3.1.3. Komşularla Sıfır Sorun Politikası.....	160
3.2. Türkiye’nin Ortadoğu Bölgesine Yönelik Dış Politikası.....	164
3.2.1. Irak.....	167
3.2.2. Suriye.....	171
3.2.3. İran.....	175
3.2.4. İsrail.....	179
3.3. Türkiye’nin Ortadoğu Bölgesine Yönelik Dış Politikasında Meydana Gelen Değişim ve Uluslararası Sistem.....	185
3.4. Arap Baharı Süreci ve Türkiye’nin Ortadoğu Bölgesine Yönelik Dış Politikasına Etkileri.....	190
3.5. Türkiye’nin Ortadoğu Bölgesinde Yaşadığı Bunalımlar ve Türk Dış Politikası.....	205
3.5.1. Mavi Marmara Krizi.....	205
3.5.2. Suriye Krizi.....	210
3.6. Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye.....	217
SONUÇ.....	227
KAYNAKÇA.....	239

PROBLEM

Bu çalışmada cevap aranacak ilk soru, Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının Kenneth N.Waltz tarafından ortaya konulan neorealist yaklaşım çerçevesinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusudur. Cevabı aranacak ikinci soru, Mavi Marmara ve Suriye Krizlerinin ardından, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının, güvenlik öncelikli bir nitelik kazanıp kazanmadığı ve eğer kazandıysa, bunun neorealist yaklaşımın güvenlik olgusuna ilişkin varsayımlarıyla analiz edilip edilemeyeceği ya da bir başka ifadeyle neorealist teorinin güvenlik olgusuna yönelik varsayımlarına uygun olup olmadığının tespit edilmesi sorusudur. Cevabı aranacak üçüncü soru, Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde yürüttüğü Ortadoğu politikasının başarılı olup olmadığı sorusudur. Çalışmanın tezi ise; 2002-2012 arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının neorealist teorinin merkezi önermeleri çerçevesinde kesin ve net bir biçimde değerlendirilemeyeceği, 2010 yılında İsrail'le yaşanan Mavi Marmara ve Arap Baharı adı verilen toplumsal hareketlerin Suriye'ye sıçramasının ardından 2011 yılında bu ülkeyle yaşanan Suriye Krizlerinin Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının güvenlik öncelikli bir nitelik kazanmasına neden olduğu, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının kazandığı bu güvenlik öncelikli niteliğin, neorealist teorinin güvenlik olgusuna ilişkin varsayımları çerçevesinde analiz edilebileceği ya da diğer bir ifadeyle neorealist teorinin güvenlik olgusuna ilişkin varsayımlarına uygun olduğu ve Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde yürüttüğü Ortadoğu politikasının başarısız olduğu ve hatta Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerle olan ilişkileri geçmişe oranla daha sorunlu bir hale getirdiğidir.

AMAÇ

Yapılan bu çalışmanın amacı, neorealist kuram çerçevesinde Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temel esaslarının tespit edilmesidir.

ÖNEM

Tarih boyunca merkezi ve çok stratejik bir bölge olma özelliğini bünyesinde barındıran Ortadoğu bölgesi, Türkiye'nin geçmişten günümüze, dış politik tutum ve davranışlarına yön veren gelişmelerin yaşandığı bir bölge olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temel esaslarının neorealist yaklaşım çerçevesinde belirlenmesi, Türk Dış Politikasının bölgesel yöneliminde meydana gelen değişikliklerin tespit edilmesi açısından önem arz etmektedir.

SINIRLAMALAR

Çalışmada neorealist kuram çerçevesinde 2002 – 2012 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası incelenecektir.

TANIMLAR

Araştırma sonucu ortaya çıkan ana temalar ve bulgular tespit edilirken gerekli tanımlar ve kavramlar, özellikle sosyal ve siyasal terimler ile açıklanacaktır.

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
BASS	: Arap Sosyalist Yeniden Doğuş Partisi
Bkz.	: Bakınız.
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CENTO	: Central Treaty Organization-Merkezi Anlaşma Teşkilatı
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Batı merkezli olarak literatüre kazandırılan ve ilk defa Amerikalı jeostratejist Alfred Thayer Mahan tarafından kullanılan Ortadoğu kavramı¹, yalnızca coğrafi bir bölgeyi ifade etmek amacıyla değil, aynı zamanda siyasi bir sınırlandırma aracı olarak da kullanılmaktadır. Ortadoğu bölgesine yönelik olarak yapılan çalışmalar incelendiğinde, Ortadoğu kavramının içerik açısından hangi ülkeleri veya daha farklı bir ifadeyle hangi bölgeleri kapsadığı konusunda ortak bir tanımlama yapılamadığı görülmektedir. Üzerinde ortak bir fikir birliğine varılamamış olsa da en geniş anlamda Ortadoğu; Batıda Tunus, Fas, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısırdan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca, İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir.² Daha dar bir ifadeyle Ortadoğu terimi batıda Mısır'dan doğuda İran'a, kuzeyde Türkiye'den güneyde Arap Yarımadası'na kadar olan bölgeyi ifade etmektedir.³ Dolayısıyla mevcut kavramlaştırmalarla genel olarak demografik açıdan Müslüman nüfusun yoğun olarak bulunduğu özel bir bölge kastedilmektedir.

Ortadoğu bölgesi, tarih boyunca gerek jeopolitik gerekse jeostratejik açıdan dünyanın en önemli bölgelerinden birisi olmuştur. Bu bölge bir yandan tek tanrılı dinlerin doğduğu, farklı medeniyetlerin ortaya çıktığı bir alan olarak karşımıza çıkarken diğer yandan Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının arasında özel bir köprü vazifesi gören coğrafyasıyla sürekli ilgi odağı olmuştur. Sahip olduğu bu önem, geçmişten günümüze, küresel hakimiyet peşinde koşan güçlü devletlerin, Ortadoğu bölgesini öncelikli hedef olarak belirlemelerine yol açmıştır. Özellikle 20. yüzyılın

¹ Sedat Laçiner, "Ortadoğu Diye Bir yer Var mı?", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 3, Sayı 10, Ankara 2007, s. 154.

² Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 4. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa, Ekim 2008, s. 25.

³ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004, s. vii.

ilk çeyreğinden itibaren petrolün son derece önemli bir meta haline gelmesiyle birlikte Ortadoğu bölgesi emperyal güçlerin mücadele alanı haline gelmiştir. Bu büyük güçlerin mücadelelerinin yanı sıra söz konusu bölgenin mevcut iç dinamiklerinin düzensiz yapısı, Ortadoğu coğrafyasını içinden çıkılamayacak bir kaosun içerisine sürüklemiştir.

Böylesine önemli bir coğrafyanın parçası olan ve stratejik açıdan özel bir konuma sahip Türkiye açısından, Ortadoğu bölgesi önemli fırsatlar ve riskler barındırmaktadır. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras alınan gerek tarihsel gerek kültürel gerekse coğrafi avantajlar Türkiye için çok önemli fırsatları oluştururken, uzun yıllardır Ortadoğu ülkelerinin içerisinde bulunduğu kaotik durum, Türkiye'nin dış politik hamleleri üzerinde belirleyici rol oynayan güvenlik tehditlerini doğurmaktadır. Ortaya çıkan fırsat ve riskler doğrultusunda bölgesel anlamda etkinliğini arttırmak isteyen Türkiye, Ortadoğu coğrafyasında cereyan eden olaylara seyirci kalamamaktadır. Bu durum Türkiye açısından, kimi zaman istenmeyen sonuçlar ortaya çıkartabilmekte ve bu bağlamda bölgede yaşanan gelişmeler, Türk Dış Politikası'nın gidişatına etki edebilmektedir.

Bu çalışma, bölgesel anlamda gündem güne önemi artan Türkiye'nin Ortadoğu Politikası üzerine kuramsal anlamda yapılan kapsamlı çalışmaların sayısının az olması nedeniyle literatüre katkıda bulunmak amacı ile yapılmaktadır.

Çalışmanın merkezinde Mavi Marmara ve Suriye Krizleri yer almaktadır ki bu krizler çalışmanın bağımsız değişkenlerini oluşturmaktadır. Çalışmada bağımlı değişken olarak söz konusu krizlerin Türkiye'nin yeni dış politika anlayışı doğrultusunda şekillendirdiği Ortadoğu politikasına ne ölçüde etki ettiği ve ne gibi değişikliklere neden olduğu sorusu yer almaktadır. Çalışmanın sonunda araştırılan bu konu üzerine önemsiz bir sonuç çıkarma tehlikesini önleyebilmek için bu tezde bilinçli olarak iki tane bağımsız değişken seçilmiştir.

Bu çalışmada cevap aranacak ilk soru, Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının Kenneth N.Waltz tarafından ortaya konulan neorealist yaklaşım çerçevesinde net bir biçimde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusudur. Cevabı aranacak ikinci soru, Mavi Marmara ve

Suriye Krizlerinin ardından, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının, güvenlik öncelikli bir nitelik kazanıp kazanmadığı ve eğer kazandıysa, bunun neorealist yaklaşımın güvenlik olgusuna ilişkin varsayımlarıyla analiz edilemeyeceği ya da bir başka ifadeyle neorealist teorinin güvenlik olgusuna yönelik varsayımlarına uygun olup olmadığının tespit edilmesi sorusudur. Cevabı aranacak üçüncü soru, Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde yürüttüğü Ortadoğu politikasının başarılı olup olmadığı sorusudur. Çalışmanın tezi ise; 2002-2012 arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının neorealist teorinin merkezi önermeleri çerçevesinde kesin ve net bir biçimde değerlendirilemeyeceği, 2010 yılında İsrail'le yaşanan Mavi Marmara ve Arap Baharı adı verilen toplumsal hareketlerin Suriye'ye sıçramasının ardından 2011 yılında bu ülkeyle yaşanan Suriye Krizlerinin Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının güvenlik öncelikli bir nitelik kazanmasına neden olduğu, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının kazandığı bu güvenlik öncelikli niteliğin, neorealist teorinin güvenlik olgusuna ilişkin varsayımları çerçevesinde analiz edilebileceği ya da diğer bir ifadeyle neorealist teorinin güvenlik olgusuna ilişkin varsayımlarına uygun olduğu ve Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde yürüttüğü Ortadoğu politikasının başarısız olduğu ve hatta Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerle olan ilişkileri geçmişe oranla daha sorunlu bir hale getirdiğidir.

Tarihsel açıdan bakıldığında, Türkiye ve İsrail arasında süregelen ilişkilerin inişli çıkışlı bir seyir izlediği açıkça görülmektedir. 1990'larda iki ülke arasında gelişmeye başlayan ilişkiler özellikle 1996 yılında ekonomik, teknolojik ve askeri alanlarda imzalanan anlaşmalarla yeni bir döneme girmiş ve hızlı bir şekilde ilerleme kaydetmiştir.⁴ Ancak iki ülke arasında meydana gelen bu yakınlık, ileri süreçte, çeşitli dış politik sebeplerden ötürü ortadan kalkmıştır.⁵ Özellikle 2009'da Davos'ta yaşanan "One Minute" ve 2010 yılında İsrail'de yaşanan Alçak Koltuk Krizlerini

⁴ Özlem Tür, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime?", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 4, Nisan 2009, s. 23.

⁵ Armağan Kuloğlu, "Türkiye-İsrail İlişkilerindeki Gelişmeler" *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 17, Mayıs 2010, s. 86.

takiben cereyan eden Mavi Marmara Krizi, iki ülke arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir.

Mavi Marmara Krizi, İsrail'in karşı koymasına rağmen "Rotamız Filistin Yükümüz İnsani Yardım" kampanyası kapsamında çeşitli ülkelerden katılan insanların bulunduğu yardım filosunun içerisindeki Mavi Marmara adlı yolcu gemisine İsrail'in uluslararası sularda gerçekleştirdiği askeri müdahale sonucunda ortaya çıkan bir bunalımdır.⁶ İsrail askeri güçlerinin söz konusu gemiye yönelik olarak "Deniz Meltemi" adı altında gerçekleştirdiği müdahale sonucunda dokuz Türk vatandaşı hayatını kaybetmiş, onlarca kişi yaralanmış ve yüzlerce kişi tutuklanmıştır.⁷ Bu müdahale sonrası Türkiye ve İsrail arasında cereyan eden gerilimler iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına, hatta ilerleyen süreçte ise kopma noktasına gelmesine neden olmuştur. Özellikle bahsi geçen müdahale sonrasında Türkiye, İsrail'den bu konuya ilişkin kapsamlı bir özür dilenmesi, ayrıca baskında yaralanan ve hayatını kaybedenlere tazminat ödenmesi vb gibi taleplerde bulunması ve bu taleplerin önemli bir kısmının İsrail tarafından karşılanmaması üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler dondurulmuştur.⁸ İki ülke arasında oluşan güven bunalımının hangi şekilde aşılabacağı belirsizliğini korumaktadır.

Türk dış politikasında geçmişten günümüze önemli bir sorun kaynağı olarak görülen ülkelere birisi de Suriye'dir. Hatay (İskenderun) meselesi ve 1957 Türkiye-Suriye Krizi gibi ikili ilişkilerde bunalıma yol açan sorunlar her iki ülkenin birbirine bakışında karşılıklı kuşku ve güvensizliğin hâkim olmasına sebep olmuştur.⁹ Ancak bu durum 2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin iktidara gelmesi sonrası hızlı bir şekilde değişmiş ve iki ülke arasındaki sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Ancak 2011 yılında Suriye'de

⁶Abdulkadir Çelik-Bahar Sanem Çelik Ersaydı, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Psiko-Politik Etkenler ve Toplumsal Algılar, *Akademik ORTADOĞU*, Cilt 5, Sayı 2, 2011, s. 13.

⁷ Serdar Reçber-Selman Ögüt, "Mavi Marmara Olayı'nın Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 11, Sayı 22, Güz 2012/2, s. 508.

⁸Türel Yılmaz, "Türkiye İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 1, 2010, s. 20.

⁹Şerif Demir, "Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası" *Turkish Studies*, Volume 6/3, Summer 2011, s. 709.

başlayan iç savaş ve bu savaşın ortaya çıkardığı sorunlar iki ülkeyi neredeyse savaşın eşiğine getirmiştir.

Suriye halkı tarafından ülkedeki sıkıyönetim uygulamalarının kaldırılması, bireysel hakların genişlemesi, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve BAAS Partisi'nin gücünün sınırlandırılması yönündeki talepleri karşısında Esat rejimi, yasal çerçevede bazı düzenlemeler yapmakla birlikte BAAS Partisinin tekeline sona erdirecek bir reform gerçekleştirilmemiş ve hatta ülke geneline yayılan kitlesel yürüyüşleri şiddet kullanarak bastırmaya çalışmıştır.¹⁰ Kitlesel yürüyüşler şeklinde başlayan ve bir iç savaşa dönüşen olaylar sonucu çok sayıda kişi hayatını kaybetmiş, yaklaşık 500 bin kişi ülke içerisinde yer değiştirmiş ve yine 100 binlerce kişi Türkiye, Ürdün, Lübnan gibi ülkelerde sığınmacı konumuna düşmüştür.¹¹ Suriye'nin içerisinde bulunduğu bu iç savaş hali bölgesel anlamda önemli sorunları da beraberinde getirmiştir.

Bu sorunlara kayıtsız kalmayan ve proaktif bir dış politika yürüten Türkiye, Suriye Krizi'ne müdahil olmuştur. Ancak Türkiye tarafından atılan adımlar yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Esat rejimi Türkiye'yi Suriye'nin iç işlerine karışmakla suçlamış ve iki ülke neredeyse bir savaşın eşiğine gelmiştir. Gerek sitemin bir parçası olan diğer bölge ülkelerinin gerekse küresel düzeyde boy gösteren aktörlerin bu konuya ilişkin tutum ve davranışları da Türkiye'nin içerisinde bulunduğu durumu daha da içinden çıkılması zor bir hale getirmiştir.

Bu çalışmanın yukarıda ortaya konan tezini analiz etmek için aşağıda açıklanan yol izlenecektir.

Tez, neorealist kuram üzerine kurgulanacak ve bu yaklaşıma birinci bölümde yer verilecektir. Bu bölümde öncelikli olarak realist kuramın ortaya çıkışına ve uluslararası ilişkiler disiplininin gelişimine olan katkısına, temel önermelerine, uzun süre geçerliliğini ve yaygınlığını kaybetmemesinin nedenlerine değinilecek, daha sonra söz konusu kurama yönelik eleştirilere yer verilecektir. Realist kuram hakkında

¹⁰Atilla Sandıklı-Ali Semin, "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye", *BİLGESAM*, Rapor No:52, İstanbul 2012, s. 1.

¹¹Hediye Levent, "*Suriye Krizi'nin Dinamikleri ve Aktörlerin Değerlendirilmesi*", Ortadoğu Analiz, Cilt 4, Sayı 44, Ağustos 2012, s. 42.

yapılacak kapsamlı değerlendirmenin hemen ardından tezin kuramsal çerçevesinin temelini oluşturan neorealist teori ayrıntılarıyla incelenecektir. Öncelikle neorealizmin ortaya çıkma sebepleri ele alınacak ve hemen ardından söz konusu kuramın merkezi kavramları açıklanacaktır. Bu açıklamaları takiben realizm ve neorealizm arasındaki farklılıklar incelenecek, özellikle neorealist kuramın temel analiz noktasını oluşturan sistem kavramı kapsamlı bir şekilde değerlendirilecektir. Tüm bunlara ek olarak neorealizm'e getirilen eleştiriler üzerinde durulacaktır. Ayrıca bu bölümde uluslararası ilişkiler alanında güç ve güvenlik unsurları değerlendirilerek, devletlerin dış politika stratejilerinin belirlenmesinde ve uygulanmasında gücün ne derecede önem arz ettiğinin ve güvenlik çıkarlarının ehemmiyetinin açıklanmasına çalışılacaktır.

Çalışmanın teorik çerçevesinin açıklanmasından sonra ikinci bölümde, öncelikli olarak Ortadoğu bölgesinin temel özellikleri ve mevcut dinamikleri ortaya koyulacaktır. Bu bağlamda tarihsel süreçte Ortadoğu bölgesinin geçirdiği değişim ve dönüşüme etki eden din, etnik ve siyasi yapı, enerji kaynakları gibi çeşitli unsurların üzerinde durulacaktır. Ardından uluslararası politikada Ortadoğu bölgesinin önemi ve uluslararası sistem içerisinde yer alan büyük güçlerin söz konusu bölgeye yönelik amaç ve politikaları ve bu politikaların Türkiye'nin Ortadoğu politikasına olan etkileri değerlendirilecektir. Daha sonra Türkiye'nin Ortadoğu politikasının tarihsel arka planı genel hatlarıyla ele alınacaktır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batı yanlısı tutumunun Ortadoğu politikasına yansımaları irdelenecektir. Ayrıca bu bölümde Soğuk Savaş süresince Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen ve Türkiye'nin dahil olduğu krizler zamanının mevcut koşulları göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir. Daha sonra Soğuk Savaşın sona ermesini takiben Ortadoğu bölgesinde yaşanan siyasi değişiklikler ve bu değişiklikler karşısında Türkiye'nin tutum ve davranışları üzerinde durulacaktır. Yine bu bölümde Soğuk Savaş sonrası dönemde bölge içerisinde yaşanan bunalımlar ve özellikle Türkiye'nin bu bunalımlar karşısında takip ettiği politikalar hakkında bilgiler verilecektir.

Çalışmanın son bölümünü teşkil eden üçüncü bölümde ise, neorealist kuram ışığında, 2002-2012 yılları arasında Türk Dış Politikasında meydana gelen

değişiklikler ve bu değişikliklerin Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasına olan etkileri analiz edilecektir. Bu bağlamda öncelikle 2002-2012 yılları arasında Türk Dış Politikasına yön veren teorik alt yapı incelenecektir. Bu incelemeleri takiben Türkiye'nin bahsi geçen dönemde Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temel özellikleri tespit edilecektir. Ardından Arap Baharı süreci ile Mavi Marmara ve Suriye Krizleri ele alınacak ve bu süreç ve krizlerin Türkiye'nin bölgesel anlamada amaçladığı dış politik hedeflere yönelik etkileri ve ortaya çıkardıkları güvenlik sorunları açık bir şekilde ortaya konulacaktır. Daha sonra uluslararası sistem içerisindeki en büyük güç olan ABD'nin Ortadoğu bölgesine yönelik olarak gündeme getirdiği Büyük Ortadoğu Projesi değerlendirilecek ve bu politika karşısında Türkiye'nin tutum ve davranışları belirlenecektir.

Tüm bu değerlendirmelerin ardından sonuç kısmına geçilecektir. Bu kısımda öncelikli olarak neorealist kuramın Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasını açıklama gücü tartışılacaktır. Ardından Türkiye'nin Komşularla Sıfır Sorun Politikası çerçevesinde şekillenen Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının başarılı olup olmadığı değerlendirilecektir. Bu doğrultuda yeni dönemde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yaşadığı krizler ve bu krizlerin söz konusu politikaya olan etkileri belirlenmeye çalışılacaktır. Yine bu perspektif içerisinde çalışmanın bu kısmında elde edilen sonuçlar konunun bütünlüğü içerisinde tekrar özetlenerek elde edilen sonuçların söz konusu olguyu açıklamak için yeterli bir ifade gücüne sahip olup olmadığı tartışılacaktır.

Genel anlamda yurt içinde ve yurt dışında, Türkiye'nin yakın dönemde Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının ana esaslarının tespit edilmesine ilişkin olarak kuramsal düzlemde yapılmış olan çalışmaların yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle 2002-2012 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temel dinamiklerinin neorealist kuram çerçevesinde belirlenmesi amacıyla hazırlanmış olan bilimsel eserler yok denecek kadar azdır. Ele alınan konuya ilişkin bilimsel kaynakların yetersiz olmasına rağmen, çalışmada ortaya konulan soruların önemi gereği literatür taramasından ve gerek Türkçe gerek yabancı dilde kitap, dergi, makale ve raporlardan yararlanılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın teorik ve kavramsal çerçevesini belirlemek adına Niccolo

Machiavelli, Thomas Hobbes, Edward H. Carr, Hans J. Morgenthau ve Kenneth N. Waltz, Jack Donnelly, Faruk Yalvaç, Atilla Eralp, Ersel Aydınli ve Aleksander E. Went'in kitap ve makalelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının tarihsel arka planının detaylı bir biçimde tespit edilmesi amacıyla Baskın Oran, Haydar Çakmak, M. Seyfettin Erol, Nuri Yeşilyurt, Serhan Ada, Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu ve Faruk Sönmezoğlu'nun kitap ve makalelerinden faydalanılmıştır. Bunlara ek olarak Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temel parametrelerinin ve bu parametrelerin pratik uygulamalarının tespit edilmesi amacıyla Ahmet Davutoğlu, Çağrı Erhan ve Fahri Türk'ün kitap ve makalelerinden yararlanılmıştır. Tüm bunların yanı sıra neorealist yaklaşımın Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasına uygulanmasında Ayşegöl Sever'in Türkiye'nin Orta Doğu İlişkileri Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz isimli kitabından ve Faruk Sönmezoğlu'nun Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi ile Türk Dış Politikasının Analizi adlı kitaplarından faydalanılmıştır.

Bu çalışmada konunun net bir biçimde ortaya konulması ve anlam karışıklıklarına mahal verilmemesi adına farklı terimlerden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra yer ve şahıs adları Türkçedeki modern kullanımları esas alınarak ifade edilmiştir. Yabancı dilde yer ve şahıs adları ise orijinal yazımları esas alınarak kullanılmıştır.

1. BÖLÜM: KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, çalışmanın ele alınacağı kuramsal kavramsal çerçeve belirlenmeye çalışılacaktır. Kuramsal çerçevenin açıklayıcı olması adına öncelikle realist kuram değerlendirilecek ve hemen ardından çalışmanın dayandırılacağı neorealist kuram ele alınacaktır. Bu teorik değerlendirmelerin yanı sıra kuramsal açıdan anlaşılabilirliği arttırmak adına neoklasik realist yaklaşım kısaca açıklanacaktır. Ayrıca kuramsal açıklamaların anlaşılabilirliğini desteklemek amacıyla realist ve neorealist yaklaşımların temel benzerlik ve farklılıkları tespit edilecek ve hemen ardından realist gelenek açısından önem arz eden temel kavramlar üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda kuramsal anlamda önem arz eden güç, güvenlik ve ulusal çıkar unsurları detaylı bir biçimde incelenecektir.

1.1.Realizm

Modern Avrupalı devletler sisteminin başlangıcı olarak kabul edilen 1648 tarihli Westphalia Barış Anlaşması ile Avrupa’da klasik güç dengesi sistemi kurulmuş ve bu sistem Fransız devrimine kadar devam etmiştir.¹² “Fransız İhtilalı sonrasında ortaya çıkan yeni fikirler, sosyal ve siyasal kurumlar, devletlerin tavır ve davranışları üzerinde de yönlendirici bir etkide bulunmuş ve bu doğrultuda devletlerarası ilişkiler yeni bir çerçeve içerisinde akmaya başlamıştır”.¹³ Özellikle milliyetçilik olmak üzere ihtilalin ortaya çıkardığı yeni fikir akımları Avrupa’yı kasıp kavurmuş ve ulus devlet düşüncesinin yayılmasına neden olmuştur. Bu yeni fikir akımlarına paralel olarak ihtilal sonrası süreçte Avrupa’da çok önemli gelişmeler yaşanmış ve bu gelişmeler neticesinde Avrupa güç dengesinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Avrupa güç dengesinde meydana gelen bu değişiklikler ana kıtada birtakım savaşların yaşanmasına neden olmuştur. Avrupa’nın içerisine girdiği savaş ortamına 1815 Viyana Kongresi son vermiş ve Avrupa bir süreliğine de olsa bir istikrarlı bir yapıya kavuşmuştur. Ancak İtalya ve özellikle Almanya’nın Avrupa’da bir güç olarak ortaya çıkmasıyla bu istikrarlı yapı sarsılmaya başlamıştır.

¹²Faruk Sönmezoğlu-Hakan Güneş- Erhan Keleşoğlu, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2011, s. 11.

¹³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 17. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2010, s. 131.

Diğer yandan, yaşanan endüstri devrimi, emperyalizm olgusunu ortaya çıkarmış ve bu durum uluslararası rekabeti son derece arttırmıştır. Emperyalizmin bir hâkimiyet ve güç ilişkileri türü olması¹⁴ ve bu tür faaliyetlerin ülkelerin refah ve gelişimi üzerindeki olumlu etkisi, Avrupa’da birtakım ülkeler arasında sürtüşmelerin meydana gelmesine neden olmuştur. Emperyalist yarışta geri kalmamak adına hâkimiyeti altında bulunan alanları kaybetmek istemeyen ve hatta sahip olduğu sömürü alanlarını genişletmek isteyen kimi ülkeler arasında meydana gelen bu sürtüşmeler neticesinde Avrupalı devletler arasındaki ilişkiler kırılğan bir nitelik kazanmıştır.

Avrupa’nın yaşamakta olduğu siyasi değişim ve sanayi devriminin getirdikleri, ana kıtayı büyük bir çatışmanın eşğine getirmiştir. Nitekim uluslararası sistemin evriminde önemli bir aşama olan¹⁵ 1. Dünya Savaşı gerçekleşmiştir.

1. Dünya Savaşı, Avrupa’da ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan büyük bir yıkıma yol açmıştır. Avrupa’nın yaşadığı bu felaketin top yekün savaşların bir başlangıcı olduğu düşüncesine sahip olan dünya liderleri böylesi bir tehlike ile tekrar karşılaşılması için gerekli önlemlerin alınması zorunluluğunu¹⁶ dile getirmişler ve bu yönde çeşitli adımlar atmışlardır. Bu amaçla atılan adımların en önemlisi Amerika Birleşik Devletleri’nin demokrat başkanı Woodrow Wilson tarafından atılmıştır. Wilson 8 Ocak 1918’de Amerikan Kongresi’nde yaptığı konuşmada, gizli diplomasinin son bulması, silahsızlanma, halkların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi, barışın tesisi ve devamlılığını sağlanmasına hizmet eden bir “Milletler Cemiyeti”nin kurulması gibi idealist amaçları içerisinde barındıran prensiplerini¹⁷ dünya kamuoyuna duyurmuştur. Ancak küresel barışın sağlanmasına yönelik olarak tasarlanan ve uluslararası kamuoyunda büyük bir heyecana neden olan bu prensipler,

¹⁴ Johan Galtung, “Emperyalizmin Yapısal Teorisi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2004, s. 26.

¹⁵ Burak S. Gülboy-Serhat Güvenç, “Birinci Dünya Savaşı’nın Nedenlerine Donanma Stratejileri Üzerinden Bakış ya da Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yolda Osmanlıların Drednod Düşleri Üzerine Notlar” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25, Bahar 2010, s. 152.

¹⁶ M. Vedat Gürbüz, “Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 29-30, Mayıs Kasım 2002, s. 88.

¹⁷ Maxime Lefebvre, *Amerikan Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 23-24.

her ne kadar uluslararası düzeni sağlayacağı düşünülen Milletler Cemiyeti teşkilatı kurulmuş olsa da, başarısız olmuştur.

Savaş sonrasında, meydana gelen tüm olumsuzluklara rağmen, istikrarın hüküm sürdüğü ve gerginliklerin azaldığı bir barış dönemi yaşanmıştır. Ancak bu dönem çok uzun sürmemiş Avrupa’da mutlakıyetçi rejimlerin iktidarları ele geçirmeye başlamasıyla uluslararası ortam yeniden gerilmiştir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı’nın çözülmeden bıraktığı ve meydana getirdiği sorunların yanı sıra küresel düzeyde meydana gelen gelişmeler uluslararası kutuplaşmayı doğurmuş ve tüm bunların neticesinde İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.¹⁸ Bu savaş, bir önceki savaşa oranla daha kapsayıcı ve daha yıkıcı olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı, devletlerin dış politik uygulamalarında savaşın rasyonel bir araç olarak görülmemesi gerektiğini, savaşın neticesinde kazananlarla kaybedenler arasında çok bir fark bulunmadığını ve yıkımın küresel düzeyde herkesi etkilediğini açık bir şekilde ortaya koymuştur.¹⁹ Bu durumu fark eden uluslararası ilişkiler düşünürleri, savaşların engellenmesi ve sürdürülebilir bir barış ortamının sağlanması amacıyla devletler hukukuna, uluslararası normlara, ahlaki değerlere, uluslararası kurumlara, kısacası işbirliği esasına dayalı yeni bir yaklaşım üzerinde durmuşlar ve “idealist teori”yi oluşturmuşlardır.²⁰ Söz konusu esaslar üzerine inşa edilen ve iki savaş arası dönemde uluslararası ilişkiler disiplininin bütününe hâkim olan idealist teori, mevcut dönemde farklı ve hızlı bir ivme kazanan devletlerarası ilişkileri çözümleyememiş ve İkinci Dünya Savaşı’nın çıkışını engelleyememiştir.²¹ Bu savaş sonrası uluslararası ilişkiler disiplininde idealizm açıklama gücünü kaybettiğinden realizme doğru bir geçiş yaşanmıştır.

İdealizme karşı bir tepki olarak ortaya çıkan, 1930’lu yıllardan itibaren çok uzun bir süre uluslararası ilişkiler disiplinine hakim olan ve söz konusu disiplinin

¹⁸ Veli Yılmaz, *Siyasi Tarih*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, Mayıs 1998, s.220.

¹⁹ Şaban Çalış-Erdem Özlük, “Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 18, 2007, s. 225

²⁰ Bülent Uğrasız, “Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2003, s. 140.

²¹ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Teori, Yaklaşım ve Analiz”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 50, No. 3-4, 1996, s. 91-92.

gelişimine önemli ölçüde katkı sağlayan realist teori, tarihsel açıdan çok eski bir geçmişe sahiptir. Bu doğrultuda Yunan tarihçi Thukydides, İtalyan siyaset kuramcısı Niccolo Machiavelli ve İngiliz fikir adamı Thomas Hobbes realist geleneğin ilk temsilcileri olarak kabul edilebilirler.

1.1.1. Thukydides ve Realizm

Realist geleneğin en eski düşünürlerinden birisi olarak Yunan tarihçi Atinalı Thukydides gösterilebilir. Thukydides, Atinalılar ve Spartalılar arasında gerçekleşen savaşı anlattığı “Peloponezya” adlı eserinde, söz konusu savaşın nedenlerini ve sonuçlarını incelemiş ve bu doğrultuda çok önemli bulgular ortaya koymuştur. Thukydides, “Peloponezya” savaşlarının meydana gelmesinde uluslararası yapının etkili olduğunu vurgulamış ve bunun yanı sıra insan doğasının hem savaşın çıkışında hem de ilerlemesinde önemli bir rol oynadığını ifade etmiştir.²² Ayrıca Thukydides, bu savaşın asıl nedeni olarak, “Atinalıların aşırı derecede güçlenmelerini ve artan bu güç karşısında Spartalıların Atinalılardan çekinmelerini” kabul ederek²³ güç unsuruna vurgu yapmıştır. Tüm bunların ardından Thukydides, Atinalıların savaşın sonucu olarak tanrılar ve dünyaya dair ahlaka yer vermeyen bir görüş geliştirdiklerini belirtmiş ve bu görüş Hobbes tarafından kullanılan ve reel politığın ilk tanımı olan “herkesin herkese karşı savaşı” ifadesine temel oluşturmuştur.²⁴ Dolayısıyla Thukydides’in savaş olgusu ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmeler, kendisinden sonra gelen düşünürlerin fikirleri üzerinde yönlendirici bir rol oynamıştır.

Thukydides, gerek savaşın çıkışında gerek savaş sırasında gerekse savaş sonrası süreçte yaşanan gelişmelere yönelik olarak yaptığı değerlendirmelerde, uluslararası yapı, insan doğası, güç ve ahlak gibi unsurlara yer verdiği görülmektedir. Bu doğrultuda Thukydides’in fikirlerinin realist kuramın ortaya çıkışında son derece önemli bir rol oynadığı kabul edilebilir.

²² Nejat Doğan, “Machiavellism, Kantian Deontology, and the Melian Dialogue: A Reflection on Morality and the Use of Force”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 44, Sayı 1, 2004, s. 67.

²³ Thukydides, *Peloponnesos Savaşları*, Çev: Furkan Akderin, Belge Yayınları, Aralık 2010, s. 17.

²⁴ J. Frederik M. Arends, “Homeros’tan Hobbes ve Ötesine: “Güvenlik” Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 22, Yaz 2009, s. 9.

1.1.2. Niccolò Machiavelli ve Realizm

Realist geleneğin bir diğer önemli ismi ise, İtalyan siyaset kuramcısı Niccolò Machiavelli'dir. 16. Yüzyılda İtalyan Rönesans'ı döneminde yaşamış ve diplomatlık gibi çeşitli üst düzey görevlerde bulunmuş olan Machiavelli, yaşadığı dönemde İtalya'nın içerisinde bulunduğu sorunlara devlet merkezli ve güç odaklı düşünce temelinde çözüm aramaya çalışmıştır.²⁵ Öyle ki Machiavelli, Prens adlı eserinde, devletten “örgütlenmiş bir güç olarak kendi bölgesinde üstün ve diğer devletlerle ilişkilerinde bilinçli bir yükselme politikası izleyen siyasal kurum olarak söz etmiştir”.²⁶ Nitekim Machiavelli açısından güç, bir devletin varlığını devam ettirebilmesinin en temel koşuludur.²⁷ Bunun yanı sıra Machiavelli, geleneksel ahlaki yapılar üzerinde farklı düşünceleri dile getirmektedir. Bu bağlamda Machiavelli, özellikle kendine yeterli ve istikrarlı bir devletin kurulması amacına yönelik olduğu müddetçe ahlaki sınırların dışına çıkılmasını meşru kabul etmekte ve desteklemektedir.²⁸ Ayrıca Machiavelli, insan doğasının iyilikten çok kötülüğe yatkın olduğunu söylemekte ve bu noktadan hareketle savaşı daima yaşanabilecek bir olgu olarak kabul etmektedir.²⁹ Dolayısıyla “Machiavelli'nin siyasal felsefesinin temelinde devlet için zorunlu olan gücü elde etme ve devamlılığını sağlamak için ahlaki olmayan yöntemlere başvurma meşruluğu yatmaktadır”.³⁰ Machiavelli'nin söz konusu çerçevede ortaya koyduğu fikirler, uluslararası ilişkiler disiplini başta olmak üzere çeşitli alanlarda geçmişten günümüze geniş kapsamlı tartışmalara yol açmış ve bir takım kavramsallaştırmalarda önemli rol oynamıştır.

Realist kuram açısından bir değerlendirme yapıldığında, Machiavelli'nin fikirlerinin yönlendirici düzeyde özel bir rol oynadığı görülmektedir. Nitekim realist

²⁵ Fikret Birdişi, “Ulusal Güvenlik Kavramının Tarihsel ve Düşünsel Temelleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 31, 2011/2, s. 155.

²⁶ M. Nazan Arşanel-Ertuğrul Eryücel, “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2011, s. 5.

²⁷ Geoffrey. R. Berridge, “Machiavelli”, *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*, Ed: G.R. Berridge, Palgrave, New York, 2001, s. 11.

²⁸ Niccolò Machiavelli, *Prens*, Çev: Kemal Atakay, 6. Basım, Can Yayınları, Haziran 2012, s.24.

²⁹ Michael A. Leaden, *Liderlik ve Güç Kullanımında Machiavelli*, Çev: Türkan Arıkan-Elif Gökteke, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 13.

³⁰ Halil İbrahim Aydınli-Veyssel Ayhan, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2004, s. 73.

anlayışa sahip birçok düşünür bu alanda yaptıkları değerlendirmelerde Machiavelli'nin düşüncelerine yer vermişlerdir. Bu durumun temel sebebi olarak, Machiavelli'nin devlet merkezli yönetim anlayışı, gücü amaca yönelik en önemli meşru bir araç olarak görmesi, genel ahlaki değerleri devlet yönetiminde reddetmesi ve insan doğasının kötülüğünü vurgulayarak savaşın daima yaşanabilecek bir olgu olduğunu kabul etmesi gösterilebilir.

1.1.3. Thomas Hobbes ve Realizm

Realist geleneğin ortaya çıkışında özel bir yere sahip olan diğer bir isim ise İngiliz siyaset felsefecisi Thomas Hobbes'dur. Mutlak iktidarın mutlak kuruculuğunu savunan Hobbes için, bireyin ve toplumun özü, kavga, savaş, güvensizlik ve kaostur.³¹ Hobbes'a göre; insanlar doğuştan eşittir. Doğa insanları bedensel ve zihinsel yetenekler bakımından eşit yaratmıştır. Eşitlikten güvensizlik doğar. Güvensizlikten ise savaş doğar. Devlet olmadıkça herkes herkese karşı daima savaş halindedir. İnsanlar hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç olmadan yaşadıkları vakit, savaş denilen o durumun içindedirler ve bu savaş herkesin herkese karşı savaştır. Böyle bir savaşta hiçbir şey adalete aykırı değildir. Cebir ve hile savaşta en büyük erdemdir. Orada doğru ve yanlış adalet ve adaletsizlik kavramlarına yer yoktur. Herkesin herkese karşı savaş halinde olduğu durumda herkes eline geçirebildiği şeye onu elinde tutabildiği sürece sahiptir. Bu insanın doğa tarafından içine konulduğu kötü bir durumdur.³² Hobbes bu durumu doğa hali olarak adlandırmakta ve bu halin sürekli savaş olduğunu kabul etmektedir.³³

“Hobbes'un doğa durumunda insanlar sonsuz arzular, sınırsız tutkular ve bir güç mücadelesi içindedirler”.³⁴ Hobbes'a göre; insanın varlığını sürdürme güdüsü onun tüm eylemlerini belirlemektedir. İnsanın bu yapısı onu mümkün olduğunca çıkarıcı yapmaktadır. Bu durum insanların birbirlerine karşı düşman olmaları sonucunu

³¹ Halis Çetin, “Egemenlik ve Hukuk İlişkisi Üzerine”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2002, s. 4.

³² Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çev: Semih Lim, 11. Bakı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2013, s. 99-103.

³³ Ali L. Karaosmanoğlu, “Muhteşem Ortaklık: Kant ve Clausewitz”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 14, Yaz 2007, s. 167.

³⁴ Faruk Yalvaç, “Rousseau'nun Savaş ve Barış Kuramı: Adalet Olarak Barış” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 14, Yaz 2007, s. 129.

doğurmaktadır. Böyle bir düşmanlık büyük bir güvensizlik ortamının oluşmasına neden olmaktadır. Böyle bir ortamda hakkın kaynağı güçtür. Güç kullanılması hakkına ise tüm insanlar sahiptir ve bu durum savaşı doğurmaktadır. Savaş, herkesin yaşamını tehlikeye düşürmektedir ve güvenlik olgusunu ortadan kaldırmaktadır. Güvenlik içinde olmak isteyen insan ise, zor tarafından desteklenen, cezalandırma gücüne sahip olan ve kimseye hesap vermek zorunda olmayan, sınırsız ve mutlak egemenliğe sahip üstün bir güce ihtiyaç duymaktadır.³⁵ Bu güç insanların özgürlüklerini bir sözleşme çerçevesinde devredecekleri, mutlak kralın başında bulunduğu Leviathan isimli devlettir.³⁶ Hobbes açısından böyle bir yapının varlığı sorunları ortadan kaldırmaya yetecektir.

Hobbes, söz konusu tespitlerini dönemin iç politik esasları göz önüne alarak yapmıştır. Ancak uluslararası ilişkiler düşünürleri, Hobbes'un değerlendirmelerini dış politika açısından yorumlamışlar ve nitelikli sonuçlar elde etmişlerdir. Nitekim, Hobbes'un düşünceleri, özellikle realist kuramın ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.

Öncelikle Hobbes da Machiavelli gibi insan doğasının kötülüğüne vurgu yapmıştır. Doğa durumu olarak adlandırdığı yapı üzerinden savaşın temelinde yatan gerekçeleri ortaya koymuş ve üstün bir otoritenin gerekliliğini savunmuştur. Ayrıca Hobbes, güç unsuruna özel bir önem atfetmiş ve bu unsurun varlığını devam ettirmede ve düzeni sağlamada en temel gerçek olduğunu vurgulamıştır. Tüm bunların yanı sıra Hobbes, çıkar, ahlak, çatışma, güvensizlik ve savaş gibi olgular üzerinde ayrıntılı bir biçimde durmuştur. Hobbes'un ortaya koyduğu tüm bu değerlendirmeler, realizmin önermelerine temel oluşturmuş ve bu anlayışın şekillenmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

1.1.4. Edward Hallett Carr ve Realizm

Uluslararası ilişkiler disiplininde siyasal gerçekçilik adı verilen realist paradigma, tarihsel süreçte geçirdiği gelişimin ardından, 2. Dünya Savaşı sonrası İngiliz tarihçi

³⁵ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma Hegemonya İşbirliği*, 6. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 175-179.

³⁶ Abdullah Köktürk, "Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı", *Harp Akademileri Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, Haziran 2011, s. 91.

ve uluslararası ilişkiler teorisyeni Edward Hallett Carr tarafından kaleme alınan ”Yirmi Yıl Krizleri: 1919-1939” adlı eser ile birlikte kavramsal ve kuramsal açıdan şekillenmeye başlamıştır. Carr söz konusu eserinde, ”1920 ve 1930’larda uluslararası ilişkiler yazınında egemen olan idealist görüşleri, uluslararası politikanın gerçek yapısını ve güç politikasına dayanan temellerini kavrayamamakla eleştirmekte ve 2. Dünya Savaşı’nın çıkışını engelleyememekle suçlamaktadır”.³⁷ Carr, ütopyist-idealistler olarak adlandırdığı fikir adamlarının uluslararası hukuk, ahlaki ilkeler ve hakkaniyet temeline dayalı yaklaşımlarını reddetmektedir.³⁸ Carr realist teorinin temellerini şu şekilde açıklamaktadır³⁹: Gerçekçilik, ütopyacılığa bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ütopyacılığın sahip olduğu ahlaki standartlar uluslararası arenada barışın sağlanmasına yönelik amacı gerçekleştirmede başarısız olmuştur. Ayrıca ütopyacılığın çıkarların uyumu tezi altında küresel çıkarın sağlanabileceği inancı geçerli değildir. Çünkü hiçbir devlet dünyanın ortak çıkarını kendi çıkarlarının önüne koymaz. Aksine kendi çıkarlarını küresel çıkarın sağlanacağına yönelik argümanlarla diğer aktörlere kabul ettirmeye çalışır. Adalet güçlü olanın hakkıdır. Dolayısıyla güç dış politikada belirleyici bir role sahiptir.

Ayrıca Carr’a göre uluslararası politika bir güç mücadelesidir ve bunu ortadan kaldırmak mümkün değildir.⁴⁰ Carr, uluslararası alanda siyasi gücü; askeri güç, ekonomik güç ve kanat oluşturma gücü olarak üçe ayırmış ve bu unsurları şu şekilde ifade etmiştir⁴¹: Gerek askeri güç gerek ekonomik güç gerekse kanat üzerindeki güç arasında çok yakın bir ilişki vardır ve bu ilişki hayatidir. Ayrıca bu ilişki teorik açıdan göz ardı edilemez. Askeri güç dış politik açıdan muazzam bir önem taşır. Uluslararası politikada savaş, karşılaşılması olası bir gerçektir ve askeri güç siyasetin önemli bir aracıdır. Bir ülkenin dış politikasının belirlenmesinde amaçlar, tek başına etkili bir olgu değildir. Bu olgunun yanında askeri gücün diğer devletlerin mevcut askeri kapasitesi karşısındaki durumu da son derece önemlidir. Devletlerin

³⁷ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004*. s. 34-35.

³⁸ Aydın, *a.g.m.*, s. 35.

³⁹ Edward Hallet Carr, *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Eylül 2010, s. 111-122.

⁴⁰ John Mearsheimer, “E. H. Carr vs: İdealizm: The Battle Rage On”, *International Relations*, Vol. 19(2), University of Chicago, USA, 2005, s. 141.

⁴¹ Carr, *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, a.g.e., s. 152-184.

varlıklarını devam ettirebilmesi açısından askeri güç yüksek derecede önem taşır ve bu unsur araçsallıktan ziyade amaçsal niteliktedir. Diğer yandan ekonomik güç ise askeri güç ile ilişkisel açıdan önem arz eder. Savaşlar açısından yalnızca ilkel nitelikte olanlar ekonomik güçten bağımsızdır. Savaşlarda ilkel standartlar çok gerilerde kalmış ve bu nedenle ekonomik güç askeri koşullar üzerinde belirleyici bir unsur olmuştur. Medeniyetin ilerleme hızındaki büyük ivme daha fazla zenginlik mücadelesini doğurmuştur. Bu mücadele içerisinde ekonomik güç göz ardı edilemez. Ayrıca ekonomik güç ile siyasi güç arasında hedefsel birliktelik vardır. Ekonomik güç vasıtasıyla siyasi amaçlar gerçekleştirilebileceği gibi siyasi güç ile ekonomik avantajlar elde edilebilir. Dolayısıyla ekonomik güç silah gibi kullanılabilir bir unsurdur ve göz ardı edilmemelidir. Kanaat üzerindeki güç ise, siyasi hedefler doğrultusunda dikkate alınması gereken, en az askeri ve ekonomik güç kadar önemli olan bir diğer unsurdur. Kanaat üzerindeki gücün askeri ve ekonomik güçten ayrılması söz konusu olamaz. İster ekonomik ister askeri olsun temel dış politik hedeflerin gerçekleştirilmesinde kanaat üzerindeki güç kullanılmalıdır. Siyaset gittikçe genişleyen bir yapı sergilemektedir ve propaganda modern bir silaha dönüşmüştür. Dış politik hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik olarak propaganda hem bir ikna hem de bir moral bozma aracı olarak kullanılabilir. Dolayısıyla propagandanın kullanılmasına yönelik pratikler geliştirilmelidir.

Carr, uluslararası ahlaki ilkeler hususunda bir takım fikirler ortaya koymuş ve bu fikirleri şu şekilde ifade etmiştir⁴²: Özellikle iki savaş arası dönemde ütopyik düşünürler, uluslararası ahlaki kuralların nasıl olması gerektiği hususunda fikir beyan etmişler ve bu fikirler bir ideal olmaktan öteye geçememiştir. Bireylerin sahip olması gereken ahlaki kurallar devletler açısından geçerliği olamaz. Devletlerin bireylere karşı ahlaki sorumlulukları vardır. Ancak devletlerin birbirlerine karşı ahlaki yükümlülük taşımaları söz konusu değildir ve bu durum uluslararası politikada tüm çıplaklığıyla görülmektedir. Uluslararası ahlaki açıdan iyilik olgusunu da değerlendiren Carr, bütünü iyiliğinin parçanın iyiliğinden önce gelir düşüncesini reddetmekte ve “uluslararası siyaset açısından parçanın iyiliğinin bütünü iyiliğinden

⁴² Carr, a.g.e., s. 185-198.

daha az önemli olabileceğini kabul etmeye yönelik evrensel bir isteksizlik olduğunu” ifade etmektedir.⁴³

Carr’ın değerlendirmeleri arasında uluslararası hukuk kuralları ve bu kuralların bağlayıcılığı da özel bir yere sahiptir. Carr’a göre; ulusal hukuk ile uluslararası hukuk kuralları nitelik ve uygulanabilirlik açısından farklıdır. Ulusal hukukun geçerliliği mutlaktır. Ancak uluslararası hukuk, her ne kadar anlaşmazlıkların çözümüne yönelik gerekli mekanizmaları sunsa da söz konusu ihtilafların çözümünü sağlayacak koşulsuz yetkili mekanizmalar ortaya koyamaz.⁴⁴

Carr’ın 1. Dünya Savaşı öncesi, savaş süreci ve özellikle savaş sonrası mevcut uluslararası durum üzerinden hareket ederek, gerek güç, gerek uluslararası ahlak, gerek uluslararası hukuk ve küresel işbirliğine yönelik olarak yapmış olduğu fikirsel değerlendirmelerle, uluslararası politikanın gerçeklerini vurgulamaya çalışmıştır. Nitekim Carr, uluslararası ilişkilerin asıl doğasının iyi niyet ve işbirliği olmadığını ve bu yönde atılan adımların başarısız olduğunu ileri sürmüştür. 2. Dünya Savaşının yaşanmasını ise, söz konusu politikaların uluslararası ilişkileri düzenlemekteki yetersizliğinin en temel kanıtı olduğunu savunmuştur.

Carr’ın uluslararası politikaya ilişkin olarak ortaya koyduğu fikirler, disiplin içerisinde bir takım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Uluslararası ilişkilerin temel argümanlarının açıklanmasına yönelik olarak ortaya konulan düşünsel boyutun uluslararası politikayı analiz edebilme yeteneğine sahip olması gerektiği ve bunun yanı sıra meydana gelen sorunların çözümünde güç ve gerçekliğin temel dinamikler olduğu düşüncesine dayanarak devletlerarası ilişkileri açıklamaya çalışan realist paradigma, disiplin içerisinde geniş çaplı bir destek bulmuştur.⁴⁵

1.1.5. Reinhold Niebuhr ve Realizm

Realist teorinin önde gelen isimlerinden biri de, ahlak unsuru üzerinde çeşitli değerlendirmeler yaparak, ahlaki değerlerin uluslararası politikaya olan etkisini

⁴³ Carr, a.g.e., s. 202-203.

⁴⁴ Carr, a.g.e., s. 231.

⁴⁵ Erdem Özlük, “Gelenekselcilik-Davranışsalılık Tartışmasını Bağlamında Anlamak”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 64, Sayı 3, 2009, s. 198.

inceleyen Reinhold Niebuhr'dur. Niebuhr "Ahlaklı İnsan ve Ahlak Dışı Toplum" (Moral Man and Immoral Society) adlı eserinde insan doğasının kötülüğüne vurgu yapmakta ve bu noktadan hareketle uluslararası politikayı güç ve çıkar mücadelesi olarak değerlendirmektedir.⁴⁶ Niebuhr'un yaptığı değerlendirmelere göre⁴⁷: Bireysel ve grup ilişkileri arasında ahlaki açıdan önemli bir fark bulunmaktadır. Gruplar arasında yürütülen ilişkiler bireysel düzeyde yürütülen ilişkilere göre ahlaki açıdan daha zayıftır. Bunun bir sonucu olarak da uluslararası ilişkilerde devletler bencilce davranışlar sergilerler. Dolayısıyla devletler açısından önemli olan ulusal çıkarlarıdır.

Diğer yandan Niebuhr, gücü; devletler tarafından gerektiğinde başvurabilecek önemli bir araç olarak kabul etmektedir. Ancak gücün kullanımı iç ve dış politik amaçların yerine getirilmesi açısından farklılıklar göstermektedir. Devletler, kendi vatandaşları ile arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklarda yani iç politik amaçların gerçekleştirilmesine yönelik olarak atılacak adımlarda, güçlerini ahlaki değerler çerçevesinde kullanma eğiliminde olurlar. Ancak, uluslararası anlaşmazlıklarda yani diğer uluslara karşı bir güç kullanımına yöneldiklerinde, ahlaki değerleri göz ardı ederler ve bu durum baskı ve şiddeti doğurur.⁴⁸ Buna göre savaş uluslararası politikada daima yaşanabilecek bir durumdur.

Reinhold Niebuhr'un ahlaki olgular üzerinden yapmış olduğu değerlendirmeler ve ortaya koyduğu düşünceler realist teorinin temel prensiplerini destekleyici niteliktedir. Özellikle insan doğasının toplumsal düzeyde ortaya çıkardığı bencillik olgusu ve bu olgunun uluslararası ilişkiler açısından meydana getirdiği çıkar unsuru realist yaklaşımın temel varsayımları içerisinde yer almaktadır. Ayrıca Niebuhr, gücü dış politik çıkarların korunmasına yönelik olarak kullanılabilir önemli bir araç olarak görmekte ve uluslararası ilişkilerde devletlerin güç kullanması durumunda ahlaki değerlerin yok sayılacağını düşünmektedir. Dolayısıyla ahlaki değerlerden yoksun bir güç kullanımının baskı ve şiddeti doğuracağı düşüncesi realizmin en önemli argümanlarından biri olan savaş olgusunu desteklemektedir.

⁴⁶ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma Hegemonya İşbirliği*, s. 186.

⁴⁷ Reinhold Niebuhr, *Ahlaklı İnsan Ahlaksız Toplum*, Çev: Sara Akad, 2. Baskı, Yeryüzü Yayınevi, Ankara, Eylül 2003, s. 94-95.

⁴⁸ Niebuhr, a.g.e., s. 238-240.

1.1.6. Hans J. Morgenthau ve Realizm

Realist teorinin temsilcileri arasında hiç kuşkusuz en önemli isim Hans J. Morgenthau'dur. Morgenthau, 1947 yılında yayınladığı “Uluslararası Politika” adlı eserinde 2. Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkiler alanında meydana gelen değişikliklere dikkat çekerek, söz konusu alanda geçerli bir kuram ortaya koymaya çalışmıştır.

Morgenthau, bu çalışmasında öncelikli olarak insan ve politikanın doğasına yaklaşım bakımından birbirlerinden ayrılan iki ekolden bahsetmekte ve bu ekoller arasındaki farklılıkları şu şekilde ifade etmektedir⁴⁹: Birinci ekol, evrensel bir düzeyde geçerli olan soyut kurallarla ve ahlaki ilkelerle her zaman ve her yerde dünyadaki siyasal düzen sağlanabileceğini iddia etmektedir. Bu ekol, insan doğasının esas itibarıyla iyi olduğuna inanmakta ve bunun yanı sıra toplumsal düzenin rasyonel standartlara ulaşmamasında asıl suçlunun bilgi ve anlayış yetersizliğinde, zamanın gerektirdiği ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun toplumsal kurumlarda veya belli kişi ve kurumların ahlaki kurallara olan sadakatinde olduğunu kabul etmektedir. İkinci ekol ise, dünyanın gerçekçi bir bakış açısıyla algılanmaya çalışılması durumunda son derece kusurlu bir yapı arz ettiğinin rahatlıkla görüleceğini ileriye sürmektedir. Bu kusurlu yapının en temel sebebi ise insan doğasının kötülüğüdür. İnsan doğası gereği çıkarlarını ön planda tutmaktadır. İnsanların sahip oldukları çıkarlar, genel olarak birbirleriyle çelişmektedir. Her ne kadar kimi durumlarda çıkarların ortak bir noktada buluşması söz konusu olabilse de bu durum geçicidir. Çıkarların elde edilmesi ve korunmasına yönelik olarak kullanılan yegane araç ise güçtür. Bu nedenle insanlar daha fazla güç elde etmeyi hedeflerler. Bu durum insanlar arasında mücadeleyi doğurur. Çıkarların son derece önemli olduğu ve çeliştiği bir dünyada ise güç kullanılması gayet olağan bir durumdur. Böylesi bir dünyada ahlaki ilkelerin geçerliliği söz konusu olamaz. Nitekim dünyaya daima çatışma ve kargaşa durumu hâkim olur.

⁴⁹Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, Cilt 1, Çev: Baskın Oran ve Ünal Oskay, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1970, s. 1-2.

Morgenthau, siyasal gerçekçilik olarak adlandırdığı realist yaklaşımın temel ilkelerini şu şekilde açıklamıştır⁵⁰:

İlk olarak, “siyasal gerçekliğe” göre siyaset, insan doğasında var olan objektif yasalarca yönetilmektedir. İnsan doğasında bulunan bu objektif yasalar geçmişten günümüze değişmemiştir. Dolayısıyla gelecekte de değişmeyecektir.

İkinci olarak, çok geniş bir kapsama sahip olan uluslararası politika alanında siyasal gerçekçiliğe yol gösteren en önemli nokta, güç terimi ile ilişkilendirilen çıkar kavramıdır. Çıkar kavramı insan zihninin uluslararası politikaya ilişkin gerçekleri anlamasını kolaylaştırmaktadır. Bu kavram uluslararası politikanın ekonomi, ahlak estetik ve din gibi konulardan ayrılmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca söz konusu kavram siyaset alanında gerçek olan olgularla gerçek olmayan olguların ayırt edilmesini sağlamaktadır. Nitekim devlet yönetiminde söz sahibi olan kişiler, güç şeklinde tanımlanan çıkar kavramına uygun davranışlar sergiler.

Üçüncü olarak çıkar kavramı uluslararası politikanın temelidir ve gerek zaman gerekse mekân açısından geçerliliği tartışılmaz. İnsanlık tarihine bakıldığında tüm insanlar için çıkar olgusunun ne derecede büyük bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Özellikle toplumsal görevlere dair konularda yani toplumun genel yararını gözeten dış politika gibi konularda insanlar çıkar olgusu dahilinde hareket etmektedirler. Çıkarların gerçekleştirilmesine olanak sağlayan güç kavramı insanların birbirleri üzerinde hakimiyet kurmasını ve devam ettirmesini sağlayacak her şeyi kapsayabilir. Bu durum fiziki şiddet kullanmak şeklinde olabileceği gibi psikolojik yönden baskı altına alma şeklinde de kendini gösterebilir.

Dördüncü olarak siyasal gerçekçilik politik açıdan başarılı uygulamalar ortaya koyabilmek için evrensel ahlaki ilkelerin birebir uygulanamayacağını kabul eder. Bu doğrultuda uluslararası alanda devletlerin yürüttüğü eylemlerin, evrensel ahlak kurallarına tam anlamıyla uygun olması beklenemez. Devletler dış politik hamlelerinde evrensel ahlak ilkelerini doğru zaman ve doğru mekâna göre elemine etmektedirler. Devletler açısından en önemli ahlaki kuralı, ulusal varlıklarını devam

⁵⁰Morgenthau, a.g.e., s. 2-19.

ettirebilme gerçeğidir. Bunu sağlamak adına devletler daima ihtiyatlı ve tedbirli davranmalıdır. Bu ihtiyat ve tedbirler evrensel ahlaki ilkelerin yok sayılmasını gerektirdiğinde, devletler tereddüt dahi etmeden evrensel ahlak ilkelerini görmezden geleceklerdir.

Beşinci olarak, siyasal gerçekçilik devletlerin siyasal eylemlerinin değerlendirilmesinde uluslararası ahlaki yasaların ölçüt olarak kabul edilemeyeceğini vurgular. Tüm devletler uluslararası siyasi faaliyetlerinin küresel ahlaki amaçlara uygun olduğunu ileri sürme eğilimindedirler. Ancak bu eğilim gerçekleri yansıtmamaktadır. Çünkü birbirleriyle çeşitli alanlarda mücadele eden ve birbirine karşıt eylemlerde bulunan devletlerden her ikisi de kendi yürüttüğü faaliyetlerin ahlaki olduğunu savunabilmektedirler. Böylesine bir durum karşısında küresel ahlaki ilkelerin ölçüt olarak kabul edilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Aksine güç ile tanımlanan çıkar kavramı çerçevesinde devletler arasındaki ilişkiler değerlendirildiğinde daha adil bir sonuca varmak mümkündür. Yani devletler, sahip oldukları güç düzeyi çerçevesinde kendi çıkarlarını gerçekleştirme ülküsü dâhilinde hareket eden siyasal varlıklar olarak kabul edilirlse, uluslararası politikaya ilişkin eylemlerin analiz edilmesinde tarafsız bir değerlendirme yapılabilecektir.

Son olarak siyasal gerçekçiler, siyasal alanın kendine has özelliklerinin olduğunu dolayısıyla diğer alanlardan farklı özellikler gösterdiğini ileri sürmektedirler. Yani siyasal gerçekçilere göre uluslararası politika iktisat, hukuk ahlak bilimleri gibi alanlardan farklıdır. Devletler tarafından yürütülen bir politikanın incelenirken iktisatçılar söz konusu politikanın ekonomik boyutuyla, hukukçular bu politikanın hukuki boyutuyla ilgilenirler. Siyasal gerçekçiler ise mevcut politikaya güç şeklinde tanımlanan çıkar açısından bakarlar ve buna göre değerlendirme yaparlar.

Morgenthau'ya göre⁵¹: Uluslararası politika tamamen bir güç mücadelesinden ibarettir. Dolayısıyla uluslararası politikada devletlerin en temel ve nihai amaçları güç elde etmektir. Devletler, uluslararası arenada sahip oldukları güç çerçevesinde hareket etme yeteneğine sahiptirler. Uluslararası alanda devletlerin yürüteceği en

⁵¹Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, 4. Baskı, Atilla Kitabevi, Ankara 1993, s. 5-6.

önemli politikalardan biri prestij politikasıdır. Prestij politikası bir devletin uluslararası alanda sahip olduğu gücü göstermek amacıyla yürüttüğü girişimlerim bütünüdür. Devletler uluslararası ilişkilerde genel itibariyle kendi başlarına hareket etmek zorundadırlar. Bazı durumlarda diğer devletlerle işbirliği yapılması söz konusu olabilir. Ancak böylesi bir durum devletler arasında ortak çıkarların bulunması durumunda söz konusu olabilir. Devletler uluslararası alanda sağlıklı ve rasyonel bir dış politika izlemek istiyorlarsa, ulusal çıkarlarını her daim göz önünde bulundurmak ve sahip oldukları gücü iyi değerlendirerek bu güç çerçevesinde hareket etmek mecburiyetindedirler.

Morgenthau'ya göre: küresel barışın sağlanmasının ve korunmasının en etkin yolu uluslararası sistemde güç dengesinin sağlanmasıdır. Ancak güç dengesinin sağlanması hususunda dengeyi sağlayan devletler arasında barışın devamına yönelik anlaşma sağlanamaz ise bu durum etkili bir sonuç vermez. Devletler arasında küresel barışın sağlanmasına yönelik anlaşmanın gerçekleştirilebilmesinin en temel koşulu ise etkili bir diplomasi uygulamasıdır.⁵²

Ancak Morgenthau küresel barışın sağlanması ve korunması adına devletlerin yürüttükleri diplomatik faaliyetlerinde, dört koşulu göz ardı etmemeleri gerektiğini ileriye sürmekte ve bu koşulları şu şekilde açıklamaktadır:

İlk olarak, devletler diplomatik amaçlarını sahip olduğu güç potansiyelini göz önüne alarak belirlemelidir. Çünkü gücü yetmeyecek amaçları hedef edinen devletler barışa değil aksine savaşa davetiye çıkarır.

İkinci olarak, devletler diğer devletlerin hedef ve amaçlarını ve bunların yanı sıra söz konusu hedef ve amaçlara ulaşmada sahip oldukları güç düzeyini hesaplamalıdır. Çünkü karşı tarafın hedeflediği amaçlara ulaşmada kullanabileceği güç düzeyini hesaplamamak yanlış diplomatik adımların atılmasına neden olur ki bu durum savaş beraberinde getirir.

⁵²Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma Hegemonya İşbirliği*, s.186. Ayrıca Bkz; Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, Cilt 1, s. 217-286

Üçüncü olarak devletler kendi amaçları ile diğer devletlerin amaçlarını iyi bilmeli ve söz konusu amaçların birbirleriyle bağdaşıp bağdaşmadığını değerlendirmelidirler. Çünkü amaçların bağdaşmadığı durumlarda savaşa sürüklenmek çok olası bir ihtimaldir.

Son olarak, devletler amaç ve hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik diplomatik araçları dikkatli bir şekilde seçmelidirler. Çünkü yanlış araç seçimi savaş durumunun ortaya çıkmasına neden olabilir.⁵³

Morgenthau'nun söz konusu düşünceleri realizmin kuramsal bir nitelik kazanmasında son derece önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Morgenthau sonrası uluslararası ilişkiler disiplininde gerçekçi bir gelenek ortaya çıkmış ve bu gelenek uzun bir süre uluslararası ilişkiler disiplinine hâkim olmuştur.⁵⁴ Bu gelenek temsilcileri, tarihsel süreçte realist kuramın gelişmesine katkı sağlayan fikir adamlarının düşüncelerine sadık kalarak çeşitli varsayımlar ortaya koymuşlardır.

Bu doğrultuda realist kuramın temel varsayımları şu şekilde ifade edilebilir. Öncelikli olarak, realist yaklaşım, uluslararası ilişkiler alanında, bireylerin, uluslararası örgütlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve çok uluslu şirketler gibi yapıların varlığını reddetmez ancak devleti söz konusu diğer aktörlerin hareket sahasını belirleyen temel aktör olarak kabul eder.⁵⁵ Realist yaklaşıma göre uluslararası ilişkilerin en temel aktörü olan devletler uluslararası alanda egemen eşitlik ilkesine göre hareket ederler.⁵⁶ Devletlerin egemen eşitlik ilkesine göre hareket etmeleri, birbirleri ile olan ilişkilerinde eşit oldukları ve uluslararası sistemde hiçbir üst otoriteye bağlı olmaksızın kendi iradeleriyle hareket etme yetisine sahip oldukları anlamına gelmektedir.⁵⁷ Uluslararası ilişkilerde herhangi bir üst otoritenin bulunmaması sonucu kendi iradeleriyle hareket eden devletler, uluslararası sistem içerisinde daima kendi çıkarlarını gözeteceklerdir. Bu durum ise devletler arasında

⁵³Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, Cilt 2, Çev: Baskın Oran ve Ünal Oskay, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1970, s. 683-685.

⁵⁴Nicholas. J. Rengger, *International Relations Political Theory and the Problem of Order Beyond International Theory?*, Routledge, London 2000, s. 40.

⁵⁵Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Teori, Yaklaşım ve Analiz", s. 40.

⁵⁶Yücel Bozdağlıoğlu, "Uluslararası İlişkilerin Temel Yaklaşımları, Realizm", *Uluslararası İlişkiler: Giriş Kavram ve Teoriler*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2007, s. 141.

⁵⁷Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 142.

sürekli bir çıkar çatışması yaşanmasına neden olacaktır. Devletler arasında yaşanan çıkar çatışmalarının çözümünde rol oynayan en önemli araç ise savaştır. Dolayısıyla uluslararası ortamda faaliyette bulunan her devletin savaş durumuyla karşılaşma olasılığı daima vardır. Bu nedenle realist yaklaşıma göre uluslararası sistem anarşik bir yapı arz etmektedir.⁵⁸ Bu anarşik yapı içerisinde yaşayan devletlerin en önemli amacı varlıklarını devam ettirmek olmalıdır.

Varlığını devam ettirmek isteyen bir devlet, bunu sadece kendi gücüne dayanarak yapmak zorundadır. Çünkü uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletleri, kendi güvenliklerini yalnızca ve kendilerinin gerçekleştirmesi yönünde bir strateji izlemeye yönlendirmektedir.⁵⁹ Bu durum ise devletleri daha fazla güç elde etmeye sevk etmektedir. Daha fazla güç elde etmek isteyen devletler dış politik açıdan savaşta dâhil olmak üzere her türlü yola başvurabilmektedirler. Bu açıdan bir değerlendirme yapıldığında realist geleneğe göre uluslararası ilişkiler tamamen bir güç politikasıdır.⁶⁰

Realistler, uluslararası sistem içerisinde barışın sağlanması ve devamlı hale getirilmesinin en temel yollunun güç dengesi varsayımı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Realistler, bir devletin uluslararası sistem içerisinde diğer devletlerin davranışlarını etkileyen ve yön veren bir konumda bulunmasının yani bir devletin sistem içerisinde baskın bir güç olmasının önünde ki yegane engel olarak güç dengesini görmüşlerdir.⁶¹ Realistlerin askeri güvenlik konularına verdikleri önem, güç dengesi varsayımında da kendini göstermiştir. Nitekim realist gelenek, güç dengesi düşüncesinde devletlerin sahip olduğu güç düzeylerinin tespitini askeri kapasite üzerinden gerçekleştirir ve güçlerin dengelenmesine yönelik ittifakların yapılmasında yine askeri kapasiteler üzerinden hareket edilmesi gerektiğini vurgular.⁶² Bu doğrultuda realist gelenek açısından kabul edilen güç dengesi varsayımı, sistem

⁵⁸Anthony F. Lang, Jr., "Morgenthau, agency, and Aristotle", *Realism Reconsidered The Legacy of Hans Morgenthau in International Relations*, Ed: Michael C. Williams, Oxford University Press, New York, 2007, s. 20.

⁵⁹Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Teori, Yaklaşım ve Analiz", s. 38.

⁶⁰Paul Sharp, *Diplomatic Theory of International Relations*, Cambridge University Press New York 2009, s. 53.

⁶¹Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1948, s. 125-166.

⁶²Bozdağlıoğlu, *Uluslararası İlişkilerin Temel Yaklaşımları*, Realizm, s. 140.

içerisinde tek bir gücün hâkimiyetini engelleyerek küresel barışın sağlanmasını amaçlayan bir yaklaşımdır.

Realist gelenek, sosyal ve ekonomik politikalardan ziyade daha çok askeri ve güvenlik politikaları üzerinde yoğunlaşmaktadır⁶³. Realistlerin özellikle askeri ve güvenlik konularını önemsemelerinin temelinde tarihsel süreçte yaşanan savaşların büyük bir etkisi olduğu söylenebilir. Özellikle yirminci yüzyılda, küresel düzeyde yaşanan iki büyük savaş ve bu savaşların ortaya çıkardığı sonuçlar, realist geleneğin askeri ve güvenlik konuları üzerinde hassas bir duruş sergilemesine neden olmuştur. Öte yandan iki büyük savaş sonrası ortaya çıkan Soğuk Savaş süreci ve bu süreçte küresel güçlerin askeri alanda yaşadıkları büyük rekabet, realist geleneğin askeri ve güvenlik konularında ki düşüncelerinin şekillenmesinde son derece büyük bir rol oynamıştır. Tarihsel açıdan yaşanan bu tecrübeler sonrası realistler, uluslararası alanda çıkar olgusundan kaynaklanan tehditlerin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak devletlerin askeri kapasitesini attırmaları gerektiğini vurgulamışlar ve bu şekilde hareket etmenin devletler açısından en doğru ve en rasyonel dış politika davranışı olacağını vurgulamışlardır.⁶⁴

Realist gelenek, insan doğasının kötü olduğunu kabul etmekte ve devletlerinde dış politik hamlelerinde insanlar gibi bencil ve çıkarıcı bir yaklaşımla hareket etdiklerini ileri sürmektedir.⁶⁵ Realist gelenek açısından insanlar son derece bencil varlıklardır ve daima daha fazla güç elde etmek amacıyla hareket ederler⁶⁶ ki insanoğlunun sahip olduğu bu yapı değiştirilemez. Daima güç peşinde koşan bencil insanların toplumsal olarak bir arada bulunmaları, büyük bir rekabet ortamının oluşmasına neden olmaktadır. Bu rekabet ortamında insanlar, sahip oldukları güç düzeyini geliştirmek adına gayri ahlaki yöntemlere başvurabilmektedirler.

⁶³Muzaffer Ercan Yılmaz, “Westphalia’dan Günümüze Savaş”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 14, Yaz 2007, s. 33.

⁶⁴Oktaj F. Tanrısever, “Güvenlik”, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Ed: Atilla Eralp, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 109.

⁶⁵Roger D: Spegele, *Political Realism in International Theory*, Cambridge University Press, New York, 1996, s.127-161.

⁶⁶Mihaela Neacasu, *Hans J: Morgenthau’s Theory of International Relation Disenchantment and Re-enchantment*, Pallgrave, New York 2009, s. 90.

Devletler de insanların toplumsal yaşamlarında olduğu gibi uluslararası alanda karşılıklı ilişki halindedirler. Bu ilişki sürecince devletler aynı insanlar gibi hareket ederler. Yani kendi çıkarlarını düşünerek daha fazla güç elde etmeye çalışırlar. Dolayısıyla uluslararası alanda devletler arasında da büyük bir rekabet söz konusudur. Realist gelenek açısından rekabet içerisinde bulunan devletler, dış politik alanda sahip olduğu yetenekler çerçevesinde gerçekleştirebilecekleri hedefleri belirlemekte, bu hedeflere ulaşmak adına gerekli yöntemleri ve bu yöntemlerin avantajlarını ve dezavantajlarını saptamakta, saptanan yöntemlerin uygulanmasında karşılaşılabilecek zorlukları ve kolaylıkları tespit etmekte ve bu perspektifle “rasyonel” davranmaktadırlar.⁶⁷

Realist yaklaşımın analizlerinde üzerinde yoğun bir şekilde durduğu ve şiddetle vurgu yaptığı bir diğer unsur ise ahlak olgusudur. Realistler uluslararası politikada ahlaki amaçların belirleyici bir öneme sahip olmaması gerektiğini fikrini ileri sürmektedirler.⁶⁸ Realist gelenek açısından anarşik bir yapı sunan uluslararası alanda devletlerin ahlaki davranmasını beklemek yanlıştır.⁶⁹ Realist düşünürler, devlet adamlarının iç politikadan farklı olarak merkezi bir otoritenin bulunmadığı, tam anlamıyla bağlayıcı uluslararası hukuk kurallarının olmadığı ve tüm devletler arasında kabul edilmiş ilkesel yapıların var olmadığı bir uluslararası alanda, temsil ettiği devletin çıkarlarını korumak adına, uygar toplumların sahip oldukları ahlaki kuralları hiçe sayan çirkin davranışlarda bulunabilirler.⁷⁰ Bu nedendir ki realistler, uluslararası ilişkiler alanında devletlerin ahlaki ilkeler doğrultusunda hareket etmelerini kabul etmemektedirler.

Tarihsel süreç içerisinde birtakım düşünce adamlarının ileri sürdüğü fikirler doğrultusunda şekillenmeye başlayan realist kuram, İkinci Dünya Savaşı sonrasında teorik alt yapısını tamamlamış ve uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde hakim bir konuma gelmiştir. Özellikle Soğuk Savaşın küresel sistemde meydana getirdiği gerginliklerin en üst seviyede hissedildiği yıllarda realist teorinin önermelerinin

⁶⁷Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Teori, Yaklaşım ve Analiz”, s. 41.

⁶⁸Gökhan Telatar, “Yeni Muhafazakârlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 67, Sayı 3, 2012, s. 161.

⁶⁹Charles R Beitz, *Political Theory and International Relations With a New Afterword by the Author*, Princeton University Press, New Jersey, 1999, s. 19.

⁷⁰Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma Hegemonya İşbirliği*, s. 161.

disiplin içerisinde son derece özel bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu teorinin disiplin içerisindeki egemenliği, Soğuk Savaşın ortaya çıkardığı gerginliklerin azalmasıyla birlikte sorgulanmaya başlanmış ve çeşitli eksiklikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda realist teori, gerek kuramsal anlamda içerisinde barındırdığı eksiklerden ötürü gerekse uluslararası alanda yaşanan gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan değişikliklere ayak uyduramadığı gerekçesiyle çeşitli eleştirilere muhatap olmuştur.

Realist teori, insan doğasının kötülüğü üzerinden devletlerin dış politik davranışlarını açıklama çabası, uluslararası politikada devleti temel aktör olarak kabul ederek küresel düzeyde faaliyet gösteren diğer aktörleri göz ardı etmesi, devletler açısından ekonomik, sosyal ve kültürel politikalarından ziyade askeri ve güvenlik politikalarının daha çok önem arz ettiğini ileri sürmesi, devletler arasında barışın sağlanması ve devamlı hale getirilmesi için güç dengesinin gerçekleştirilmesi önerisi, dış politikayla özdeşleştirdiği güç unsurunun net bir biçimde hesaplanamaması gerçeği ve devletler arasında giderek belirginleşen karşılıklı bağımlılığa yönelik gelişmeleri önemsememesi nedeniyle şiddetle eleştirilmektedir.

Realist yaklaşım, insan doğasının bencil ve çıkarıcı bir yapıya sahip olduğu ve bu yapının dış politikada devletlerin sergilemiş olduğu davranışları yönlendiren genel bir durum olduğu varsayımından hareketle, uluslararası sistemde meydana gelen savaş ve çatışmaları mantıklı bir şekilde açıklayabilmekte ancak barış ve işbirliğini izah etme konusunda yetersiz kalmaktadır.⁷¹ Ayrıca realist yaklaşım, ikinci dünya savaşı sonrası küresel sistemde sayıları ve etkinlik alanları son derece artan ekonomik, sosyal, siyasal ve kolektif savunma gibi amaçlara yönelik olarak ortaya çıkan uluslararası örgütleri ve diğer aktörleri görmezden gelerek devleti uluslararası ilişkilerin en temel aktörü olarak kabul etmesi nedeniyle şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır.⁷² Bunların yanı sıra realist yaklaşım, uluslararası ilişkilerin asıl gündeminin ekonomik, sosyal ve kültürel politikalarından ziyade askeri ve güvenlik

⁷¹ Arı, a.g.e., s. 199.

⁷² Gökhan Koçer, "Küreselleşme ve Uluslararası İlişkilerin Geleceği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2004, s. 117.

politikalarından oluşması gerektiğini savunmuştur.⁷³ Ancak kimi düşünürler, realistler tarafından önemsiz olarak görülen ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların en az askeri ve güvenlik politikaları kadar önem arz ettiği ifade edilerek söz konusu politikalar arasında ayırım yapılmasının anlamsız olduğu dile getirmişlerdir.⁷⁴ Realist yaklaşım uluslararası alanda genel ve geçerli bir barışın sağlanmasının tek yolunun devletler arasında güç dengesinin oluşturulması olduğunu ileri sürmektedir. Ancak realizmin güç dengesi oluşturularak uluslararası alanda barışın sağlanması varsayımı ile uluslararası sistemin anarşik bir yapı arz ettiği yaklaşımı çelişmektedir.⁷⁵ Çünkü realist kuram, bir yandan uluslararası sistemde anarşinin hüküm sürdüğünü ve savaşların kaçınılmaz olarak her zaman yaşanabileceğini diğer yandan ise güç dengesi ile küresel barışın sağlanabileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla anarşinin hakim olduğu uluslararası alanda güç dengesi ile barışın ve düzenin ne ölçüde gerçekleştirilebileceği kesinlik arz etmemektedir. Öte yandan realizmin üzerinde yoğun bir şekilde durduğu güç unsurunun mutlak olarak hesaplanamaması ve devletlerin tahmin edilen güç düzeylerinin kimi zaman beklenen sonuçları vermemesi, realizme yöneltilen eleştirilerin önemli bir konusunu oluşturmaktadır. Gücün mutlak olarak ölçülemezliği, devletlerin gelecekte karşılaştığı özel bir durum karşısında işe yarayabilecek kaynakların tespit edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarır ki söz konusu kaynakların karşılaşılan özel durum karşısındaki yararlılığı kesinlik taşımaz.⁷⁶ Dolayısıyla devletler kesinlik içermeyen ve gelecekte işe yarayacağını umdukları güç unsurlarını geliştirmeye çalışırlar.⁷⁷ Son olarak Realist paradigma, yaşanan küreselleşmeye paralel olarak devletler arasında gün geçtikçe artan karşılıklı bağımlılığı yorumlamakta yetersiz kalarak uluslararası ilişkilerin birtakım temel dinamiklerini önemsememekle itham edilmiştir.⁷⁸ Özellikle ekonomik anlamda küresel sistemde yaşanan değişimin, devletlerin birbirlerine olan ihtiyaçlarının artması sonucunu doğurduğu iddia edilmiş ve uluslararası sistemde

⁷³ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma Hegemonya İşbirliği*, s. 201.

⁷⁴ Arı, a.g.e. s. 201.

⁷⁵ Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Teori, Yaklaşım ve Analiz", s.57.

⁷⁶ Aydın, a.g.m. s. 53.

⁷⁷ Aydın, a.g.m. s. 53

⁷⁸ Koçer, "Küreselleşme ve Uluslararası İlişkilerin Geleceği", s. 115.

devletlerin bu durumun bilincinde olarak dış politik stratejilerini belirlemesi gerektiği vurgulanarak⁷⁹ realist kuram eleştirilmiştir.

Tüm eleştirilere rağmen realist teori uluslararası ilişkiler disiplininde çok uzun bir süre geçerliliğini korumuştur. Her ne kadar küresel sistemde meydana gelen değişiklikler realizmin bir takım önermelerini aşındırsa da kuramsal açıdan en önemli varsayımları olan güç ve çıkar olguları günümüz uluslararası ilişkiler disiplininde geçerliliğini sürdürmektedir. Nitekim uluslararası alanda devletler, çıkarlarını gerçekleştirmek adına sahip oldukları kapasiteler doğrultusunda hareket etmektedirler. Çıkarlar devletlerin davranışlarını yönlendirmekte, güç ise devletler arasındaki ilişkilerde belirleyici olma niteliğini korumaktadır.

Ancak güç ve çıkar olgularının geçerliliğini korumasına rağmen realist teorinin modern uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde gerçekleşen kimi olayları ve çeşitli durumları açıklama yetisi zayıflamıştır. Bu nedenle bir takım düşünürler realist teorinin tüm varsayımlarını gözden geçirerek yetersiz olduğu kısımları tamamlama veya uluslararası ilişkileri açıklama yeteneğini kaybetmiş kısımlarını değiştirme çabası içerisine girmişlerdir. Bu çabaların sonucunda realizmin temel önermeleri üzerine inşa edilen neorealist yaklaşım ortaya çıkmıştır.

1.2.Kenneth Waltz ve Neorealizm

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemde ortaya çıkan iki kutuplu yapı ve bu yapının meydana getirdiği Soğuk Savaş olgusu, devletler arasında yürütülen ilişkilerin yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Özellikle 1950’li yıllarda iki büyük gücün sisteme hâkim olma amaçları ve bu amaçlarını gerçekleştirmek adına yürütmüş oldukları politikalar, uluslararası ilişkilerde kapsamlı gerginliklerin yaşanmasına yol açmıştır. Soğuk Savaşın şiddetli bir şekilde cereyan ettiği söz konusu yıllar realist teorinin önermelerinin geçerliliğini kuvvetlendirmiş ve uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki hakimiyetini devam ettirmesini sağlamıştır.

⁷⁹ Muharrem Gürkaynak-Serhat Yalçın, “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı23, Güz 2009, s. 74.

Ancak küresel sistemde yaşanan gerginliklerin, var olan sorunların çözümlenmesinden ziyade derinleşmesine neden olması ve bunun yanı sıra farklı alanlarda yeni sorunlar ortaya çıkarması, kutuplar arasındaki gerginliklerin azalması ihtiyacını doğurmuştur. Bunun neticesinde 1960'larda bloklar arasında ciddi bir yumuşama dönemi başlamış ve 1970'lerde gelişerek devam etmiştir. Hatta söz konusu zaman zarfında bloklar arasında çeşitli alanlarda işbirlikleri gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu yumuşama dönemi, uluslararası ilişkiler disiplinin içerisinde uluslararası sistemin yeniden açıklanmasına yönelik kapsamlı çalışmaların yapılmasına da sebep olmuştur. Bu doğrultuda 1960'lı ve 1970'li yıllar uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yeni teorilerin ortaya konulmasına yönelik çalışmaların hararetle yürütüldüğü yıllar olmuştur. Söz konusu yıllarda yapılan çalışmalar genel itibariyle disiplin içerisinde egemen bir konumda bulunan realist teoriyi eleştirmek üzerine kurgulanmıştır. Ancak bu çabalar realist teorinin disiplin içerisindeki hakimiyetini tamamen sona erdirememiştir. Bununla birlikte disiplin içerisinde ağır eleştirilere maruz kalan realist teorinin açıklama gücü sorgulanmaya başlamıştır. Bu nedenle uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde realizmi benimseyen kimi düşünürler, realist teorinin yeni bir anlam kazanarak eksikliklerinin giderilmesi ve bilimsel olarak sahip olduğu açıklama gücünün geliştirilmesi amacıyla çeşitli düşünceler ortaya koymaya çalışmışlardır.

Bu düşünürler arasında yer alan en önemli isim Amerikalı siyaset bilimci Kenneth Waltz'dır. Waltz 1959 yılında yayınladığı "İnsan Devlet ve Savaş" adlı eserinde realist yaklaşım başta olmak üzere uluslararası ilişkiler alanında kuramsal anlamda ortaya atılan düşünceleri, eleştirel bir bakış açısıyla sorgulamış ve teorik açıdan çeşitli sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır.⁸⁰ Waltz bu eserinde, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yer alan teorilerin sahip oldukları sorunların tespit edilmesinin en etkili yolunun, kuramsal açıdan yapılan önermelere ilişkin geniş kapsamlı bir soru ortaya atmak ve bu soruya verilecek yanıtları, detaylı bir biçimde

⁸⁰ Torbjon L. Knutsen, *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Çev: Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, Mayıs 2006, s. 329.

değerlendirmek olduğunu söylemiştir.⁸¹ Nitekim Watz, uluslararası ilişkiler teorilerinin var olan sorunlarının tespiti adına, savaşların temel nedenlerinin neler olabileceği sorusunu sormuş ve bu soruya insan bağlamında, farklı devlet yapıları bağlamında ve son olarak sistem bağlamında cevap aramaya çalışmıştır.⁸²

Waltz, söz konusu soruya, öncelikle insanın doğal yapısı üzerinden cevap aramaya çalışmış ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: Uluslararası alanda gerçekleşen savaşların en önemli nedeni ne olabilir sorusuna birçok açıdan cevap vermek mümkündür. Ancak bu cevaplar arasında ilk sırada yer olacak olan olgu insan doğasının genel yapısı olmalıdır. Çünkü uluslararası ilişkileri açıklamaya çalışan birçok teori, tarihsel süreçte meydana gelen savaşları bu noktadan hareketle açıklamaya çalışmıştır. Özellikle realist kuram, savaşın en önemli nedeni olarak insan doğası ve insan davranışlarının kötülüğünü kabul etmektedir. Bu kabule göre insanların yanlış yönlendirilen dürtüleri, bencil ve çıkarıcı yapıları ve akılsızlıkları savaşların en temel sebebini oluşturmaktadır. Bu düşünceye karşı çıkanlar ise, savaşlar insanların yüceltilerek aydınlatılması ya da psikolojik açıdan yeniden yapılandırılarak güçlendirilmesi ve bu durumun devamlılığının sağlanması yoluyla engellenebilir düşüncesini savunmaktadırlar. Onlara göre insan doğası aslında iyidir ve gerekli koşullar altında bu iyilik öne çıkarılabilir. Dolayısıyla insan doğasının kötü ve değişmez olduğunu savunanlarla bu durumu değiştirmenin mümkün olduğunu savunanlar arasında şiddetli bir fikir çatışması vardır. İnsan doğasının iyiye doğru evrilebileceğini ileri sürenler, insanlığın gelişiminin sürekli ileri doğru, tek yönlü ve olumlu olarak gerçekleştirilebileceğini savunurlarken bu durumun tam aksini savunanlara göre insanlığın gelişiminin sadece iyi yönde ve olumlu olması mümkün değildir. Her ilerleme içerisinde iyilik barındırdığı kadar kötülükte barındırır. İlerlemeye yönelik hamleler kötülüğün ortaya çıkmasına yönelik şartları da beraberinde getirir. Bu insanın tabiatının doğurduğu bir sonuçtur. Diğer yandan insanın iyi olabileceğini savunanlara göre insan kusursuz bir akılla donatılmış son derece bilinçli bir varlıktır. Bu akıl ve bilinç sahipleri kendilerini en makul bir biçimde korumaya muktedirler. Nitekim akıl, insanlara yardım etmenin gerekliliğini

⁸¹Kenneth N. Waltz, *İnsan Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz*, Çev: Enver Bozkurt, Selim Kanat, Serhan Yalçın, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, Nisan 2009, s. 12.

⁸²Waltz, a.g.e., s. 12.

ve birbirleriyle dost olmanın önemini bireylere sürekli hatırlatır. İnsanlar arasında olması gerekende budur. Ancak insan doğasının kötülüğünü savunanlara göre bu düşünce, mevcut olan insan davranışlarını açıklamaktan ziyade insanların olması gereken davranışlarını açıklamaktadır. Doğa insanın güvensiz bir şekilde doğmasına ve varlığını devam ettirmesine zemin hazırlamaktadır. Bu durumun farkında olan insan güvenliğini sağlamak zorundadır. Bu nedenle bir insanın diğerlerine önem vermesi ve onlarla işbirliği yapması kendi varlığını devam ettirmeye çalışmasıyla alakalıdır. Herkesin fikir birliği içerisinde yaşaması mümkün görünmemektedir. İnsan doğasının kötülüğünü savunanlar insanların iyi olabileceğini savunanların ideallerinin uygunluğunu kabul etmektedirler. Ancak bu fikirlerin birer idealden öteye geçemeyeceğini ve gerçekleştirilemeyeceğini savunmaktadırlar. Sosyal olayların incelenmesinde insan doğasının temel yapısının göz önünde bulundurulması özel bir öneme sahiptir. Ancak uluslararası alanda meydana gelen savaşların tamamını insan doğası üzerinden açıklamaya çalışmak kolaycı bir yaklaşımdır. Eğer insan doğası daima kötülük içeriyorsa neden dünyada çok az savaş yaşanmaktadır. Sürekli savaş halinin olmamasının nedeni aslında insan doğasının iddia edilenin aksine iyi olması mıdır? İnsan doğasının kötülüğü savaşların yaşanmasının temel sebebi olarak kabul edilmekteyse bu kötü yapı nasıl olurda barışın sağlanmasına izin verebilmektedir? İnsanın kötülüklerle dolu doğal yapısı savaşların yaşanmasına neden oluyorsa hiç kimse barışın gerçekleştirilmesi umudunu taşıyamaz. İnsan doğasının kötülüğü yalnız başına devletler arasında bir yıl savaş yaşanırken diğer yıllar barış içerisinde karşılıklı ilişkilerin devam ettirilmesini asla açıklayamaz. Dolayısıyla salt insan doğasının kötülüğü üzerinden sosyal ve siyasal olayları açıklamaya çalışmak hatalı bir yaklaşımdır. İnsan doğasının temelde iyi olduğunu ve bu noktadan hareketle insanın iyiye yönlendirilerek gelişebileceğini ve böylece daha iyi bir dünyanın inşa edilebileceği düşüncesi sadece bir idealdir. Yani asla gerçekleri yansıtmamaktadır. Realistler bu düşünceye sahip olanları insan doğasını yanlış algıladıkları ve bu nedenle de siyaseti doğru tanımlamadıkları nedeniyle eleştirmektedirler. Tüm bunların yanı sıra insan doğasını göz önünde bulundurulmadan sosyal ve siyasal olayların değerlendirilmesi objektif sonuçların elde edilememesine neden olacaktır. Bu doğrultuda insanın genel yapısı tüm sosyal ve siyasal olayların açıklanmasında dikkate alınması gereken bir olgudur. Ancak

gerek insan doğasının kötülüğü gerekse bu kötülüğün iyiye doğru evrilebileceği yaklaşımları, sosyal ve siyasal alanda yaşanan olayların açıklamasında tek başına kullanılacak temel kriterler olamazlar.⁸³

Sonuç olarak Waltz, savaşların temel sebebinin tespit edilmesinde, insanın doğal yapısının merkezi bir kıstas olarak ele alınmasının kesin bir sonuç vermeyeceğini ileri sürmektedir. Hem insan doğasının kötü olmasının savaşların en önemli sebebi olduğu varsayımı, hem de insanın psikolojik açıdan geliştirilerek iyiye doğru evrilebileceği yaklaşımı Waltz'a göre genel bir geçerlilik arz etmemektedir. Bu açıdan bakıldığında o, realizm ve diğer bir takım teorilerin, savaşların en önemli sebebinin insan doğası olduğu varsayımını, söz konusu sorunun cevabını tam anlamıyla veremediği için yetersiz bulmaktadır.

Waltz, realizm ve diğer uluslararası ilişkiler teorilerinin önermelerinin eksikliklerinin tespit edilmesine yönelik olarak yukarıda sorduğu soruya birde devlet yapıları bağlamında cevap aramaya çalışmıştır. Nitekim ona göre: savaşlar genel anlamda devletler arasında gerçekleşirler. O halde devletlerin hataları, birbirleriyle savaşmalarında etkili olan bir faktördür. Eğer bu durum savaşların yaşanmasının etkili bir faktör ise devletlerin birbirlerine karşı uzlaşmalarını önceleyen reformlar gerçekleştirmeleri savaşları azaltabilir hatta ortadan kaldırabilir. Ancak devletin uzlaşmayı sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılmaları nasıl gerçekleştirilebilir? Bu sorunun gerçekleşmesine yönelik olarak birçok öneri ortaya konulmuştur. Kimi düşünce adamları uluslararası alanda faaliyette bulunan bütün devletler tarafından kabul edilen ortak yasaların yapılmasını, kimi düşünce adamları devletler arasında ortak güvenliğin ve ortak silahsızlanmanın gerçekleştirildiği uluslararası örgütsel yapıların oluşturulmasını, kimi düşünce adamları ise demokratik kurumlar ve toplumsal olarak demokratik anlayışın dünya genelinde yaygınlaştırılmasını küresel barışın sağlanmasına hizmet edecek yöntem olarak sunmuşlardır. Küresel barışın gerçekleştirilmesine yönelik bu tür düşünceler çeşitlendirilebilir. Bu sorunun cevabına yönelik olarak yapılan tanımlamalar farklı noktalara değinseler de hemen hemen hepsi “tüm devletleri içeren kapsamlı bir reformun dünya barışını getireceği

⁸³ Waltz, a.g.e., s. 12-40.

görüşünde birleşmişlerdir.” Ayrıca söz konusu önermelerin tamamı devleti merkeze alarak çözüm önerileri sunmakta ve ayrıca devletlerin mükemmelleştirilmesinin devamlı olarak gerçekleştirilebileceği yani devletlerin olumlu yönde kesintisiz olarak geliştirilerek sorunların ortadan kaldırılabilmesi varsayımına dayanmaktadır. Ancak bu düşüncelerden hiçbiri söz konusu savın gerçekleştirilmesini sağlayacak geçerli bir yol sunamamışlardır. Bu yönde çeşitli açıklamalar yapmış olsalar da bu açıklamaların yetersiz oldukları çok açık bir şekilde görülmektedir. Devletlerin mükemmelleştirilebileceğini savunanlar küresel sistem içerisinde yer alan aktörleri iyi veya kötü olarak ayırtılmaktadırlar. “Onlara göre kötü devletler savaşır.” Dolayısıyla iyi devletler savaşmazlar. Bu düşünce net bir açıklık ifade etmemektedir. Öncelikli olarak savaşan bir devleti kötü olarak addetmek kolaycı bir yaklaşımdır. Bir devletin kötü olması sadece savaş yapmasıyla ilişkilendirilemez. Ayrıca iyi devletlerden oluşan bir dünyada anlaşmazlıkların yaşanmaması olanaksızdır. Anlaşmazlıkların yaşanması halinde ise iyi olarak kabul edilen devletler çözüm olarak savaş seçeneğine başvurabilmektedirler. Dolayısıyla anlaşmazlıkların çözümünde, devletlerin dostça ve karşılıklı anlayışa dayalı bir biçimde davranmasını beklemek çok büyük bir hatadır. Farklı bir açıdan bakıldığında ise insanların iyiye doğru evrilerek mükemmelleştirilmesinin olanaksız olduğu gibi devletlerin mükemmelleştirilmelerini sağlamak de olanaksızdır. Küresel barışın sağlanmasını kolektif yasalar ve uluslararası örgütlere bağlamaksa bambaşka bir hatadır. Devlet içerisinde var olan yasaların uygulanmasını sağlayacak bir güç sürekli vardır. Ancak uluslararası alanda organize bir güçle desteklenmeyen bir uluslararası mahkeme nasıl olurda kolektif bir hukukun uygulanmasını gerçekleştirebilir. Uluslararası mahkemelerin kararlarının uygulanmasına yönelik bir gücün oluşturulmasına yönelik olarak devletlerin genel tutumları bize göstermektedir ki, bu bir ütopyadır. Çünkü devletler ortak bir gücün oluşturulmasında gönülsüz davranmaktadırlar. Ayrıca küresel şatların da devletlerin gönülsüz davranışlar sergilemelerine neden olduğu görülmektedir. Tüm bunların yanı sıra uluslararası alanda faaliyette bulunan devletlerin bir takım işlevlerini yerine getirecek olan kapsamlı örgütler oluşturmanın, var olan sorunları çözeceğini iddia edenler de büyük bir yanılgı içerisinde bulunmaktadır. Çünkü oluşturulacak örgüt içerisinde devletler arasında kalıcı bir uyumun sağlanması çok zor bir ihtimaldir. Küresel sistemi sarsan ilk büyük savaş

sonrası bu yönde atılan adımların başarısızlığı ve bu başarısızlığın sonuçları apaçık ortadadır. Bu doğrultuda atılan adımlar kesin sonuçlar vermeyecektir. Bu uyumun sağlanmasının demokratik açıdan devletlerin geliştirilmesi fikride yetersizdir. Çünkü tarih demokratikleşmiş ulusların gerektiğinde güç kullandıklarını bize göstermektedir. Nitekim devlet yapıları ne olursa olsun savaş her zaman başvurulabilecek bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁴

Bu bağlamda Waltz, uluslararası alanda yaşanan savaşların devletlerin sahip olduğu yapılardan kaynaklandığı yaklaşımını, teorik açıdan istenilen sonuçlara ulaşmada yetersiz olduğundan ötürü kabul etmemekte ve bu düşünce üzerine kurgulanmış teorileri eleştirmektedir. Öncelikli olarak devletleri iyi ve kötü olarak ayırmanın ve bu noktadan hareketle iyi devletlerin barış yanlısı, kötü devletlerin ise savaş taraftarı olduğu varsayımını şüpheli kabul etmektedir. Ayrıca devletlerin iyiye doğru evrilebileceği anlayışını reddetmektedir. Daha sonra devletlerin ortak bir yapı sergilemesine yönelik olarak geliştirilen gerek örgütsel, gerek hukuki, gerekse siyasal düzenlemelerin yeterli kurumsal donanımına sahip olmayacağı için başarısız olacağını iddia etmektedir. Özellikle demokratik yönetim ve anlayışın devletler arasında yaygınlaştırılarak küresel barışın sağlanabileceğini ileri süren anlayışa şiddetle karşı çıkmaktadır.

Waltz, uluslararası ilişkiler teorilerinin mevcut sorunlarını belirlemek adına söz konusu soruya, son olarak sistem bağlamında cevap aramaya çalışmıştır. Waltz'a göre: uluslararası alanda faaliyet gösteren aktörler arasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözümünü sağlayacak etkin bir mekanizma yani üstün bir otorite bulunmamaktadır. Devletler üstün bir otoritenin varlığını doğaları gereği reddetmektedirler. Üstün bir otoritenin olmaması ise, uluslararası ilişkiler sisteminin anarşik bir yapı arz etmesine sebep olmaktadır. Bu anarşik yapı içerisinde yer alan devletler arasında geçerli bir uyumun sağlanmasından söz edilemez. Nitekim sistemin birer parçası olan kimi devletler, çıkarları tarafından yönlendirilen amaçlarına ulaşmak için güç kullanmaktan kaçınmayacaklardır. Eğer bir devlet ya da devletler topluluğu, amaçları doğrultusunda güç kullanma seçeneğini kullanırsa,

⁸⁴ Waltz, a.g.e., s. 77-117.

karşısındaki devlet ya da devletler topluluğu, bu duruma aynı şekilde karşılık verecektir. Bu devletlerden güçsüz olanlar güçsüzlüklerinin bedelini ağır bir biçimde ödeyecektir. Dolayısıyla sistem içerisinde yer alan tüm devletler kendi yeteneklerine güvenmek zorundadırlar. Sistem yaklaşımına göre, devletlerin eylemleri, içinde bulunduğu şartlar tarafından belirlenmektedir. Örneğin bir devlet askeri alanda sahip olduğu yetenekleri arttırma veya azaltma çabası gösterirse karşısındaki diğer devletlerde benzer davranışlar gösterecektir. Bu doğrultuda sistem içerisinde yer alan tüm devletlerin dış politikaları birbirine bağımlıdır. Yani “her bir devletin stratejisi diğer devletlerin stratejilerine bağlıdır”. Tarih bu durumu kanıtlayan örneklerle doludur. Bu durumu açıklayan en güzel örneklerden biriside 1. Dünya Savaşı’dır. Savaşı hazırlayan şartların temelinde Avrupalı devletlerin çıkar çatışmaları ve birbirlerine karşı olan üstünlüklerindeki değişme olasılığı yer almaktadır. Almanya Rusya’nın ekonomik ve demografik açıdan gelişiminden endişelenmiş ve bu durumun gelecekte ortaya çıkabilecek bir krizde kendi güvenliği açısından büyük bir sorun olacağına kanat getirmiştir. Fransa, Almanya’nın ekonomik ve askeri gelişiminden endişe ederek ileride Almanların dış politik hamlelerine cevap verememe korkusuna kapılmıştır. İngiltere denizlerdeki üstünlüğüne son vermeyi amaçlayan Alman tehdidinden rahatsız olmuştur. Avrupa’daki güce dayalı konumlarını kaybetmek istemeyen devletler arasındaki söz konusu çıkar çatışmaları, küresel düzeyde yıkıcı olan ilk büyük savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Bu örnek bize göstermektedir ki uluslararası sistemin anarşik olması, devletlerin güvenlik endişelerine kapılmasına sebep olmakta ve bu nedenle devletler arasında savaşlar yaşanabilmektedir. Uluslararası sistem içerisinde dikkate alınması gereken diğer bir konu da güç dengesi fikridir. Güç dengesi uluslararası rekabetin ortaya çıkaracağı güç kullanımının önlenmesi yani barışın sağlanması ve korunması amacıyla ortaya çıkmaktadır. Uluslararası alanda bir güç dengesi kendiliğinden ortaya çıkamaz. Sistem içerisinde bir devletin diğerlerine üstünlüğünü kabul ettirme çabası göstermesi durumunda diğer devletlerin bilinçli bir şekilde bu çabaya karşı koymaları sonucunda ortaya çıkar. Devletlerin sistem içerisinde öne çıkan bir gücü dengeleme çabaları daima istenilen sonuçları vermeyebilir. Çünkü sistemde devletlerin birbirleri üzerinde kontrol sağlama arzusu baskın olan bir güdüdür. Bu doğrultuda dengenin sağlanması adına gösterilen çabalar farklı bir devletin sistem

içerisinde etkin bir konuma gelmesine zemin hazırlayabilir. Ancak bazı durumlarda güç dengesi, sistem içerisinde barışın sağlanmasında ve korunmasında işlevsel bir rol oynayabilmektedir. Güç dengesinden istenilen sonuçların alınmasının en temel şartı, dengeyi sağlama amacı güden devlet veya devletlerin sistem içerisinde söz sahibi olmak isteyen devlet veya devletler karşısında ne çok güçlü nede çok zayıf bir konumda bulunmalarının sağlanmasıdır. Çünkü taraflardan birisinin diğerine göre güçlü olması, saldırgan politikalar izlenmesine zemin hazırlar. Bu doğrultuda taraflar arasında tam anlamıyla dengenin sağlanması, güç dengesi sistemine işlevsel bir nitelik kazandırmaktadır.⁸⁵

Waltz, uluslararası ilişkiler teorilerinin eksikliklerini tespit etmek amacıyla devletler arasında yaşanan savaşların en temel sebebi nedir sorusunu gündeme getirmiş ve bu soruya uluslararası sistemin genel yapısı üzerinden cevap aramaya çalışmıştır. Nitekim savaşların meydana gelmesinde rol oynayan en önemli faktörün uluslararası sistemin yapısı olduğunu iddia etmiş ve bu noktadan hareketle devletlerin dış politik tutumları üzerine kapsamlı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmeler neticesinde, devletlerin karşılıklı ilişkilerinde izlemiş oldukları politikalar üzerinde uluslararası sistemin belirleyici bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu doğrultuda uluslararası ilişkiler alanında geniş çaplı ve geçerliliği yüksek bir teorik açıklamaların, uluslararası sistemin genel yapısını dikkate alması gerektiğini savunmuştur. Tüm bu açıklamalarının ardından, uluslararası ilişkileri tam anlamıyla açıklamak amacı güden teorilerin insan, devlet ve uluslararası sistemin karşılıklı ilişkilerini de göz önünde bulundurması gerektiğini ifade etmiş ve uluslararası ilişkileri tek bir olgu üzerinden açıklamaya çalışan kuramsal çalışmaların eksik sonuçlar ortaya koyacağını belirtmiştir.⁸⁶ Dolayısıyla uluslararası ilişkiler alanında yapılan teorik çalışmaların, geçerli varsayımlar ortaya koyabilmesini, farklı olguların değerlendirmelere dâhil edilmesi şartına bağlamıştır.

Waltz söz konusu değerlendirmeleriyle, realizm başta olmak üzere bir takım uluslararası ilişkiler teorilerini, hem uluslararası sistemin genel yapısını dikkate

⁸⁵ Waltz, a.g.e., s. 153-216.

⁸⁶ Howard Williams-Moorhead Wright-Tony Evans, *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme*, Çev: Asena Günalp- Alp İçen, Siyasal Yayınevi, Ankara 2007, s. 319.

almamakla hem de yalnızca tek bir olguyu göz önünde bulundurarak devletler arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışmakla suçlanmıştır. Bu doğrultuda teorik açıdan uluslararası ilişkileri en geçerli şekilde açıklama yeteneğine sahip olduğuna inandığı realist yaklaşımı, temel önermeleri ışığında yeniden inşa etme çabası içerisine girmiştir.

Waltz, 1959 yılında yayınladığı “İnsan, Devlet ve Savaş” adlı kitabının ardından uluslararası sistemi temel alan yapısal bir uluslararası ilişkiler teorisi ortaya koymak amacıyla, 1979 yılında “Uluslararası İlişkiler Teorisi” adlı kitabını yayınlamıştır. Waltz bu kitabında, özellikle realist kuramın uluslararası ilişkileri açıklamaya yönelik olarak ortaya koyduğu varsayımların eksikliklerini tespit etmeye çalışmış ve bu eksiklikleri göz önünde bulundurarak devletler arasında yürütülen ilişkilere dair farklı bir yaklaşım geliştirmeyi hedeflemiştir. Waltz söz konusu kitabında, devletlerin davranışları üzerinde son derece büyük bir etkisi olduğuna inandığı uluslararası sistemi ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve ayrıca devletler arasında yürütülen ilişkilerin temelinde yer aldığını varsaydığı güç kavramını farklı bir bakış açısıyla yeniden anlamlandırmıştır. Waltz’ın, uluslararası sistem ve güç kavramlarını temel alarak ortaya koyduğu düşünceler, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde neorealizm olarak adlandırılmış ve özellikle 1980 sonrası dönemde uluslararası ilişkiler düşünürleri arasında son derece önemli tartışmaların başlamasına neden olmuştur.

Waltz, açıklama gücü son derece yüksek bir uluslararası ilişkiler teorisinin, öncelikli olarak devletler arasındaki ilişkilere sistemsel açıdan bakması gerektiğini vurgulamış ve konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: Uluslararası ilişkileri açıklama amacına sahip teoriler genel itibarıyla indirgemeci ve sistemik olarak ikiye ayrılırlar. Eğer bir teori, uluslararası alanında meydana gelen olayları yalnızca birey, ulus gibi devletlerin iç dinamik özelliklerini dikkate alarak açıklamaya çalışıyorsa indirgemeci bir teoridir. Ancak bir teori uluslararası alanda meydana gelen olayları uluslararası sistemin genel yapısını göz önünde bulundurarak açıklamaya çalışıyorsa sistemik bir teoridir. Diğer bir ifadeyle uluslararası politikaya dair temel konuları bürokratlar ve ulusal bürokrasi gibi devletlerin iç siyasal dinamikleri üzerinden açıklamaya çalışan teoriler indirgemecidir. Buna karşın uluslararası politikaya ilişkin

konuları uluslararası sistemin temel özelliklerini göz önünde bulundurarak açıklamaya çalışan teoriler sistemiktir. İndirgemeci teoriler, uluslararası politik olayları psikolojik, sosyo-psikolojik, ulusal ve ekonomik özellikler açısından izah etmeye çalışırlar. Ancak bu teorilerin uluslararası ilişkiler konusunda güvenilir açıklama ve tahminlerde bulunma yetenekleri yeterince güçlü değildir.⁸⁷ Sistemik teoriler ise uluslararası politikaya dair her konuya daima uluslararası açıdan bakarlar. Bu nedenle uluslararası ilişkilerin açıklanmasında daha geçerli ve daha güvenilir argümanlar ortaya koyarlar.⁸⁸ Waltz'a göre indirgemeci teoriler, uluslararası alanda faaliyette bulunan farklı iç özelliklere sahip devletlerin uluslararası sistem içerisinde benzer davranışlar göstermelerinin sebebini açıklayamamaktadır. Tam aksine sistemik teoriler ise farklı iç dinamiklere sahip devletlerin uluslararası ilişkilerde benzer davranışlar sergilediklerinin sebebini, uluslararası sistemin yapısı üzerinden mantıklı ve makul bir biçimde açıklayabilmektedirler.⁸⁹ Bu doğrultuda Waltz, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde açıklama gücü son derece yüksek bir teorik çalışmanın, sistemik temeller üzerinde kurulması gerektiğini savunmuştur.

Waltz, uluslararası ilişkilere dair bir sistem yaklaşımının ancak sistemin yapısı ile etkileşim içerisinde olan birimlerin karşılıklı olarak birbirleri etkilemeleri ve bu etkilerin açık ve anlaşılabilir bir şekilde tanımlanarak izah edilebilmesi durumunda başarı sağlayacağını iddia etmiştir.⁹⁰ Nitekim Waltz, uluslararası alanda devletlerin birbirleri ile etkileşim halinde bulunduğunu ve söz konusu etkileşimin açık ve anlaşılır bir biçimde ortaya konulabileceğini vurgulayarak uluslararası sistemi, bir siyasi yapı ve birbirleriyle etkileşim halinde bulunan devletlerden oluşan kapsamlı bir bütün olarak tanımlamıştır.⁹¹ Waltz, yapı unsurunun uluslararası sistemin tanımlanmasında özel bir öneme sahip olduğunu belirterek düşüncelerini şu şekilde izah etmiştir: Uluslararası sistemin üyesi olan devletler söz konusu sistem içerisinde daimi bir değişime tabidirler. Ancak sistemin parçası olan devletler kesintisiz bir

⁸⁷ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing Company, California and Massachusetts, 1979, s. 18-19.

⁸⁸Waltz, a.g.e., s. 38.

⁸⁹Kenneth N.Waltz, "Reductionist and Systemic Theories", *Neorealism and its Critics*, Ed: Robert O. Keohane, Columbia University Press, New York 1986, s. 47-69.

⁹⁰ Waltz, *Theory of International Relations*, s. 58.

⁹¹Kenneth N. Waltz, "Political Structures", *Neorealism and its Critics*, Ed: Robert O. Keohane, Columbia University Press, New York 1986, s. 70-97.

biçimde yaşadıkları değişime rağmen, benzer davranışlar göstermeye ve benzer politikalar yürütmeye devam etmektedirler. Devletlerin değişmelerine rağmen benzer davranışlar sergilemelerinin ve benzer politikalar yürütmelerinin temelinde yapı kavramı yatmaktadır. Çünkü uluslararası sistemin yapısı değişime uğramamakta yani sabit kalmaktadır. Bu doğrultuda uluslararası sistemin değişmeyen yapısı, sürekli değişime tabi olan devletlerin davranışlarını yönlendirerek benzer şekilde hareket etmelerini sağlamaktadır. “Ekonomi alanında piyasa nasıl firmalara indirgenemezse ve onlardan bağımsızsa, uluslararası sistemde de yapı aktörlerden bağımsız olarak, “görünmez bir el gibi işlemektedir”.⁹² Bu bağlamda Waltz’a göre “yapı soyut bir kavramdır” ve sistemin üyesi olan devletlerin birbirleri karşısındaki pozisyonlarını ifade etmektedir.⁹³

Waltz, uluslararası ilişkileri sistemsal açıdan açıklamak adına ortaya koyduğu fikirleri somutlaştırmak amacıyla, ulusal ve uluslararası sistemleri karşılaştırmakta ve bu noktadan hareket ederek çeşitli varsayımlar ortaya koymaktadır. Waltz’a göre: bir devletin üyesi olan bireyler, toplum içerisinde kendilerini güç kullanarak savunmak zorunda kalmamaktadırlar. Çünkü devletler, vatandaşlarının güvenliklerini sağlamak adına gerekli olan tüm tedbirleri almaktadırlar. Nitekim devletler, vatandaşlarının güvenliklerini sağlamak için yasal olarak güç kullanma hakkına sahiptirler. Bu bağlamda güç kullanma tekeli yalnızca devletlere aittir. Dolayısıyla ulusal sistemde sistemin üyesi olan bireylerin kendi kendini güç kullanarak koruması söz konusu değildir. Bu doğrultuda ulusal sistemler hiyerarşik bir yapı arz etmektedir. Ancak uluslararası sistemde durum oldukça farklıdır. Uluslararası sistemin üyesi olan devletler çıkarları doğrultusunda hareket etmektedirler. Uluslararası sistem içinde tüm devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri anlaşmazlıkların yaşanmasına zemin hazırlamaktadır. Ortaya çıkan anlaşmazlıklar neticesinde devletler kendilerini korumak zorunda kalabilmektedirler. Nitekim devletler, uluslararası alanda kendilerini koruma hususunda serbestçe hareket etme yetisine sahiptirler. Dolayısıyla uluslararası alanda devletler her an çatışma riskiyle karşı

⁹² Atilla Eralp, “Sistem”, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Der: Atilla Eralp, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 138-139

⁹³ Yücel Bozdağlıoğlu, “Uluslararası İlişkilerin Temel Yaklaşımları: Neorealizm”, *Uluslararası İlişkiler: Giriş Kavram ve Teoriler*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2007, s. 145.

karşıya kalabilirler. Bu doğrultuda uluslararası sistem anarşik bir yapı arz etmektedir. Anarşik sistemde devletler fonksiyonel olarak benzerlerdir ve benzer davranışlarda bulunurlar. Yani aynı işlevi yerine getirirler ve aynı şekilde hareket ederler. Devletlerin işlevsel açıdan benzerlik göstermeleri anarşik yapının temel bir sonucudur.⁹⁴

Waltz'a göre, devletler fonksiyonel olarak benzer özellikler gösterebilir de sahip oldukları kapasiteler açısından farklılaşmaktadırlar.⁹⁵ Waltz, bu noktadan hareket ederek, uluslararası sistemde kapsamlı bir değişikliğin gerçekleşmesinin, birimler arasındaki kapasite dağılımının değiştirilmesi suretiyle mümkün olabileceğini iddia etmektedir.⁹⁶ Bu bağlamda Waltz, sistem içerisinde büyük güç olarak kabul edilen devletlerin sayılarındaki değişime odaklanmakta ve bu konuda şu ifadeleri kullanmaktadır: Bir uluslararası politik sistemin istikrarlı olması ancak iki şekilde mümkün olabilir. Birincisi, sistem anarşik yapısını sürdürmeye devam ederse istikrar söz konusu olur. İkincisi, sistemi oluşturan büyük güçlerin sayısında herhangi bir değişiklik meydana gelmezse istikrar devam eder. Yani ancak bu iki durumun varlığında sistem sabit kalacaktır. Bu noktada sistemsel değişimin temelinde yer alan büyük güçlerin sayısına odaklanmak gerekmektedir. Sistem içerisinde büyük güçlerin sayısı aynı kalabilir veya önemli ölçüde değişiklik göstermeyebilir. Çünkü bazı güçler sıralamadan düşerlerken onların yerini başka güçler alabilir. Bu açıdan bakıldığında ise uluslararası sistem oldukça istikrarlıdır denilebilir. Nitekim çok kutuplu sistem üç yüz yıl sürmüştür. Çünkü bazı devletler üst sıralardan düşerken diğerleri kapasitelerinin nispeten artması sonucu üst seviyelere yükselmiştir. Dolayısıyla sistem, üyelerinin kimliği değişse bile ayakta kalabilmiştir. Ancak tarihsel süreç içerisinde uluslararası alanda gerçekleşen olaylar neticesinde sistem iki kutupluluğa doğru evrilmiştir. Küresel düzeyde etkiye sahip olan ikinci büyük savaş sonrası iki kutuplu bir uluslararası sistem ortaya çıkmıştır. Bu sistem ise otuz yıldır varlığını devam ettirmektedir. Çünkü hiçbir üçüncü devlet kutup liderlerinin gücü ile kıyas götürebilecek bir kapasiteye ulaşamamıştır. İki kutuplu sistem öncekiler kadar

⁹⁴ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 103-104

⁹⁵ Jack Donnelly, "Realizm", *Theories of International Relations*, Scott Burchill-Andrew Linkater-Richard Devetak- Jack Donnelly-Matthew Paterson- Christian Reus-Smit and Jacqui True, Third Edition, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s. 35.

⁹⁶ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 108.

uzun sürecek gibi görünmese de çok güçlü görünmektedir. İki kutuplu sistem çok kutuplu sistem arasında çok büyük farklılıklar vardır. Bu farklar arasında en çok göze çarpan denge unsurudur. Denge iki ve çok kutuplu sistemlerde değişiklik göstermektedir. İki kutuplu sistemde, iki büyük gücün rızası olduğu zaman, sistem içerisindeki dengesizlikler düzeltilebilir. Eğer sistemde ikiden fazla güç varsa, düzendeki güçlerin sayısı önemlidir. Özellikle üç ve dört büyük gücün boy gösterdiği sistemler dikkatli bir biçimde değerlendirilmelidir. Çünkü üç veya dört büyük gücün olduğu bir durumda, sistemsel geçişler meydana gelebilmektedir. Sistemsel geçişler, büyük güçlerin aralarında dengeyi sağlamak amacıyla ittifaklar yapmaları sonucu gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda üç büyük güçten oluşan sistemler daha farklı ve daha talihsiz bir karakteristiğe sahiptir. Güçlerin iki tanesi kolayca üçüncü güce karşı ittifak kurabilir. Sistemi bozarak tekrar iki kutuplu bir yapının ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu bağlamda çok kutuplu sistemde istikrarın devamlılığına yönelik olarak dört büyük güç daha işlevsel bir yapı ortaya koyabilir. Sistemsel açıdan en az istikrar vadeden durum ise beş büyük gücün oluşturduğu uluslararası sistemlerdir. Bu sistemde beşinci büyük güç dengeleyici bir rol üstlenmektedir. Ancak beşinci gücün bu rolü, sistem içerisinde büyük güçlerin aralarında geniş kapsamlı anlaşmazlıkların yaşanmasına engel olamayacaktır. Beşten sonra sistemde büyük güç sayısının çok önemli bir yanı yoktur. Çünkü büyük güçlerin sayısı arttıkça sistemdeki karmaşa, koalisyon ve çeşitlilik artacaktır.⁹⁷ Tüm bunların sonucunda sistemde dengenin sağlanmasında, iki kutuplu sistem en iyi sonucu verecektir.⁹⁸

Bu doğrultuda Waltz, iki kutuplu sistemin fonksiyonel özelliklerini tespit etmeye çalışmış ve düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır: Uluslararası ilişkiler tarihi üç yüz yıl kadar bir süre çok kutuplu bir sistemin varlığına şahit olmuştur. Ancak küresel boyutta etkileri hissedilen ikinci büyük savaş sonrası dünya ilk kez iki kutuplu bir yapı ile karşı karşıya kalmıştır. İki kutuplu dünya ise büyük ölçüde barışçıl bir yapı sergilemektedir. İki büyük gücün boy gösterdiği bir uluslararası alanda, söz konusu büyük güçler karşılıklı olarak birbirlerine odaklanmaktadırlar. Bu bağlamda birbirlerinden korkarak şüphelenmekte ve birbirlerine karşı politikalar

⁹⁷Waltz, a.g.e., s. 161-163.

⁹⁸Waltz, a.g.e., s. 118.

geliştirmektedirler. Bu durum bu büyük güçlerin, ekonomik, askeri, siyasi ve diğer alanlarda birbirlerine karşı kıyasıya bir rekabet içerisine girmelerine neden olmaktadır. Bu rekabet özellikle kendisini askeri açıdan silahlanma ve karşılıklı etki alanlarını kısıtlayacak kısmi dış müdahalelerde bulunma şeklinde göstermektedir. Büyük güçlerin birbirlerinin etki alanlarını kısıtlamaya yönelik olarak yapmış oldukları dış müdahaleler bölgesel bazda birçok savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Ancak nükleer silah alanında kendilerini geliştirmeye yönelik çabaları sonrası elde ettikleri kazanımlar ve bu kazanımların siyasi çıkarları gerçekleştirmek amacıyla kullanılması durumunda ortaya çıkabilecek büyük yıkıcı etkisi, uluslararası sistemin merkezinde kapsamlı bir savaşın yaşanmamasına neden olmuştur.⁹⁹ Bu bağlamda Waltz iki kutuplu yapının uluslararası sistemde denge ve barışın sağlanmasında işlevsel bir etkisi olduğunu belirtmektedir.

Diğer yandan Waltz, uluslararası ilişkiler alanında yaygın bir şekilde kullanılan güç dengesi yaklaşımı ile ilgili olarak bir takım değerlendirmelerde bulunmuş ve bu konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: Güç dengesi, bazı düşünürler tarafından devlet adamlarının rehberi olarak görülürken bazı düşünürler tarafından büyük güçlerin emperyalist davranışlarını gizleyen bir kamuflaj olarak görülmektedir. Bazı düşünürler dünya barışı ve devletlerin güvenliğinin, uluslararası alanda güç dengesinin sağlanmasıyla garanti altına alınabileceğini savunurlarken bazı düşünürler güç dengesinin uluslararası alanda meydana gelen savaşların büyük bir çoğunluğunun sebebi olduğunu ve bu nedenle devletlere çok büyük bir zarar verdiğine inanırlar. Bu tür düşünceler teorik açıdan çok fazla anlam ifade etmemektedir. Asıl önemli olan güç dengesinin devletler açısından faydalı olup olmadığıdır¹⁰⁰. Güç dengesi teorisi devletler hakkında çeşitli varsayımlar ortaya koyar. Üniter birer aktör olan devletler güç dengesi sistemiyle minimum düzeyde kendilerini korumayı hedeflerken maksimum düzeyde evrensel egemenlik elde etmeyi amaçlarlar. Devletler bu hedeflere ulaşmak için bir yandan ekonomik ve askeri kapasitelerini arttıracak akıllı stratejiler geliştirmek diğer yandan kendi ittifakını güçlendirip büyütecek veya rakibinin ittifakını küçültecek politikalar

⁹⁹Kenneth N. Waltz, "Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 17, Bahar 2008, s. 1-9

¹⁰⁰Waltz, *Theory of International Politics*, s. 117-118.

yürütmek zorundadırlar¹⁰¹ Bu bağlamda Waltz, güç dengesi sisteminin, devletlere işlevsellik kazandırması açısından önem arz ettiğini savunmaktadır. Ayrıca Waltz, güç dengesi sisteminin, devletlerin bilinçli faaliyetleri ile değil, kendiliğinden ortaya çıktığını ve uluslararası ilişkiler sistemi açısından kaçınılmaz bir durum olduğunu iddia etmektedir.¹⁰²

Waltz, uluslararası sistem içerisinde devletlerin her an çatışma riskiyle karşı karşıya olduklarını savunmaktadır. Ona göre, sistemi yönlendirici düzeyde etki oluşturabilecek baskın bir gücün, yani üstün bir otoritenin yokluğu devletler arasında ki çatışma riskini son derece arttırmaktadır.¹⁰³ Waltz, bu varsayım üzerinden hareket ederek, devletlerin güç düzeylerini arttırmaları yönünde faaliyette bulunmaları gerektiğini vurgulamakta ve bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: Uluslararası alanda devletler amaçlarını genellikle şiddete başvurarak gerçekleştirirler. Tüm devletler uluslararası faaliyetlerinde bu durumu göz önünde bulundurmamak zorundadırlar. Bu durumu göz önünde bulunduran devletler, kendi güçlerine dayanarak hareket etmeleri gerektiğinin farkındadırlar. Bu nedenle güç düzeylerini arttırmaya yönelik olarak hareket ederler. Bu durumu göz önünde bulundurmayan devletler ise güç düzeylerini geliştirmeye yönelik hiçbir faaliyette bulunmazlar. Bu nedenle de özellikle askeri açıdan daha güçlü olan komşularının merhametine dayanarak yaşamlarını devam ettirmek zorunda kalırlar. Uluslararası sistemde kesintisiz bir şekilde savaşın var olması söz konusu olamaz ancak tüm devletler, güç kullanma yönünde kendi kendine karar verebilme yeteneğine sahip olduklarından her an savaşın meydana gelme olasılığı vardır. Toplumu oluşturan en temel yapı olan aile içerisinde bile şiddetli tartışmalar yaşanabilirken, uluslararası alanda savaş meydana gelmemesi imkânsız bir durumdur. Devletler arasında anarşi varsa şiddete vardır. Uluslararası alanda kurulacak her iletişim, çatışma ve şiddete neden olabilir¹⁰⁴. Bu doğrultuda anarşik bir düzende kendi başının çaresine

¹⁰¹ Waltz, a.g.e., s. 118.

¹⁰² Waltz, a.g.e., s. 122.

¹⁰³ Waltz, a.g.e., s. 102.

¹⁰⁴ Waltz, a.g.e., s. 102.

bakabilme, devletlerin varlıklarını devam ettirebilmesi açısından gerekli bir prensiptir¹⁰⁵.

Anarşi durumunda bulunan devletler çıkarları doğrultusunda şekillenen amaçlarına ulaşmak ve güvenliklerini devam ettirmek için kendi başlarının çaresine bakabilecek kapasiteye ulaşmak zorunda olduklarını savunan Waltz'a göre, devletler arasında var olan düzensiz rekabet, savaşların yaşanmasına neden olabilmektedir¹⁰⁶ ki söz konusu savaşlar, bir devletin sistem içerisindeki varlığının sona ermesi sonucunu doğurabilir. Bu doğrultuda, uluslararası sistem içerisinde yer alan devletlerin en büyük endişeleri hayatta kalmaktır ve bu endişeler onların davranışlarını belirlemektedir.¹⁰⁷ Bu bağlamda Waltz, devletlerin kapasitelerini yani güç düzeylerini artırma çabalarının hayatta kalma amaçlarına hizmet eden bir olgu olduğunu belirtmektedir.

Waltz, uluslararası sistem içerisinde geniş kapsamlı işbirliklerinin gerçekleştirilmesinin zor olduğunu savunmakta ve bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: Devletler, uluslararası işbirliklerine katılımda gönülsüzlük gösterirler. Çünkü devletler oluşturulacak işbirliklerine aşırı derecede bağımlı olmaktan korkarlar. Bir devlet bir uluslararası işbirliğinden ne kadar fazla yarar sağlarsa o işbirliğine o kadar bağımlı hale gelir. Ayrıca devletlerin yerine getirmesi gereken görevi onların yerine oluşturulan işbirliklerinin yapması, devletlerin bağımlılık düzeylerini son derece artırır. Tüm bunların yanı sıra devletler enerjilerini oluşturulacak işbirlikleri yerine, kendi ulusuna harcama eğilimi gösterirler. Bu ve benzeri sebeplerden ötürü devletler aşırı gelişmiş işbirliklerinden rahatsız olurlar. Dolayısıyla devletler uluslararası işbirliklerinin oluşturulmasında sınırlandırmaya giderler. Bu bağlamda, devletlerin işbirlikleri oluşturmada isteksizlikleri uluslararası sistemin yapısından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁸ Öyle ki dünyayı sarsan birçok problem mevcuttur ve bu problemler küresel çözümler beklemektedir. Ancak bunları çözebilecek küresel bir kurum mevcut değildir. Dünyanın sorunlarını çözecek kurumların gerekli olması bu kurumların oluşturulacağı anlamına gelmemektedir. Bu

¹⁰⁵ Waltz, a.g.e., s. 111.

¹⁰⁶ Waltz, a.g.e., s. 195.

¹⁰⁷ Waltz, a.g.e., s. 105.

¹⁰⁸ Waltz, a.g.e., s. 106.

tür büyük görevler ancak büyük kapasitedeki kurumlarca gerçekleştirilebilir. Büyük kapasitedeki kurumların yokluğu büyük devletlere başvurma sonucunu doğurur ki büyük devletler küresel sorunların çözümüne yönelik olarak çaba sarf etmezler. Onlar yalnızca kendilerini korumak amacıyla hareket ederler. Çünkü kendilerin başka kimse onları korumaya çalışmaz.¹⁰⁹ Waltz, devletlerin farklı şekillerde ve farklı yollarla değişikliklere uğramalarına rağmen uluslararası hayatın bu niteliğinin hiç değişmediğini savunmaktadır.¹¹⁰

Devletler arasında yürütülen ilişkilerin yeni bir boyut kazandığı 1980’li yıllarda, Waltz’ın sistemik bir bakış açısıyla ortaya koyduğu düşünceler, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde son derece büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu doğrultuda Waltz’ın uluslararası ilişkileri açıklama gücü yüksek bir teori ortaya koyma çabası sonuç vermiş ve disiplin içerisinde ses getiren bir kuram ortaya çıkmıştır. Nitekim uluslararası ilişkiler alanında neorealist yaklaşım baskın bir konum elde etmiştir.¹¹¹ Waltz’ın uluslararası ilişkiler alanında geçerliliği yüksek ve baskın bir teori ortaya koymasını sağlayan varsayımlarının temel parametreleri, özetle şu şekilde izah edilebilir: Waltz, uluslararası ilişkileri, uluslararası sistemin genel yapısını merkeze alan bir bakış açısıyla incelemekte ve uluslararası sistemi bir bütün olarak kabul ederek sistemsal açıdan üç önemli noktaya dikkat çekmektedir. Öncelikli olarak uluslararası sistem anarşik bir yapıdadır. İkinci olarak, uluslararası sistem fonksiyonel anlamda birbirine eşit yani aynı işlevleri yerine getiren devletlerden oluşur. Son olarak ise, aynı işlevleri yerine getiren devletler ancak kapasiteleri açısından farklılıklar gösterirler ki devletlerin kapasitelerinde meydana gelen değişimler sistemsal boyutta değişiklikleri beraberinde getirmektedir.¹¹²

Waltz, sistemin üç temel özelliği ile ilgili olarak şu varsayımları ortaya koymuştur: İlk olarak “Uluslararası sistem adem-i merkeziyetçi bir yapıya sahiptir ve anarşiktir”. Bu anarşik yapı sistemin üyesi olan devletlerin korku ve güvensizlik

¹⁰⁹ Waltz, a.g.e., s. 109.

¹¹⁰ Waltz, a.g.e., s. 110.

¹¹¹ Gültekin Sümer, “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 19, Güz 2008, s.140.

¹¹² Faruk Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar”, *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İhsan D. Dağı-Atilla Eralp-E. Fuat Keyman-Necati Polat-Oktay F. Tanrıseven-Faruk Yalvaç-A. Nuri Yurdusev, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 154.

içerisinde yaşamalarına neden olmaktadır. Nitekim söz konusu anarşik yapı içerisinde, devletlerin en temel amaçları varlıkları devam ettirebilmektir. Anarşik uluslararası sistemde devletler diğer hiçbir aktöre güvenemeyeceklerinden varlıklarını kendi çabaları neticesinde devam ettirebileceklerdir. Bu doğrultuda anarşik yapı, sistem içerisinde yer alan tüm devletlerin hayatlarını devam ettirebilmek adına güç düzeylerini artırma yönünde çaba harcamaları sonucunu doğuracaktır. Dolayısıyla devletlerin güç edinme istekleri sistemin anarşik yapısından kaynaklanmaktadır. İkinci olarak, sistemi oluşturan temel birimler fonksiyonel açıdan aynıdır. Daha açıklayıcı bir ifadeyle devletler sistemin kendilerine empoze ettiği konularda aynı işlevleri yerine getirmekte ve aynı davranışları sergilemektedirler. Dolayısıyla sistem devletlerin davranışlarını şekillendiren yegâne unsurdur. Son olarak, fonksiyonel anlamda devletlerin benzer davranışlar göstermesi, söz konusu fonksiyonların aynı yetkinlikte yerine getirilmesi anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda devletler sahip oldukları kapasiteler oranında yani sahip oldukları güçleri oranında sistemik fonksiyonları yerine getirebileceklerdir.¹¹³ Dolayısıyla uluslararası sistemin üyesi olan devletler kapasiteleri açısından birbirlerinden farklılaşmaktadırlar.¹¹⁴ Devletlerin kapasiteleri açısından farklı olmaları, uluslararası sistemin yapısı üzerinde son derece önemli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Nitekim uluslararası sistem, devletlerin kapasiteleri açısından yaşadıkları değişikliklere paralel olarak farklı bir yapıya bürünmektedir.¹¹⁵

Sistemsel açıdan yaptığı analizlerin ardından Waltz, güç dengesi yaklaşımı üzerinde yoğunlaşmakta ve bu konuda şu noktalara dikkat çekmektedir: Devletlerin sahip oldukları kapasiteler açısından farklılaşmaları, bir yandan kendi güçlerini artırma yönünde hareket etmelerine neden olurken diğer yandan karşılıklı olarak birbirlerinin hareket alanlarını sınırlandırma yönünde davranışlarda bulunmalarına neden olmaktadır. Bu doğrultuda uluslararası sistem içerisinde yer alan devletler, hem ekonomik ve özellikle askeri açıdan kendi iç dinamiklerini geliştirmeye yönelik

¹¹³ Yücel Bozdağlıoğlu-Çınar Özen, “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, *Uluslararası ilişkiler*, Cilt 1, Sayı 4, Kış 2004, s. 62-63.

¹¹⁴ Sezai Özçelik, “Neorealist and Neo-Gramscian Hegemony in International Relations and Conflict Resolution During the 1990’s”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Güz 2005, s. 92.

¹¹⁵ Jill Steans-Lloyd Pettiford-Thomas Diez-İmad El Anis, *An Introduction to International Relations Theory Perspectives and Themes*, Third Edition, Pearson Education Limited, London, 2010, s. 58.

girişimlerde bulunmakta, hem de uluslararası alanda kendilerinden daha güçlü olan devletleri dengelemek amacıyla ittifak arayışları içerisine girmektedirler¹¹⁶. Dolayısıyla uluslararası sistemin birer parçası olan devletler, sistem içerisinde yükselerek öne çıkan bir gücü dengeleme eğilimi göstermektedirler.¹¹⁷ Bu bağlamda, uluslararası sistem içerisinde yer alan büyük devletlerin güçlerinin birbirlerine yakın olması, sistemsel açıdan istikrarın sağlanmasına yardımcı olmaktadır.¹¹⁸

Bu doğrultuda Waltz, güç dengesi kuramını ortaya koymuş¹¹⁹ ve bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: Uluslararası alanda boy gösteren büyük güçlerin sayısı sistemsel açıdan son derece önemlidir. Sistem içerisinde sahip olduğu kapasite ile diğer devletlerden ayrılan iki veya daha çok devlet boy gösterebilir. Bu bağlamda uluslararası sistem iki veya çok kutuplu olabilir. İki kutuplu sistemde kapasite açısından birbirine yakın olan ve birbirlerini dengeleyen iki büyük devlet bulunmaktadır. Çok kutuplu sistemde ise büyük devletlerin sayısı üç, dört, beş ya da daha fazla olabilir. Dolayısıyla iki kutuplu sistemde iki büyük güç söz sahibi iken çok kutuplu sistemde ikiden fazla devlet baskın bir konumda bulunmaktadır. İki ve çok kutuplu sistemler karşılaştırıldığında, iki kutuplu sistemin daha istikrarlı bir yapı oluşturulduğu görülmektedir. Çünkü çok kutuplu sistemlerde büyük güçler arasında yapılan ittifaklar, dengeyi bozucu bir nitelik taşımaktadır.¹²⁰

Waltz'ın söz konusu teorik varsayımları doğrultusunda şekillenen neorealizm, uluslararası ilişkileri, devletlerin ulusal düzeyde sergilemiş oldukları davranışlarla değil, birbirleriyle olan münasebetleri sonucunda ortaya çıkan sonuçlar üzerinden açıklanmaya çalışan bir teorik yaklaşımdır.¹²¹ Neorealist teori, uluslararası ilişkilerin açıklanmasında, uluslararası sistemi ve söz konusu sistemde yer alan aktörler

¹¹⁶ İtir Aladağ Görentaş, "Realizm ve İkilem", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış*, Ed: Hasret Çomak, Umuttepe Yayınları, İzmit-Kocaeli, Şubat 2009, s. 48-49.

¹¹⁷ Ersel Aydınli-Jullie Mathews, "Türkiye Uluslararası İlişkiler Disiplininde Özgün Kuram Poansiyeli: Anadolu Ekolu Oluşturmak Mümkün mü?", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt5, Sayı 17, Bahar 2008, s. 173.

¹¹⁸ Nil Şatana-Burak Bilgehan Özpek, "A.B.D. ve Türkiye'de Geçmişten Günümüze Güvenlik Çalışmaları", *Ortadoğu Etüdüleri*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2010, s. 82-83.

¹¹⁹ Şener Aktürk, "NATO Neden Genişlerdi? Uluslararası İlişkiler Kuramları Işığında NATO'nun Genişlemesi ve ABD-Rusya İç Siyaseti", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 34, Yaz 2012, s. 78.

¹²⁰ Jack Donnelly, *Realism and International Relations*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 107-130.

¹²¹ Mehmet Seyfettin Erol-Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasi Rejim", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2011, s. 15.

arasındaki güç dağılımını göz önünde bulundurmakta ve bu doğrultuda devletlerin sergilemiş oldukları davranışları izah etmeye çalışmaktadır¹²². Neorealist teori, devletler arasında yürütülen ilişkilerin farklı bir boyut kazandığı uluslararası ortamda, realist yaklaşımın temel önermelerinin geçerliliğini sürdürdüğünü, ancak söz konusu yaklaşımın “uluslararası sistemdeki düzensizlikleri kapsamlı ve geçerli bir şekilde açıklayamadığı”¹²³, bu nedenle teorik açıdan özünün korunarak yeniden tanımlanması gerektiği düşüncesinden hareketle ortaya çıkmıştır.¹²⁴

Neorealist teori, uluslararası alanında meydana gelen değişiklikler karşısında, realist paradigmanın devletler arasında gerçekleşen ilişkileri açıklama yetisini kaybetmeye başlaması üzerine ortaya çıkmış bir yaklaşımdır. Nitekim bu teori, devletler arasında sürdürülen ilişkilerin farklı bir biçimde yürütülmeye başladığı yıllarda, ortaya koyduğu varsayımlarla uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde son derece önemli bir yer edinmiştir. Ortaya koyduğu varsayımlar neticesinde uluslararası ilişkiler disiplininde hatırı sayılır bir konuma gelen neorealist teori, bu başarısına rağmen çeşitli konularda eleştiriye tabi olmaktan kurtulamamıştır. Özellikle neorealist kuram, uluslararası sistemin açıklanmasına yönelik olarak ortaya koyduğu yapı kavramının muğlaklığı, uluslararası sistemin yapısal açıdan geçirdiği değişikliği tam anlamıyla açıklayamaması, uluslararası sistemin yapısının bu sistemin üyesi olan aktörlerden önce gelen ve söz konusu aktörlerin ortaya çıkmasında rol oynayan bir unsur olarak kabul etmesi ve uluslararası ilişkileri tamamen devlet merkezli bir bakış açısıyla değerlendirmesi gibi bir takım düşünce ve önerilerinden ötürü eleştirilmiştir.¹²⁵

Öncelikli olarak neorealist teori, uluslararası sistemin açıklanmasında gerçek toplumsal ilişkilere dayanan bir yapı kavramının yerine, görünmez ve gözlemlenemez bir yapı kavramına yer vermesi sebebiyle eleştirilmektedir.¹²⁶

Uluslararası sistemi soyut bir yapı kavramıyla açıklamaya çalışan neorealist

¹²² Ertan Efeğil, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Şubat 2012, s. 60-61.

¹²³ Efe Çaman, “Uluslararası İlişkilerde (Neo)Realist Paradigmanın Almanya’daki Gelişimi ve Evrimi, Kinderman ve Münih Okulu”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, No: 8, 2007, s. 41.

¹²⁴ Atilla Eralp, “Sistem”, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, s. 138.

¹²⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, New York, 1999, s. 15-22.

¹²⁶ Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar”, s. 157.

yaklaşımın bu tutumu, devletler sisteminin diğer toplumsal yapılarla olan ilişkilerinin görmezden gelinmesine sebep olmakta ve bunun sonucunda değişime kapalı bir uluslararası sistem modeli geliştirmesi sonucunu doğurmaktadır.¹²⁷ Diğer yandan neorealizm uluslararası sistemde yapısal açıdan bir değişikliğin meydana gelmesini sistemin üyesi olan devletler arasındaki güç geçişlerine bağlaması sebebiyle eleştirilmektedir.¹²⁸ Neorealist yaklaşımın bu varsayımı, uluslararası sistemin yapısında meydana gelen değişiklikleri uluslararası alanda yaşanan sosyal olayları görmezden gelerek yalnızca maddi unsurları dikkate alarak açıklaması sebebiyle tenkit edilmektedir.¹²⁹

Tüm bunların yanı sıra “neorealizmin yapı teorisi, yanlışlanabilir varsayımlar üretme noktasında açıklıktan fazlasıyla yoksun olması” sebebiyle eleştirilere muhatap olmuştur.¹³⁰ Bu eleştirileri yöneltenlere göre, neorealist kuram, devletlerin hemen hemen tüm dış politik davranışlarının uluslararası sistemde dengenin sağlanmasında katkısı olduğunu kabul etmektedir ki bu durumun kabulü uluslararası sistemde dengenin sağlanmasında hangi politikaların belirleyici bir rol oynadığı konusunda net bir tespit yapılmasını engellemektedir.¹³¹ Ayrıca neorealist yaklaşım, uluslararası sistemi devletlerden önce gelen ve devleti ortaya çıkartan bir unsur olarak görmesi sebebiyle eleştirmektedir.¹³² Zira bu düşünürlere göre sistemin devletlerden öncelikli olması ve devleti ortaya çıkarması imkansızdır ki neorealist yaklaşım bu durumu açıklayan geçerli bir unsur ortaya koyamamıştır.¹³³

Bu eleştirilerin dışında neorealist teori, uluslararası sistemin yapısal boyutunun açıklanmasında devleti merkeze alan bakış açısı sebebiyle de çeşitli eleştirilere muhatap olmuştur¹³⁴. Nitekim neorealizmin bu bakış açısının, sistemsel yapıların devletlere görüldüğü şekliyle algılanmasına neden olduğu ve bu durumun ise

¹²⁷ Yalvaç, a.g.e., s. 157-158.

¹²⁸ Aleksander E. Went, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Çev: Helin Sarı Ertem-Suna Gülfer-Ihlamur Öner, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 34.

¹²⁹ Went, a.g.e., s.34.

¹³⁰ Went, a.g.e., s.34.

¹³¹ Went, a.g.e., s.34.

¹³² Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar”, s.157

¹³³ Yalvaç, a.g.e., s.157

¹³⁴ Aleksander E. Went, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapan Yapı Sorunu”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 23, Güz 2009, s. 11.

devletlerin eylemleri üzerinde bir sınırlandırma ortaya çıkardığı iddia edilmektedir.¹³⁵

Uluslararası ilişkiler alanında ortaya konulan kuramsal yaklaşımlar arasında özel bir yere sahip olan realist teori, değişen uluslararası konjonktüre bağlı olarak zaman içerisinde etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Realist teorinin tarihsel süreç içerisinde devletler arasında yürütülen ilişkilere yönelik açıklama gücünü kaybetmeye başlaması, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yer alan bir kısım bilim adamını, söz konusu yaklaşımın değişen şartlara uygun hale getirilmesine yönelik çalışmalar yapmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda Amerikalı çağdaş filozof Kenneth N. Waltz, realist yaklaşımın temel parametrelerini hareket noktası olarak kabul ederek uluslararası ilişkilere dair bir sistem yaklaşımı geliştirmiştir. Realist temelde inşa edilen ve uluslararası ilişkileri kapsamlı ve geçerli bir şekilde açıklama amacı güden bu yaklaşım uluslararası ilişkiler disiplinde neorealizm olarak adlandırılmıştır. Neorealist yaklaşım uluslararası ilişkiler alanında teorik açıdan hatırı sayılır bir konum elde etmiştir. Ancak bu konuma rağmen çeşitli açılardan eksikliklerinin olduğu iddiasıyla eleştiriye tabi tutulmuştur. Ancak bu eleştiriler neorealizmin disiplin içerisindeki teorik etkinliğine ciddi bir zarar verememiştir. Nitekim, Waltz'ın varsayımları çerçevesinde şekillenen ve bir sistem teorisi olduğu iddia edilen neorealist teori¹³⁶, kendisine yöneltilen tüm eleştirilere rağmen, uluslararası ilişkileri açıklama konusundaki geçerliliğini uzunca bir süre sürdürmüştür. Özellikle neorealizmin, devletler arasında yürütülen ilişkileri uluslararası sistemin yapısı üzerinden açıklamaya çalışması, uluslararası ilişkiler disiplinine yeni bir bakış açısı kazandırmış ve bu bakış açısı neticesinde birçok düşünür uluslararası ilişkilerin açıklanmasına yönelik sistemsel çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bu doğrultuda neorealizm, ortaya konulduğu tarihten itibaren uluslararası ilişkiler alanında yol gösterici bir teorik çalışma olarak kabul edilmiştir. Nitekim neorealist teori, geçmişte olduğu gibi günümüzde de uluslararası ilişkiler alanında yapılan birçok çalışmaya rehberlik etme vazifesine devam etmektedir.

¹³⁵Went, a.g.e., s. 11.

¹³⁶ Ayşegül Sever, *Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, Derin Yayınları, İstanbul, 2012, s. 8.

1.3. Neoklasik Realizm

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde realist gelenekten gelen bir takım düşünürler, neorealist yaklaşıma yönelik olarak gerçekleştirilen bazı eleştirilerin haklı yönlerinin bulunduğunu ve bu nedenle söz konusu yaklaşımın eksik yönlerinin giderilerek güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu düşünürlere göre: neorealizm, özellikle uluslararası sistemin devlet davranışları üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu varsayımını açık bir biçimde kanıtlanacak kesin öngörüler ortaya koyamamıştır. Neorealizmin devletlerin uluslararası sistemin üzerlerinde oluşturduğu baskı çerçevesinde benzer davranışlar gösterdiği varsayımı her zaman için geçerli değildir. Nitekim bazı devletler bu sistemik baskı karşısında farklı tepkiler verip farklı davranışlar sergileyebilmektedir. Devletlerin sistemin kendilerine empoze ettiği davranış kalplarının dışına çıkmalarında rol oynayan en önemli etken ise sahip oldukları çeşitli iç siyasal unsurları ve süreçleridir.¹³⁷ Bu nedenle uluslararası ilişkilerin açıklanmasında uluslararası sistemin yanı sıra devletlerin bir takım iç politik dinamiklerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.¹³⁸ Bu tespit üzerinden hareket eden düşünürler, realist yaklaşımın bir takım önermeleriyle neorealist yaklaşımın uluslararası sistemin genel yapısına yönelik varsayımları üzerinden bir teori geliştirmeye çalışmışlardır.

Nitekim bu düşünürler, realist ve neorealist yaklaşımların ortak bir yorumunu içeren ve neoklasik realizm olarak adlandırılan bir teori geliştirmişler ve bu teorinin temel parametrelerini şu şekilde açıklamışlardır: Neoklasik realizm, neorealizmin sistem yaklaşımının geçerliliğini, yani devletlerin bir uluslararası sistem içerisinde faaliyette bulduklarını kabul etmektedir. Ancak neoklasik realizm, devletlerin uluslararası sistem içerisinde izledikleri politikaların sebeplerini, farklı ensturmanlar aracılığıyla tespit etmeye çalışmaktadır. Bu noktada devlet yönetiminde söz sahibi olan bireylerin, güç unsurunu ve uluslararası sistemde mevcut zaman dilimi içerisinde geçerli olan güç dengesi gibi sistemsel açıdan önem arz eden olay ve

¹³⁷Jack Donnelly, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Scott Burchill-Andrew Linklater-Richard Devetak- Jack Donnelly-Tery Nardin-Matthew Paterson-Christian Reus Smith-Jacqui True, Çev: Ali Aslan-Muhammed Ali Aslan, Küre Yayınları, İstanbul, Aralık 2012, s. 66-67.

¹³⁸Randall L. Schweller, "The Progressiveness of Neoclassical Realism", *Progress in International Relations Theory Appraising the Field*, Edt: Colin Elman and Miriam Fendius Elman, MIT Press, Cambridge-London-Massachusetts, 2003, s. 336.

olguları nasıl algıladıklarına bakar. Dolayısıyla neoklasik realizm, devlet mekanizması içerisinde söz sahibi olan karar vericilerin uluslararası sistemin temel unsurları ile “birbirlerini karşılıklı olarak şekillendirici etkileşimine” bakmaktadır.¹³⁹ Bu varsayımlar üzerinden, devletlerin dış politik davranışlarını ve bu davranışların ortaya çıkardığı sonuçları incelemeye çalışan neoklasik realist kuram, uluslararası ilişkiler disiplininde tarihsel kökleri çok derinlerde olan realist geleneğin en son temsilcisidir.

1.4. Realizm ve Neorealizm Arasındaki Temel Benzerlikler ve Farklılıklar

Uluslararası ilişkiler disiplininin sosyal bilimler içerisinde ayrı bir kimlik kazanmasında son derece önemli bir role sahip olan realist yaklaşım¹⁴⁰ ve realist yaklaşımın temel önermelerini hareket noktası olarak kabul ederek uluslararası politikanın açıklanmasına yönelik çeşitli varsayımlar ortaya koyan neorealist yaklaşım arasında, teorik açıdan dikkati çeken benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Söz konusu benzerlikler uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde neorealist kuramın realist geleneğin bir parçası olduğunun kabul edilmesi sonucunu doğururken, teorik açıdan var olan farklılıklar her iki yaklaşımın birbirlerinden bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Uluslararası alanda devletlerin temel aktör olarak görülmesi, devletlerin karşılıklı ilişkilerinde korku ve güvensizlik içerisinde hareket ettiklerinin kabul edilmesi, uluslararası ilişkilerde tüm devletlerin bencil ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden rasyonel birimler olduğu öngörüsü, güç olgusunun dış politik açıdan son derece önem arz eden belirleyici bir unsur olarak değerlendirilmesi, devletler arasında meydana gelen sorunların çözümünde söz sahibi olacak merkezi bir üstün otoritenin bulunmadığı iddiası ve son olarak uluslararası alanda bir anarşi ortamının

¹³⁹Barış Çağlar, “Türkiye’nin Suriye Politikası: Yeni-Klasik Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 47, Kasım 2012, s. 41-42. Ayrıca Bkz. Balkan Devlen-Özgür Özdamar, “Neoclassical Realism Foreign Policy Crises”, *Rethinking Realism and International Relations Between Tradition and Innovation*, Ed: Annette Freyberg Inan-Ewan Harrison-Patrick James, The John Hopkins University Press, Baltimore, 2009, s.144-149.

¹⁴⁰ Ersel Aydınli-Erol Kurubaş ve Haluk Özdemir, *Yöntem, Kuram Komple Türk Uluslararası İlişkiler Disiplininde Vizyon Arayışları*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2009, s. 19.

varlığına yapılan vurgu, her iki yaklaşımın uluslararası ilişkilerin açıklanmasında kuramsal açıdan kullandıkları ortak varsayımlar olarak kabul edilmektedir.¹⁴¹

İki yaklaşım arasında bir takım benzerliklerin bulunmasına rağmen, teorik yönden birbirlerinden ayrılmalarını sağlayan çok önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Öncelikli olarak neorealizm, realizmin insan doğasının kötü yapısı üzerinden devletlerin dış politik davranışlarının açıklanmasına ilişkin yaklaşımını benimsememektedir. Diğer bir ifadeyle neorealizm, devletler arasında gerçekleşen güç mücadelesinin nedeninin insan doğası olmadığını, dolayısıyla realizmin bu varsayımın bilimsel bir nitelik taşımadığını ifade ederek devletlerin dış politik davranışlarının temelinde uluslararası sistemin anarşik karakterinin bulunduğunu belirtmektedir.¹⁴² Nitekim uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletler üzerinde, diğer devletler tarafından egemenliklerine son verilmesi korkusu oluşturmakta ve bunun neticesinde de devletler güç mücadelesine dayalı davranışlar sergilemektedirler.¹⁴³ Dolayısıyla neorealizme göre devletlerin bencil davranışlar sergilemesi ve kapasitelerini arttırmaya çalışmalarının temel sebebi “uluslararası sistemin anarşik yapısıdır”.¹⁴⁴ Bu açıdan bakıldığında neorealizm, realist yaklaşımdan farklı olarak, uluslararası sistemin yapısı üzerinden uluslararası alanda devletlerin sergilemiş olduğu davranışları anlamlandırmaya çalışmaktadır.

Ayrıca, hem realizm hem de neorealizm, uluslararası alanda devletlerin diğer devletler üzerinde hakimiyet kurulmasını engelleyecek bir üst otoritenin bulunmaması şeklinde tanımladıkları anarşi olgusunu, fonksiyonel açıdan farklı bakış açılarıyla değerlendirmektedirler. Nitekim realist yaklaşım, anarşi olgusunun devletlerin dış politik davranışları üzerinde belirleyici bir etkisinin olmadığını savunurken bu durumun tam aksine neorealist yaklaşım, anarşi olgusunun devletlerin dış politik tutumlarını belirleyen en önemli unsur olarak görmektedir.¹⁴⁵ Realist teori, uluslararası alanda devletlerin sergilemiş oldukları davranışların temelinde insan

¹⁴¹ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s. 191-199.

¹⁴² Sinem Akgül Açıkmeşe, “Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, s. 15.

¹⁴³ Açıkmeşe, a.g.m., s.15.

¹⁴⁴ Faruk Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 29, Bahar 2011, s. 77.

¹⁴⁵ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s. 194-195.

doğasının habis yapısının bulunduğunu iddia ederken¹⁴⁶ neorealist teori, uluslararası sistem içerisinde yer alan bütün devletlerin riayet etmek zorunda oldukları yapısal koşulları meydana getiren ve bu doğrultuda devletlerin davranışlarını şekillendiren unsurun anarşi olgusu olduğunu ileri sürmektedir.¹⁴⁷

Öte yandan gerek realist teori gerekse neorealist teori, uluslararası ilişkilerin açıklanmasında büyük bir önem atfettikleri güç olgusu konusunda farklı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Realist kuram, devletlerin güç edinme istediğinin insan doğasının genel yapısından kaynaklandığını iddia ederken neorealist yaklaşım devletlerin sahip oldukları kapasiteleri attırma eğilimlerinin uluslararası sistemin yapısından kaynaklandığını ileri sürmektedir.¹⁴⁸ Bununla birlikte yaklaşım devletler açısından gücü, ulaşılması zorunlu olan bir amaç olarak görürken, neorealist yaklaşım gücü, devletlerin varlıklarını devam ettirme yolunda gerektiğinde başvurabilecekleri bir araç olarak görmektedir.¹⁴⁹

Son olarak realizmin en temel unsularından biri olan ahlak olgusu ile ilgili olarak realist ve neorealist yaklaşımlar arasında farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Nitekim realist yaklaşımın uluslararası ilişkilere yönelik değerlendirmelerinde üzerinde şiddetle durduğu ve hatta devletlerin dış politik davranışlarını etkileyen bir unsur olarak değerlendirdiği ahlak olgusu neorealist yaklaşım tarafından önemsenmemiştir.¹⁵⁰

1.5. Realist ve Neorealist Perspektiften Güç

Güç, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yoğun bir biçimde kullanılan son derece önemli bir kavramdır. Özellikle uluslararası ilişkiler alanının sosyal bilimler içerisinde ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, güç olgusu uluslararası ilişkiler disiplininde merkezi düzeyde bir önem kazanmış ve devletlerarası ilişkilerin açıklanmasında oldukça sık kullanılan bir kavram olmuştur. Bu nedenle uluslararası

¹⁴⁶ Robert Schuett, *Political Realizm, Freud and Human Nature in International Relations*, The Resurrection of The Realist Man, Palgrave Macmillan, New York 2010, s. 23-54.

¹⁴⁷ Burak Ülman-Evren Balta-Paker-Muhammed A. Ağcan, ““Uluslararası” Fikri, Epistemolojik Yanılgı ve Eleştirel Gerçekliğin İmkanları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30, Yaz 2011, s. 19.

¹⁴⁸ Yücel Bozdağlıoğlu-Çınar Özen, “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, s. 62.

¹⁴⁹ Bozdağlıoğlu- Özen, a.g.e., s. 63.

¹⁵⁰ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s. 193.

ilişkiler düşünürleri, söz konusu kavram üzerinde dikkatli bir biçimde durmuşlar ve gücün tanımlanması yönelik olarak çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Nitekim kimi düşünürler gücü devletlerin sahip oldukları askeri, ekonomik ve teknolojik yetenekleri olarak tanımlarken kimi düşünürler gücü uluslararası alanda amaçlanan hedeflerin gerçekleştirilmesi için gerekli olan kaynakların kontrolü olarak tanımlamışlardır.¹⁵¹ Uluslararası ilişkiler alanında güç olgusunun açıklanmasını amaçlayan farklı tanımlamalar bulunsa da klasik anlamıyla güç, A olarak nitelendirilen bir devletin B olarak nitelendirilen diğer bir devlete “onun aksi takdirde yapmak istemediği bir şeyi yaptırma yetisi olarak”¹⁵² tanımlanmaktadır.

Uluslararası alanda devletler arasında cereyan eden ilişkilerin açıklanması amacını taşıyan teorik yaklaşımların büyük bir kısmı güç, olgusuna dikkate değer bir önem atfetmektedir. Hatta bir takım teoriler, güç olgusunu kuramsal değerlendirmelerinin merkezine almakta, bu olgu üzerinden uluslararası ilişkileri açıklamaya çalışmaktadır. Bu teoriler arasında özellikle realist gelenek güç olgusuna yönelik olarak yapmış olduğu açıklamalarla oldukça dikkat çekmektedir. Realist yaklaşım, devletler açısından güç olgusunun son derece önem arz eden merkezi bir unsur olduğunu kabul etmekte¹⁵³ ve bu noktadan hareketle devletlerin dış politik davranışlarını incelemeye çalışmaktadır.

Realist gelenek açısından özel bir isim olan Morgenthau, gücü, bir kişinin diğer kişilerin zihinleri ve hareketleri üzerindeki kontrolü olarak tanımlamakta¹⁵⁴ ve uluslararası alanda devletler tarafından yürütülmekte olan politik davranışların temelinde güç unsurunun yer aldığını iddia etmektedir.¹⁵⁵ Morgenthau’ya göre güç,

¹⁵¹ Cihan Dura ve Zerrin Kılıçarslan, “Ulusötesi Şirketler ve Ulus Devlet: Güç Kayması Üzerine Bir Araştırma” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 31, 2011/2, s. 88-89.

¹⁵² Mitat Çelikpala, “Uluslararası İlişkilerin Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı ve Nitelikleri: Güç”, *Uluslararası İlişkiler Giriş, Kavram ve Teoriler*, Ed: Haydar Çakmak, Barış Kitap, Ankara, 2007, s. 63.

¹⁵³ Joado Resende Santos, *Neorealism, States and the Modern Mass Army*, Cambridge University Press, New York, 2007, s. 16.

¹⁵⁴ M. Turgut Demirtepe ve Hasan Selim Özerten, “Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin’in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıkları”, *Bilig*, Sayı 65, Bahar 2013, s. 97.

¹⁵⁵ Haluk Özdemir, Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 63, Sayı 3, 2008, s. 116.

küresel düzeyde geçerli olan baskın bir kavramdır.¹⁵⁶ Nitekim o, uluslararası alanda geçerli olan tek şey olarak güç unsurunu kabul etmekte¹⁵⁷ ve uluslararası ilişkileri tamamen bir güç politikası olarak görmektedir. Morgenthau açısından uluslararası ilişkilerde güçlü olan devletler üstün bir konum elde etmektedir ki bu durum devletler arasında sürekli olarak güç mücadelelerinin yaşanmasına neden olmaktadır.¹⁵⁸ Morgenthau yapmış olduğu teorik değerlendirmelerde ulusal gücün coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri hazırlık derecesi, nüfus, ulusal karakter, ulusal moral, diplomasinin niteliği ve hükümetin niteliği unsurlarından oluştuğunu savunmaktadır.¹⁵⁹ Morgenthau, coğrafya dışındaki diğer unsurların değişime açık olduğunu vurgulamakta ve saymış olduğu faktörlerin tek tek kendi aralarındaki ve diğerleri karşısındaki göreceli değişimlerinin devletlerin sahip oldukları ulusal güce etki edeceğini iddia etmektedir.¹⁶⁰

Morgenthau'nun düşünceleri neticesinde şekillenen realist kuramsallaştırma, uluslararası alanda birbirleriyle rakabet halinde bulunan ulus devletleri ön plana çıkartarak devletlerarası ilişkilerde güç mücadelesinin en temel ilişki biçimi olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶¹ Nitekim realizm, devletlerin uluslararası alanda gerçekleşen olayları yönetebilmek adına sahip oldukları gücü en üst seviyeye çıkartmaları gerektiğini ileri sürmektedir.¹⁶² Realizme göre devletlerin güç elde etmeleri ve elde ettikleri gücü korumaları uluslararası politika açısından en önemli amaçtır.¹⁶³ Realist yaklaşımın en önemli varsayımlarından biri de güç dengesi politikasıdır. Bu politika “büyük güçlere karşı ittifaklar kurulmasını veya yükselen devletlerin hegemon güce karşı dengeleme politikasını devreye sokmalarını

¹⁵⁶ Özlem Tür ve Çiğdem Aydın Koyuncu, “Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 26, Yaz 2010, s. 11-12.

¹⁵⁷ Kemal Çiftçi, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD: “Rıza”ya Dayalı “Hegemonya”dan “İmparatorluk” Düzenine” *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009, s. 205.

¹⁵⁸ Kemal Çiftçi, a.g.m., s. 205.

¹⁵⁹ Morgenthau, *Uluslararası Politika*, Cilt 1, s. 141-194.

¹⁶⁰ Oktay F. Tanrısever, “Güç”, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Der: Atilla Eralp, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2011, s. 56.

¹⁶¹ Mehmet Duman, “Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkisi” *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, 2002, s. 7.

¹⁶² Mark A. Neufeld, *The Restructuring of International Relations Theory*, Cambridge University Press, New York, 1995, s. 54.

¹⁶³ Tanrısever, “Güç”, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, s. 58.

öngörmektedir".¹⁶⁴ Nitekim realist yaklaşım küresel düzeyde barışın sağlanmasını ve sürdürülebilmesini uluslararası alanda güç dengesinin gerçekleştirilmesi ile mümkün olabileceğini iddia etmektedir. Uluslararası sistemde belli bir askeri gücün hâkimiyetinin olmaması anlamına gelen güç dengesi, realist yaklaşımın yegane barış önerisidir.¹⁶⁵

Waltz'ın düşünceleri sonucu ortaya çıkan neorealizm ise realist yaklaşımdan farklı olarak, uluslararası ilişkilerde gücü önemli bir unsur olarak kabul etmekle birlikte amaç olarak değil yalnızca bir araç olarak görmektedir.¹⁶⁶ Waltz'a göre, devletlerin dış politik davranışlarını yönlendiren yegane unsur uluslararası sistemin yapısıdır.¹⁶⁷ Uluslararası sistem içerisinde hiyerarşi empoze edebilecek güçte bir devletin olmayışı uluslararası anarşiyi doğurmaktadır.¹⁶⁸ Uluslararası sistemin anarşik bir yapıya sahip olması ise devletler arasında savaşların yaşanmasına neden olmaktadır. Nitekim Waltz açısından uluslararası alanda yaşanan tüm savaşlar uluslararası politik sistemin yapısından kaynaklanmaktadır.¹⁶⁹

Neorealist teori uluslararası sistem içerisindeki güç dağılımına vurgu yapmaktadır¹⁷⁰. Bu doğrultuda neorealizm, uluslararası alanda faaliyette bulunan devletlerin güçlerini arttırma yönünde hareket ettiklerini iddia etmektedir.¹⁷¹ Neorealist yaklaşım açısından devletler, uluslararası sistem içerisinde en güçlü olma

¹⁶⁴ Umut Uzer, "21. Yüzyılda Tek Kutupluluk Tartışmaları", *Bilge Strateji*, Cilt 5, Sayı 8, Bahar 2013, s. 69.

¹⁶⁵ Faruk Yalvaç, "Savaş ve Barış", *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Der: Atilla Eralp, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2011, s. 263-264.

¹⁶⁶ Aytekin Yılmaz, *Küresel Dünyada Uluslararası İlişkiler Teori-Temel Kavramlar-Yeni Gelişmeler*, Kadim Yayınları, Ankara Eylül 2012, s.147.

¹⁶⁷ Gültekin Sümer, "Stratejik İşbirliği ve Stratejik Ortaklık Kavramlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış" *Ege Akademik Bakış*, Cilt 10, Sayı 2, 2010, s. 684.

¹⁶⁸ David Leon, "Reductionism, Emergence and Explanation in International Relation Theory", *Scientific Realism and International Relations* Ed: Jonathan Joseph and Colin Wright, , Palgrave Mcacmilan, New York, 2010, s.38.

¹⁶⁹ Kenneth N. Waltz, "The Origin of War in Neorealist Theory", *The Origin and Prevantion of Major Wars*, Ed: Robert I. Rotberg and Theodore K. Rabb, Cambridge University Press, New York, 1989, s.51.

¹⁷⁰ Sezai Özçelik, "Uluslararası Rejim Kavramı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme: Yapısalcı Kurumsal ve Bilişsel Temel Teoriler", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 7, Sayı 7-1, Nisan 2012, s. 238.

¹⁷¹ Robert M. A. Crawford, *İdealism and Realism in International Relations Beyond the Discipline*, Routledge, London 2000, s.169.

eğilimi göstermektedirler.¹⁷² Çünkü uluslararası sistem devletleri güç mücadelesine zorlamaktadır.¹⁷³ Neorealizm, uluslararası sistemde devletlerin eşit statüye sahip olduklarını kabul etmekte ancak devletlerin sahip oldukları kapasiteler yani güç düzeyleri açısından birbirlerinden farklılaştıklarını ileri sürerek uluslararası sistemin yapısının devletlerin sahip oldukları güç düzeylerinde meydana gelen değişikliklere paralel olarak değişeceğini varsaymaktadır.¹⁷⁴ Ayrıca neorealizm, uluslararası sistem içerisinde yer alan devletler arasında düzenin sağlanmasını sağlayacak üstün bir otoritenin bulunmadığını, bu nedenle sistemin birer parçası olan devletlerin güvenlik sorunlarıyla karşılaşmalarının kaçınılmaz olduğunu vurgulamakta ve her an güvenlik endişesi yaşamakta olan devletlerin “başka hiçbir güce güvenmeden yalnızca kendi güçlerine dayanarak kendilerini korumaları gerektiğini” belirtmektedir.¹⁷⁵

Diğer taraftan neorealizm büyük güçleri merkeze alan bir anlayışa sahiptir.¹⁷⁶ Nitekim neorealizm güç dengesi sistemi içerisinde yer alan kutup sayısı üzerinden büyük güçlerin sayısını tespit etmeye çalışmaktadır.¹⁷⁷ Neorealist teori uluslararası alanda büyük güçlerin sayısı doğrultusunda oluşabilecek üç olası sistemden bahsetmekte ve bu sistemleri tek kutuplu, iki kutuplu ve çok kutuplu olarak tanımlamaktadır. Tek kutuplu sistemde, sistemin geneline hakim olan bir tek süper gücün, iki kutuplu sistemde birbirini dengeleyen iki büyük gücün, çok kutuplu sistemde ise güçleri birbirine yakın ikiden fazla gücün sistem içerisinde söz sahibi olacağını belirterek iki kutuplu sistemin uluslararası alanda savaşlara daha az meyilli olacağını ileri sürmektedir.¹⁷⁸

¹⁷² Davut Ateş, “ABD Hegemonyası ve Bölgesel Modelleme Politikası: Kuramsal Çerçeve” *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2009, s. 309.

¹⁷³ Andrew Linklater, “İngiliz Okulu”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Scott Burchill-Andrew Linklater-Richard Devetak- Jack Donnelly-Tery Nardin-Matthew Paterson-Christian Reus Smith-Jacqui True, Çev: Ali Aslan-Muhammed Ali Aslan, Küre Yayınları, İstanbul, Aralık 2012, s. 129.

¹⁷⁴ Hakkı Büyükbaş, “Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-13 Yıllarında Rusya’nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2013, s.248-249.

¹⁷⁵ Erol Kurubaş, “Uluslararası İlişkiler Düşüncesi ve Dünya Politikasında Değişimi Anlamak”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2012, s. 23.

¹⁷⁶ Hakan Övünç Ongur, “Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Kuram Yapımı ve 11 Eylül 2001 Olayları” *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, Bahar 2010, s. 140.

¹⁷⁷ Heikki Patomaki, *After International Relations, Critical Realism and (Re) Construction of World Politics*, Routledge, New York and London, 2002, s. 74.

¹⁷⁸ Kenneth Waltz-George H. Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Sistemi*, Çev: Ersin Onurduran, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, Ankara s.114.

Uluslararası ilişkiler alanında realist gelenek, devletlerin dış politik faaliyetleri üzerinde güç unsurunun önemli bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim realist gelenek içerisinde yer alan kimi düşünürler devletlerin dış politikaları güç hesaplamalarına dayandığını¹⁷⁹ iddia ederek dış politik analizlerini bu doğrultuda şekillendirmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda realist ve neorealist yaklaşımlar açısından güç teorik açıdan yapılan değerlendirmelerde dikkatli biçimde değerlendirilmesi gereken alınması bir olgudur.

1.6. Realist ve Neorealist Perspektiften Güvenlik

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde oldukça sık bir şekilde kullanılan ve büyük önem arz edilen bir diğer kavram ise güvenlidir. Güvenlik, bireylerin, grupların, toplumların ve devletlerin hayatlarını koruma ve devam ettirme yolunda yürüttükleri eylemler ile bunları tehdit eden unsurların yok edilmesine yönelik algıları, araçları, uygulamaları ve politikaları kapsayan ve içinde bulunulan mevcut durumda yaşanan değişikliklere göre yeniden şekillenen durumdur.¹⁸⁰ Diğer bir ifadeyle “tehlükelerden uzak olmak, güvende olmak, korunuyor olmak anlamına gelen güvenlik, uluslararası ilişkiler açısından en basit anlamıyla ulusal egemenlik ve bütünlüğün korunması” şeklinde tanımlanabilir.¹⁸¹

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yoğun olarak kullanılan güvenlik olgusu, özellikle realist gelenek tarafından oluşturulan teorik çalışmalarda oldukça sık kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim uluslararası ilişkiler literatüründe yer alan güvenlik çalışmaları üzerinde realist gelenek hakim bir konumda bulunmaktadır.¹⁸² Realist teorinin güvenlik olgusuna yönelik düşünsel temellerini Hobbes’a hatta Tuchidides’e kadar götürmek mümkündür.¹⁸³ Ancak özellikle soğuk savaş döneminde realist yaklaşımın teorik bir bütün olarak ortaya

¹⁷⁹ Hanry Kissinger, *Diplomacy*, Simon and Schuster, New York, 1994, s. 137.

¹⁸⁰ Beril Dedeoğlu, “Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 4, Kış 2004, s. 2.

¹⁸¹ Özlen Çelebi, “Uluslararası İlişkilerin Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı ve Nitelikleri: Güvenlik”, *Uluslararası İlişkiler Giriş, Kavram ve Teoriler*, Ed: Haydar Çakmak, Barış Kitap, Ankara, 2007, s. 70.

¹⁸² Ken Booth, *Dünya Güvenliği Kuramı*, Çev: Çağdaş Üngör, Küre Yayınları, İstanbul, Ağustos 2012, s. 51.

¹⁸³ J. Frederik M. Arends, “Homerostan Hobbes ve Ötesine: Güvenlik Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 22, Yaz 2009, s. 9.

çıkmasıyla birlikte, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde devletler arasında yürütülen ilişkilerin güvenliğe yönelik boyutuna dair kapsamlı teorik varsayımların ortaya konulduğu görülmektedir. Nitekim bu dönemde uluslararası politika alanında güvenlik olgusu ile ilgili çalışmaların sayısında dikkate değer bir artış gözlemlenmektedir.

Realist gelenek, “uluslararası ortamda güvenliğin ve güvenliğe yönelik tehditlerin referans nesnesi olarak devleti görmektedir”.¹⁸⁴ Realist teori, devletlerin aynı insanlar gibi “savaşan, öfke duyan, kendi lehlerine bir düzen arayan, üstünlüğünü diğerlerine kabul ettirmeye çalışan ve iktidar peşinde koşan varlıklar olarak kabul etmekte” ve bu doğrultuda uluslararası alanda kendilerini tehdit altında hissettiklerinden güvenliklerini sağlamak ve düşmanlarını yok etmeye yönelik faaliyetlerde bulduklarını iddia etmektedir.¹⁸⁵ Devlet merkezli bir güvenlik anlayışına sahip realist teori, uluslararası alanda faaliyette bulunan devletlerin öncelikli olarak kendi sınırları içerisinde tehlikelerden uzak olmaları gerektiğini ve bu durumu gerçekleştirdikleri takdirde devamlılığını sağlamak adına özellikle askeri güç olgusuna son derece büyük önem atfetmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁸⁶ Realist yaklaşım devletlerin dış politikalarını birincil ve ikincil politikalar olmak üzere ikiye ayırmakta; devletlerin varlıklarını devam ettirmelerine yönelik “ulusal güvenliği oluşturan askeri-stratejik konulara birincil politika, ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel konulara ise ikincil politika” olarak değerlendirmektedir.¹⁸⁷ Realizm, temel olarak “uluslararası sistemde devletlerin anarşi ortamında faaliyet gösterdiği; bu sebeple, tek hedeflerinin hayatta kalmak olduğu ve bunu ise sadece silahlanma ile sağlayabileceği düşüncesine üzerine kurulu” bir yaklaşımdır.¹⁸⁸ Nitekim realist yaklaşım, anarşik bir yapıya sahip uluslararası alanda devletler arasında çatışmaların

¹⁸⁴ A. Şevket Ovalı, “Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırılması” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 10, Yaz 2006, s. 5.

¹⁸⁵ Helin Sarı Ertem, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”, *Güvenlik Stratejileri* Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, 2012, s. 196.

¹⁸⁶ Çiğdem Aydın Koyuncu, “Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Açısından Güvenlik Konusunun Analizi” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 67, Sayı 1, 2012, s. 119.

¹⁸⁷ Atilla Sandıklı-Bilgehan Emeklier, “Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm”, *Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, Ed: Atilla Sandıklı, Bilgesam Yayınları, İstanbul, Mart 2012, s. 7-8.

¹⁸⁸ Burcu Yavuz, “Kitap İncelemesi: Ken Booth, (Der.), *Critical Security Studies and World Politics*”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 21, Bahar 2009, s. 139.

meydana gelmesini kaçınılmaz olarak görmektedir.¹⁸⁹ Hatta kimi realist düşünürler iki kutuplu sitemde söz konusu iki büyük gücün arasında bile yıkıcı bir savaşın meydana gelebileceğini iddia ederek¹⁹⁰ savaşın her an ve her boyutta yanılabilir bir gerçek olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda realist yaklaşım, devletlerin güçlerini maksimum düzeye çıkarmalarını ve özellikle askeri kapasitelerini mümkün olduğunca geliştirmelerini, güvenliklerini sağlamanın veya arttırmalarının en önemli yolu olarak görmektedirler.¹⁹¹

Realizmin merkezi önermeleri üzerine kurgulanmış olan ve devletler arasında yürütülen ilişkileri uluslararası sistemin genel yapısı üzerinden açıklamaya çalışan neorealist yaklaşım, uluslararası ilişkilerde güvenlik olgusuna çok büyük bir önem göstermektedir. Nitekim neorealist yaklaşım açısından “güvenlik, bir devletin sahip olabileceği en önemli amaçtır”.¹⁹² Neorealist yaklaşım uluslararası ilişkilerin geneline olduğu gibi güvenlik olgusuna da devlet temelli olarak bakmakta ve güvenliğe yönelik varsayımlarını bu doğrultuda şekillendirmektedir. Neorealist teori, uluslararası sistem içerisinde devletler arasında düzeni sağlayacak üstün bir otoritenin bulunmadığını, bu durumun sistemsel açıdan anarşik bir yapının ortaya çıkmasına neden olduğunu ve uluslararası sistemin anarşik bir yapıya sahip olmasının ise devletlerin kendilerini korku ve güvensizlik içerisinde hissetmeleri sonucunu doğurduğunu belirtmektedir.¹⁹³

Neorealist yaklaşım açısından uluslararası anarşik bir sistem içerisinde bulunan devletler, güvenliklerini maksimize etmeyi hedeflemektedir.¹⁹⁴ Uluslararası sistem içerisinde güvenliklerini en üst seviyeye çıkarmak isteyen devletler, bu amacı yalnızca kendi kapasitelerine, kendi yeteneklerine ve kendi kaynaklarına güvenerek

¹⁸⁹ Ömer Göksel İşyar, “Günümüzde Uluslararası Güvenlik Stratejileri: Kavramsal Çerçeve ve Uygulama” *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008, s. 33.

¹⁹⁰ Barry Buzzan, “Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, s. 116.

¹⁹¹ Koyuncu, “Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Açısından Güvenlik Konusunun Analizi”, s. 127.

¹⁹² Bilal Karabulut, *Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*, Barış Kitabevi, Ankara, 2011, s. 63.

¹⁹³ Tayyar Arı, “Türk-Amerikan İlişkileri: Sistemdeki Değişim Sorunu mu?” *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 4, Sayı 13, 2007, s. 21.

¹⁹⁴ Kamer Kasım, “11 Eylül Sürecinde Kafkasya Güvenlik Politikaları” *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, No 1, 2006, s. 20.

gerçekleştirmelidirler.¹⁹⁵ Çünkü uluslararası sistem içerisinde yer alan devletler, ancak geleceğe yönelik güvenlik tehditlerini ortadan kaldırdıktan sonra diğer amaçları için çaba sarf edebilirler.¹⁹⁶ Dolayısıyla neorealizm, anarşik bir ortamda güvenliğin en üst seviyede bir emir gibi olduğunu belirtmekte ve devletlerin ancak kendi varlıklarını güven altına aldıktan sonra kazanç ve güç gibi diğer hedeflerinin peşinden koşabileceğini belirtmektedir.¹⁹⁷

Neorealizm'e göre: Uluslararası alanda savaşın yaşanması, aynen "yağmurun yağması gibi her zaman gerçekleşebilecek bir olaydır". Devletler arasında kısmi işbirlikleri olabilir ancak bu işbirliklerinin belirli sınırları bulunmaktadır. "Bu sınırlar herhangi bir seviyedeki işbirliğinin yok edemeyeceği hakim güvenlik rekabeti mantığına dayanmaktadır". Uluslararası alanda devletlerin yürütmekte olduğu güç mücadelesi içerisinde uzun sürecek bir barışın sağlanması da söz konusu olamaz. Dolayısıyla devletler güvenliklerini sağlamak amacıyla güçlerini geliştirmek yönünde çaba sarf etmelidirler.¹⁹⁸ Neorealizm, uluslararası alanda hareket etmekte olan bir devletin diğer devletlerle yürütmekte olduğu ilişkilerinde şiddetin ortaya çıkmasını kuvvetli bir olasılık olarak görmekte ve bu doğrultuda tüm devletlerin her an güç kullanabileceğini vurgulayarak devletlerin öncelikli olarak güvenliklerini sağlayacak önlemler almaları gerektiğini iddia etmektedir.¹⁹⁹ Neorealist yaklaşım, realizmde olduğu gibi, devletlerin güvenliklerini sağlamalarına ve devam ettirebilmelerine yönelik olarak askeri güce özel bir vurgu yapmaktadır. Ancak ulusal ekonomik güce yönelik unsurların da güvenlik altına alınması gerektiğini belirterek²⁰⁰ güvenliğin ekonomik boyutunun da göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır.

¹⁹⁵ Evren Balta Paker, *Küresel Güvenlik Kompleksi Uluslararası Siyaset ve Güvenlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 169.

¹⁹⁶ Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya Güvenlik Politikaları" s. 20.

¹⁹⁷ Muhittin Demiray ve İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, Ağustos 2008, s. 151.

¹⁹⁸ John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, s. 72-73.

¹⁹⁹ Sinem Akgül Açıkmeşe, "Algı mı, Söylem mi? Koppenag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30, Yaz 2011, s. 50.

²⁰⁰ Czeslaw Mesjasz, "Ekonomik Güvenlik", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, s. 142.

Realist geleneğin uluslararası ilişkilerde güvenlik olgusuna yönelik olarak ortaya koyduğu önemli bir varsayımda güvenlik ikilemidir. Realist geleneğin içerisinde yer alan düşünürler tarafından şekillendirilen ve söz konusu kuramın temel felsefesini yansıtan güvenlik ikilemi yaklaşımı, “devlet merkezci ve savaşın ortaya çıkması açısından sonuçları olumsuz olan bir yaklaşımdır”.²⁰¹ Realist geleneğe göre, güvenlik ikilemi, uluslararası ilişkilerin anarşik bir ortamda yürütülmesinin ortaya çıkardığı belirsizliklerden kaynaklanan bir durumdur.²⁰² Güvenlik ikilemi, “daha çok anarşik sistemde birbirlerinin niyetleri hakkında her zaman en kötüsünü farz etmek zorunda olan birimlerin güç yarışını tanımlamak için kullanılmaktadır”.²⁰³ Realist gelenek açısından güvenlik ikilemi, uluslararası alanda faaliyet gösteren bir aktörün kendi güvenliğini sağlamak amacıyla yürütmekte olduğu politikaların diğer devletler tarafından güvensizlik kaynağı olarak algılanması ve bu nedenle söz konusu devlete yönelik karşı politikalar üretmeleri olarak tanımlanabilir.²⁰⁴ Bu tanım çerçevesinde güvenlik ikilemi, devletlerin güvenliklerini sağlamaya yönelik olarak yürüttükleri politikaların uluslararası alanda güvensiz bir ortamın oluşmasına neden olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁵

Realist geleneğe göre güvenlik, devletler arasında yürütülen ilişkilerin niteliği üzerinde belirleyici olan bir unsurdur. Nitekim realist ve neorealist yaklaşımlar, uluslararası alanda varlıklarını devam ettirmek isteyen tüm devletlerin güvenliklerini sağlamaya yönelik politikalar izlemesi gerektiğini vurgulamakta ve durumu göz önünde bulundurarak uluslararası ilişkilerin açıklanmasına yönelik teorik varsayımlarını şekillendirmektedirler.

²⁰¹ Ali Bilgiç, “Güvenlik İkilemi”ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 29, Bahar 2011, s. 125.

²⁰² Hans Gunter Brauch, “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, s. 45.

²⁰³ Ali Bilgiç, “Güvenlik İkilemi”ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif”, s. 125.

²⁰⁴ Ali Bilgiç, “Güvenlik İkilemi”ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif”, *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, Der: Mustafa Aydın-Hans Günter Brauch-Mithat Çelikpala-Ursula Oswald Spring-Necati Polat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2012, s. 342.

²⁰⁵ Ceyhun Çiçekçi, *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Çalışmaları, Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Güvenlik Kuramı*, Kriter Yayınevi, İstanbul, Şubat 2010, s. 37-38.

1.7. Realist ve Neorealist Perspektiften Ulusal Çıkar

Uluslararası ilişkiler alanında kullanılan merkezi kavramlardan biri olan ve devletlerin karşılıklı olarak yürüttükleri ilişkilerinde yürüttükleri dış politik eylemlerinde ulaşmak istedikleri amaçlarını vurgulamak için kullanılan²⁰⁶ önemli bir kavram da ulusal çıkarıdır. Devletlerin dış politik amaçlarına yönelik eylemlerini yönlendirme etkisine sahip olan ulusal çıkar kavramı, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yer alan birçok düşünür tarafından ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda söz konusu kavram, uluslararası ilişkilerin izah edilmesini amaçlayan çeşitli teoriler tarafından ortaya koyulan varsayımların içerisinde yer almıştır. Bu teorilerin arasında realist ve neorealist yaklaşımlar, ulusal çıkar kavramına verdikleri önem sebebiyle özel bir yere sahiplerdir.

Ulusal çıkar realist yaklaşım tarafından oldukça yoğun bir biçimde kullanılan merkezi bir kavramdır. Realizm, insan doğasının kötü ve bencil olması sebebiyle insanların yalnızca çıkarları peşinde koştuklarını iddia etmekte ve bu noktadan hareket ederek uluslararası alanda devletlerin insanlar gibi hareket ederek ulusal çıkarlarını gözettiklerini²⁰⁷ ve ulusal çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini belirtmektedir.²⁰⁸ Realist yaklaşım açısından devletlerin sahip oldukları çıkarlar uluslararası ilişkilerde temel belirleyici bir faktördür.²⁰⁹ Realizm, güç ile tanımladığı ulusal çıkarı, uluslararası politikanın hareket noktası olarak kabul etmekte ve söz konusu çıkarın zamandan ve mekandan etkilenmeksizin daimi bir şekilde devletlerin dış politik eylemlerin alt yapısını oluşturacağını iddia etmektedir.²¹⁰ Uluslararası alanı bir mücadele ve çatışma ortamı olarak gören realist yaklaşım, ulusal çıkar

²⁰⁶ Birgül Demirtaş Coşkun, "Uluslararası İlişkilerin Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı ve Nitelikleri: Çıkar", *Uluslararası İlişkiler Giriş, Kavram ve Teoriler*, Ed: Haydar Çakmak, Barış Kitap, Ankara, 2007, s. 58.

²⁰⁷ Atilla Eralp, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması", *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İhsan D. Dağı, Atilla Eralp, E. Fuat Keyman, Necati Polat, Oktay F. Tanrısever, Faruk Yalvaç, A. Nuri Yurdusev, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 73-74.

²⁰⁸ Fulya Ereker, "İlk Çağlardan Günümüze Haklı Savaş Kuramı", *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, Der: Mustafa Aydın-Hans Günter Brauch-Mithat Çelikpala-Ursula Oswald Spring-Necati Polat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2012, s. 62.

²⁰⁹ Metin Gürcan, "Savaşın evrimi ve Teorik Yaklaşımlar", *Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, Ed: Atilla Sandıklı, Bilgesam Yayınları, İstanbul, Mart 2012, s. 72.

²¹⁰ Klevis Kolasi, "Soğuk Savaşın Barışçıl Olarak Sone Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No 2, 2013, s. 156-157.

kavramını güç ve güvenlik unsurları üzerinden değerlendirmekte ve bu doğrultuda rekabet halinde olan devletlerin güç elde etmek amacıyla birbirleriyle mücadele ettikleri bir uluslararası alanda, devletler açısından en önemli çıkarın “fiziksel, kültürel ve siyasi bütünlüklerini diğer devletlere karşı korumak” olduğunu iddia etmektedir.²¹¹ Bu bağlamda realist açıdan savaşlar sadece hayati derecede önemli olan ulusal çıkarların korunması amacıyla yapılmalıdır.²¹²

Ortaya koyduğu teorik varsayımlarda ulusal çıkar kavramına vurgu yapan yaklaşımlardan biri de neorealizmdir. Neorealist teori, uluslararası alanda devletlerin sergilemiş oldukları davranışların incelenmesinde ulusal çıkar olgusunu göz önünde bulundurmaktadır.²¹³ Neorealizm, uluslararası sistemin üyesi olan devletlerin karşılıklı ilişkilerinde kendi çıkarlarını gözettiklerini belirtmekte²¹⁴ ve bu nedenle ulusal çıkar olgusunun uluslararası ilişkilerin değerlendirilmesinde dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Realizmde olduğu gibi neorealist açıdan da devletler dış politik davranışlarında bencil davranışlar gösteren ve yalnızca ulusal çıkarları doğrultusunda hareket eden rasyonel birimlerdir²¹⁵. Dolayısıyla neorealist yaklaşım realizmde olduğu gibi ulusal çıkarların devletlerin davranışları üzerinde yönlendirici ve şekillendirici bir etkiye sahip olduğunu varsaymaktadır. Bu bağlamda neorealizme göre “merkezi bir otoritenin bulunmadığı bir uluslararası anarşik sistemde faaliyette bulunan devletler, varlıklarını devam ettirebilmeye odaklı ve tekil öz çıkarlarının hareketine geçirdiği benzer birimler” olarak kabul edilmektedir.²¹⁶ Dolayısıyla neorealizm, “devleti kendi içinde hareket edebilen ve kendi çıkarlarına sahip yekpare bir varlık olarak görmektedir.”²¹⁷ Neorealist yaklaşım uluslararası alanda devletler arasında kapsamlı işbirliklerinin gerçekleştirilmesinin zor olduğunu ancak kısmi düzeyde işbirliklerinin sağlanabileceğini belirterek söz konusu işbirliklerinin de

²¹¹ İlhan Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 55-56.

²¹² Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, Çev: Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Adres Yayınları, Ankara, Şubat 2013, s. 90.

²¹³ Wendt, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapı Yapan Sorunu”, s. 7.

²¹⁴ Davut Ateş, Uluslararası İlişkilerde Konstruktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Haziran 2008, s. 224.

²¹⁵ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s. 192

²¹⁶ Burak Ülman, Evren Balta-Paker-Muhammed A. Ağcan, , ““Uluslararası” Fikri, Epistemolojik Yanılgı ve Eleştirel Gerçekliğin İmkanları”. s. 22.

²¹⁷ Ülman-Paker ve Ağcan, a.g.m. s. 24.

ulusal çıkar olgusuna hizmet edeceğini iddia etmektedir. Nitekim neorealizm açısından devletler arasında yapılan işbirlikleri neticesinde oluşturulan teşkilatlar, yalnızca uluslararası sistem içerisinde büyük güçlerin çıkarlarına hizmet etme görevi görmektedirler.²¹⁸

Nihayetinde realist gelenek, ulusal çıkar olgusunu uluslararası ilişkilerin açıklanmasında önem arz eden bir unsur olarak kabul etmektedir. Nitekim hem realist yaklaşım hem de neorealist yaklaşım teorik değerlendirmelerinde ulusal çıkar kavramının belirleyici bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.

²¹⁸Atilla Sandıklı-Erdem Kaya, “Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış”, *Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, Ed: Atilla Sandıklı, Bilgesam Yayınları, İstanbul, Mart 2012, s. 147.

2. BÖLÜM: TÜRKİYENİN ORTADOĞU POLİTİKASININ TARİHSEL ARKA PLANI

Bu bölümde öncelikli olarak üzerinde inceleme yapılan alanın genel özelliklerinin ortaya koyulması adına Ortadoğu bölgesinin temel dinamikleri ayrıntılı bir biçimde incelenecektir. Hemen ardından uluslararası politikada söz sahibi olan aktörlerin ve bölgesel düzeyde büyük bir etkinliğe sahip olduğu kabul edilen Türkiye'nin, Ortadoğu coğrafyasına attıkları önem belirlenmeye çalışılacaktır. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 2000'li yıllara, Ortadoğu bölgesine yönelik olarak yürütmüş olduğu dış politik tutum ve davranışları tespit edilmeye çalışılacaktır. Son olarak Ortadoğu bölgesinde yaşanan temel krizler çerçevesinde Türk Dış Politikasının Ortadoğu bölgesine olan yönelimin temel esasları değerlendirilecektir.

2.1. Ortadoğu Bölgesinin Temel Dinamikleri

Ortadoğu, dünya üzerinde var olan dinlere, kültürlere ve çeşitli medeniyetlere kaynaklık eden ve uluslararası ilişkilerin farklı bir düzlemde akmasına neden olan sanayi devrimine kadar dünyayı etkileyen gelişmelerin tamamının merkezi olarak kabul edilen bir bölgedir.²¹⁹ Böylesine önemli bir tarihsel birikime sahip olan Ortadoğu bölgesi, uluslararası ticaret açısından sahip olduğu coğrafi konum ve içerisinde bulundurduğu zengin yer altı kaynakları sebebiyle de özel bir öneme sahiptir. Ortadoğu bölgesi, jeopolitik ve jeostratejik açıdan sahip olduğu bu önem nedeniyle geçmişten günümüze uluslararası politikada söz sahibi olan devletlerin öncelikli hedefi haline gelmiştir.²²⁰ Tarihsel süreçte uluslararası sistem içerisinde yer alan güçlü devletler, Ortadoğu coğrafyasında yer alan aktörleri siyasi açıdan yönlendirebilmek ve söz konusu coğrafyanın geneline yayılmış olan yer altı zenginlikleri üzerinde hakimiyet kurabilmek amacıyla büyük bir mücadele içerisine girmişlerdir. Bu nedenle Ortadoğu coğrafyası, uzun bir süre uluslararası sistem

²¹⁹ Mahmut Akpınar, "Ortadoğu'daki Dönüşüm ve Türkiye", *Turgut Özal Üniversitesi ESSAM Ortadoğu Raporu*, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 52.

²²⁰ Serdar Sakin-Can Deveci, "Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme", *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, s. 281.

içerisinde yer alan büyük devletlerce ulusal çıkarlarını korumak adına işgal altında tutulmuştur.

Ancak küresel düzeyde etkileri hissedilen ve uluslararası ilişkilerin niteliğinde büyük değişiklikler meydana gelmesine sebep olan İkinci Dünya Savaşı sonrası, söz konusu büyük devletler Ortadoğu bölgesi üzerindeki doğrudan kontrol etme iradelerini kaybetmek zorunda kalmışlardır. Uluslararası politikada söz sahibi olan devletlerin İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu bölgesine yönelik olarak uyguladıkları işgal politikalarından vazgeçmek zorunda kalmaları, siyasi açıdan bölgede bir takım önemli değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur. Nitekim bu süreçte uluslararası sisteme, Ortadoğu merkezli yeni aktörler dahil olmuştur. Ancak uluslararası sistem içerisine katılan bu aktörlerin büyük bir çoğunluğunun sahip olduğu sınırlar, Ortadoğu bölgesinin temel dinamikleri göz önüne alınmadan bu bölgenin kontrolünü bırakmak zorunda kalan büyük güçlerin çıkarları çerçevesinde belirlenmiştir. Bu durum Ortadoğu bölgesinde son derece önemli sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Öncelikli olarak Ortadoğu bölgesinde yer alan devletlerin sınırları, dini ve etnik açıdan var olan farklılıklar dikkate alınmadan belirlenmiştir ki, bu durum bölgede bulunan devletlerin içerisinde farklı toplumsal yapıların bir arada yaşamalarına zemin hazırlamıştır.²²¹ Bölge halkları arasında devlete olan bağlılıktan ziyade etnik ve dinsel bağlılıkların ağır basması, Ortadoğu coğrafyasında yer alan devletlerin iç çatışmalarla karşılaşmalarına neden olmaktadır.²²² Dolayısıyla din ve etnik yapı Ortadoğu bölgesi üzerinde belirleyici bir rol oynayan olan iki temel unsurdur. Bu bölgede yaşayan halkın büyük bir kısmı Müslüman'dır. Ancak Müslümanların yanı sıra Ortadoğu coğrafyasında önemli bir oranda Hıristiyanlar ve Yahudiler bulunmaktadır. Ortadoğu bölgesinde farklı dini unsurların bulunması özellikle devletler arasında yaşanan sorunlara önemli düzeyde kaynaklık etmektedir. Ancak, bölgede yoğunluk arz eden Müslümanların mezhepsel açıdan özellikle Sünni ve Şii olarak ayrışmaları, bölgenin genelinde yaşanan sorunların derinleşmesine katkı

²²¹ Ertan Efeğil, "Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikalarını Belirleyen Unsurlar", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 47, Kasım 2012, s. 55.

²²² Efeğil, a.g.m., s. 55.

yapmaktadır.²²³ Nitekim bu durum, gerek devlet düzeyinde gerekse devletlerin içerisinde yer alan topluluklar düzeyinde cereyan eden çekişmelere büyük ölçüde yansımaktadır.

Farklı dini unsurların ve aynı dini retorikleri paylaşan yapılar arasında mezhep temelli farklılıkların bulunmasının yanı sıra, Ortadoğu bölgesinde yaşanan sorunlara kaynaklık ettiği iddia edilen bir diğer önemli olgu da, dini inançların siyasal eylemlerin hareket noktası olarak kabul edilmesidir.²²⁴ Özellikle dini açıdan, “bir toplumun veya bir ülkenin siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatını şekillendirmek için İslami referanslara başvurması”²²⁵ anlamına gelen siyasal İslam, Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkelerin iç ve dış politikalarını belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Din, kimilerine göre bir inanç, ahlak ve değerler sistemi, kimilerine göre kültür ve yaşam anlayışı, kimilerine göre ibadet ve uyulması gereken kurallar bütünü, kimilerine göre insanlık açısından en temel amaç, kimilerine göre ise ideolojilerini yaymak için kullanılan eşsiz bir araç olarak tanımlanırken²²⁶ Ortadoğu coğrafyasında yer alan devletlerin siyasi faaliyetleri üzerinde belirleyici etkiye sahip olan bir olgudur. İslam’ın Ortadoğu bölgesinde siyasallaşması, küresel düzeyde etki gücüne sahip olan devletlerin söz konusu bölgeye yönelik bakış açısında olumsuz etki oluşturmaktadır. Özellikle uluslararası kamuoyu önünde cereyan eden bir takım olayların siyasal İslam’la özdeşleştirilmesi, bölgesel düzeyde meydana gelen sorunların daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Bu doğrultuda özellikle Batı dünyası uluslararası alanda yaşanan çeşitli olayları İslam ile özdeşleştirip Ortadoğu bölgesini ötekileştirmektedir.²²⁷

Ortadoğu coğrafyası açısından önemli olan bir diğer unsur ise etnik açıdan var olan çeşitliliktir. Bu çeşitlilik Ortadoğu bölgesinde öncelikli olarak devletler arasında

²²³ Veysel Ayhan, “Ortadoğu’daki Şii-Sünni Gerginliği ve Türkiye”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 38, Şubat 2012, s. 19.

²²⁴ M. Murat Özkul, “ Ortadoğu’daki Halk Hareketlerinin Kaldıraçları: Küreselleşmenin Çelişkileri, İslami Düşünce ve Katılım”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2011, s. 110-115.

²²⁵ Yaşar Yakış, “Ortadoğu’da Değişimde Siyasal İslam’ın Rolü ve Geleceğe Yönelik Beklentiler” *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 39, Mart 2012, s. 64.

²²⁶ Fügen Berktaş-Emin Atasoy, “Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 18, Aralık 2007, s. 19.

²²⁷ Özge Özkoç, “Kitap İncelemesi: Asef Bayat; Ortadoğu’da Maduniyet, Toplumsal Hareketler ve Siyaset, Çev: Özgür Gökmen-Seçil Deren, İletişim Yayınları, 2006 ”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 61, Sayı 1, 2006, s. 338.

çeşitli konularda anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca aynı devletin çatısı altında farklı etnik unsurların yer alması, devletler açısından iç çatışmaların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. “Etnik açıdan ağırlıklı olarak Arap halklarının yer aldığı Ortadoğu bölgesinde, Farslar, Türkler ve Yahudiler yer almakta ve bu etnik unsurlar Araplar tarafından bölgede çevre uluslar olarak görülmektedir”.²²⁸ Bu unsurların yanı sıra bu bölgede Kıptiler, Süryaniler, Ermeniler ve Çerkezler gibi diğer etnik gruplar bulunmaktadır.²²⁹ Ayrıca bölgede dağınık halde Kürt guruplarda bulunmaktadır. Böylesine geniş bir etnik yapıyı bünyesinde barındıran Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkeler, siyasi açıdan istikrarsız bir görünüm sergilemektedir. Bu durumun en temel sebebi ise milliyetçilik olgusunun bölgeye yerleşmesi olarak gösterilebilir.

Ortadoğu bölgesinde yer alan özellikle İslam inancına sahip olan etnik unsurlar açısından yabancı bir kavram olan milliyetçilik, tarihsel süreç içerisinde bu bölgeye yerleşmiştir.²³⁰ 15. ve 18. yüzyıllar arasında şekillenen, 19. yüzyılda en üst noktaya ulaşan ve etnik açıdan aynı olan toplulukları tek bir ulus çatısı altında birleştirmeyi hedefleyen milliyetçilik²³¹ olgusu, Ortadoğu bölgesinde yer alan devletlerin siyasi eylemleri üzerindeki etkisini, tarihsel süreç içerisinde sürekli ilerletmiştir. Milliyetçilik unsurunun Ortadoğu bölgesine yerleşmesinin en temel nedeni, “İslam dünyasının Batı karşısında önlenemez gerileyişinin Arapçılık şuurunun oluşturulmasıyla engellenebileceği düşüncesidir.”²³² Bu doğrultuda özellikle Batı dünyasının Ortadoğu bölgesinde yürüttüğü sömürgecilik faaliyetleri karşısında, bölgede yer alan tüm toplumsal katmanların arasında kuvvetli bir ittifak oluşturmak amacıyla bürokratik kesim tarafından milliyetçilik olgusu yoğun bir biçimde kullanılmış ve bu durum söz konusu olgunun bölgeye yerleşmesinde etkili olmuştur.²³³ Ancak tarihsel süreç içerisinde bölgeye yerleşen milliyetçilik olgusu

²²⁸ Efegil, “Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikalarını Belirleyen Unsurlar”, s. 56.

²²⁹ Akpınar, “Ortadoğu’daki Dönüşüm ve Türkiye”, s. 51.

²³⁰ Bernard Lewis, *Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Çev: Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, 8. Baskı, Ankara 2011, s. 410-411.

²³¹ Aytekin Yılmaz, *Çağdaş Siyasal Akımlar Modern Demokraside Yeni Arayışlar*, Vadi Yayınları, Ankara, Eylül 2001, s. 209-210.

²³² H. Bayram Soy, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e Kadar”, *Bilig*, Sayı 30, Yaz 2004, s. 173.

²³³ Koray Çalışkan, “Ortadoğu Siyasetini ve Toplumlarını Anlama Yolları”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No 39, Ekim 2008, s. 16.

farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Etnik açıdan Ortadoğu bölgesinde var olan çeşitlilik neticesinde milliyetçilik olgusu, Ortadoğu coğrafyasında gerek devlet düzeyinde gerekse toplum düzeyinde, son derece kaotik bir yapının var olmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Ortadoğu bölgesinde yer alan birtakım devletler, bir yandan sınır bütünlüklerini koruyamama tehlikesiyle karşı karşıya kalırken, diğer yandan toplumsal çatışmaların ortaya çıkması sorunuyla yüzleşmek zorunda kalmışlardır.

Ortadoğu coğrafyasında dikkate alınması gereken bir diğer unsur ise bölgenin sahip olduğu zengin enerji kaynaklarıdır. Ortadoğu ülkeleri, bir bütün olarak dünya enerji kaynakları açısından, hem sahip olunan rezervler hem de üretimi ve dış satımı ile ilgili olarak merkezi bir öneme sahiptir.²³⁴ Bu enerji kaynakları arasında her ne kadar doğal gaz dikkate değer bir yer tutuyor olsa da özellikle petrol son derece büyük bir öneme sahiptir. Dünyada ki petrol rezervlerinin çok büyük bir kısmı Ortadoğu coğrafyasında bulunmaktadır.²³⁵ Petrolün uluslararası alanda önem kazanmasının ardından küresel düzeyde etki oluşturma gücüne sahip olan aktörler, Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu petrol rezervleri üzerinde hakimiyet kurmaya yönelmişlerdir. Bu doğrultuda uluslararası sistem içerisinde boy gösteren büyük devletler arasında “petrol kaynaklarına yönelik denetim rekabeti şiddetlenmiştir”.²³⁶ Nitekim uluslararası sistem içerisinde faaliyette bulunan küresel güçler, sahip oldukları çıkarları korumak adına enerji kaynaklarının yoğun olduğu bölgeler üzerinde baskı oluşturmak ve oluşturdukları baskının devamlılığını sağlamak amacıyla bir takım yaptırımlar uygulamaya başlamışlardır.²³⁷ Bu baskı ve yaptırımlar ise, Ortadoğu bölgesinde var olan çeşitli sorunları derinleştirmenin yanı sıra yeni sorunların ortaya çıkmasına da yol açmıştır.

²³⁴ Harun Öztürkler, “Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Yapılarının Temel Özellikleri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, Haziran 2009, s. 66.

²³⁵ Abdullah Taşkesen, “Arap Dünyasında Demokratikleşme Hareketleri”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2011, s. 261.

²³⁶ Ramazan Taş, “Ortadoğu’daki Gelişmelerin Ekonomik Anlamı ve Küresel, Bölgesel ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Potansiyel Etkileri”, *Turgut Özal Üniversitesi ESSAM Ortadoğu Raporu*, Ankara, 2012, s. 13.

²³⁷ H. Naci Bayraç, “Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğalgaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma”, *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Haziran 2009, s. 121.

Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu petrol kaynakları, “20. Yüzyılın başından itibaren bölgenin siyasi tarihini şekillendiren en önemli etkenlerden biri olmuştur”.²³⁸ Ortadoğu bölgesinde yer alan devletlerin sınırları, bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları üzerinde hakimiyet kurmak isteyen küresel güçlerin rekabetleri doğrultusunda şekillenmiştir. Uluslararası alanda yer alan büyük güçlerin çıkarlarını korumak adına Ortadoğu bölgesine yönelik olarak gerçekleştirdikleri müdahaleler neticesinde bir takım ülkelerin siyasi yönetimleri değişmiştir. Tarihsel süreçte Ortadoğu bölgesi petrol rezervleri üzerinde söz sahibi olmak isteyen devletlerin askeri müdahalelerine maruz kalmış ve bu müdahalelerin neticesinde Ortadoğu coğrafyasında yer alan bir takım devletlerin toplumsal düzenlerinde çeşitli dengesizlikler ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Ortadoğu bölgesi iç karışıklıklara sürüklenmiştir. Bu açıdan bakıldığında Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkelerin istikrarsız bir yapı sergilemelerinin temelinde yer alan nedenlerden biri de, bölgenin sahip olduğu petrol kaynakları olduğu söylenebilir.

Ortadoğu bölgesinde yaşanan sorunların temelinde bulunan bir diğer unsur ise, bu bölgenin hemen hemen geneline yayılmış olan otoriter rejimlerdir. Ortadoğu bölgesinde otoriter rejimlerin yerleşmelerinin ve uzun süre varlıklarını devam ettirebilmelerinin çok çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle Ortadoğu bölgesinin uzun süre sömürgeci güçlerin yönetimleri altında bulunması ve toplumsal açıdan aile ve aşiret bağlarının güçlü olması, bu bölgede yer alan ülkelerin otoriter rejimler tarafından idare edilmesinin temel nedenleri arasında gösterilebilir.²³⁹ Ayrıca Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkeler açısından devletin siyasi ve toplumsal yaşamda merkezi bir önem taşıması, bölgede otoriter ve baskıcı rejimlerin meşruiyet kazanmasına neden olmaktadır.²⁴⁰ Bunun dışında, Ortadoğu bölgesinde yaşayan halkların geleneksel toplumsal ilişkilerden sıyrılamaması, inisiyatif almaktan çok boyun eğme güdüsüyle sosyal ve siyasi yaşamın bir parçası olmaları sonucunu

²³⁸ Pınar İpek, “Enerji Güvenliğinde Ortadoğu Bölgesi’nin Jeopolitiği ve Enerji Piyasalarında “Muğlak” Bir Devrimin Yansımaları”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 50, Şubat 2013, s. 11.

²³⁹Zafer Akbaş, “Ortadoğu’da Değişim Süreci ve Türk Dış Politikası”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, İlkbahar 2012, s. 55.

²⁴⁰Erdem Özlük, “Ortadoğu İstisnacılığı: Sömürünün Yeni Keşif Yolu”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 2, Sayı 1, 2007, s. 147-148.

doğurmakta, bu durum ise bölgede otoriter ve baskıcı rejimlerin güç kazanmasını sağlamaktadır.²⁴¹

Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerin büyük bir kısmında hüküm süren otoriter ve baskıcı rejimler, gerek iç politika gerekse dış politikaya yönelik olarak bölgede yaşayan halkın iradelerini hiçe sayan uygulamalar geliştirmekte ve bu politikaları hiçbir engelle karşılaşmaksızın tatbik edebilmektedirler. Otoriter rejimlerin yürüttüğü keyfi politik tutum ve davranışlarının ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlardan ise en çok bölgede yaşayan halk etkilenmektedir. Bu durum, bölgenin içerisinde var olan sorunların çözülmesini olanaksız hale getirmektedir. Ancak son dönemlerde, baskıcı ve otoriter rejimlerin sorumsuz uygulamalarından rahatsız olan halklar, söz konusu rejimlerin ortadan kaldırılarak yerine demokratik yönetimlerin tesis edilmesi amacıyla ayaklanmışlardır. Nitekim bu ayaklanmalar Ortadoğu'da, baskıcı ve otoriter rejimlerin siyasi açıdan varlıklarını devam ettirmelerini olanaksız hale getirmiştir.²⁴² Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkelerin büyük bir çoğunluğunda gerçekleşen söz konusu ayaklanmalar her ne kadar bölgesel açıdan kaotik bir durum ortaya çıkarsa da Ortadoğu'nun siyasal açıdan yeniden yapılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle bölgede var olan otoriter ve baskıcı rejimler, bu rejimlerin ortadan kaldırılmasına yönelik toplumsal tepkiler ve bu tepkilerin beraberinde getireceği sonuçlar, Ortadoğu bölgesinin mevcut durumu ve geleceği açısından önem arz etmektedir.

2.2.Uluslararası Politikada Ortadoğu Bölgesi

Ortadoğu, tarihsel süreç içerisinde gerek ekonomik, gerek sosyal, gerek siyasal, gerek dini, gerekse kültürel açıdan son derece özel birikimlere sahip olmuş bir bölgedir. Bu sebeple Ortadoğu, geçmişten günümüze uluslararası politikada büyük bir önem gösterilen bir coğrafya olmuştur. Özellikle Ortadoğu'nun sahip olduğu yer altı zenginliklerinin tespit edilmesi ve küresel ticarete söz konusu coğrafyanın önemli bir ticaret yolu olarak kullanılması, bölgenin uluslararası siyasetteki

²⁴¹Özlük, "Ortadoğu İstisnacılığı: Sömürünün Yeni Keşif Yolu", s. 148.

²⁴²Muharrem Hilmi Özev, "Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm", *Alternatif Politika*, Cilt 3, Sayı 2, Eylül 2011, s. 242.

ehemmiyetini daha da arttırmıştır.²⁴³ Nitekim Ortadoğu, uluslararası alanda faaliyette bulunan ve enerjiye bağımlı olan bütün devletlerin “enerji politikalarını ve güvenliklerini etkileyen bir bölge haline gelmiştir.²⁴⁴ Sahip olduğu bu önem neticesinde Ortadoğu, uluslararası alanda kronik bir biçimde çatışmaların yaşandığı bir bölgeye dönüşmüştür.²⁴⁵ Bu bağlamda Ortadoğu, günümüzde uluslararası ilişkiler açısından iç çatışmaların, siyasi karışıklıkların, bölgede yer alan devletler arasında yaşanan savaşların ve küresel düzeyde söz sahibi olan aktörlerin askeri müdahalelerinin yaşandığı bir bölge olarak dikkat çekmektedir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun toprakları içerisinde yer alan Ortadoğu coğrafyası, bahsi geçen savaşın ardından uluslararası politikada söz sahibi bir konum elde eden İngiltere ve Fransa’nın hâkimiyeti altında girmiştir. Yaşanan bu büyük savaş sonrası uluslararası ilişkileri yönlendirici düzeyde etki oluşturabilme kapasitesine ulaşan İngiltere ve Fransa, özellikle Ortadoğu bölgesi üzerinde yoğun bir baskı oluşturmuşlar ve bu bölgeyi siyasal açıdan yeniden şekillendirme çabası içerisinde girmişlerdir. Nitekim küresel siyasette baskın olan bu güçler Ortadoğu haritasını yeniden düzenlemişler ve bölgeyi siyasal açıdan son derece önemli sorunlarla karşı karşıya bırakmışlardır.²⁴⁶ Ortadoğu’yu kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla siyasal ve toplumsal açıdan dönüştürmek amacı güden ve sahip oldukları bu amaç çerçevesinde faaliyette bulunan İngiltere ve Fransa, uluslararası sistemin yapısını derinden sarsan İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası politikadaki ve dolayısıyla Ortadoğu bölgesindeki etkinliklerini kaybetmişlerdir.²⁴⁷

Uluslararası alanda yaşanan ikinci büyük savaş sonrası, uzunca bir süre Avrupalı devletlerin sahip oldukları uluslararası politik gücün ABD ve Sovyetler Birliğinin

²⁴³ Sadık Acar, “Ortadoğu’nun Dünya Ticareti Bakımından Önemi ve Körfez Bunalımı Sonrası Beklentiler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 1992, s. 147.

²⁴⁴ Zafer Akbaş, “ABD’nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu’da Güç Mücadelesi”, *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, s. 2.

²⁴⁵ Haldun Yalçınkaya, *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 208.

²⁴⁶ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Çev: Yavuz Alogan, Everest Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2006, s. 40.

²⁴⁷ Burak Bilgehan Özpek, “En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, Sayı 2, Ocak 2012, s. 190.

eline geçmesi sonrasında Ortadoğu bölgesinin siyasi yapısı, bu iki büyük gücün aralarında gerçekleşen Soğuk Savaş olgusu ve bu olgunun temel nüvesi olan karşılıklı rekabet çerçevesinde biçimlenmeye başlamıştır. Soğuk Savaş sürecinde Sovyetler Birliği, Ortadoğu bölgesini etkisi altına almayı amaçlamış ve bu amacı gerçekleştirmek adına çeşitli politikalar geliştirerek uygulamaya çalışmıştır.²⁴⁸ Sovyetlerin Ortadoğu’da yürütmekte olduğu yayılcı politikalar karşısında ABD, söz konusu bölgenin Sovyetler Birliği’nin nüfuzu altına girmesinin engellenmesi doğrultusunda bir takım ekonomik ve politik girişimlerde bulunmuştur.²⁴⁹ Soğuk Savaş sürecinde uluslararası sistem içerisinde baskın olan bu iki büyük gücün Ortadoğu üzerinde hâkimiyet kurmaya yönelik çabaları bölgenin siyasi açıdan önemli sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Özellikle geçmişten gelen ve bölgenin hemen hemen tamamında yoğun bir biçimde hissedilen sorunların üzerine Soğuk Savaş olgusunun doğurduğu ABD-Sovyetler Birliği çekişmesinin beraberinde getirdiği sorunların eklenmesiyle birlikte Ortadoğu oldukça hassas bir siyasi yapıya bürünmüştür.

Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından uluslararası sistem içerisinde tek büyük güç olarak kalan ABD, uluslararası alanda kendi ulusal çıkarları doğrultusunda tek yanlı bir politika izlemeye başlamış ve bu politika özellikle kendisini Ortadoğu bölgesinde hissettirmiştir.²⁵⁰ Komünist ideolojiyi savunan ve uluslararası sistem içerisinde en büyük tehdit olarak görülen Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından ABD, küresel düzeyde yeni bir düşman edinme gerekliliği hissetmiş ve bu düşmanı İslam dünyası olarak belirlemiştir. 11 Eylül 2001’de ABD’ye yapılan saldırıları gerçekleştirenlerin Ortadoğu kökenli olmaları, yeni düşmanın İslam dünyası olması düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Nitekim 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında Ortadoğu bölgesine yönelik terörizmle savaş adı altında yeni bir politika benimsemiştir.²⁵¹ Bu politika çerçevesinde ABD, Ortadoğu’da var olan otoriter

²⁴⁸John Lewis Gaddis, *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, Çev: Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Aralık 2008, s. 34.

²⁴⁹Robert J. McMahon, *Soğuk Savaş*, Çev: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 44-52.

²⁵⁰Muhittin Ataman-Özkan Gökcan, “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılcılık Denemesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2012, s. 208.

²⁵¹Bülent Aras, “11 Eylül, Büyük Ortadoğu ve Türkiye”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 11, Sayı 3, 2005, s. 59-60.

rejimlerin bölgedeki bir takım toplumsal gurupları barışçı siyasi anlayıştan uzaklaştırarak radikalleştirdiğini, bu durumun bölgesel düzeyde yaşanan istikrarsızlıkları tetiklediğini ve bu gelişmelerin ise Batı'nın güvenliğini tehlikeye attığını ileri sürerek demokrasi ve güvenlik olgusu arasında güçlü bir bağ kuran yaklaşım benimsemiştir.²⁵² Bu yaklaşım doğrultusunda ABD, Afganistan ve Irak'ı işgal ederek kendisinin ve diğer Batı'lı ülkelerin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu işgaller Ortadoğu'nun var olan istikrarsız yapısına herhangi bir çözüm getirmemiş aksine bu yapıyı daha da derinleştirmiştir.

11 Eylül 2001 saldırılarına kadar Ortadoğu'da yer alan bir takım ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır.²⁵³ Bu dönemde ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik en temel politikaları, küresel siyaset açısından son derece büyük bir öneme kavuşan bölgenin sahip olduğu zengin enerji kaynaklarına serbestçe erişim ve bu enerji kaynakları üzerinde yönlendirici bir konum elde etmek²⁵⁴, İsrail'in güvenliğini sağlamak, bölgede kapsamlı sorunların yaşanmasına neden olan devletlerle mücadele etmek ve terörizmle savaşmak şeklinde kendini göstermiştir.²⁵⁵ Ancak 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında ABD'nin Ortadoğu politikasında büyük bir değişim yaşanmış ve bu değişim uluslararası alanda terörizmin kaynağı olarak gördüğü bölgedeki baskıcı siyasal rejimlerin ortadan kaldırılarak yerlerine demokratik rejimlerin tesis edilmesi şeklinde kendisini göstermiştir.

Ortadoğu, ABD ve Sovyetler Birliğinin başını çektiği iki kutuplu sistemde olduğu gibi sonrasında da küresel aktörlerin güçlerini sınadıkları bir bölge olma özelliğini devam ettirmektedir.²⁵⁶ Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu bölgesi üzerinde ABD politikalarının etkili olduğu görülse de, uluslararası sistem içerisinde sahip oldukları kapasiteler doğrultusunda politik etkinliğe sahip olan diğer büyük aktörler de ulusal çıkarlarını korumak adına bölge üzerinde söz sahibi olmaya

²⁵²Müjge Küçükkeleş, "AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı", *SETA Analiz*, Sayı 63, Ocak 2013, s. 7.

²⁵³Sait Yılmaz, "Ortadoğu'ya Demokrasi Getirmek", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 5, Yaz 2010, s. 64.

²⁵⁴Zafer Akbaş, "ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi", s. 2.

²⁵⁵Yılmaz, "Ortadoğu'ya Demokrasi Getirmek", s. 64.

²⁵⁶Erel Tellal, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonunun Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 65, Sayı 3, 2010, s. 194.

yönelik siyasi davranışlar sergilemektedirler. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının sonrasında uluslararası sistemde yerini alan Rusya Federasyonu, yaşanan çöküşün etkisiyle, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Ortadoğu bölgesinde de ABD politikalarına karşı koyamamıştır. Bu süreçte Rusya federasyonu, kendisine ekonomik ve siyasi açıdan yük getirecek dış politik eylemlerde bulunmamaya ve yakın çevresi dışında kalan bölgelere yönelik politik tutum ve davranışlar sergilememeye özen göstermiştir.²⁵⁷ Bu çerçevede Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu bölgesi üzerinde etkinliği zayıflamıştır. Hatta bu dönemde Rusya Federasyonu Batı dünyasından aldığı “ekonomik ve siyasi yardımlar karşılığında bölgeye yönelik ABD çıkarlarına koşulsuz destek vermiştir.”²⁵⁸ Ancak ilerleyen yıllarda ekonomik ve siyasi açıdan hızlı bir biçimde yapılanan Rusya Federasyonu ABD'yi Ortadoğu'ya yönelik tek yanlı uygulamalarını koşulsuz bir biçimde destekleme politikasından vazgeçmiş ve hatta söz konusu uygulamalara karşı çıkarak bölgede etkinliğini arttırmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur.²⁵⁹

Rusya açısından Ortadoğu, gerek zengin enerji kaynaklarının varlığı, gerek uluslararası ticaret açısından önemli olması, gerek radikal terörizmin önemli bir tehdit unsuru olması, gerek diğer küresel güçlerin politikalarına karşı koyarak küresel siyasi etkinliğinin gösterilebileceği bir alan olması gibi sebeplerle büyük bir önem arz etmektedir.²⁶⁰ Özellikle Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu politikasında enerji unsuru özel bir rol oynamaktadır. Çünkü “Ortadoğu'nun enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olması ya da en azından başta ABD olmak üzere rakiplerinin tam anlamıyla hakimiyetine engel olması Rusya'nın gücüne güç katacaktır.”²⁶¹ Bu önemin farkında olan Rusya Federasyonu, Ortadoğu'da yeniden öne çıkmaya çalışmakta ve bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmektedir.²⁶² Dolayısıyla Ortadoğu'ya yönelik

²⁵⁷ Aslan Yavuz Şir, “Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu Politikası Çerçevesinde Gazze Krizine Yaklaşımı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 2, Şubat 2009, s. 31.32.

²⁵⁸ Tellal, “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonunun Dış Politikası”, s. 213.

²⁵⁹ Tellal, a.g.e., s. 228-229.

²⁶⁰ Aslan Yavuz Şir, “Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu Politikası Çerçevesinde Gazze Krizine Yaklaşımı”, s. 30-31.

²⁶¹ Fırat Purtaş, “Rusya ve Arap Ortadoğu'su” *Akademik Ortadoğu*, Cilt 2, Sayı 2, 2008, s. 69.

²⁶² Barış Doster, “Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 44, Ağustos 2012, s. 46.

olarak yürütmekte olduğu etkili politikalarla Rusya, uluslararası ilişkilerde söz sahibi bir konuma yükseldiğini göstermeyi amaçlamaktadır.²⁶³

Avrupa kıtasında yer alan devletlerin ekonomik açıdan ortak bir çatı altında hareket etmesi amacıyla oluşturulmuş AB, tarihsel süreç içerisinde siyasi açıdan bir bütün oluşturma yönünde hareket etmiştir. Nitekim siyasi açıdan bütünleşme yolunda büyük gelişmeler kaydeden AB, uluslararası politikada etkinliği gün geçtikçe artan önemli bir birlik haline gelmiştir. Soğuk Savaş döneminde iki büyük süper gücün Avrupa kıtası üzerindeki “rekabetçi ve dengeleyici” politikaları çerçevesinde hareket eden AB, Soğuk Savaş sonrası dönemde stratejik bir gelişme göstermiş ve uluslararası ilişkilerdeki etkinliğini arttırmıştır.²⁶⁴ Ancak günümüz uluslararası politikasında AB her ne kadar önem atfedilen olan bir aktör olarak kabul edilse de hegemon bir güç olarak tanımlanmamaktadır.²⁶⁵ Bu durumun bilincinde olan AB küresel düzeyde etki oluşturabilen baskın bir güç olma amacını gütmekte ve bu yönde politikalar geliştirerek uygulamaya çalışmaktadır. Uluslararası alanda küresel bir güç olma amacı güden herhangi bir devlet ya da devletler topluluğundan oluşan siyasi birliğin, kendisini “Ortadoğu bölgesine etkin bir biçimde eklemlenmesi” gerekmektedir.²⁶⁶ Ortadoğu’nun uluslararası politika açısından büyük bir öneme sahip olduğunun farkında olan AB, bu bölgeye yönelik olarak çeşitli politikalar geliştirerek uygulamaya çalışmaktadır. Ancak ABD’nin etkin bir güç olarak faaliyette bulunduğu Ortadoğu’da AB’nin tek yanlı politikalar izlemesi söz konusu değildir.²⁶⁷

AB açısından Ortadoğu bölgesinin büyük bir önem taşımasının en önemli sebeplerinden biri güvenlik olgusudur. Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından “Batılı güçlerin kendi aralarında yakınlaşmayı esas almaları” neticesinde Ortadoğu’da, özellikle güvenlik konusunda ABD ile aynı çizgide politik davranışlar sergileyen AB, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında bölgede ABD’den farklı tutum

²⁶³ İlyas Kemaloğlu, “Rusya’nın Ortadoğu Politikası”, *ORSAM*, Rapor No: 125, Temmuz 2012, s. 7.

²⁶⁴ Sevilay Kahraman, “Avrupa Birliği ve Irak Krizi: Bölünmeden Yeniden Birleşmeye Uzun İnce Bir Yol”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2003, s. 160.

²⁶⁵ Sinem Kaya, “Avrupa Birliği’nin Genel Ortadoğu Politikası Bağlamında İsrail’in Gazze Operasyonuna Yaklaşımı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 2, Şubat 2009, s. 40.

²⁶⁶ Kaya, a.g.m., s. 40.

²⁶⁷ Deniz Altınbaş, “Türkiye-AB-Ortadoğu Üçgeni”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 4, Sayı 2, 2010, s. 26

ve davranışlar içerisine girmiştir.²⁶⁸ Bu dönemde Ortadoğu kaynaklı radikal İslami terörizmin Batı dünyası için tehdit oluşturduğu konusunda AB ve ABD arasında bir fikir birliği bulunsa da, terörle mücadele ile ilgili olarak yaklaşım farklılıkları ortaya çıkmıştır.²⁶⁹ AB, Ortadoğu kaynaklı güvenlik tehditlerinin bölgenin siyasi ve ekonomik açıdan istikrar kazanması sonucu ortadan kalkacağını savunurken, ABD bu durumun tam tersini iddia etmekte ve Ortadoğu’da “güvenlik ortamı yaratılmadan ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanmasının mümkün olamayacağını ileri sürmektedir”.²⁷⁰ AB Ortadoğu kaynaklı güvenlik tehditleri ile mücadele konusunda ABD’den farklı politik düşüncelere sahip olmasına rağmen, ABD’nin bölgeye yönelik olarak gerçekleştirdiği fiili müdahaleleri engelleyememektedir.

Ortadoğu bölgesinin AB açısından önem arz etmesinin bir diğer sebebi ise enerjidir. Avrupa enerji açısından dışarıya bağımlı bir bölgedir ve özellikle petrol ihtiyacının önemli bir kısmını Ortadoğu bölgesinden karşılamaktadır.²⁷¹ Ancak Ortadoğu bölgesinde var olan istikrarsız yapı AB’nin enerji politikaları ve bilhassa enerji arz güvenliğini etkilemektedir.²⁷² Bu nedenle AB, Ortadoğu’nun istikrarlı bir yapıya kavuşmasının kendi çıkarları açısından uygun olacağını düşünmekte ve bu sebeple bölge ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. AB, Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerle gerçekleştireceği işbirlikleri sayesinde kendisi açısından hayati derecede önem arz eden petrolü elde edebileceğine inanarak²⁷³ bu yönde hareket etmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti, gelecekte uluslararası politikayı yönlendirecek bir süper güç adayı olarak lanse edilmektedir.²⁷⁴ Çin Halk Cumhuriyeti son yıllarda

²⁶⁸ Beril Dedeoğlu, “NATO Terör Odaklı Stratejiler”, *TEPAV ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Avrupa Birliğinde Değişen Dinamikler Çalıştay Raporu*, TEPAV ve ETÜ Özel Yayını, Ekim 2006, s. 23.

²⁶⁹ Dedeoğlu, a.g.e., s. 23.

²⁷⁰ Dedeoğlu, a.g.e., s. 25.

²⁷¹ Meliha Altunışık, “Avrupa’nın Enerji Politikaları ve Dış Politikasına Etkileri”, *TEPAV ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Avrupa Birliğinde Değişen Dinamikler Çalıştay Raporu*, TEPAV ve ETÜ Özel Yayını, Ekim 2006, s. 49-50.

²⁷² Arzu Yorkan, “Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası ve Türkiye’ye Etkileri”, *Bilge Strateji*, Cilt 1, Sayı 1, Güz 2009, s. 34.

²⁷³ Yorkan, “Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası ve Türkiye’ye Etkileri”, s. 29.

²⁷⁴ Çağdaş Üngör, “Çin ve Üçüncü Dünya”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 41, Ekim 2009, s. 28.

gerçekleştirdiği ekonomik gelişmeye paralel olarak uluslararası alanda önemli bir aktör olarak kabul edilse de, yaşamakta olduğu bir takım sorunlar Çin Halk Cumhuriyeti'nin gelecekte bir süper güce dönüşebileceği hususunda çeşitli şüphelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.²⁷⁵ Her şeye rağmen küresel siyasetteki ağırlığı gün geçtikçe artan²⁷⁶ Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ortadoğu bölgesine yönelik amaç ve politikaları, bölgesel ve küresel düzeyde meydana getireceği sonuçlar açısından önem arz etmektedir.

Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliğini kendisi için önemli bir tehdit unsuru olarak gören ve bu nedenle ABD ile ittifak yapan Çin Halk Cumhuriyeti, Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Sovyetler Birliği'nin yerini alan Rusya federasyonu ile yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır.²⁷⁷ Soğuk savaş sonrası dönemde Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında meydana gelen yakınlaşma gün geçtikçe daha da belirginleşmekte ve bu durum kendisini Ortadoğu bölgesinde yoğun bir biçimde hissettirmektedir. İki devletin politik açıdan yakınlaşması, Ortadoğu bölgesinde birbirleriyle aynı çizgi üzerinde hareket etmeleri sonucunu doğurmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya gibi, ABD'nin uluslararası politikada tek büyük aktör olarak kalması sonrası Ortadoğu'da izlediği politikaların kendi ulusal çıkarlarına zarar verdiğini düşünmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti açısından Ortadoğu bölgesi özellikle enerji konusunda büyük bir önem arz etmektedir. Uluslararası alanda etkili bir güç olma amacını güden Çin Halk Cumhuriyeti, enerji temini konusuna özel bir önem vermiş ve bu doğrultuda Ortadoğu bölgesine yönelmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarından en önemlisi petrol tedariki ve enerji güvenliği konusudur. Çin Halk Cumhuriyeti gelişen ekonomisi doğrultusunda dünyanın en çok petrol tüketen ülkeleri arasında yer almaktadır ve bu nedenle özellikle enerji güvenliği

²⁷⁵ Alaattin Kızıltan, "Tek Kutuplu Bir Dünyada Çin Halk Cumhuriyeti'nin "Süpergüç" Olabilirliği" *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2004, s. 45.

²⁷⁶ Kızıltan, a.g.m. s. 45.

²⁷⁷ Selçuk Çolakoğlu, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, s. 174.

hususunda çok büyük bir hassasiyeti bulunmaktadır.²⁷⁸ Bu nedenle Çin Halk Cumhuriyeti Ortadoğu’da aktif bir dış politika izleme yolunu tercih etmekte ve bölgeye yönelik girişimlerini hızlandırmaktadır. Nitekim Çin Halk Cumhuriyeti Ortadoğu’da avantajlı bir konum elde etme potansiyeline sahip olan bir ülkedir. Çünkü Ortadoğu coğrafyasında yer alan birçok devlet, Çin Halk Cumhuriyeti’nin ABD karşısında bölgede dengeleyici bir aktör haline gelmesini istemektedir.²⁷⁹

2.3.Türk Dış Politikasında Ortadoğu Bölgesi

Türk Dış Politikasında Ortadoğu bölgesi geçmişten günümüze özel bir yere sahip olmuştur. “Yüzyıllara kadar uzanan tarihi süreç içerisinde coğrafi, tarihi, sosyokültürel etkiler ve dini bağlar, Türkiye’yi bölgenin bir parçası konumuna getirmiştir”.²⁸⁰ Ortadoğu bölgesi ile böylesine özel bir ilişki içerisinde olan Türkiye’nin gerek güvenliği, gerek istikrarı ve gerekse sosyal refahı söz konusu bölgede yaşanan gelişmelerden doğrudan etkilenmekte ve bu nedenle Türkiye, Ortadoğu bölgesinden kopuk bir dış politika izleyememektedir.²⁸¹ Nitekim dış politik eylemlerinde Ortadoğu’ya özel bir önem vermek zorunda olan Türkiye üzerinde bu bölgenin ağırlığı her geçen gün artmaktadır. Bu ağırlık Türkiye’nin Ortadoğu bölgesine yönelik kapsamlı politikalar geliştirip uygulamasını zorunlu kılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistem içerisinde askeri ve siyasi açıdan sahip oldukları kapasiteler doğrultusunda etkili birer aktör olarak ortaya çıkan Batılı ülkeler, Ortadoğu üzerinde hâkimiyet kurmuşlar ve bölgeyi kendi menfaatleri doğrultusunda düzenlemeye çalışmışlardır. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucuları, ülke içerisinde kurulan yeni rejimin sağlam bir temel üzerine tesis edilmesine yönelik büyük bir çaba içerisinde girmişler ve bu nedenle devlet açısından sorun yaratacak bölgelerden mümkün olduğunca uzak durma politikasını takip

²⁷⁸ Eyüp Ersoy, “Çin Dış Politikasında Ortadoğu: Temkin Diplomasisi Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt8, Sayı 31, 2012, s. 40.

²⁷⁹ Ersoy, a.g.m. s. 41.

²⁸⁰ Hasan Duran ve Çağatay Özdemir, “Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2012, s. 183.

²⁸¹ Duran ve Özdemir, a.g.m., s. 183.

etmeye çalışmışlardır.²⁸² Ancak her ne kadar söz konusu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları “siyasi coğrafyası tam olarak oturmamış olan Ortadoğu'nun sorunlarına karışmama politikası takip etmeye çalışsalar da bu mümkün olmamıştır.²⁸³ Nitekim “Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 2000'li yıllara kadar Ortadoğu ile ilişkileri neredeyse tamamen güvenlik ve savunma gibi yüksek politika konularından oluşmuştur.²⁸⁴

Birinci Dünya Savaşının uluslararası politika üzerinde ortaya çıkardığı çarpıklıkların sonucunda meydana gelen ve uluslararası sistemin yapısını derinden sarsarak iki kutuplu bir yapının ortaya çıkmasına neden olan İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Türkiye, bölgesel açıdan önem arz eden bir konum elde etmiştir. Ancak bu dönemde Türkiye'nin bölgeye yönelik politik eylemleri üzerinde Sovyetler Birliği ve ABD çekişmesi belirleyici olmuştur. “Soğuk Savaş şartlarının güvenlik bağlamında Batı dünyasıyla birlikte hareket etmeyi zorunlu kılması, Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve askeri açıdan Batı dünyasının kurumlarıyla birlikte olma sürecini hızlandırmıştır”.²⁸⁵ Bu doğrultuda Batı dünyasının liderliğini yapan ABD ile Türkiye arasında yakın ilişkiler geliştirilmiş ve Türk Dış Politikası üzerinde ABD'nin Sovyetler Birliğine yönelik politikaları yönlendirici olmuştur. Bu dönemde Türkiye, gerek ağır bir biçimde hissettiği güvenlik sorunları, gerek ekonomik açıdan yaşanan problemler gerekse siyasi istikrarsızlıkların dış politikasına olumsuz bir biçimde etki etmesi gibi sebeplerden ötürü Batı dünyası ve ABD ile aşırı bağımlı bir ilişki içerisine girmiş ve bu doğrultuda Ortadoğu bölgesinden uzaklaşmıştır.²⁸⁶

Türk Dış Politikasının temel ekseninin Batıyla işbirliği ve bütünleşme olduğu Soğuk Savaş döneminin hemen sonrasında Türkiye, “Batıdan kopmama ve Batı gözündeki stratejik önemini kaybetmeme adına Ortadoğu bölgesinde yaşanan gelişmelerin kendisi açısından tehlike yaratmasına karşın ABD politikalarını

²⁸² Mehmet Şahin, “Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 4, Sayı 2, 2010, s. 9.

²⁸³ Şahin, a.g.m., s. 9.

²⁸⁴ Şahin, a.g.m., s. 9.

²⁸⁵ Erkan Erçetin, “Türkiye'nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 7, Sayı 28, 2011, s. 58.

²⁸⁶ Veysel Ayhan, “Yükselen Güç: Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu”, *Alternatif Politika*, Özel Sayı 1, Kasım 2010, s. 114.

desteklemekte tereddüt etmemiştir.²⁸⁷ Ancak ilerleyen dönemde “yeni uluslararası yapıda kendini yeniden konumlandırmada bir süre sorun yaşayan Türkiye, özellikle 2000’li yılların başından itibaren yaşanan bir takım krizlerin etkisiyle dış politikasını yeniden tanımlama ve yeni koşullara uydurma” ihtiyacı hissetmiştir.²⁸⁸ Bu doğrultuda 2000’li yılların başlarından itibaren, Batı dünyasıyla olan ilişkiler üzerinde ciddi sorunlar meydana getirilmeden Türkiye’nin siyasi önemi arttırmaya yönelik Türk Dış Politikası anlayışından vazgeçilmiş ve Türkiye’nin uluslararası politikada elini güçlendirecek yapısal ilişkiler kurma çabası içerisine girilmiştir.²⁸⁹ Nitekim bu durum kendisini Ortadoğu’da da hissettirmiş ve bölgeyle yakın bir ilişki içerisine girilmiştir.

Ortadoğu Türkiye açısından son derece önemli fırsatları ve tehditleri bünyesinde barındıran özel bir bölgedir. Türkiye coğrafi açıdan bölgenin bir parçasıdır ve stratejik açıdan çok önemli bir noktada yer almaktadır. Öyle ki Türkiye, gelişmiş Avrupa ülkeleri ile zengin enerji kaynaklarına sahip Ortadoğu ülkeleri arasında köprü vazifesi gören özel bir ülkedir.²⁹⁰ Ortadoğu bölgesinin Avrupalı devletlerle olan ilişkilerinde Türkiye’nin bir köprü vazifesi görebilme yeteneğini elinde bulundurması Türkiye’nin Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerle olan ilişkilerine yansımaktadır. Nitekim sahip olduğu bu nadide konum, Türkiye’ye Ortadoğu’ya kolaylıkla etki edebilme ve bu çerçevede bölgesel düzeyde kapsamlı politikalar geliştirerek uygulama olanağı sağlamaktadır. Bununla birlikte Türkiye’nin tarihsel açıdan bölge üzerinde önemli bir ağırlığa sahip olması, kültürel ve dini açıdan bölgeyle ortak özellikler taşıması, Ortadoğu’ya yönelik dış politikasına olumlu yönde katkı yapacak diğer unsurlar olarak görülmektedir.²⁹¹ Türkiye’nin geçmişte Ortadoğu üzerinde söz sahibi olması ve bölge halkıyla kültürel ve dini açıdan aynı payda da birleşmesi, Ortadoğu’nun sosyal, ekonomik, siyasal ve toplumsal özelliklerine hâkim olması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum Türkiye’ye, söz konusu bölgeye yönelik

²⁸⁷ Nasuh Uslu, “Türkiye’nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı”, *Bilig*, Sayı 52, Kış 2010, s. 148.

²⁸⁸ Veysel Ayhan, “Yükselen Güç: Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu”, s. 113.

²⁸⁹ Uslu, “Türkiye’nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı”, s. 148.

²⁹⁰ Ramazan Özey, *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, 7. Baskı, Aktif Yayınevi, İstanbul 2010, s.261.

²⁹¹ Tarık Oğuzlu, “Türk Dış Politikasında Ortadoğu’nun Dayanılmaz Ağırlığı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 45, Eylül 2012, s. 51-52.

uygun ve geçerli politikalar belirleme ve belirlenen bu politikaları etkin bir şekilde uygulama imkânı vermektedir. Ayrıca Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu zengin enerji kaynakları Türkiye'ye "dış politikasında enerji güvenliği ve enerji merkezi olma hedefi"²⁹² doğrultusunda çok önemli fırsatlar sunmaktadır. Özellikle Ortadoğu petrolünün Batılı ülkelere güvenli bir şekilde ulaştırılması sürecinde sahip olduğu stratejik konumu, Türkiye'nin hem bölgesel hem de uluslararası politikadaki etkinliğinin artmasında rol oynayacak önemli bir etkidir. Diğer yandan Ortadoğu'nun uluslararası ticaretteki önemi gün geçtikçe artmaktadır. Türkiye'nin Ortadoğu ile ticari ilişkilerini geliştirmesi gerek ekonomik gerekse politik açıdan uluslararası politikada ve bölgede ağırlığını artmasına katkı yapacaktır.

Ortadoğu bölgesinin Türkiye açısından doğurduğu tehditler ise şu şekilde açıklanabilir: Ortadoğu'da yer alan devletlerin etnik ve dini açıdan kozmopolit bir yapıda olması ve bu yapıların Türkiye Cumhuriyeti ile akrabalık bağına sahip olmaları, söz konusu devletlerin herhangi bir şekilde parçalanmaları durumunda Türkiye'nin ulusal bütünlüğünü tehlikeye sokabilecektir. Ayrıca bölge ülkelerinin dış politikalarında genellikle "ideolojik, yayılcı ve saldırgan" bir dış politika izlemektedirler. Bununla birlikte Ortadoğu coğrafyası birbirleriyle rekabet halinde bulunan, diğer devletlerin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda elde ettiği kazanımları kendileri için tehdit olarak değerlendiren, kendi halklarının gözünde meşruiyeti olmayan rejimlerin dış politikada agresif davranışlar sergileyerek meşruiyet kazanmayı amaçlayan rejimleri içerisinde bulundurmaktadır. Dolayısıyla kesintisiz bir biçimde bölgede yer alan diğer devletlerden şüphe duymak ve siyasi amaçların gerçekleştirilmesi adına şiddete başvurmaktan çekinmemek Ortadoğu'da dış politikanın değişmez bir kuralı haline gelmiştir. Ayrıca Ortadoğu uluslararası politikada küresel güçlerin askeri ve siyasi açıdan rekabet içerisinde buldukları bir bölgedir. Dolayısıyla Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler Türkiye'nin uluslararası politikada söz sahibi olan aktörlerle ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.²⁹³

²⁹² Pınar İpek, "Enerji Güvenliğinde Ortadoğu Bölgesi'nin Jeopolitiği ve Enerji Piyasalarında "Muğlak" Bir Devrimin Yansımaları", s. 22.

²⁹³ Oğuzlu, "Türk Dış Politikasında Ortadoğu'nun Dayanılmaz Ağırlığı", s. 46-51.

Türkiye'nin, Ortadoğu bölgesinin kendisine sunduğu fırsatları etkili bir biçimde değerlendirmesi, hem bölgede hem de uluslararası alanda ki etkinliğinin son derece arttırması sonucunu beraberinde getirecekken, Ortadoğu kaynaklı güvenlik sorunları karşısında önlemler almaması, bölgede yaşanan sorunlardan yoğun bir biçimde etkilenmesi ve dış politik açısından hayati düzeyde önemli sorunlarla karşılaşmasına neden olacaktır. Bu nedenle Türkiye açısından Ortadoğu, son derece hassas bir bölgedir.

2.4.Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Tarihsel süreç içerisinde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politika anlayışında dönemsel olarak birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Ancak tüm değişikliklere rağmen “1923'ten 2000'li yıllara kadar Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasını, birinci derecede güvenlik kaygıları şekillendirmiştir”.²⁹⁴ Cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal güvenlik endişeleri doğrultusunda bölgeden mümkün olduğunca uzak durmaya çalışan Türkiye, sonraki yıllarda tüm tereddütlerine rağmen, uluslararası alanda cereyan eden gelişmelerin ortaya çıkardığı güvenlik tehditleri neticesinde, Ortadoğu coğrafyasında yaşanan gelişmelere müdahil olmak zorunda kalmıştır. Soğuk Savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye, Ortadoğu'da Batı merkezli bir dış politika izlemeye başlamış ve bölgede Batılı güçlerin menfaatleri doğrultusunda uyguladıkları politikalara destek vermiştir. Her ne kadar Türkiye, belirli dönemlerde Batı ile yaşadığı bir takım gerginliklerin sonrasında dış politik tercihlerini çeşitlendirme yönüne adımlar atmış olsa da 2000'li yıllara kadar genel itibariyle Batı'nın bölgeye yönelik politikaları çerçevesinde Ortadoğu'da faaliyette bulunmuştur.

2.4.1. 1923-1938 Atatürk Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası sistem içerisindeki varlığı sona ermiş ve söz konusu İmparatorluğun elde kalan son toprakları üzerinde, gerçekleştirilen Milli Mücadele sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, yeni kurulan rejimin

²⁹⁴ Şahin, “Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, s. 9.

ülke içerisinde güçlü bir şekilde yerleştirilmesi gerekliliği iç politikaya ağırlık verilmesini zorunlu kılmıştır. Bu dönemde Cumhuriyetin kurucuları statükocu bir yaklaşımla devletin toprak bütünlüğünü tehlikeye düşürmemek adına sorun arz edecek dış politik girişimlerde bulunmamaya özen göstermişlerdir. Ancak ülkenin geleceğinin güvence altına alınması adına Milli Mücadele döneminden kalan bir takım problemlerin çözülmesi için gerekli adımları atmaya da ihmal etmemişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden yıllarda uluslararası konjonktürde meydana gelen bir takım değişiklikler, devletin güvenliğini tehdit eden yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Nitekim bu durum ülkenin güvenliğini sağlamak amacıyla dış politikaya ağırlık verilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Söz konusu dönemde Cumhuriyetin kurucuları, uluslararası alanda yaşanan gelişmeler çerçevesinde şekillenen güvenlik endişeleri neticesinde dış politik konulara öncelik vermişler ve bu doğrultuda küresel ve bölgesel düzeyde bir takım girişimlerde bulunmuşlardır²⁹⁵. Gerek Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin içerisinde bulunduğu durumun beraberinde getirdiği dış politik tutum gerek ilerleyen yıllarda uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin tetiklediği etkili bir dış politika yürütme gereksinimi, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik politikalarına da net bir şekilde yansımıştır.

2.4.1.1. 1923-1930 Dönemi

Batılı emperyalist güçlere karşı gösterdiği ulusal kuruluş mücadelesinin ardından uluslararası sistem içerisinde bağımsız bir ulus devlet olarak yerini alan Türkiye Cumhuriyeti, ilk yıllarında ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel açıdan büyük bir modernleşme hamlesi başlatmıştır. Bu hamlenin en temel amacı, “az gelişmiş bir toplumun modern ulus-devlet inşası yoluyla yukarıdan aşağıya, ekonomiden kültürel yaşama kadar geniş bir yelpaze içerisinde bir bütün olarak hızla modern bir ulusa dönüşümünü sağlamaktır.”²⁹⁶ Türkiye Cumhuriyeti'nin modern bir ulusa dönüşümünü gerçekleştirme zorunluluğu söz konusu dönemde devlet yönetiminde görev alan

²⁹⁵ İlhan Uzgel, “1923-1939 Görelî Özerklik-I, Batı Avrupa'yla İlişkiler, Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, Ed: Baskın Oran, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2013, s. 307-313.

²⁹⁶Fuat Keyman, “1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi: Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 157.

siyasetçilerin, iç politik meselelere öncelik vermeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır. Yeni kurulan devletin hızlı ve sağlıklı bir şekilde yapılandırılmasına odaklanan ve sahip olduğu bütün enerjisini ülkenin modernleşme hamlesini gerçekleştirmek amacıyla kullanmak isteyen siyasetçiler, devletin güvenliğini ve bütünlüğünü tehlikeye düşürebileceği endişesiyle, ülke dışında cereyan eden gelişmelere müdahil olmama yönünde bir dış politik tutum sergilemişlerdir. Türkiye'nin modernleşme hedefinin gerçekleştirilmesi sürecinde kapsamlı sorunlarla karşılaşmak istemeyen ve bu nedenle dış politik açıdan bölgesinde yaşanmakta olan gelişmelerden uzak durmaya çalışan Cumhuriyet dönemi yöneticileri, Milli Mücadele döneminden kalan bir takım problemlerin çözülmesi amacıyla faaliyette bulunmaktan çekinmemiş ve bu yönde gereken adımları atmışlardır. Bu doğrultuda Türk siyasetçileri, küresel güçlerin içerisinde bulunduğu ve önemli bir rol oynadığı Musul sorunuyla yakından ilgilenmiş ve söz konusu sorunun ülke lehine çözülmesi için gerekli çabayı göstermişlerdir. Ancak Musul sorunu tüm uğraşlarına rağmen Türkiye'nin aleyhine olacak bir şekilde çözüme kavuşmuştur.

Bu dönemde Türkiye cumhuriyetinin dış politikaya dair söz konusu tutumu kendisini Ortadoğu bölgesinde de açık bir şekilde hissettirmiştir. Uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin dünya barışını tehdit etmediği 1923-1930 yılları arasında toplumsal, bireysel ve kamusal hayatı baştan aşağı yenileyerek Türkiye Cumhuriyeti'ni "muasır medeniyetler seviyesine" yükseltme amacını güden Cumhuriyet dönemi siyaset adamları, dikkatlerini ister istemez iç politikaya odaklamışlar²⁹⁷ ve ulusal kalkınma projesi olarak gördükleri modernleşme hamlesi yönünde atılan tüm adımların ve bu yolda elde edilen tüm kazanımların Türkiye'yi daha güvenli bir ulusal mekana dönüştüreceğini düşünerek²⁹⁸ Ortadoğu bölgesinden uzak durmuşlardır. Söz konusu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine olan ilgisinin azalmasına sebep olan önemli bir etken de sömürgeci devletlerin bölgeyi

²⁹⁷ Engin Berber, "1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi: Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 237-238.

²⁹⁸ Fuat Keyman, "1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi: Atatürk ve Dış Politika Vizyonu", s. 157.

hakimiyetleri altına almış olmalarıdır.²⁹⁹ Batılı emperyalist güçlerin Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu’da aktif bir biçimde faaliyette bulunmaları neticesinde, bölgenin siyasi coğrafyasının tam olarak şekillenmemiş ve bu durum Türkiye’ye Ortadoğu bölgesine yönelik bağımsız politikalar geliştirme imkânı vermemiştir.³⁰⁰ Bu nedenle bölgede yer alan devletlerle doğrudan ilişki kurma imkanı olmayan Türkiye, Ortadoğu bölgesinden uzak durmak zorunda kalmıştır.³⁰¹ Türkiye’nin kuruluş yıllarında Ortadoğu bölgesinden uzaklaşmasının altında yatan bir diğer sebep ise, Cumhuriyetin temellerinin atıldığı dönemde hem ülke içerisinde hem de Ortadoğu bölgesinin genelinde güçlü bir biçimde hissedilen milliyetçilik ideolojisidir.³⁰² Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde Ortadoğu coğrafyasında yer alan halklar arasında yaygınlaşan ve gün geçtikçe kuvvetlenen milliyetçilik olgusu Türkiye ve bölge ülkelerinin birbirlerinden kopmalarına zemin hazırlamıştır.³⁰³ Gerek Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Ortadoğu’da bağımsız birer devlet kurma hayaliyle hareket eden Arap halklarının Türkiye’ye karşı tutumları, gerekse Türkiye’nin ulus-devlet biçiminde örgütlenmesi neticesinde iç ve dış politikada milli ilkeler doğrultusunda hareket etmek istemesi, Türkiye’ ile bölge ülkelerinin birbirlerinden ayrışmalarına neden olmuştur.

2.4.1.2.1930-1938 Dönemi

Uluslararası ekonomide yaşanan büyük kriz ve revizyonist devletlerin dünya barışını tehdit eden girişimlerde bulunduğu 1930’lu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri dikkatini iç politikadan dış politikaya kaydırmış ve bu doğrultuda bir yandan uluslararası alanda işbirliklerini derinleştirmeye yönelik girişimlerde bulunurken diğer yandan komşularıyla olan ilişkilerini geliştirerek bölgesinde kendisini öne çıkartan bir dış politika izlemeye başlamıştır.³⁰⁴ Nitekim bu dönemde küresel ve bölgesel düzeyde aktif bir dış politika yürütmeye çalışan Türkiye,

²⁹⁹ Hasan Duran ve Ahmet Karaca, “Tek Parti Dönemi Türk- Arap İlişkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 16, Sayı 3, 2011, s. 204.

³⁰⁰ Şahin, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, s. 11.

³⁰¹ Şahin, a.g.m., s. 11

³⁰² Duran ve Karaca, “Tek Parti Dönemi Türk- Arap İlişkileri”, s. 204.

³⁰³ Duran ve Karaca, a.g.m., s. 207.

³⁰⁴ Berber, “1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi: Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi”, s. 241.

uluslararası barışın sağlanmasında ve ülkenin bütünlüğünü tehdit eden sorunlarının çözümünde rol oynayacağına inandığı uluslararası örgütlere üye olmuş ve bölgesel kaynaklı sorunların çözümlenmesinde çeşitli sorumluluklar üstlenmiştir.

1930'lar Türk Dış Politikasında köklü değişikliklerin meydana geldiği yıllar olmuş³⁰⁵ ve bu durum Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik politikalarına yansımıştır. Bu dönemde Türkiye Ortadoğu bölgesinde de yer alan ve komşusu olan devletlerle yaşamakta olduğu sınır problemlerinin çözümlenmesine odaklanmış ve söz konusu problemlerin dostane ilişkiler çerçevesinde ortadan kaldırılmasını amaçlayarak bu yönde çeşitli adımlar atmıştır.³⁰⁶ Nitekim atmış olduğu adımlardan istediği sonuçları elde eden Türkiye, Ortadoğu'daki ağırlığını arttırmak adına bölgesel düzeyde yaşanan sorunların çözümlenmesine yönelik bir takım girişimlerde bulunmuştur. Ortadoğu coğrafyasında meydana gelebilecek bir çatışmanın ülkenin ulusal güvenliğini tehlikeye düşürebileceğini bu nedenle bölgede kalıcı bir barışın sağlanması gerektiğini düşünen Türkiye, Ortadoğu'da yer alan devletlerin aralarında bulunan sorunlarının ortadan kaldırılmasına hizmet edecek bir oluşumun kurulmasını amaçlamıştır.³⁰⁷ Nitekim Türkiye'nin bu amacı doğrultusunda gerçekleştirdiği girişimler neticesinde, Ortadoğu bölgesinde yer alan bir takım devletler arasında Sadabat Paktı imzalanmıştır. Bu pakt bir yandan bölgesel barışın sağlanmasına katkıda bulunurken diğer yandan Türkiye'nin bir "savunma kuşağı ile çevreleyerek güvence altına alınmasını sağlamıştır."³⁰⁸

Uluslararası sistem içerisinde sahip oldukları kapasiteler çerçevesinde söz sahibi olan büyük devletler arasında yaşanan sorunların derinleştiği 1930'lu yıllarda Türkiye, bölgesinde huzur ve refahın sağlanmasına yönelik dış politik faaliyetlerde bulunmuş ve bu doğrultuda Ortadoğu devletleriyle var olan sınırlı ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye bu dönemde Ortadoğu'da barışı ve işbirliğini önceleyen bir dış politika anlayışı çerçevesinde hareket etmesine rağmen küresel güçlerin bölgede yürüttüğü faaliyetlerden ötürü bölge merkezli güvenlik sorunlarıyla

³⁰⁵ Berber, a.g.e., s. 245.

³⁰⁶ Muhammed Arafat, "1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi: Doğu Ülkeleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 216.

³⁰⁷ Arafat, a.g.e., s. 219-220.

³⁰⁸ Arafat, a.g.e., s. 220.

karşılaşmaktan kurtulamamıştır. Öyle ki söz konusu güçlerin bölgeden çekilmeye yönelik eylemleri bile Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ve güvenliğini etkileyen önemli problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu problemlerin başında, büyük güçlerin bölgedeki mevcudiyetlerinin sona ermesi sürecinde yaşanan ve Türkiye'nin gerek küresel gerekse bölgesel düzeyde yürütmekte olduğu dış politikasına etki eden Hatay sorunu gelmektedir. Bu sorun uluslararası konjonktürün mevcut durumunu isabetli politikalarla değerlendiren Türkiye'nin lehine çözülmüştür.

1923-1939 arası dönemde Türk dış politikası Mustafa Kemal Atatürk'ün belirlediği çizgide ilerlemiştir. Bu dönemde Türkiye uluslararası alanda ve bölgesinde Atatürk'ün “yurtta sulh, cihanda sulh” düsturu üzerine belirlediği dış politika anlayışı çerçevesinde hareket etmiştir. Atatürk bu dış politika anlayışıyla Türkiye'de “gerçekçi, faydacı, yani hem dünyayı iyi okuyan hem de nelerin başarılıp nelerin başarılamayacağını iyi bilen bir dış politika vizyonu inşa etmeye çalışmıştır.³⁰⁹ Bu vizyon doğrultusunda 1930'larda Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası alanda saygı duyulan, itibarı yüksek bir devlet haline gelmiştir.³¹⁰

2.4.2. 1939-1949 İnönü Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Türk dış politikası incelendiğinde 1923-1939 döneminde belirlenen dış politika ilkelerinin 1939-1949 arası yıllarda da geçerli olduğu açık bir şekilde görülmektedir.³¹¹ Bu dönemde Türk Dış Politikası, uluslararası konjonktürde meydana gelen gelişmeler karşısında kısmi nitelikte bir değişikliğe uğramış olsa da, genel itibarıyla Atatürk'ün koyduğu “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi ve mevcut sınırların korunması biçiminde kendisini gösteren statükocu anlayış çerçevesinde yürütülmeye devam etmiştir.³¹²

³⁰⁹ Keyman, “1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi: Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, s. 161.

³¹⁰ Berber, “1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi: Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi”, s. 246.

³¹¹ Gökhan Koçer, “1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: İnönü ve CHP'nin Dış Politika Anlayışı”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 254.

³¹² Haydar Çakmak, “1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Sorunları”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 257.

Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası alanda barış ve istikrarı sağlamaya yönelik çabaların istenilen sonuçları vermemesi üzerine, uluslararası sistemin yapısında önemli değişikliklerin meydana gelmesine neden olan İkinci Dünya Savaşı gerçekleşmiştir. Etkileri küresel düzeyde hissedilen ve uluslararası alanda eşi benzeri görülmemiş derecede büyük bir yıkıma neden olan bu savaşın ardından Avrupa merkezli güç dengesi sistemi, yerini ABD'nin ve Sovyetler Birliği'nin başını çektiği iki kutuplu bir sisteme bırakmıştır. “Soğuk Savaş” olarak adlandırılan bu durum uluslararası sistem içerisinde yer alan devletlerin dış politikalarına olduğu gibi Türk Dış Politikasına da büyük ölçüde etki etmiştir. Söz konusu savaş sürecinde tarafsız bir dış politika izleyerek ulusal bütünlüğünü koruma yönünde çaba sarf eden Türkiye, savaş sonrası dönemde karşılaştığı güvenlik tehditleri sonucunda Batılı ülkelerle işbirliği sağlamaya yönelmiş ve bu doğrultuda atılan adımlar Türkiye'nin gerek küresel gerekse bölgesel politikalarında önemli kırılmaların yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Türk dış politikası üzerinde meydana gelen bu kırılmalar kendisini Ortadoğu bölgesinde de önemli ölçüde hissettirmiştir.

Birinci Dünya Savaşını sonlandıran anlaşmaların başarısız olmaları, uluslararası alanda güvenli bir ortamın oluşturulması amacıyla kurulan örgütlerin beklenen sonuçları vermemesi, 1929 yılında gerçekleşen ve küresel ekonomiyi alt üst eden ekonomik buhranın uluslararası sistem içerisinde yer alan devletler üzerinde büyük bir iktisadi baskı oluşturması ve tüm bu gelişmelerin neticesinde başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde totaliter rejimlerin işbaşına gelmesi, uluslararası politikanın barış içerisinde sürdürülmesi imkanını son derece azaltmış ve nihayetinde 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir.³¹³ Uluslararası gündemi uzun bir süre meşgul eden ve devletlerin dış politik davranışlarında büyük değişikliklerin meydana gelmesine sebep olan bu savaş Türk Dış Politikasının seyrine de önemli ölçüde etkimiştir. Ancak bu dönemde Türkiye'nin Cumhuriyet dönemindeki dış politikasının temelini oluşturan küresel ve bölgesel düzeyde barışın sürdürülmesi ve ülkenin toprak bütünlüğünün mutlak bir biçimde korunmasına yönelik dış politika anlayışında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

³¹³Şevket Ovalı, “1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı ve Nedenleri”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 259-267.

İkinci Dünya Savaşı öncesi devletin sahip olduğu sınırların güvence altına alınmasına yönelik bir politika izleyen Türkiye, söz konusu savaş sürecinde de bu tutumunu sürdürmüş ve tüm baskılara rağmen bu büyük savaşa dahil olmamıştır. İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin temel yönelişi uluslararası konjonktüre göre değişen, ancak savaş dışı kalmak üzerine kurulu bir denge politikası izlemek olmuştur.³¹⁴ Nitekim söz konusu savaşta Türkiye, “işgale uğramamak ve savaşa dâhil olmamak” şeklinde kendisini gösteren, maceracılıktan uzak, gerçekçi ve ihtiyatlı bir dış politika izlemiştir”.³¹⁵ Bu politikayı başarılı bir biçimde uygulayan Türkiye, savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde rol oynayacak örgütsel yapıların oluşumuna katılmak amacıyla savaşın son evresinde, kaybeden tarafta yer alan ülkelere savaş açtığını ilan etmiştir.³¹⁶

İkinci Dünya Savaşı sürecinde savaşan taraflar, sahip olduğu zengin yer altı kaynaklarının taşıdığı stratejik önem sebebiyle Ortadoğu'yu ele geçirmeye yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda bölge savaş sırasında askeri ve siyasi açıdan büyük bir mücadeleye sahne olmuştur. Söz konusu mücadele, savaşı gerçekleştiren güçlerin Türkiye'den de çeşitli taleplerde bulunmaları sonucunu beraberinde getirmiştir. Ancak savaşta tarafsızlık çerçevesinde bir politika izleyen Türkiye bu talepleri reddetmiş ve bu şekilde savaşın dışında kalmaya devam etmiştir. Bu tutumuyla Türkiye Ortadoğu bölgesine müdahil olmama yönündeki politikasını sürdürmüştür. Savaş yıllarında Ortadoğu merkezli olarak Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren olumsuz bir gelişme de yaşanmamıştır.³¹⁷ Her ne kadar devam etmekte olan savaşın bir yansıması olarak Ortadoğu'da yer alan ülkelere bir kısmında siyasi açıdan bir takım karışıklıklar meydana gelmiş olsa da, bu durum Türk Dış Politikası üzerinde negatif düzeyde etki oluşturmamıştır.³¹⁸

Tarihsel süreç içerisinde yaşanan savaşlardan en yıkıcısı olan İkinci Dünya Savaşı, uluslararası sistemin yapısını derinden sarsmıştır. Öyle ki bu savaş Avrupa

³¹⁴ Murat Cemrek, “1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 272.

³¹⁵ Cemrek, a.g.e., s. 268.

³¹⁶ Cemrek, a.g.e., s. 271.

³¹⁷ İter Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2010, s. 13.

³¹⁸ Türkmen, a.g.m., s. 13.

kıtasının güç merkezi olma özelliğini sona erdirmiş ve bu kıtanın uluslararası politika sahnesinden çekilmesine neden olmuştur. Savaş sonrası uluslararası alanda ABD ve Sovyetler Birliği iki büyük güç olarak ortaya çıkmışlar ve küresel siyaset üzerinde söz sahibi olmak amacıyla birbirleriyle ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, askeri ve ideolojik açıdan büyük bir mücadelenin içerisine girmişlerdir. Savaştan büyük bir yıkıma uğrayarak çıkan devletlerin bu iki büyük gücün çevresinde kümelenmeleri ve söz konusu mücadeleye dahil olmaları neticesinde uluslararası siyaset iki kutuplu bir nitelik kazanmıştır. Uluslararası sistem içerisinde daha önce hiç görülmeyen ve Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu iki kutuplu yapı³¹⁹, uluslararası politika üzerinde son derece önemli değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur. Nitekim bu değişikliklerden uluslararası alanda faaliyette bulunan bütün devletler doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası politikanın yapısında meydana gelen değişikliklerden en çok etkilenen ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Savaşın ardından uluslararası politikada büyük bir güç olarak öne çıkan Sovyetler Birliği, küresel siyasette söz sahibi olabilmek adına Ortadoğu bölgesine yönelmiş ve bu bölge üzerinde hakimiyet kurmaya dönük politikalar üretmeye ve uygulamaya başlamıştır. Nitekim Sovyetler Birliği Ortadoğu bölgesindeki yayılma alanı içerisinde bulunan Türkiye'den "Türk- Sovyet doğu sınırının yeniden gözden geçirilmesi, boğazlarda kendisine üs verilmesi ve boğazların mevcut statüsünde kendi lehine değişiklik yapılması"³²⁰ gibi ülkenin ulusal bütünlüğünü tehdit eden bir takım taleplerde bulunmuştur. Sovyetler Birliğinin söz konusu tehditkar talepleri ve bu talepleri elde etmek adına artırdığı yoğun baskı, Türkiye'yi politik açıdan çok zor bir duruma sokmuştur. Yaşanan bu gelişmeler karşısında "Türk karar vericileri, ülkenin Sovyet tehdidinden ancak Batı dünyası ile yapılacak bir ittifak neticesinde kurtarabileceğini düşünmüşler"³²¹ ve klasik güç dengesi politikası çerçevesinde Batı

³¹⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1914-1994*, 20. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Ekim 2011, s. 202

³²⁰ Sander, a.g.e., s. 253.

³²¹ M. Seyfettin Erol, "1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 251.

dünyasıyla ve özellikle bu dünyanın lideri olan ABD ile yakınlaşmaya çalışmışlardır.³²²

Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu üzerinde hakimiyet kurmaya yönelik girişimleri, uluslararası sistem içerisinde söz sahibi olmak isteyen ABD'nin de tepkisini çekmiştir. Nitekim ABD, Sovyetlerin Ortadoğu'ya nüfuz etmesini engelleyebilmek amacıyla bir takım siyasi, askeri ve iktisadi politikalar geliştirmiş ve bu politikaları uygulamaya koymuştur. Bu politikalardan ilki Sovyet tehdidi ile mücadele eden Yunanistan ve Türkiye'nin askeri açıdan savunma kapasitelerinin artırılmasına yönelik olarak 1947'de yapılan ve Truman Doktrini adıyla anılan karşılıksız yardımdır.³²³ Truman Doktrini bir yandan Türkiye'nin Sovyetlerden gelen tehdide karşı ABD'nin koruması altına girmesini sağlarken diğer yandan uzun dönemde ABD'nin Sovyetlerin Ortadoğu bölgesine yürüttüğü yayılcı politikalarının engellenmesi amacıyla hizmet etmiştir.³²⁴ Truman Doktrini, Türkiye'nin ABD ile stratejik ilişkilerinin bir başlangıcı olması ve Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunun belirlenmesi açısından önemli bir dönüm noktasıdır.³²⁵ Çünkü bu yardım çerçevesinde Türkiye, gerek bölgesinde gerekse uluslararası alanda Batılı ülkelerin ve özellikle ABD'nin dış politik uygulamaları doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Türkiye'nin yüzünü Batılı ülkelere çevirmesine ABD'de kayıtsız kalmamış ve 1948 yılında Avrupa'nın ekonomik anlamda kalkınması amacıyla uygulamaya konulan Marshall yardımlarından Türkiye'nin de faydalanması sağlanmıştır. Bu yardımdan yararlanacak ülkelerin arasına Türkiye'nin de dahil edilmesi Türkiye'nin Batı dünyası ile yaptığı ittifakı perçinlemiştir. Nitekim bu dönemde yaşanan gelişmeler Türk Dış Politikası'nın elli yıllık yönünü belirlemiştir.³²⁶

İkinci dünya savaşı sonrası Türk dış politikasında meydana gelen gelişmeler Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasına da açık bir biçimde yansımıştır. Bu

³²² Ramazan Gözen, "1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: ABD ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 384.

³²³ Ramazan Gözen, "1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: Truman Doktrini", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 387.

³²⁴ Gözen, a.g.e., s. 388.

³²⁵ Gözen, a.g.e., s. 390.

³²⁶ Barış Ertem, "Türkiye- ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 21, Haziran 2009, s. 395.

dönemde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde Batı yanlısı olan ülkelerle ilişkilerinin canlanırken, Batı karşıtı olan devletlerle ilişkileri gerilemiştir.³²⁷ Ancak Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'in bir devlet olarak varlığını kabul etmesi sonrasında Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri kopma noktasına gelmiştir.³²⁸ Batılı ülkelerin Ortadoğu'ya yönelik politikaları çerçevesinde hareket eden ve bu doğrultuda İsrail'i bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından tanıyan Türkiye'nin, bu dış politik davranışı, Ortadoğu bölgesinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında Batılı ülkelerle yaptığı ittifak, Ortadoğu bölgesinde Türk Dış Politikası açısından beklenmeyen ve istenmeyen gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur.

2.4.3. 1950-1960 Arası Dönem Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

1950'ler, Türkiye'de iç ve dış politikada meydana gelen gelişmeler açısından oldukça önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemin başlangıcında Türkiye'de, yapılan serbest seçimler sonucu fiilen çok partili hayata geçilmiş ve Menderes önderliğinde iktidara gelen Demokrat Parti, yaklaşık on yıl boyunca iç ve dış politik meseleler üzerinde söz sahibi olmuştur. Bu dönemin sonunda ise gerçekleştirilen darbe sonrası askeri yönetim ülkenin idaresini ele almış ve bir sonraki serbest seçimlere kadar iç ve dış politik gelişmelerin yönlendirilmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıca 1950'li yıllar uluslararası politikada İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan Soğuk Savaş'ın kurumsallaştığı ve bu bağlamda uluslararası politikada kritik bir dönüşümün yaşadığı bir dönem olmuştur.³²⁹ Söz konusu dönemde Sovyetler Birliği ve ABD'nin başını çektiği bloklar arasındaki gerilim karşılıklı olarak yürütülen politikalar neticesinde tırmanışa geçmiştir. Sovyetlerin uluslararası politika üzerinde söz sahibi olmak amacıyla işgal ettiği Doğu Avrupa ve Ortadoğu bölgesindeki topraklardan çekilmemesi ve söz konusu bölgelerde kalıcı olmaya yönelik girişimlerde bulunması, Batı dünyasında büyük bir huzursuzluk meydana getirmiştir. ABD ve diğer Batılı ülkeler Sovyetler Birliği'nin

³²⁷ Duran ve Karaca, "Tek Parti Dönemi Türk- Arap İlişkileri", s. 212.

³²⁸ Duran ve Karaca, a.g.e., s. 212.

³²⁹ İlter Turan, "1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 419.

uluslararası alanda hakimiyet kurmaya yönelik yayılmacı bir politika izlediğine kanaat getirmişler ve bu yayılmayı engellemek amacıyla bir takım politikalar geliştirerek uygulamaya koymuşlardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye, Sovyet merkezli güvenlik kaygıları sebebiyle Batı dünyasıyla ittifak yapmaya çalışmış ve bu doğrultuda dış politik davranışlarda bulunmuştur. Türkiye'nin savaş sonrası ortaya çıkan bu politik tutumunda 1950'li yıllarda da bir değişiklik olmamıştır. Nitekim 1950'li yılların başlangıcından itibaren Türkiye, giderek artan Sovyet tehdidine karşı ABD'nin liderliğini yaptığı Batı Bloku'na dahil olmak amacıyla, NATO üyeliğini hedeflemiş, bu hedefe ulaşabilmek amacıyla Batı'nın askeri operasyonlarına katılmış ve nihayetinde NATO'ya katılarak Sovyet yayılmacılığının durdurulmasına yönelik olarak geliştirilen “çevreleme” politikası çerçevesinde bir dış politika izlemiştir.³³⁰ Bu bağlamda 1950'ler dış politikada Türkiye'nin Batı dünyasıyla eklemlenme çabalarının olabildiğince hızlı bir şekilde sürdürüldüğü yıllar olmuştur.³³¹ Her ne kadar 1960 yılında gerçekleştirilen darbe sonrası başa geçen askeri idare döneminde, Batı ülkeleriyle olan ilişkilerde herhangi bir değişiklik meydana getirilmeden çok yönlü bir dış politika izlenilmesine yönelik eylemlerde bulunulmuş olursa da bu konuda istenilen amaçlara tam olarak ulaşılammıştır.³³²

Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikası üzerinde de Batı dünyası ile olan ilişkileri belirleyici olmuştur. Öyle ki Türkiye 1952 yılında NATO'ya üye olmasının ardından neredeyse tüm dış politikasını söz konusu örgütün Sovyetlere karşı yürüttüğü faaliyetler çerçevesinde şekillendirmeye yönelik bir tutum sergilemiş ve bu tutum kendisini Ortadoğu bölgesinde de yoğun bir biçimde hissettirmiştir.³³³ Dolayısıyla Türkiye 1950'li yıllarda Ortadoğu bölgesinde meydana gelen gelişmeleri Soğuk Savaş mantığı içerisinde ve Batılı ülkelerin bakış açısıyla takip etmiş ve bu doğrultuda dış politik davranışlarda bulunmuştur. Türkiye'nin

³³⁰ Hasan Ünal, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Sorunları”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 427.

³³¹ Ünal, a.g.e., s. 430.

³³² Müge Aknur, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Dış Politika” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 550-555.

³³³ Mehmet Şahin, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu ile İlişkiler” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 484.

Ortadoğu'da Batı Blok'u ile olan ilişkileri çerçevesinde hareket etmesi, bölge ülkelerinin tepkisini çekmiştir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını yeni kazanan Ortadoğulu devletlere liderlik yaparak onları Batının yanına çekmeye yönelik politik çabaları, bölgede "emperyalist Batı'nın sözcülüğünü yapmak olarak algılanmış ve bu bağlamda kısa dönemde hedeflerin tam tersi bir sonuç doğurmakla birlikte uzun dönemde bölgesel politikalar üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır.³³⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası konjontürde meydana gelen gelişmeler neticesinde Avrupa kıtasının küresel siyasetteki üstünlüğü son ermiştir. Bu durum geçmiş yıllarda Ortadoğu üzerinde hakimiyet kuran Avrupalı güçlerin bölgeyi terk etmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ancak Ortadoğu'nun uluslararası politikadaki stratejik öneminin farkında olan söz konusu güçler ulusal çıkarlarını korumak adına bölgedeki askeri üstlerini kapatmak istememişlerdir. Ancak Ortadoğu'da yürütülen emperyalist faaliyetlerin bölgede yaşayan toplulukların zihinlerinde oluşturduğu kötü imaj ve Ortadoğu'da bağımsızlıklarını yeni kazanmaya başlayan devletlerin aralarında var olan mevcut sorunlar Avrupalı ülkelerin askeri üstlerinin devamlılığının sağlanmasını engellemiştir.³³⁵ Bu sorunu aşmak isteyen Batılı ülkeler sözde Ortadoğu'nun kolektif anlamda savunulmasına hizmet edecek, özde Batılı güçlerin bölgede askeri varlıklarını sürdürmelerini sağlayacak askeri bir komutanlığın kurulmasına yönelik bir proje düşünmüşler ve jeostratejik önemi sebebiyle Türkiye'yi de bu projenin içine dahil etmişlerdir.³³⁶ Projenin hayata geçirilebilmesi ve başarı şansının artırılması için bölgede yer alan birkaç devletin de projeye iştirak etmesi gerektiğini düşünen ve bu doğrultuda Ortadoğu coğrafyasında yer alan birkaç ülkeye teklifte bulunan Batılı devletler, bu ülkelerden beledikleri cevapları alamayınca, söz konusu projeden başarılı olamayacağı gerekçesiyle vazgeçmişlerdir. Sovyetler Birliği tehdidinden kurtulmak amacıyla Batı Blok'u ile

³³⁴Şahin, a.g.e., s. 484.

³³⁵Şahin, a.g.e., s. 485.

³³⁶ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 1950-1960", *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı 2010, s. 68-75.

ittifak yapan ve bu doğrultuda Ortadoğu Komutanlığı Projesi içerisinde yer almayı kabul eden Türkiye'nin bu tutumu, bölgede olumsuz algılamalara sebep olmuştur.³³⁷

Soğuk Savaş ilk yıllarında Sovyetler Birliği'nin etki alanını genişletme yönündeki faaliyetlerini hızlandırması karşılıklı mücadeleyi derinleştirmiş ve bu mücadele özellikle Ortadoğu bölgesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim ABD liderliğindeki Batılı devletler açısından Sovyetlerin Ortadoğu bölgesine nüfuz etmesinin engellenmesini bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu nedenle Batı dünyası bölgede Ortadoğu Komutanlığı Projesi'ni uygulamaya koymuş ancak istediği sonuçları elde edememiştir. Bu projenin başarısız olması, Batılı ülkelerin Sovyet yayılcılığına dair endişelerini arttırmıştır. Bu endişeler neticesinde Batı Bloku'nun lideri olan ABD, Ortadoğu'da Sovyetler yayılcılığının engellenmesi konusunda bizzat ilgilenmeye başlamış ve bölgede bir "savunma kuşağı" oluşturularak Sovyetlerin bölgedeki faaliyetlerinin önüne geçilebileceği fikrini ileri sürmüştür³³⁸. Söz konusu savunma kuşağının ise Ortadoğu'da kurulacak bölgesel bir savunma teşkilatıyla oluşturulabileceğini düşünen ABD, bu konuya yönelik olarak bölgede bir takım araştırmalar yapmış ancak yapılan araştırmalar neticesinde bölgesel konjonktürün Batılı ülkelerin içerisinde yer aldığı bir teşkilatın kurulmasına uygun olmadığı kanaatine vararak bu fikrinden vazgeçmiş, ancak bununla birlikte Ortadoğu'nun kendi içerisinde oluşturabileceği bir savunma girişimine destek vereceğini beyan etmiştir.³³⁹

ABD'nin Ortadoğu'da kurulacak bir savunma teşkilatına destek vereceğini açıklaması üzerine Türkiye, Sovyetler Birliği'nin üzerinde kurduğu baskı ve Batı dünyasıyla olan ilişkilerini göz önünde bulundurarak bu konuda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Türkiye, Ortadoğu bölgesinde yer alan bir takım ülkelerle çeşitli temaslarda bulunmuştur.³⁴⁰ Bu temaslar neticesinde bölgenin tamamından destek alamayacağını anlayan Türkiye, her şeye rağmen Sovyetler Birliğinin Ortadoğu'dan uzak tutulmasına hizmet edecek bölgesel bir paktın

³³⁷ Süleyman Seydi, "Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Ed: Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu, 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 276.

³³⁸ Şahin, "1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu ile İlişkiler", s. 486.

³³⁹ Şahin, a.g.e., s. 486.

³⁴⁰ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, ODTÜ Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara, Mart 2004, s. 61-66.

kurulması konusunda ısrarcı tutumunu sürdürmüştür. Türkiye'nin söz konusu tutumu neticesinde 1955 yılında Bağdat Paketi kurulmuştur. Bu pakitin temel amacı her ne kadar Ortadoğu'da yer alan devletleri bir örgütsel yapı içerisinde bir araya toplayarak Sovyetleri bölgeden uzak tutmak olsa da, bu amacın tam tersi bir sonuç ortaya çıkmış ve bölge devletlerini Sovyetler Birliği'ne daha da yakınlaştırmıştır.³⁴¹ Ayrıca bu pakt, Türkiye'nin bölgeyle olan ilişkilerine negatif düzeyde etki etmiştir.³⁴²

1950'lerde Türkiye'nin Batı dünyasına yakın olabilmek adına Ortadoğu'da yürüttüğü politikalar, beklenenin tam aksi yönde sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Ortadoğu bölgesinde son derece önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olan ve gerçekleşen bir savaş neticesinde son bulan Süveyş Krizi sürecinde de Türkiye, Batı ile olan yakın ilişkileri doğrultusunda bir tutum sergilemiştir. Süveyş Krizi sürecinde Türkiye "İsrail'e karşı sert bir tutum sergilemesine rağmen Batılı ülkelere karşı yumuşak bir şekilde tavır takındığı gerekçesiyle bölgede yer alan bazı Batı aleyhtarları devletlerce karşı karşıya gelmiştir.³⁴³ Süveyş Krizinde Batılı devletlerin yürüttüğü siyasi ve askeri faaliyetler Ortadoğu'da büyük bir tepkiyle karşılanmış ve nihayetinde bölgede başta Avrupalı devletler olmak üzere batı aleyhtarlığı tırmanışa geçmiştir. Bu durumun Ortadoğu'ya yönelik Sovyet emellerine hizmet ettiği kanaatine varan ABD, ekonomik, askeri ve siyasi açıdan Ortadoğu'da bulunan devletlere yardım yapılarak Sovyetler birliğinin bölgedeki gücünün kırılmasını amaçlayan Eisenhower Doktrini'ni uygulamaya koymuştur. Bu doktrin bölgede yer alan bir takım devletler tarafından tepkiyle karşılanırken bir takım devletler tarafından memnuniyetle karşılamıştır. Türkiye ABD tarafından geliştirilen bu doktrini desteklemekle kalmamış aynı zamanda Ortadoğu'da gerçekleştirilmesinde görev almak istemiştir.³⁴⁴ Türkiye'nin bu tutumu doktrine karşı çıkan bölge devletlerinin tepkisini çekmiştir.

Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu bölgesinde yaşadığı önemli sorunlardan birisi de Suriye Krizi'dir. Sovyetler Birliği ve Suriye arasında kurulan ikili ilişkilerin hızlı

³⁴¹ Faruk Sönmezoglu, *İkinci Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 98-107.

³⁴² M. Seyfettin Erol, "1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Batı ile İlişkiler" *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 440.

³⁴³ Şahin, "1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu ile İlişkiler" a.g.e., s. 491.

³⁴⁴ Şahin, a.g.e., s. 493.

bir şekilde gelişmesi gerek Türkiye, gerekse Batılı ülkeler açısından endişe verici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Nitekim söz konusu ilişkilerin ilerlemesine paralel olarak Suriye'nin Türkiye ve Batı aleyhtarı bir tutum içerisine girerek bu yönde davranışlar sergilemesi bölgede yaşanan gerilimin tırmanmasına neden olmuştur. Nitekim kendisini Sovyetler tarafından çevrilmiş olarak hisseden Türkiye, Batı dünyasından aldığı destekle bu duruma Suriye sınırında asker yığarak karşılık vermiştir. Türkiye'nin bu tutumuna Sovyetlerin Suriye'yi desteklemesi üzerine sorun bölgenin tamamında hissedilen bir boyuta ulaşmıştır. Özellikle iki büyük süper gücün olaya müdahil olması ve bölgede karşı karşıya gelmesi Ortadoğu'da büyük bir endişeye neden olmuştur. Bu nedenle bölge ülkeleri bu krizin çözümüne yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuşlar ancak herhangi bir netice alamamışlardır. Nihayetinde bu kriz tarafların ve onları destekleyen güçlerin tavırlarında meydana gelen değişim ve Ortadoğu bölgesinde meydana gelen bir takım gelişmeler neticesinde ortadan kalkmıştır.³⁴⁵

1950'de Türkiye'de ilk defa gerçekleştirilen serbest seçimlerle işbaşına gelen hükümet, 27 Mayıs 1960 yılında Milli Birlik Komitesi adıyla örgütlenen subaylar tarafından yapılan askeri darbe sonrası düşürülmüştür. Hükümetin düşürülmesinden sonra bir süre devletin idaresinden fiilen tek başına sorumlu olan Milli Birlik Komitesi, ilerleyen dönemde demokratik hayata geri dönüşü hızlandırmak amacına hizmet eden bir Kurucu Meclis oluşturmuştur. Daha sonra devletin yönetiminden sorumlu olan askeri idare, bu Kurucu Meclisi ülkenin idaresine dahil etmiştir. Meydana gelen bu yapı, bir sonraki serbest seçimlerin yapılmasına kadar ülkenin iç ve dış politikası üzerinde söz sahibi olmuştur. Darbe sonrası yönetimi eline alan Milli Birlik Komitesi önceki iktidarlar döneminde gerçekleştirilen bütün ittifaklara sadık kalmaya devam edeceklerini beyan ederek batılı müttefiklerle olan ilişkilerin aynı düzeyde tutulacağını beyan etmiştir.³⁴⁶ Bununla birlikte “Türkiye'nin kimseye karşı düşmanlık hissi beslemediğini, uzatılan her eli sıkacağını, kendisine karşı gösterilen hakiki ve samimi dostluğa aynen mukabele edeceğini vurgulayarak” Sovyetler

³⁴⁵ Mithat Çelikpala, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: SSCB ile İlişkiler” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 452.

³⁴⁶ Müge Aknur, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Dış Politika”, s. 550.

Birliği ve Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere uluslararası sistem içerisinde yer alan diğer tüm devletlerle ilişkilerini geliştirmeye çalışacağını açıkça ifade etmiştir.³⁴⁷ Ayrıca söz konusu dönemde Türkiye, Ortadoğu ülkelerine karşı özel bir ilgi ve yakınlık duyulduğunu belirterek “Arap ülkelerinin özgürlük ve refah içerisinde yaşamasının istediği ve bölgede komşu durumunda olan devletlerle dostluk bağlarının güçlendirilmesinin arzulandığını dile getirmiş” ve bu doğrultuda kısmi nitelikte bir takım uygulamalarda bulunmuştur.³⁴⁸

Türkiye’de gerçekleştirilen serbest seçimler sonucu iktidara gelen Demokrat Parti, 1950-1960 yılları arasında Batı ile ilişkilerini geliştirmek amacıyla Ortadoğu’da sürekli Batı Bloku’nun bölgeye yönelik politikaları doğrultusunda hareket etmiştir. Gerek Ortadoğu Komutanlığı Projesinde, gerek Bağdat Paktının kurulmasında, gerek Süveyş Krizi sürecinde, gerek Suriye Krizi meselesinde gerekse bu gelişmelerin ardından bölgede yaşanan diğer irili ufaklı problemlerde Türkiye, Batı dünyasının sadık bir müttefiki şeklinde davranışlarda bulunmuş ancak bu dış politik tutum Türkiye’nin Ortadoğu ile olan ilişkilerine zarar vermiştir. Söz konusu dönemde Türkiye’nin Batı dünyasının etkin bir üyesi olmak amacıyla Ortadoğu’yu derinden etkileyen olayların göz ardı ederek bir dış politika yürütmesi, bölgede “Batı’nın Jandarması” unvanıyla anılması sonucunu doğurmuştur.³⁴⁹ Ayrıca Türkiye’nin bu dönemdeki dış politika anlayışı, ileriki yıllarda hem Ortadoğu bölgesinde hem de uluslararası alanda bir takım mühim sorunlarla karşı karşıya kalmasına zemin hazırlamıştır. 1960 yılında gerçekleştirilen darbe sonrası ülkenin yönetimi ele alan askeri idare, Türkiye’nin Batı ile kurduğu ilişkilerin seyrini değiştirmemekle birlikte dış politik açıdan sorunlu olan devletlerle dostane ilişkilerin kurulmasına yönelik bir tutum sergilemiş, ancak bu tutumu fiilen hayata geçirememiştir.

³⁴⁷ Aknur, a.g.e., s. 550-551.

³⁴⁸ Aknur, a.g.e., s. 554.

³⁴⁹ Mehmet Hasgüler, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 559.

2.4.4. 1961-1979 Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

1961-1979 arası yıllar, hem Türkiye'nin iç ve dış politikasında hem de uluslararası alanda cereyan eden gelişmeler açısından oldukça önemli bir dönemdir. Söz konusu yıllar Türkiye'nin iç politikada, askeri darbelerle, sıkça yaşanan hükümet değişiklikleriyle, ideolojik çatışmalarla ve terör olaylarıyla yoğun bir biçimde karşılaştığı, dış politikada ise Küba Krizi, Johnson Mektubu, Arap İsrail Savaşı, 1973 Petrol Krizi, Kıbrıs Barış Harekatı, ABD ile bağıntılı haşhaş sorunu, İran Devrimi gibi önemli sorunların meydana geldiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵⁰ Ayrıca bu yirmi yıllık süreç, uluslararası politikada meydana gelen gelişmeler açısından da oldukça hassas bir zaman dilimidir. Bu sürecin ilk yıllarında İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Soğuk Savaş mücadelesi, Doğu ve Batı Blok'ları arasında yaşanan bir takım olaylar neticesinde son derece sertleşmiş, hatta dünya nükleer bir savaşın eşiğine gelmiştir.³⁵¹ Ancak ilerleyen yıllarda Doğu ve Batı Blok'ları arasında meydana gelen pozitif gelişmeler ve uluslararası konjonktürde yaşanan çeşitli değişiklikler, Soğuk Savaş mücadelesinin bir yumuşama dönemine girmesine zemin hazırlamıştır.³⁵² Gerek ülkenin iç ve dış politikasında karşılaştığı sorunlar gerekse küresel siyasette ortaya çıkan yeni gelişmeler, Türkiye'nin bölgesinde ve uluslararası alanda yürütmekte olduğu politikalara önemli ölçüde etki etmiştir.

Bu dönemde Türk Dış Politikasının yönlendirilmesinde rol oynayan önemli isimlerden biri İsmet İnönü'dür. 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen askeri darbesinin ardından 10 Kasım 1961'de hükümeti kurma görevi verilen İsmet İnönü, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk koalisyon hükümetini kurarak ülkenin yönetimi yeniden devralmış ve dört yıl süreyle Başbakanlık görevini yürütmüştür.³⁵³ Bu zaman zarfında Türkiye'nin dış politikasının belirlenmesinden sorumlu olan İnönü

³⁵⁰ Haydar Çakmak, "1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Sorunları", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 569.

³⁵¹ Mustafa Çakır, "1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 565-568.

³⁵² Çakır, a.g.e., s. 565-568.

³⁵³ Mehmet Seyfettin Erol, "1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: İsmet İnönü Hükümeti Dış Politikası", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 572.

hükümeti, geçmişte olduğu gibi darbe sonrası dönemde de Batılı müttefikleri ile ve özellikle ABD ile iyi ilişkiler içerisinde olmaya çalışmıştır.³⁵⁴ Nitekim Türkiye, dönemin iki büyük süper gücü ABD ve Sovyetler Birliği arasında cereyan eden ve uluslararası alanda nükleer bir savaşın meydana gelebileceği endişesine yol açan Küba Krizinde, hiç tereddüt etmeden müttefiki ABD'nin yanında yer almıştır. Buna karşın ABD, söz konusu kriz sürecinde Türkiye'yi göz ardı eden ve hatta hiçe sayan politik davranışlarda bulunmuştur. ABD bu tavrını 1964 tarihli Johnson Mektubu sürecinde de devam ettirmiştir.

Türkiye'nin Kıbrıs'ta yaşayan Türk halkının yaşadıkları sorunların derinleşmesi ve söz konusu sorunların barışçıl yollarla çözümlenmesinin imkansız bir hale gelmesi üzerine adaya askeri müdahalede bulunmaya yönelik bir karar almış, ancak ABD başkanı Johnson tarafından yazılan ve Kıbrıs'a yönelik bir askeri müdahalenin gerçekleştirilmesinin olanaksız olduğunu ifade eden mektubunun İnönü'ye ulaşmasının ardından bu karardan vazgeçmiştir. Johnson Mektubu ile Türkiye, bir kez daha Batılı müttefiklerince yalnız bırakılabileceğini görmüştür. Yaşanan Küba Krizinde Batı'nın gösterdiği umursamaz tutum ve ardından Türkiye'nin ulusal çıkarlarını hiçe sayan Johnson mektubu sonrasında Türkiye, koşulsuz bir şekilde Batılı ülkeleri destekleme politikasını sorgulamaya başlamış ve Sovyetler Birliği ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.³⁵⁵

1961-1979 döneminde Türk Dış Politikasının rotasının tayin edilmesinde görev alan önemli isimlerden biri de Süleyman Demirel'dir. Türkiye'de 1965 yılında gerçekleştirilen seçimler sonrası iktidara, Süleyman Demirel liderliğindeki adalet partisi gelmiş ve uzunca bir süre Türkiye'nin dış politikasının belirlenmesinde söz sahibi olmuştur. Süleyman Demirel'in iktidara geldiği çeşitli dönemlerde Türk Dış Politikasının akışında bir takım önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Öncelikli olarak Demirel ülkenin içerisinde bulunduğu iktisadi durumu göz önünde bulundurarak, bir taraftan ülkenin ekonomik kalkınması için ABD ve Batı Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin en üst düzeyde tutulacağını, diğer yandan ise Sovyetler birliği ile iyiye giden ilişkilerin daha da geliştirileceğini belirterek Türkiye'ye çok yönlü bir

³⁵⁴ Erol, a.g.e., s. 572.

³⁵⁵ Erol, a.g.e., s. 576.

dış politika izletmeye çalışmıştır.³⁵⁶ Nitekim bahsi geçen dönemde söz konusu dış politika anlayışının hayata geçirilmesi amacıyla Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ekonomik alanda bir takım işbirlikleri gerçekleştirilmiştir. Demirel iktidarı döneminde dikkati çeken bir diğer nokta ise, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasında meydana gelen değişikliktir. Nitekim “önceki dönemlerde Ortadoğu'ya üyesi olduğu Batı ittifakı gözüyle bakan Türkiye, Demirel döneminde Müslümanlık paydasına vurgu yaparak Arap dünyası ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır”.³⁵⁷ Hatta bu dönemde meydana gelen Arap İsrail savaşlarında Türkiye, Batılı müttefikleri yerine Ortadoğu ülkelerine destek vermiştir.

Söz konusu zaman diliminde Türk Dış Politikasına etki eden bir diğer önemli isim de Bülent Ecevit'tir. Türkiye'de 1971 yılında gerçekleştirilen ikinci askeri darbenin ardından 14 Ekim 1973'te yapılan serbest seçimler sonrası iktidara gelen Bülent Ecevit, bu tarihten itibaren farklı dönemlerde Türk Dış Politikasının istikametinin tayin edilmesinde görev almıştır. İktidarda olduğu dönemlerde çok yönlü bir dış politika izlemeye çalışan Ecevit, özellikle Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ekonomik temelde geliştirilmeye başlayan yakınlaşmayı daha ileri boyutlara taşımak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuş ve ayrıca “Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar” Ortadoğu ülkeleriyle sıkı ilişkiler kurulmasına yönelik bir bölgesel politika izlemiştir.³⁵⁸ Bu doğrultuda Ecevit, Türk Dış Politikası'nın en önemli parametrelerinden biri olan Batı dünyası ile olan müspet ilişkilere zarar vermeyecek biçimde gerek bölgesinde gerekse uluslararası alanda yer alan ülke ve örgütlerle kendisini dengede tutacak bir dış politika izlemeye çalışmıştır.³⁵⁹ İktidarda bulunduğu dönemlerde birçok bölgesel ve küresel sorunla karşılaşan Ecevit, tüm risklere rağmen Türkiye'nin ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeye çalışmıştır. Nitekim bu yönde attığı çeşitli adımlarda, Batı dünyasının geçmişte yaşanan Küba Krizi ve Johnson Mektubu sürecinde olduğu gibi Türkiye'ye

³⁵⁶Fırat Purtaş, “1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Süleyman Demirel'in Dış Politika Felsefesi”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 579-580.

³⁵⁷ Purtaş, a.g.e., s. 582.

³⁵⁸ Mehmet Seyfettin Erol, “1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Bülent Ecevit'in Dış Politika Felsefesi”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 586.

³⁵⁹ Erol, a.g.e., s. 587.

bir kez daha sırtını dönebildiğini görmüş ve bu bağlamda Tür Dış Politikasının Batı dünyasının güdümünden çıkartılmasına yönelik bir politik duruş sergilemiştir.

1961-1979 yılları arasında Türk dış politikasının yönlendirilmesinde birçok hükümet görev almıştır. Söz konusu zaman diliminde görev alan bu hükümetler genel itibariyle Batı dünyası ile olan yakın ilişkilerin devam ettirilmesine büyük bir önem göstermişlerdir. Ancak Batı ile olan yakın ilişkilerin belirli bir seviyede tutulmasına özen gösterilmesine rağmen, 1961-1979 arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasında büyük bir değişim yaşanmıştır. Nitekim geçmiş yıllarda gerek bölgesinde gerekse uluslararası alanda yaşanan gelişmeler doğrultusunda yalnızca Batı dünyasını önceleyen bir dış politika izleyen Türkiye, bu dönemde genel itibariyle Batı ve Ortadoğu bölgesi ile olan ilişkilerinde bir dengenin sağlanmasına yönelik bir dış politik tutum içerisine girmiştir.³⁶⁰

Türkiye'nin değişen tutumu çerçevesinde 1961-1979 yılları arasında Ortadoğu bölgesine yönelik olarak uygulamaya çalıştığı dış politikanın temel parametreleri ise şu şekilde sıralanabilir: Birincisi Ortadoğu devletlerinin iç işlerine karışmamak, ikincisi bölgedeki bütün devletlerle ilişkilerin mümkün olduğunca geliştirilmesi, üçüncüsü bölge devletleri arasındaki anlaşmazlıklara karışmamak, dördüncüsü ticari ve ekonomik ilişkilerin en yüksek seviyeye getirilmesi, beşincisi Türkiye'nin Batı ittifakı içerisindeki rolünden Ortadoğu bölgesinin ayrı tutulması, altıncısı Arap-İsrail sorununda dengeli bir politika izlenmesi, yedincisi Arap dünyasını bölecek oluşumlara ve bölgesel anlaşmalara iştirak etmemek.³⁶¹

Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında bu denli bir değişikliğin meydana gelmesinin altında yatan birçok dış politik sebep bulunmaktadır. Bu sebeplerden en önemlileri uluslararası alanda yaşanan ve etkileri sistem içerisinde yer alan tüm devletler tarafından hissedilen soğuk savaş mücadelesinde meydana gelen yumuşama, Ortadoğu bölgesinde cereyan eden gelişmeler ve Türkiye'nin bölgesinde ve uluslararası alanda karşılaştığı bir takım sorunlarda Batılı müttefiklerinden

³⁶⁰Türel Yılmaz, "1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu İle İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 635.

³⁶¹ Yılmaz, a.g.e., s. 635.

beklediği desteği görememesi olarak açıklanabilir.³⁶² Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu bölgesine yönelik tutumunda meydana gelen söz konusu değişiklik bölgede yaşanan krizlerde de kendisini göstermiştir. Nitekim Türkiye bu dönemde Ortadoğu merkezli olarak yaşanan 1967 Arap-İsrail savaşında, 1973 Petrol Krizinde ve 1979 İran devriminde Batı dünyası yerine Ortadoğu coğrafyasında bulunan ülkelerin lehine hareket etmiş ve bu tutumuyla bölgeyle olan ilişkileri oldukça geliştirmiştir.

2.4.5. 1980-2001 Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

1980-2001 arası yıllar, Türkiye'nin iç ve dış politikasında meydana gelen gelişmeler açısından son derece önemli bir dönemdir. Bu dönemde Türkiye, iç politikada, toplumsal ve siyasi karışıklıklar neticesinde gerçekleştirilen askeri darbelerle, sık sık yaşanan hükümet değişiklikleriyle, etnik temelde cereyan eden terör olayları gibi bir takım problemlerle karşılaşırken, dış politikada Kıbrıs meselesi, İran-Irak Savaşı, Filistin meselesi ve Körfez Krizi gibi çeşitli Ortadoğu merkezli sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Ancak söz konusu zaman diliminde Türk Dış politikasına etki eden en önemli gelişme, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Soğuk Savaş mücadelesinin, Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine sona ermesidir. Nitekim bu olay neticesinde uluslararası sistemin mevcut yapısında büyük bir değişiklik meydana gelmiş ve iki kutuplu bir yapıdan tek kutuplu bir yapıya geçiş gerçekleşmiştir. Uluslararası sistemin tek kutuplu bir yapıya evrilmesi, dünyada dengeler, tehditler ve algılamaların değişime uğramasına neden olmuş³⁶³ ve bu durum küresel siyasetin niteliğinde bir takım köklü değişikliklerin meydana gelmesi sonucunu doğurmuştur. Bu gelişmeler uluslararası alanda faaliyet gösteren tüm devletlerin dış politikalarına etki ettiği gibi Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzeydeki politikalarına da büyük ölçüde etki etmiştir. Nitekim bu etki, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası yaşanan gelişmelerde açık bir şekilde görülmüştür.

1970'li yılların son dönemlerinde Türkiye'nin içeride yaşamakta olduğu ekonomik, sosyal ve siyasal istikrarsızlıkların tırmanışa geçmesi neticesinde, 12

³⁶² Yılmaz, a.g.e., s. 636.

³⁶³ Nail Alkan, "1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum" *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 727.

Eylül 1980’de Türk Silahlı Kuvvetleri ülkenin yönetimine el koymuş ve üç yıllık bir süre dış politikasının tayin edilmesinden sorumlu olmuştur. Askeri yönetim ülkenin idaresini ele aldıktan sonra, Türkiye’nin kuruluşundan itibaren benimsediği ve uyulamaya çalıştığı dış politika ilkelerini ve kendisinden önceki dönemde oluşturulan ikili ilişkileri hiçbir değişiklik yapmadan kabul etmiştir.³⁶⁴ Bu bağlamda, Türkiye’nin taraf olduğu tüm ittifak anlaşmalarına bağlı kalacağını, başta komşular olmak üzere tüm ülkelerle birbirlerinin iç işlerine müdahale etmeksizin karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayanan bir şekilde ekonomik, sosyal, kültürel ilişkilerin devam ettirileceğini ve uluslararası alanda ortaya çıkan sorunların barışçı yollarla çözülmesine katkı yapacağını açıkça beyan etmiştir.³⁶⁵ 1980-1983 yılları arasında Türk Dış Politikasını beyan edilen çerçevede yönlendirme amacı güden askeri idare ülke içerisinde yaşanmakta olan sıkıntıların çözümlenmesine odaklanarak Türk Dış Politikasının koordine edilmesi hususunda çok ciddi hatalar yapmış ve bu doğrultuda gerek bölgesinde bulunan gerekse uluslararası alanda etki oluşturma gücüne sahip bir takım devletlere, ülkenin menfaatlerine ters düşecek tavizler vermiştir.³⁶⁶ Nitekim bu zaman dilimi içerisinde askeri yönetimin kendi başına buyruk bir şekilde hareket etmesi, Türkiye’nin bir önceki dönemde yürütmeye çalıştığı görece özerk politikadan sapılarak özellikle ABD eksenli bir dış politika izlenmesi sonucunu ortaya çıkarmış, bunun neticesinde Türkiye Ortadoğu bölgesinde ve uluslararası alanda bir takım sorunlar yaşamıştır.³⁶⁷

Türkiye’de 1980 yılında başlayan askeri idare dönemi 1983 yılında gerçekleştirilen seçim sonrası sona ermiş ve ülkenin yönetimini Turgut Özal Başbakanlığında kurulan Hükümet devralmıştır. Nitekim Turgut Özal bu tarihten itibaren on yıl, önce Başbakan ve daha sonra Cumhurbaşkanı olarak Türk Dış Politikasının yönlendirilmesinde etkin bir rol oynamıştır. Özal’ın Başbakan olduğu 1983-1989 yılları arasında Türkiye aktif bir dış politika izlemeye çalışmış ve bu

³⁶⁴ Mehmet Emin Çağırın, , “1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: 12 Eylül Askeri Darbesi ve Dış Politika Anlayışı” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 738.

³⁶⁵ Çağırın, a.g.e., s. 738-739.

³⁶⁶ Ercüment Tezcan, “1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Sorunları” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 729.

³⁶⁷ Tezcan, a.g.e., s. 731.

durum özellikle kendisini ekonomi alanında göstermiştir.³⁶⁸ Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzeyde etkinliğinin artırılması için öncelikli olarak dış ticaret kapasitesinin geliştirilmesi gerektiğini düşünen Özal, Başbakanlığı döneminde ekonomi temelli bir dış politika yürütmeyi hedeflemiş ve bu doğrultuda bölgesel ve küresel düzeyde çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler sonucu Türkiye'nin uluslararası alandaki ticaret olanakları artmış ve bu durum kendisini en çok Ortadoğu bölgesinde hissettirmiştir.³⁶⁹ Nitekim Türkiye'nin bölgeyle olan ticaret hacminde büyük bir artış gerçekleşmiştir. Özal dönemi Türk Dış Politikasında dikkati çeken bir diğer nokta da Türk-Amerikan ilişkilerinde meydana gelen yakınlaşmadır. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler çeşitli konularda yaşanan bir takım problemler nedeniyle inişli çıkışlı bir seyir izlese de genel itibariyle dostluk ve müttefiklik ilişkisi içerisinde sürdürülmüştür.³⁷⁰ Türk-Amerikan ilişkilerinde meydana gelen söz konusu yakınlaşma, özellikle Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik politikasına da etki etmiştir.

Turgut Özal'ın Türk Dış Politikası üzerinde birinci derecede yönlendirici olmaya çalıştığı yıllar, Cumhurbaşkanı olduğu 1989-1993 arası dönem olmuştur. Bu dönemde Sovyetlerin Dağılması üzerine uluslararası arenada tek süper güç olarak kalan ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik genel tutumunda büyük bir değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişiklik ABD'nin bölgeye yönelik olarak gerçekleştirdiği fiili müdahalelerle kendisini güçlü bir şekilde hissettirmiştir. Bu durumun farkında olan Özal bu dönemde Türkiye'nin aktif bir dış politika izlemesi gerektiğini düşünmüş ve bu nedenle Türk Dış Politikasının seyrine etki edecek davranışlar sergilemiştir. Nitekim bu dönemde Özal, Türk Dış İşlerini ve hatta zaman zaman mevcut hükümeti devreden çıkartacak şekilde bir tavır sergileyerek Türk Dış Politikası üzerinde belirleyici olmaya yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuştur.³⁷¹ Özal'ın bu yöndeki tutumu özellikle kendisini Ortadoğu bölgesinde 1991 yılında ABD'nin Irak'a yönelik olarak gerçekleştirdiği askeri müdahale sürecinde göstermiştir. Bu süreçte Özal

³⁶⁸ Tezcan, a.g.e., s. 732.

³⁶⁹ Muhittin Ataman, "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış", *Bilgi Dergi*, Cilt 5, Sayı 2, 2003, s. 52.

³⁷⁰ Özlen Çelebi, "1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Türkiye-ABD İlişkileri" *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 762-763

³⁷¹ Ercüment Tezcan, "1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Sorunları", s. 733.

Türkiye'nin yapılacak askeri müdahalede ABD'ye destek vermesi gerektiğini, bu yönde atılacak adımların Türkiye açısından kazanç sağlayacağını ve hatta Türk Ordusu'nun bizzat Irak'a girmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁷² Ancak Özal'ın bu yöndeki fikir ve eylemleri dönemin Hükümeti ve Türk Silahlı Kuvvetleri komuta kademesi tarafından benimsenmemiş ve nihayetinde uygulanmamıştır.³⁷³

1983-1993 arası dönemde Türk Dış Politikasının yönünün tayin edilmesinde son derece önemli bir rol oynayan Turgut Özal'ın 1993 yılında gerçekleşen vefatı sonrası, Türkiye'nin dış politikası genel itibariyle koalisyonlardan oluşan hükümetler sorumlu olmuştur. Bu hükümetler 1993-2001 arası dönemde genel itibariyle Türkiye'nin geçmişten gelen güvenlik temelli dış politika anlayışını devam ettirmişlerdir.³⁷⁴ Söz konusu dönemde Türkiye'nin Batı ve Özellikle ABD merkezli olarak yürütmeye çalıştığı bölgesel ve küresel politikalar kimi zaman kısmi nitelikte kırılmalar yaşanmasına rağmen devam ettirilmiştir.³⁷⁵ Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin Batılı ülkelerle olan ilişkileri Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik tutumuna etki eden bir faktör olmaya devam etmiştir. Ancak Batı ile olan yakın ilişkilerin sürdürülmesine rağmen Türkiye kimi zaman Ortadoğu bölgesinde yer alan bir takım ülkelere yönelik bağımsız politikalar geliştirme ve uygulama çabasını sürdürmüştür.

1970'li yılların sonlarında Ortadoğu merkezli olarak gelişen Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi, İran-İrak savaşı, İsrail-Filistin geriliminin tırmanışa geçmesi gibi çeşitli gelişmeler 1980 sonrası dönemde Türkiye'nin bölge ile yakından ilgilenmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.³⁷⁶ Ayrıca 1980'li yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu merkezli olarak yaşadığı bir takım problemler, bölgede aktif bir politika yürütülmesine yönelik bir tutum içerisine girilmesine neden olmuştur.

³⁷² İlhan Uzgel, "1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye, ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2 1980-2001, Ed: Baskın Oran, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 254-257.

³⁷³ Uzgel, a.g.e., s. 254-257.

³⁷⁴ Nejat Doğan, , "1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Bu Dönem Hükümetlerinin Dış Politika Anlayışları" *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 747-755.

³⁷⁵ Çelebi, "1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Türkiye-ABD İlişkileri", s. 763.

³⁷⁶ Tayyar Arı, "1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu ile İlişkiler" *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 772.

Tüm bu gelişmeler neticesinde Türkiye, geçmişte olduğu gibi 1980-2001 arası süreçte dikkatini Ortadoğu bölgesi üzerinde yoğunlaştırmış ve bu doğrultuda söz konusu dönemde Ortadoğu'da yer alan ülkelerinin toplumsal ve siyasal açıdan birbirleriyle önemli ölçüde farklılıklar gösterdikleri noktasından hareket ederek söz konusu ülkelerin geneline yönelik bir politika uygulamayı tercih etmemiş, tam aksine bu ülkeler arasında var olan güç dengelerini, ideolojik farklılıkları, tarihsel süreçte yaşadıkları mücadeleleri ve etnik durumlarını göz önünde bulundurmamak suretiyle ayrı ayrı ilişkiler kurulması yönünde bir dış politik tavrı sergilemiştir.³⁷⁷

Bu bağlamda Türkiye bölgede yaşanmakta olan bir takım olaylarda müttefiklik ilişkisi içerisinde olan Batılı güçlerden farklı ve bağımsız politikalar uygulamaya çalışmıştır.³⁷⁸ Bu politik tutumunu çeşitli konularda bir süre devam ettiren Türkiye³⁷⁹, Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Batılı ülkelerin ve özellikle ABD'nin bölgede uyguladığı politikaları desteklemiştir. Nitekim Türkiye Körfez savaşı sürecinde ABD'nin yanında yer almış ve Irak'a gerçekleştirilen askeri müdahalenin fiilen içerisinde olmaya yönelik bir duruş sergilemiştir. Türkiye bu tavrını ileriki yıllarda da sürdürmüş ve bölgede Batı ve özellikle ABD ile olan ilişkilerini göz önünde bulundurarak hareket etmeye çalışmıştır. Nitekim 11 Eylül 2001 yılında düzenlenen terör saldırıları sonrasında ABD'nin İslam adına yapılan terörizmle mücadele etmeye yönelik bir tutum içerisine girmesi ve bu doğrultuda Ortadoğu'da yer alan bir takım devletlere askeri müdahalede bulunması sürecinde Türkiye ABD'ye müttefiklik ilişkileri çerçevesinde kısmi nitelikte bir destek vermiştir.³⁸⁰

2.5. Ortadoğu Bölgesinde Yaşanan Krizler ve Türk Dış Politikası

Ortadoğu, tarihsel süreç içerisinde, sürekli bir biçimde uluslararası politikanın seyrine etki eden gelişmelerin yaşandığı özel bir bölge olmuştur. Bu bölgenin bir parçası olan Türkiye, kuruluşundan itibaren uluslararası alanda “ülkenin toprak

³⁷⁷ Arı, a.g.e., s. 777.

³⁷⁸ Arı, a.g.e., s. 776.

³⁷⁹ Arı, a.g.e., s. 774-775.

³⁸⁰ERCÜMENT TEZCAN, “2000-2008 DÖNEMİ TÜRK DİŞ POLİTİKASI: DÖNEMİN DİŞ POLİTİKA SORUNLARI”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 904.

bütünlüğünü ve mutlak bağımsızlığını hiçbir taviz vermeksizin korumak ve bütün devletlerle ve özellikle komşularıyla dostluk münasebetleri tesis ederek Türk Milletinin refah ve saadetini temin etmek³⁸¹ prensibi çerçevesinde bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Ortadoğu’da da bu dış politika prensibi doğrultusunda hareket etmeye çalışmış bölgede bulunan devletlerle iyi niyet ve dostluk çerçevesinde ikili ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesine yönelik bir dış politik tutum sergilemiştir. Ancak Ortadoğu’da zaman zaman cereyan eden birtakım olay ve krizler, Türkiye’nin bölge devletleriyle olan ilişkilerinin söz konusu çerçevede sürdürülmesine olanak vermemiştir. Nitekim Türkiye Ortadoğu bölgesinde genel itibariyle ulusal güvenliğini ön planda tutan bir dış politika anlayışı istikametinde hareket etmek zorunda kalmıştır.

2.5.1. Musul Sorunu

Musul sorunu, Türkiye’nin uluslararası sitem içerisinde yerini alması sürecinde Ortadoğu merkezli olarak ortaya çıkan ve söz konusu süreçte Türk Dış Politikasının seyrine büyük ölçüde etki eden son derece önemli bir meseledir. Nitekim bu sorun Türkiye’nin başta Ortadoğu bölgesinde bulunan ülkeler olmak üzere uluslararası alanda boy gösteren birçok devletle olan ilişkilerini etkilemiş ve uzunca bir süre Türk Dış Politikasının gündemini meşgul etmiştir.³⁸² Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası politikanın yönlendirilmesinde söz sahibi devletlerden biri olan İngiltere, Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu zengin petrol kaynakları üzerinde hakimiyet kurmayı amaçlamış ve bu doğrultuda Musul bölgesinin kendi himayesi altında bulunan Irak topraklarına dahil edilmesine yönelik bir takım politik faaliyetlerde bulunmuştur.³⁸³ Türkiye ise, ulusal çıkarları açısından hayati derecede büyük bir önem taşıyan Musul bölgesinin Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalması

³⁸¹ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası 1939’da Günümüze*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 7.

³⁸² Nevin Yazıcı, “1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 17, Sayı 14, Güz 2011, s. 142

³⁸³ Emine Kısıklı, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 24, Kasım 1999-2003, s. 488.

gerektiğini ileri sürmüş ve İngiltere'nin söz konusu bölgenin Irak'a bırakılması yönünde yaptıkları baskıya karşı şiddetle direnmiştir.³⁸⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından kurulan Türkiye'nin Osmanlı devletinden kalma başta sınır problemleri olmak üzere diğer siyasi ve hukuki meselelerin çözülmesi amacıyla gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı'nda İngiltere ve Türkiye arasında devam eden Musul sorunu da gündeme alınmıştır. Ancak bu süreçte söz konusu konferansın düzenlenmesine vesile olan meselelerin büyük ölçüde halledilmesine rağmen taraflar arasında Musul sorununu üzerinde bir mutabakat sağlanamamış ve söz konusu sorunun çözümü³⁸⁵ Lozan anlaşmasının metnine koyulan *“Türkiye ve Irak arasındaki sınır bu anlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde, Türkiye ve İngiltere arasında dostça bir çözüm yolu bulunarak halledilecektir. Öngörülen bu süre içinde taraflar arasında bir anlaşmaya varılamazsa anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir”*³⁸⁶ ibaresi çerçevesinde ertelenmiştir.

İngiltere ve Türkiye arasında anlaşma metninde öngörülen zaman zarfında sorunun çözüme kavuşturulamaması sonrasında İngiltere, soruna uluslararası bir boyut kazandırmaya yönelik bir çaba içerisine girmiştir. Bu doğrultuda Musul sorunu İngiltere'nin gösterdiği yoğun uğraş neticesinde Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır.³⁸⁷ Musul sorununun Milletler Cemiyeti'ne taşınmasının ardından İngiltere'nin gerek Musul vilayetinde, gerek Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde, gerekse Milletler Cemiyeti içerisinde uyguladığı bir takım politikalar, söz konusu sorunun Türkiye'nin lehinde çözümlenmesi şansını azaltmıştır.³⁸⁸ Nitekim devam eden süreçte yaşanan gelişmelerin ardından, Türkiye üyesi bile olmadığı Milletler Cemiyeti'nin aldığı

³⁸⁴ Timuçin Kodaman, , “1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası: Lozan Barış Konferansı” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 138.

³⁸⁵ M. Emin Çağırın, “1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası: Lozan Barış Anlaşması” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 140.

³⁸⁶ Kısıklı, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, s. 515.

³⁸⁷ İbrahim Erdal, “Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İrak İlişkileri ve Sadabad Pakti”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt 5, Sayı 5, Ekim 2012, s. 96-98.

³⁸⁸ Şayan Ulusan, “Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi-Öncesi ve Sonrası-”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 16-17, Bahar-Güz 2008, s. 241.

karar sonucu Musul'dan vazgeçmek zorunda kalmıştır.³⁸⁹ Her ne kadar İngiltere, Irak ve Türkiye arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile Irak petrolleri gelirlerinin % 10'unun yirmi beş yıl süreyle Türkiye'ye verilmesi garanti altına alınmış olsa da, Türkiye ileriki yıllarda bu hakkına da sahip çıkamamış³⁹⁰ ve Musul'u tamamen terk etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası politikaya hakim olan büyük devletler, Osmanlı İmparatorluğunun mirası üzerine kurulan Türkiye'yi savaşın mağlubu olarak görmüşler ve Türkiye'nin içerisinde olduğu dış politik meseleleri bu bakış açısıyla değerlendirmişlerdir.³⁹¹ Büyük devletlerin Türkiye'ye olan söz konusu bakış açıları, kendisini Musul sorunun çözülmesi sürecinde de göstermiş ve Türkiye'nin Musul meselesinin çözüme kavuşturulmasına yönelik girişimlerinde çeşitli zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştur.³⁹² Nitekim bu durum Türkiye'nin Musul üzerinde birtakım tavizler vermesinin önünü açmıştır.³⁹³ Ancak Türkiye'nin Musul bölgesi üzerindeki haklarından vazgeçmesine sebep olan en önemli nedenler, söz konusu bölgenin sahip olduğu petrol rezervleri üzerinde Batılı büyük devletlerin hakimiyet kurma amacı gütmesi ve Türkiye'nin sorunun çözümü sürecinde uluslararası alanda yaşadığı yalnızlık olarak görülmektedir.³⁹⁴ Musul sorununun devam ettiği süreçte uluslararası alanda ve Ortadoğu'da yer alan devletlerle ikili ilişkilerini geliştiremeyen Türkiye, bu sorunun çözümünün ardından hem Batılı ülkelerle hem de Ortadoğu'da yer alan devletlerle olan ilişkilerini hızlı bir şekilde geliştirmiş ve hatta bölge ülkeleriyle çeşitli alanlarda işbirlikleri gerçekleştirmiştir.³⁹⁵ Dolayısıyla Musul sorunun ortadan kalmasıyla birlikte Türkiye'nin bölgesel ve küresel politikalarında büyük bir rahatlama meydana gelmiştir.

³⁸⁹ Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Lozan Barış Konferansı'nda Musul", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 18, Aralık 2007, s. 139.

³⁹⁰ Değerli, a.g.m., s. 139.

³⁹¹ Serdar Sakin, "Mustafa Kemal Atatürk'e Göre Musul Sorunu", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 3, Sayı 6, Güz 2007, s. 132.

³⁹² Sakin, a.g.m. s. 132.

³⁹³ Sakin, a.g.m. s. 132.

³⁹⁴ Yazıcı, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", s. 142.

³⁹⁵ Yazıcı, a.g.m., s. 142.

2.5.2. Hatay Sorunu

Türkiye'nin kuruluşunun ardından Ortadoğu merkezli olarak karşılaştığı bir diğer önemli problem de Hatay sorunudur. Bu sorun söz konusu süreçte ve sonrasında Türkiye'nin gerek Batılı ülkelerle gerek Suriye ile olan ilişkilerine etki eden hassas bir meseledir. Hatay sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle Türkiye açısından son derece mühim bir noktadır. Öyle ki Hatay, Türkiye'nin Suriye ve bu bağlamda Ortadoğu'ya geçişini sağlayan, sahip olduğu limanlarla Ortadoğu ticaretinde önem arz eden ve özellikle Ortadoğu'nun zengin yer altı zenginliklerinin dünya pazarlarına aktarılmasını sağlayan özel bir yerdir.³⁹⁶ Ancak Türkiye açısından bu denli önem arz eden Hatay, Birinci Dünya Savaşı sürecinde Suriye topraklarını işgal eden ve savaş sonrasında da bu toprakları terk etmeyen Fransa'nın yürüttüğü politikalar çerçevesinde elden çıkmıştır. 1921 yılında Türkiye ve Fransa arasında imzalanan ve Türkiye'nin güney sınırını tespit eden Ankara Anlaşması ile Hatay Suriye'ye bırakılmıştır.³⁹⁷ Bununla birlikte bu anlaşmada sancak bölgesi için “özel bir yönetim rejimi kurulması, bölgenin Türk soyundan gelen halkının kültürünün geliştirilmesi ve Türkçenin resmi bir nitelik taşıması öngörülmüştür”.³⁹⁸ Dolayısıyla Türkiye'nin söz konusu bölgeden vazgeçmediği anlaşma metnine koyulan söz konusu maddeler çerçevesinde zımni olarak ifade edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından sahip olduğu kapasite çerçevesinde uluslararası politika üzerinde etkinliği son derece artan devletlerden biri olan Fransa, uluslararası sitem içerisinde baskın bir konum elde etmek amacıyla Ortadoğu'ya yönelmiş ve söz konusu amacını gerçekleştirmek adına bölgede kendi çıkarlarına hizmet edecek nüfuz alanları oluşturmaya çalışmıştır. Fransa, Ortadoğu bölgesindeki nüfuz alanlarından birisinin de Suriye olmasını talep etmiş ve bu yönde bir takım askeri ve politik girişimlerde bulunmuştur. Nitekim gerçekleştirdiği girişimler

³⁹⁶ Ercan Karakoç, “Atatürk'ün Hatay Davası”, *Bilig*, Sayı 50, Yaz 2009, s. 98.

³⁹⁷ Coşkun Topal, “Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, Aralık 2009, s. 2.

³⁹⁸ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, 1920-1945*, Cilt 1, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 539.

neticesinde 1922 yılında Milletler Cemiyeti'nin kararıyla Suriye üzerindeki mandaterlik yetkisi Fransa'ya verilmiştir.³⁹⁹ Dolayısıyla 1921 yılında yapılan Ankara anlaşmasıyla Suriye topraklarına bırakılan Hatay da Fransa'nın nüfuzu altına girmiştir. Uzunca bir süre Fransa'nın nüfuzu altında kalan Hatay, 1936 yılında Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık verme yönünde ki girişimleri neticesinde yeniden Türk Dış Politikasının gündemine girmiş ve Türkiye açısından çözümlenmesi gereken önemli bir sorun haline gelmiştir.⁴⁰⁰ Çünkü bu mesele gerek uluslararası alanda gerekse Ortadoğu bölgesinde yaşanan gelişmeler neticesinde milli bir davaya dönüşmüştür.⁴⁰¹

Türkiye, söz konusu sorunun çözümlenmesinde öncelikle Hatay'ın bağımsız bir statüye kavuşturularak Suriye'den koparılması ve daha sonra yapılacak girişimler neticesinde anavatana katılması şeklinde iki aşamalı bir strateji izlemiştir.⁴⁰² Bu doğrultuda Türkiye, 1936 yılında Suriye ve Fransa arasında ülkedeki manda rejimini sonlandırmaya yönelik anlaşmanın müzakereleri esnasında, Hatay'ın durumunun yeniden gözden geçirilmesi talebinde bulunmuş ve bu talep sonrasında konu Milletler Cemiyeti'ne aksettirilmiştir.⁴⁰³ Milletler Cemiyetin yaptığı değerlendirmenin ardından verdiği karar sonucu Hatay, Suriye ve Türkiye'den ayrı, kendi kendini idare eden bir devlet statüsü kazanmıştır.⁴⁰⁴ Milletler Cemiyeti'nin kararıyla bağımsız bir devlet statüsüne kavuşan Hatay'da 1938 yılında meclis seçimleri gerçekleştirilmiş ve bu seçimlerin sonucunda Türkler Hatay Meclisinde daha fazla sandalye sahibi olmuştur.⁴⁰⁵

Söz konusu yıllarda uluslararası konjonktürde meydana gelen değişimler, Türkiye'nin Hatay Sorunu konusunda avantajlı bir konum elde etmesine neden olmuştur. Nitekim bu dönemde Avrupalı revizyonist devletlerin izledikleri saldırgan

³⁹⁹ Mehmet Akif Okur, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye", *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Ed: Türel Yılmaz- Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara, Ekim 2004, s. 2.

⁴⁰⁰ Hasan Köni, "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, 1989, s. 535

⁴⁰¹ İdris Demir, "Hatay Sorunu", *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Ed: Türel Yılmaz- Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara, Ekim 2004, s. 363.

⁴⁰² Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", *Bilig*, Sayı 50, Yaz 2009, s. 98.

⁴⁰³ Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", *Bilig*, Sayı 48, Kış 2009, s. 150.

⁴⁰⁴ Okur, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye", s. 150.

⁴⁰⁵ Serhan Ada, *Türkiye-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Ocak 2013, s. 182.

politikalar, Hatay sorununa taraf olan Fransa başta olmak üzere bir takım Batılı devletlerin Türkiye ile yakınlaşması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi sonrası İngiltere ve Fransa, Avrupa'da ortaya çıkabilecek bir savaş durumunda Türkiye'nin karşı blokta yer alabileceği endişesine kapılmışlardır. Nitekim bu endişe, Fransa'nın Hatay konusundaki Türkiye'nin taleplerini kabul etmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durumun farkında olan Türk yöneticiler, uluslararası siyasetin akışında meydana gelen söz konusu değişikliği kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlar ve bu doğrultuda Hatay'ın anavatana katılması yönünde büyük bir çaba sarf etmişlerdir.

Nihayetinde Fransa ve Türkiye arasında, gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde 1939 yılında "Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Kesin Çözümüne İlişkin Anlaşma" imzalanmış ve Hatay Türkiye'ye katılmıştır.⁴⁰⁶ Türkiye ve Fransa arasında varılan mutabakatın ardından yine 1939 yılı içerisinde Hatay Devlet Meclisi Türkiye'ye ilhak kararı alarak Hatay Devleti'ne son vermiştir.⁴⁰⁷ Ancak Hatay'ın Türkiye sınırları içerisine dahil edilmesi, Türkiye-Suriye arasındaki ilişkilerinin geleceğine olumsuz yönde etki etmiş ve çok uzun bir süre iki ülke arasında dostane ilişkilerin kurulmasına engel olmuştur. Hatta Suriye, Türkiye'nin sınırlarını yaklaşık elli yıl boyunca resmi düzeyde tanımayarak⁴⁰⁸ Türkiye ile olan ilişkilerini belli bir seviyede tutmaya özen göstermiştir.

2.5.3. Arap-İsrail Savaşları

Türkiye'nin Ortadoğu' yönelik dış politikasına etki eden önemli unsurlardan biride Arap-İsrail savaşlarıdır. 1948 yılında İsrail'in İkinci Dünya Savaşının galibi olan devletlerin destekleri sonucunda uluslararası sistem içerisinde yerini alması sonrasında gerçekleşen bu savaşlar Türkiye'nin gerek müttefiki olduğu Batı dünyasıyla olan ilişkilerine gerekse coğrafi açıdan bir parçası olduğu Ortadoğu bölgesi ile olan ilişkilerine önemli ölçüde etki etmiştir.

⁴⁰⁶ Ada, a.g.e., s. 211.

⁴⁰⁷ Ada, a.g.e., s. 213.

⁴⁰⁸ Veysel Ayhan, Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yani Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 11, Kasım 2009, s. 27.

2.5.3.1. 1948 Birinci Arap-İsrail (Kuruluş) Savaşı

Filistin toprakları 1920 yılında, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip olarak çıkan devletlerin katılımıyla gerçekleştirilen San Remo konferansında, İngiltere'nin manda yönetimi altına verilmiş ve bu karar gerek Milletler Cemiyeti gerekse İngiltere parlamentosunda onaylanarak tescillenmiştir.⁴⁰⁹ Filistin'de manda yönetiminin kurulmasından sonra geçmişte başlayan ve belirli bir seviyede devam eden Yahudi göçünde büyük bir artış gerçekleşmiştir. Filistin topraklarında Yahudilerin sayısının her geçen gün artması Arapları rahatsız etmiş ve İngiliz manda yönetimine karşı çeşitli isyanlar meydana gelmiştir. Filistin topraklarında yaşanan gelişmeler Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da nüfuzunun artmasına neden olması ve İkinci Dünya Savaşı sırasında bir hayli zarar gören İngiliz ekonomisinin Filistin topraklarında cereyan eden sorunun yükünü kaldıramaması gibi nedenlerde ötürü İngiltere, manda yönetimin ilişkin yetkilerini 1947 yılında Birleşmiş Milletlere devretmiştir.⁴¹⁰

Birleşmiş Milletlerin Filistin'in yönetim yetkilerini devralmasının ardından Araplar ve Yahudiler arasında cereyan eden sorunu ortadan kaldıracak bir takım uygulamalar gerçekleştireceği beklentisi artmıştır. Ancak Birleşmiş Milletler, soruna etkin bir çözüm bulmak yerine Filistin topraklarının Arap devleti, Yahudi devleti ve kendi gözetimi altındaki Kudüs toprakları olmak üzere üç bölgeye ayrılmasına ilişkin bir plan hazırlamış ve bu planı oylayarak kabul etmiştir.⁴¹¹ Taksim kararının ardından Filistin'de Araplar ve Yahudiler arasında çatışmalar başlamış ve 14 Mayıs 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesinin ardından bu çatışmalar Ortadoğu bölgesinde yer alan devletlerin iştirak ettiği geniş kapsamlı bir savaşa dönüşmüştür.⁴¹² Bu savaşta Mısır, Suriye Ürdün ve Lübnan İsrail'e karşı saldırıya geçmişlerdir. Söz konusu savaş 1949 yılında sona erdiğinde İsrail, topraklarını Birleşmiş Milletlerin kendisine takdir ettiği toprakları daha da genişletmiş ve uluslararası alanda faaliyette bulunan birçok devlet tarafından tanınan bir ülke haline

⁴⁰⁹ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 202.

⁴¹⁰ Ali Balcı, "İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü", *Dünya Çatışmaları*, Ed: Kemal İnât-Burhanettin Dural-Muhittin Ataman, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, s. 105-106.

⁴¹¹ Balcı, a.g.e., s. 106-107.

⁴¹² Balcı, a.g.e., s. 107-108.

gelmiştir.⁴¹³ Dolayısıyla söz konusu savaş İsrail Devleti'nin lehine sonuçlanmış ve bu durum Ortadoğu bölgesinde büyük bir karışıklığa neden olarak ileriki yıllarda meydana gelecek savaşlara zemin hazırlamıştır.

Türkiye 15 Mayıs 1948 tarihinde kurulan İsrail devletini hemen tanıma yoluna gitmeyerek bekle-gör politikası izlemiş ve bu bağlamda 1948-1949 Arap-İsrail Savaşında tarafsız bir politika izlemiştir.⁴¹⁴ Ancak Türkiye, Ortadoğu bölgesinde yer alan devletlerin tüm tepkilerine rağmen “İsrail Devletini kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra 28 Mart 1949 tarihinde tanıyan ilk Müslüman nüfusa sahip devlet olmuştur”.⁴¹⁵ Nitekim bu durum Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerine olumsuz düzeyde etki etmiş ve Türkiye'nin Batı yanlısı bir ülke olarak algılanmasına neden olmuştur.

2.5.3.2. 1956 Süveyş Krizi

Süveyş Krizi, Ortadoğu bölgesinde meydana gelen ve etkileri uluslararası boyutta hissedilen mühim bir meseledir. Bu kriz, bir yandan Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan devletlerin aralarında ciddi fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasına neden olurken diğer yandan Batılı ülkelerin ulusal çıkarları doğrultusunda birbirlerinden farklı politikalar izleyebileceklerini gösteren önemli bir olaydır. Ayrıca söz konusu kriz Soğuk Savaş mücadelesini sürdüren başat güçler olan ABD ve Sovyetler Birliği'nin aynı doğrultuda kararlar alabildiğini göstermesi açısından da ehemmiyet arz etmektedir. Bununla birlikte Süveyş Krizi, Türkiye'nin gerek Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerle gerekse Batılı müttefikleriyle olan ilişkilerine etki eden hassas bir gelişmedir.

Mısır merkezli olarak cereyan eden Süveyş Krizi 1954 yılında Nasır'ın Mısır da başbakanlık koltuğuna oturması sonrası yaşanan gelişmeler sonucu vuku bulmuştur. Nasır başbakan olmasının ardından, ülkede milliyetçi bir hareket başlatmış ve tam bağımsız bir devlet oluşturabilmek için Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgedeki

⁴¹³Ufuk Ulutaş, Selin M. Bölme, Gülşah Neslihan Demir, Furkan Torlak, Saliha Ziya, *İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, Ankara, Aralık 2012, s. 22.

⁴¹⁴Yılmaz, “Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze”, s. 11.

⁴¹⁵Yılmaz, a.g.e., s. 11.

etkinliğini devam ettiren İngilizleri Mısır'dan çıkarmak istemiştir.⁴¹⁶ Özellikle Nasır, Batı açısından son derece büyük bir öneme sahip Süveyş kanalını millileştirerek Batı emperyalizmine karşı meydan okumak istemiştir.⁴¹⁷ Bu durumu kabul etmenin Nasır'a karşı boyun eğmek anlamına geleceğini düşünen İngiltere, Nasır'a karşı bir askeri hareket planlayarak Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır.⁴¹⁸ Nitekim 26 Ekim 1956'da Batı dünyasıyla beraber hareket eden İsrail, İngiltere'nin amacı doğrultusunda Mısır'a askeri bir hareket başlatmıştır. Bu saldırı üzerine İngiltere ve Fransa bir nota ile her iki tarafın kanaldan on mil geri çekilmesini istemiş ve kanalı korumak adına stratejik yerleri işgal etmeye başlamıştır.⁴¹⁹ Mısır'ın İsrail ve diğer Batılı güçler tarafından saldırıya uğraması Arap dünyasında çok büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Ancak bölge devletleri bu saldırı karşısında ortak bir tutum sergileme konusunda yetersiz kalmışlardır.

Süveyş kanalına yapılan askeri harekate Batı dünyasının lideri olan ABD destek vermemiştir. Hatta bu hadisede ABD, İngiltere'yi ciddi bir şekilde uyarıp onun karşısında yer almıştır.⁴²⁰ ABD'nin İngiltere'ye karşı bu şekilde bir tavır sergilemesinin en önemli nedeni, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a askeri müdahalede bulunmasının Batı dünyasının Ortadoğu bölgesi ile olan ilişkilerini olumsuz bir şekilde etkileyeceğini ve bu durumun Sovyetler Birliği'nin işine yarayacağını düşünmesi olarak açıklanabilir. Nitekim bu kriz Batılı güçlerin Arap dünyasındaki prestijini ortadan kaldırırken Ortadoğu bölgesinde bulunan ve Batı yanlısı bir politika izleyen ülkeleri de zor durumda bırakmıştır.⁴²¹ Ayrıca söz konusu kriz, Mısır'ın Arap dünyasında ki prerstijinin artmasına neden olmuştur. Bu durumu kendi çıkarlarını için bir tehdit olarak gören Batılı devletler ve bölgede bulunan Batı yanlısı ülkeler, Ortadoğu'da Mısır'ın etkinliğini azaltmaya yönelik bir dış politika izlemeye başlamışlardır.⁴²² 1956 Süveyş Krizinde Batılı ülkelerin Mısır'ı işgal etmesine

⁴¹⁶ Cemal Acar, *Soğuk Savaş Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası*, Ötüken Neşriyat, Ankara, 1991, s. 154.

⁴¹⁷ Sabit Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 322.

⁴¹⁸ Duman, a.g.e., s. 322.

⁴¹⁹ Duman, a.g.e., s. 322.

⁴²⁰ Ali Oğuz Diriöz, "Kuruluşundan Günümüze İsrail'in İçerisinde bulunduğu politik Dengeler", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 35, Kasım 2011, s. 79.

⁴²¹ Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", s. 324.

⁴²² Duman, a.g.e., s. 324.

Sovyetler Birliği de karşı çıkmış ve hatta Mısır'ı destekleyen bir tavır sergilemiştir. Sovyetlerin bu tavrı Ortadoğu bölgesindeki itibarının artmasına neden olmuştur.

1956 yılında patlak veren ve Ortadoğu bölgesinde ikinci bir Arap-İsrail savaşının meydana gelmesine neden olan Süveyş Krizi, gerek İngiltere'nin Türkiye'nin öncülüğünde 1955 yılında oluşturulan Bağdat Paktı'na üye olması, gerekse İngiltere ile birlikte kanala müdahale eden Fransa'nın NATO ittifakı içerisinde Türkiye'nin müttefiki olması sebebiyle Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir.⁴²³ Türkiye bu krizde Ortadoğu'yu istikrarsızlaştırdığı gerekçesiyle Mısır'ı suçlamasına rağmen müttefiki konumunda bulunan İngiltere ve Fransa'dan bir an önce askerlerini Mısırdan geri çekerek Mısırın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı göstermelerini istemiştir.⁴²⁴ Bununla birlikte Türkiye, İsrail'e karşı daha net bir tavır içerisine girerek saldırıyı çok sert bir biçimde kınamış ve İsrail büyükelçisini geri çekmiştir.⁴²⁵ Türkiye'nin bu krizde izlediği politikalar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dostane ilişkiler geliştirdiği ABD'nin söz konusu krize yönelik politikalarına paralellik göstermiştir.⁴²⁶

2.5.3.3. 1967 Altı Gün Savaşı

1967 Altı Gün Savaşı, İsrail'le Mısır, Ürdün ve Suriye arasında gerçekteşen ve Ortadoğu bölgesinde yer alan devletlerin dış politikalarında köklü değişikliklerin meydana gelmesine sebep olan önemli bir olaydır. Ayrıca bu savaş Arap-İsrail çatışmaları çerçevesinde şekillenen Filistin meselesini uluslararası bir sorun haline getirmiştir. Nitekim bu durum gerek ABD ve diğer Batılı ülkelerin gerekse Sovyetler Birliği'nin bölgeye yönelik politikalarına dikkate değer bir biçimde etki etmiştir. Diğer yandan söz konusu savaş Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerle olan ilişkilerinde kayda değer gelişmelerin yaşanmasına vesile olmuştur.

1967 Altı Gün Savaşı sonucu İsrail, "Ürdün'ün elindeki Batı şeria ve Doğu Kudüs'ü, Suriye'ye ait olan Golan Tepeleri'ni ve Mısır'a ait olan Gazze ve Sina

⁴²³ Türel Yılmaz, *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*, İmaj Yayınevi, Ankara, Temmuz 2001, s. 13.

⁴²⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 13-14.

⁴²⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 14-15.

⁴²⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 16.

Yarımadasını işgal ederek 1947 de Birleşmiş Milletlerin taksim kararıyla kendisine verdiği toprakları dört katına çıkarmıştır”.⁴²⁷ Dolayısıyla bu savaşta İsrail, Mısır, Ürdün ve Suriye’ye karşı net bir zafer elde ederek kendisini ispatlamış ve “bölgede stratejik bir değer olduğunu ortaya koymuştur”.⁴²⁸ Ayrıca söz konusu savaş, Mısırın Arap dünyasındaki prestijini son derece zayıflatmıştır. Bununla birlikte 1967 savaşı birbirleriyle çekişme halinde bulunan Ortadoğu devletlerinin aralarında var olan sorunları ortadan kaldırarak ilişkilerini normalleştirmelerine zemin hazırlamıştır.⁴²⁹ Özellikle savaş sonunda İsrail’in işgal ettiği Filistin bölgelerini terk etmemesi ve bu bölgelere Yahudileri yerleştirmek suretiyle kendi topraklarına katmak istemesi,⁴³⁰ bölge ülkelerinin mevcut sorunlarını hallederek İsrail’e karşı ortak bir politika çerçevesinde hareket etme arzularını güçlendirmiştir.

Tüm bunların yanı sıra 1967 savaşı, ABD ve Sovyetler Birliği’nin bölgeye yönelik politikalarında bir takım değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Nitekim Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu’da yaşanmakta olan Batı karşıtı Arap milliyetçiliğinin İsrail’e verilecek destek sonucunda daha da artacağından korkan ABD, 1967 yılında gerçekleşen savaşa kadar bölgede yer alan Arap orijinli devletler ve İsrail arasında dengeli bir politika izlemeye çalışırken, bu savaşın hemen ardından İsrail’in Ortadoğu’da Sovyet yayılmacılığının önüne geçilmesinde ABD lehine davranışlarda bulunması üzerine, İsrail’i destekleyen bir politika izlemeye başlamıştır.⁴³¹ Sovyetler Birliği ise etkin bir biçimde desteklediği Mısır ve diğer bölge ülkelerinin İsrail karşısında aldığı yenilgiden ders çıkartarak “müvekkillerinin aynı büyüklükte bir yenilgiye uğramalarını önleme konusunda daha kararlı” bir tutum içerisine girmiştir.⁴³² Nitekim Sovyetler Birliği, Birleşmiş Milletler’in aldığı karar sonucu tarafların savaşa son vermesi sonrasında yapılan BM genel Kurulunda, savaş meydanında koruyamadığı Ortadoğulu dostlarının yanında yer almış ve bu

⁴²⁷ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 317.

⁴²⁸ Mehmet Şahin, “ABD-İsrail İlişkileri: Böyle Dost Düşman Başına”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 21, Eylül 2010, s. 40.

⁴²⁹ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 323.

⁴³⁰ Ali Balcı, “Yahudi Yerleşimleri: Postmodern Bir İşgal”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 44, Sayı 45, Eylül 2012, s. 68.

⁴³¹ Şahin, “ABD-İsrail İlişkileri: Böyle Dost Düşman Başına”, s. 40.

⁴³² Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev: Yavuz Alogan, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 477.

doğrultuda İsrail'i suçlayarak işgal ettiği topraklardan çekilmesini sağlamaya yönelik bir takım girişimlerde bulunmuştur.⁴³³

1960lı yılların ilk yıllarında Batılı ülkelerle ve özellikle ABD ile yaşanan sorunlar Türkiye'nin dış politikasına önemli ölçüde etki etmiş ve bu durum kendisini en çok Ortadoğu bölgesinde hissettirmiştir. Bu dönemde Türk Dış Politikasının seyrine etki eden bir takım olaylarda müttefiklerinden beklediği desteği göremeyen Türkiye, Ortadoğu bölgesinde yer alan devlerle ve özellikle komşularıyla ilişkilerini geliştirmeye yönelik bir çaba içerisine girmiştir. Bu durum kendisini 1967 Arap-İsrail savaşında da göstermiştir. Nitekim Türkiye bu savaşta kuvvet kullanmak suretiyle toprak edinilmesine karşı olduğunu açıklayarak İsrail'i kınamış, savaş sırasında NATO üslerinin kullanılmasına izin vermemiş, savaş sonrasında Birleşmiş Milletlerde yapılan oylamada Arap ülkeleriyle birlikte İsrail'in işgal ettiği toprakları terk etmesi yönünde oy kullanmıştır.⁴³⁴ Türkiye'nin bu tutumu Ortadoğu bölgesinde bulunan Müslüman ülkelerle olan ilişkilerinin gelişmesine önemli ölçüde katkı yapmıştır.

2.5.3.4. 1973 Yom Kippur (Ekim) Savaşı

1973 Yom Kippur savaşı, Arap dünyası ve İsrail arasında germiştenden gelen ve süreklilik arz eden gerilimlerin neticesinde gerçekleşmiş ve etkileri küresel düzeyde hissedilen gelişmeleri beraberinde getirmiş olan son derece önemli bir olaydır. Bu savaş ABD başta olmak üzere diğer Batılı devletlerin, bir yandan Ortadoğu bölgesinde bulunan Arap ülkelerinin petrol üzerindeki güçlerini fark etmelerini, diğer yandan ise Ortadoğu'da meydana gelen Arap-İsrail çatışmalarının bölgesel ve küresel düzeyde çok önemli sorunlara yol açabileceğini anlamalarını sağlamıştır.

1967 Altı Gün Savaşında Arap ülkelerinin İsrail karşısında aldıkları yenilgi ve sonrasında İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmemesi, Ortadoğu bölgesindeki tansiyonun yeniden yükselmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Mısır İsrail'den

⁴³³ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaseti, Savaş ve Diplomasi*, s. 324.

⁴³⁴ Yılmaz, *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*, s. 16.

kaybettiği toprakları geri almak amacıyla harekete geçmiş⁴³⁵ ve Suriye ile birlikte 1973 yılının Ekim ayında, Yahudiler açısından kutsal olan Yom Kippur gününde İsrail'e ani bir saldırı gerçekleştirmiştir. İsrail bu saldırıya hazırlıksız bir şekilde yakalanmış ve çok ağır kayıplar vermiştir. Ancak kısa bir süre içerisinde kendisini toparlayan İsrail, karşı saldırıya geçmiş ve Mısır ve Suriye Orduları karşısında önemli başarılar elde etmiştir. İsrail ile Suriye ve Mısır arasında savaş devam ederken Irak, Ürdün ve Suudi Arabistan da savaşa dahil olduklarını açıklamışlardır. Böylece bu savaş Ortadoğu bölgesinin büyük bir kısmını içerisine alan bir şekle bürünmüştür.

Savaş tüm hızıyla devam ederken Mısır İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi karşılığında Barış görüşmelerinin başlayabileceğini bildirmiştir. Buna karşılık İsrail işgal altında tuttuğu ve savaşın başlangıcında yaşadığı şok sebebiyle kaybettiği toprakları yeniden ele geçirmek amacıyla savaşı devam ettirmiştir. İsrail'in savaşı devam ettirmeye yönelik tutumu ve bu tutumun ardından ABD Kongresi'nin İsrail'e büyük bir askeri yardım yapılmasına yönelik bir karar alarak bu kararı uygulamaya koyması, Arap dünyasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.⁴³⁶ Nitekim Ortadoğu bölgesinde yer alan Arap ülkeleri ABD'nin bu savaşta İsrail'e destek vermesinden ötürü, çoğunlukta oldukları OPEC'de petrol fiyatlarının arttırılması yönünde bir karar almışlardır.⁴³⁷ Nitekim bu karar sonucu dünyadaki ilk petrol krizi gerçekleşmiş ve uluslararası sistem içerisinde bulunan bütün devletler bu krizden önemli ölçüde etkilenmiştir.

Bu bağlamda OPEC tarafından petrolün bir silah olarak kullanılması, Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan devletler üzerinde baskı oluşturmaya çalışan ve petrole bağımlı olan başta ABD olmak üzere diğer Batılı ülkelerin, Arap ülkeleri ile İsrail arasında meydana gelen çatışmaların ciddiyetini anlamasını sağlamıştır.⁴³⁸ Ayrıca bu savaşta Sovyetler Birliği Ortadoğu bölgesinde yer alan dostlarını açık bir biçimde desteklemiştir. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği, söz konusu savaşta 1967 Altı Gün

⁴³⁵ Gültekin Sümer, "Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 6, Sayı 23, 2010, s. 83.

⁴³⁶ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 365.

⁴³⁷ Arthur Goldschmit Jr.-Lawrance Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Çev: Aydemir Güler, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 458.

⁴³⁸ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 366.

Savaşı'ndan daha etkin bir tavır sergilemiş ve savaş süresince bir yandan Arap devletlerini savaşan ülkelerin yanında savaşa çağırırken diğer yandan bu ülkelere sürekli olarak silah sevkiyatında bulunmuştur.⁴³⁹

Türkiye, 1973 Arap-İsrail savaşında Arapları desteklemiş ve bu doğrultuda NATO'ya bağlı askeri güçlerin Arap ülkelerinin aleyhine kullanılmasına izin vermemiştir.⁴⁴⁰ Nitekim Türkiye, savaşın başlamasından hemen sonra 1967 Altı gün savaşında dile getirdiği görüşleri yinelemiş ve İsrail tarafından işgal edilen Arap topraklarının tahliye edilmesini, “adil, devamlı ve barışçı bir çözümün en önemli unsurlarından biri olarak gördüğünü” beyan etmiştir.⁴⁴¹ Türkiye bu savaşta Ortadoğu bölgesinde bulunan Müslüman ülkeleri destekleyen bir tavır sergilemiş olsa da, Sovyetler Birliğinin Arap ülkelere yardım yapmak amacıyla Türk hava sahasını kullanma talebini Batı ülkeleriyle ilişkilerini göz önünde bulundurarak reddetmiştir.⁴⁴² Bununla birlikte Türkiye savaş sırasında diplomatik açıdan da Arapları yalnız bırakmamış ve Birleşmiş Milletler oylamalarında Arap ülkeleriyle aynı doğrultuda oy kullandığı gibi bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulması üzerinde daha fazla durmaya çalışmıştır.⁴⁴³

2.5.4. Bağdat Paktı

1955 yılında Türkiye ve Irak arasında yapılan bir anlaşmayla kurulan ve daha sonra İngiltere, İran ve Pakistan'ın katılımıyla genişlik kazanan Bağdat Paktı, Soğuk Savaş mücadelesinde ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası çerçevesinde Ortadoğu bölgesinde kurulmuş olan stratejik bir örgüttür.⁴⁴⁴ İkinci Dünya Savaşının hemen ardından ortaya çıkan Soğuk Savaş mücadelesinde ABD, Ortadoğu bölgesinde Sovyet yayılmacılığının önüne geçilmesi amacıyla bir savunma sistemi kurmak istemiş ve bu doğrultuda bir takım çalışmalar gerçekleştirmiştir.

⁴³⁹ Arı, a.g.e., s. 366.

⁴⁴⁰ Levent Kanyon, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl 6, Sayı 11, Haziran 2010, s. 20.

⁴⁴¹ Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Dış Politika Analizi Serisi 1, İstanbul, Kasım 2005, s. 31.

⁴⁴² Özcan, a.g.e., s. 32.

⁴⁴³ Yılmaz, *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*, s. 17.

⁴⁴⁴ Sümer, “Stratejik İşbirliği ve Stratejik Ortaklık Kavramlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış”, s. 685-686.

ABD Dış İşleri Bakanı John Foster Dulles tarafından gerçekleştirilen bu çalışmalar, Ortadoğu bölgesinde yer alan devletlerin tüm dikkatlerini İngiltere, Fransa ve İsrail’le aralarında sürmekte olan çatışma ve anlaşmazlıklara çevirdiğini, bu nedenle mevcut siyasi durumun ABD’nin içerisinde olduğu bir ittifak sisteminin oluşturulmasına müsaade etmeyeceğini açık bir biçimde ortaya koymuştur.⁴⁴⁵ Bu tespit üzerine ABD, Ortadoğu’da bölgesel bir savunma teşkilatı kurma girişiminden istenilen koşullar oluşuncaya kadar geçici bir süre vazgeçmiştir. Ancak Türkiye, yoğun bir biçimde hissettiği Sovyetler Birliği tehlikesi karşısında bir nebze rahatlayabilmek adına, ABD’nin yarım kalan bu girişimini devam ettirmek istemiş ve bu konuda ABD ve İngiltere’nin desteğini alarak Ortadoğu’nun Sovyetlerin nüfuzu altına girmesini engellemeye hizmet edecek Bağdat Paktının kurulmasına yönelik diplomatik girişimlerine hız vermiştir.⁴⁴⁶

Bu girişimlerin neticesinde Türkiye ve Irak arasında, var olan dostane ilişkilerin her alanda aktif ve sıkı bir işbirliğine dönüştürülmesi, hem iki ülke hem de Ortadoğu’nun genelinde ortaya çıkan tehditlerin bertaraf edilerek barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla, Birleşmiş Milletlerin prensipleri çerçevesinde eşit şartlarda ve dayanışma esasına dayalı bir teşkilatın kurulması kararlaştırılmıştır.⁴⁴⁷ Bu kararın ardından 24 Şubat 1955’te Ortadoğu bölgesinin güvenliği ve istikrarı için içeriden ve dışarıdan gelebilecek her türlü saldırıya karşı koymak amacıyla hizmet eden Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Anlaşması imzalanmış ve böylece Bağdat Paktı kurulmuştur.⁴⁴⁸ Bağdat Paktı’na aynı yıl içerisinde İngiltere, Pakistan ve İran katılmış ve bu katılımlarla pakt bölgesel ve küresel düzeyde bir genişlik kazanmıştır. ABD bu pakta üye olmamasına rağmen üye ülkeleri ve söz konusu teşkilatı aktif bir biçimde destekleyeceğini açıklamıştır.

1955 yılında Türkiye’nin girişimleri sonucu kurulan Bağdat Paktı beklenen düzeyde etkili olamamış hatta ittifaka katılan İngiltere ve diğer Ortadoğulu devletlere

⁴⁴⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 634.

⁴⁴⁶ Sedef Bulut, “Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler Ekseninde Sir Winston Churchill’in 1959 Yılı Gayri-Resmi Türkiye Ziyareti Üzerine Bir Değerlendirme”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 26, Bahar 2013, s. 224.

⁴⁴⁷ Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğu’da Soğuk Savaş ve Emperyalizm (İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye 1945-1955)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Mayıs 2007, s. 179.

⁴⁴⁸ Yeşilbursa, a.g.e., s. 179.

çok büyük zararlar vermiştir. Nitekim bu pakt, Batılı ülkelerin Ortadoğu'daki etkinliğinin azalmasına yol açmış, Arap ülkelerinin Sovyetler Birliği ile yakınlaşmasına zemin hazırlamış ve bölgede radikal ideolojilerin kök salmasına ve hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuştur.⁴⁴⁹ Diğer yandan Bağdat Paktı bir yandan Ortadoğu'daki Arap ülkelerinin aralarında anlaşmazlıkların ve bölünmelerin yaşanmasına neden olurken diğer yandan kendilerini yoğun bir biçimde Batılı ülkelerin tehdidi altında hissetmelerine neden olmuştur.⁴⁵⁰ Bu doğrultuda bölge ülkeleri Bağdat Paktı'na çok büyük bir tepki göstermişlerdir. Bağdat Paktı'na en büyük tepkiyi ise Mısır göstermiş ve Suriye, Ürdün, Lübnan ve diğer Arap ülkelerinin bu pakta katılımını engellemek adına büyük bir çaba sarf etmiştir.⁴⁵¹ Bu doğrultuda Mısır söz konusu paktın "Batı emperyalizminin bir vasıtası ve İsrail'e hizmet eden bir alet olduğuna dair geniş kapsamlı bir propaganda başlatmıştır.⁴⁵² Bu propagandalar, paktın Ortadoğu'daki saygınlığına ve işlevselliğine önemli ölçüde zarar vermiştir.

Her şeye rağmen ayakta kalmayı başaran söz konusu pakt, üyesi olan devletlerin siyasi açıdan yaşadığı krizlere dayanamamıştır. Nitekim Irak'ta meydana gelen askeri darbe sonucu ülkenin idaresini ele alan yeni yönetim Bağdat Paktı'ndan çekilme kararı almış ve bu gelişme üzerine söz konusu paktın varlığı sona ermiştir.⁴⁵³ Bağdat Paktı'nın yıkılmasının ardından yerine Merkezi Anlaşma Teşkilatı (CENTO) adı altında yeni bir organizasyon kurulmuş ancak ilerleyen yıllarda bu organizasyon da işlevselliğini kaybettiği gerekçesiyle sona erdirilmiştir.

Bağdat Paktı Türkiye açısından da istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öncelikli olarak bu pakt Türkiye'nin bölge içerisinde yer alan devletler tarafından Batılı güçlerin emperyalist çıkarlarına hizmet eden bir ülke

⁴⁴⁹Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Çev: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, Mayıs 2012, s. 202

⁴⁵⁰Karpat, a.g.e., s. 205.

⁴⁵¹Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm (İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye 1945-1955)*, s.179.

⁴⁵²Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 637.

⁴⁵³Behçet Kemal Yeşilbursa, "Bağdat Paktı (1955-1959)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 6, 2011, s. 96.

olarak algılanmasına yol açmış⁴⁵⁴ ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki imajının zedelenmesine neden olmuştur. Ayrıca bu pakt Suriye'nin Türkiye'ye karşı olan "irrasyonel yaklaşımını ve kavgacı tutumunun" daha da artmasına sebep olmuştur.⁴⁵⁵ Nitekim bu paktın oluşumu ve sonrasında yaşanan gelişmeler Türkiye'nin Suriye başta olmak üzere bölgede yer alan diğer devletlerle ileriki yıllarda önemli sorunlar yaşamasına temel teşkil etmiştir.

2.5.5. 1957 Suriye Krizi

1957 Suriye Krizi, Türkiye ve Suriye arasında meydana gelen ve iki ülkeyi savaşın eşiğine getiren son derece önemli bir olaydır. Soğuk Savaş mücadelesinin tırmanışa geçtiği bir dönemde Sovyet yanlısı bir tutum içerisine giren Suriye'nin Türkiye ve ABD'yi kendi iç işlerine karışmakla suçlaması sonucunda patlak vermiş olan bu kriz, ABD ve Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu bölgesi üzerinde hakimiyet kurmaya yönelik girişimlerinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁵⁶ Nitekim söz konusu kriz, süreç içerisinde ABD ve Sovyetler Birliği'nin arasında bir güç mücadelesine dönüşmüş ve bu çerçevede uluslararası bir boyut kazanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupalı büyük güçlerin Ortadoğu bölgesi üzerinde hakimiyet kurmaya yönelik amaçları doğrultusunda uyguladıkları politikalar neticesinde Fransa'nın nüfuzu altına giren Suriye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fransız esaretinden kurtulmayı başarmış ve uluslararası sistem içerisinde bağımsız bir devlet olarak yerini almıştır. Ancak Suriye, gerek Fransa'nın boyunduruğu altında kalmasının beraberinde getirdiği siyasi sorunlar gerekse bağımsızlığını elde etme sürecinde karşılaştığı kapsamlı problemler nedeniyle iç politikada uzunca bir süre istikrara kavuşmamıştır. Öyle ki 1949-1953 yılları arasında Suriye'de üç hükümet darbesi, yirmibir kabine değişikliği gerçekleşmiş, bu zaman zarfında iki defa askeri diktatörlük kurulmuş ve en nihayetinde Suriye'nin siyasi hayatına uzun süre damgasını vuracak BAAS partisi Suriye'nin yönetimini ele

⁴⁵⁴Beril Dedeoğlu, "Türkiye-İrak İlişkileri: "Doğu"-“Batı” Ekseni ve Değişkenler", *Civitas Gentium*, Cilt 1, Sayı 1, 2011, s. 15.

⁴⁵⁵ Karpas, a.g.e., s. 205.

⁴⁵⁶ Nasuh Uslu, *Türk Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, Ekim 2000, s. 125-126.

geçirmiştir.⁴⁵⁷ BAAS Partisi'nin ülkenin idaresi üzerinde söz sahibi olmasının ardından Suriye gittikçe Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmış ve bu bağlamda Batı aleyhtarı bir tutum içerisine girmiştir.

Soğuk Savaş mücadelesinin hararetli bir şekilde sürdürüldüğü 1950'li yıllarda Suriye'nin Sovyet yanlısı bir tutum içerisine girmesi özellikle Ortadoğu bölgesinde yer alan ve Batılı devletlerle iyi ilişkiler içerisinde bulunan ülkelerde büyük bir tedirginlik meydana getirmiştir. Nitekim Suriye'de yaşanan gelişmelerden endişe duyan Irak ve Ürdün Kralları Türkiye'yi ziyaret etmişler ve Türkiye Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve ABD Dış İşleri Bakanı'nın katılımıyla bir toplantı gerçekleştirmişlerdir.⁴⁵⁸ Bu toplantı sürecinde ABD Başkanı bizzat Türkiye Başbakanı'na gönderdiği bir mesajla, "Suriye'nin bir saldırısı karşısında Türkiye, Irak ve Ürdün'ün bu ülkeye askeri bir harekate girişmek zorunda kalması halinde ABD'nin kendilerine derhal silah yardımı yapacağını bildirmiş" ve hemen ardından Batı Avrupa'daki hava kuvvetlerinden bir kısmını Türkiye'ye göndererek 6. Filosunu Akdeniz'e sevk etmiştir.⁴⁵⁹ Ancak bununla birlikte ABD, söz konusu ülkelere Suriye'ye karşı herhangi bir askeri müdahalede bulunmayacağını da açık bir biçimde bildirmiştir.⁴⁶⁰ Bu açıklama üzerine ABD'nin bizzat savaşa girmeyeceğini anlayan Türkiye, Suriye sınırına asker yığmaya başlamış ve bu durum Türkiye ve Suriye arasında var olan gerilimin tırmanışa geçmesine yol açmıştır.

ABD ve Türkiye'nin Suriye aleyhine yürüttükleri girmelere Sovyetler Birliği kayıtsız kalmamıştır. Nitekim Sovyetler Birliği Türkiye'nin Suriye sınırına yaptığı askeri yığınakla ABD'nin Türkiye'ye yaptığı silah sevkiyatından duyduğu rahatsızlığı Türkiye'ye bildirmiş ve Suriye'ye karşı gerçekleştirilecek askeri bir hareketin yalnızca Ortadoğu bölgesiyle sınırlı kalmayarak küresel düzeyde bir

⁴⁵⁷ Selahattin İbas, "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi", *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Ed: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara, Ekim 2004, s. 62.

⁴⁵⁸ Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1, Ortadoğu'yla İlişkiler: Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 630.

⁴⁵⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 616.

⁴⁶⁰ Fırat-Kürkçüoğlu, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1, Ortadoğu'yla İlişkiler: Arap Devletleriyle İlişkiler", s. 630.

çatışmaya yol açacağını belirterek⁴⁶¹ Türk karar alıcılarına Türkiye tarafından yürütülen politikanın niteliğini gözden geçirilmesini tavsiye etmiştir. Türkiye ise Sovyetler Birliğine verdiği cevapta, Suriye'nin makul savunma ölçüleri dışında silahlanmasının, yani bir nevi silah deposuna dönüştürülmesinin Türkiye açısından kayda değer bir tehdit oluşturduğunu, buna ek olarak Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkileri arzu ettiğini ancak Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı yürüttüğü baskı politikasının buna engel olduğunu, bu nedenle Sovyetlerin söz konusu politikasından vazgeçmesi gerektiğini bildirmiştir.⁴⁶²

Sovyetler Birliği'nin Suriye ile yaşadığı kriz sebebiyle Türkiye üzerinde kurduğu baskı karşısında ABD'nin Türkiye'yi müttefiklik ilişkisi çerçevesinde desteklemesi ve gerektiğinde Türkiye'ye karşı NATO içerisinde yüklenmiş olduğu taahhütleri yerine getireceğini açıkça beyan etmesi, Sovyetler Birliği'nin uzlaşmaz görünen tutumunun yumuşamasına neden olmuş⁴⁶³ ve bunun sonucunda Türkiye ve Suriye arasındaki gerilim bir nebze azalmıştır. Bununla birlikte bir yandan Suudi Arabistan'ın, Türkiye ve Suriye arasında yaşanan krizin bölgeyi tehdit eden bir boyuta ulaşmasından duyduğu rahatsızlık sebebiyle iki ülke arasında yükselen tansiyonu düşürmeye yönelik girişimleri ve bölgesel konjonktürde meydana gelen çeşitli değişiklikler, söz konusu buhranın zaman içerisinde ortadan kalkmasına neden olmuştur.⁴⁶⁴

1957 yılında patlak veren Suriye Krizi, Türk Dış Politikası açısından bir takım önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Öncelikli olarak bu kriz, Batı dünyasına Türkiye'nin Ortadoğu bölgesindeki önemini yeniden hatırlatmıştır.⁴⁶⁵ Bu bağlamda söz konusu kriz, Batılı ülkelere, Sovyetlerin Ortadoğu bölgesi üzerinde hakimiyet kurmaya yönelik girişimlerinin önünde Türkiye'nin büyük bir engel oluşturduğunu bir kez daha kanıtlamıştır. Bununla birlikte 1957 Krizi, Türkiye'nin Ortadoğu

⁴⁶¹ İbas, "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi", s. 64-65.

⁴⁶² İbas, a.g.e., s. 65.

⁴⁶³ İbas, a.g.e., s. 65.

⁴⁶⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 618.

⁴⁶⁵ Fırat-Kürkçüoğlu, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1, Ortadoğu'yla İlişkiler: Arap Devletleriyle İlişkiler", s. 632.

bölgesinde yer alan Sovyet yanlısı ülkelerle arasında süre gelen bozuk ilişkilerin biraz daha derinleşmesine yol açmıştır.⁴⁶⁶

2.5.6. 1973 Petrol Krizi

1973 yılında gerçekleşen Arap-İsrail savaşının ardından petrol ihracatçısı olan OPEC üyesi Arap ülkelerinin petrol fiyatlarının arttırılmasına yönelik aldıkları karar sonucu ortaya çıkan 1973 Petrol Krizi, uluslararası sistem içerisinde yer alan ve petrol ihtiyacını dışarıdan temin etmek zorunda olan tüm ülkelerin ekonomileri üzerinde yıkıcı bir etki yapmıştır. Bu yıkıcı etki uluslararası politika açısından da son derece önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Nitekim 1973 petrol krizi bir yandan Batılı devletlerin Ortadoğu'ya olan bakış açılarını ve uygulamalarını gözden geçirmelerine neden olurken diğer yandan söz konusu devletlerin Arap-İsrail çatışmalarına yönelik yaklaşımlarını sorgulamalarına yol açmıştır. Bu kriz, söz konusu dönemde ekonomik açıdan bir takım sorunlar yaşamakta olan Türkiye'ye de önemli ölçüde etki etmiştir. Nitekim bu durum, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımlar atmasına neden olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Batılı büyük güçlerin nüfuzu altına giren Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan ülkeler, İkinci Dünya Savaşının ardından bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da, sahip oldukları petrol kaynakları üzerinde çok uzun bir süre mutlak hakimiyet sağlayamamışlardır. Nitekim 1970'lere kadar Batılı devletler, ellerinde bulundurdukları şirketler vasıtasıyla Ortadoğulu ülkelerin petrol kaynakları üzerinde söz sahibi olmaya devam etmişlerdir. Ancak bu durum 1970'ten itibaren Ortadoğulu ülkelerin Batılı büyük güçlerin ellerinde bulunan ve kendi petrollerini çıkararak sevk etme yetkisine sahip olan petrol şirketlerini millileştirmeye başlamasıyla değişmeye başlamıştır.⁴⁶⁷ Ortadoğu ülkelerinin petrol kaynaklarını millileştirmeleri, Batılı ülkeleri petrolün kendilerine karşı siyasi bir araç olarak kullanılması tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Batı dünyasını endişelendiren bu tehlike, 1973 yılında meydana gelen Arap-İsrail savaşında ABD ve diğer Batılı ülkelerin İsrail yanlısı bir tutum sergilemeleri sonrasında gerçekleşmiştir.

⁴⁶⁶ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 632.

⁴⁶⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 867.

1973 yılında meydana gelen Yom Kippur Savaşında Batılı ülkelerin İsrail'e vermiş oldukları destek Arap dünyasında çok büyük bir tepkiye neden olmuştur. Nitekim Arap ülkeleri petrolü siyasi bir araç olarak kullanarak Batı dünyasına cevap vermek istemişlerdir. Bu doğrultuda üyesi oldukları OPEC'te petrol üretimini kısılması veya petrol fiyatlarını arttırılması yönünde bir karar alarak Batılı ülkeleri cezalandırmak istemişlerdir.⁴⁶⁸ Yaptıkları değerlendirme sonrası petrol üretimini azaltmanın kendilerini ekonomik açıdan sıkıntıya sokacağı ve Batılı ülkelerin bu duruma çok sert bir şekilde karşılık verebileceğine kanaat getirerek petrol fiyatlarının arttırılmasına karar vermişler ve bu kararı uygulamaya koymuşlardır.⁴⁶⁹ Arap ülkelerinin petrol fiyatlarında uyguladıkları artış, petrole bağımlı olan bütün ülkelerin dışarıdan elde ettikleri paralarla petrol ihtiyaçlarını karşılayamama sorunu ile yüzleşmelerine neden olmuştur.⁴⁷⁰

Bu durum karşısında Batı Avrupa ülkeleri ile bir takım Asya ülkeleri yaşanan krizin İsrail kaynaklı olduğunu düşünerek, 1967 savaşında İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini, Ortadoğu bölgesindeki tüm devletlerin "güvenlikli ve tanınmış sınırlar içerisinde yaşama hakkına sahip olmaları gerektiğini" ilan etmişler ve hatta İsrail'e karşı silah ambargosu bile uygulamışlardır.⁴⁷¹ Yaşanan bu gelişmeler karşısında ABD ve diğer Batılı ülkeler bir takım ekonomik ve siyasi tedbirler almışlardır. Alınan bu tedbirlerle birlikte Batının sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerinin ekonomileri yaşanan petrol fiyat artışlarına adapte olmuş ve böylece söz konusu küresel krizin ortadan kalkmıştır.⁴⁷² Ancak bu krizin atlatılmasına rağmen petrol silahını ustalıkla kullanan Ortadoğulu ülkeler Batı dünyasına karşı iktisadi ve siyasi açıdan son derece önemli bir zafer elde etmiştir.⁴⁷³

1973 yılında petrol krizinden en çok etkilenen ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Nitekim bu kriz bir taraftan Türkiye'nin petrol ihtiyacını tam olarak karşılayamamasına sebebiyet verirken diğer taraftan Türkiye'nin mevcut dönemde

⁴⁶⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 868.

⁴⁶⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 867.

⁴⁷⁰ Hakan Naim Ardor-Fahriye Öztürk, "Ortadoğu Petro-Dolarları, Petro-Dolar Yeniden Döngüsü ve Küresel Rekabet" *Akademik Ortadoğu*, Cilt 2, Sayı 1, 2007, s. 169.

⁴⁷¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 869.

⁴⁷² Armaoğlu, a.g.e., s. 869-870.

⁴⁷³ Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu, "1973-1983 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 545.

ekonomik açıdan yaşamakta olduğu sorunların derinleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, söz konusu krizin olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması amacıyla Ortadoğu bölgesinde yer alan ve petrol ihracatçısı olan Arap ülkeleriyle ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde bir takım girişimlerde bulunmuştur.⁴⁷⁴ Hatta Türkiye Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi adına İsrail'e karşı olan tutumunu sertleştirmiş ve İsrail'in İşgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiği konusunda daha ısrarcı olmaya başlamıştır.⁴⁷⁵ Türkiye'nin bu tutumu Arap ülkeleriyle olan ilişkilerine yansımış ve OPEC üyesi Arap ülkeleri Türkiye'nin petrol ihracatı kısıtlamalarından bağışık tutulacağını açıklamışlardır.⁴⁷⁶ Bununla birlikte, "Türkiye ve Irak arasında Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının yapılmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşmanın imzalanmasının ardından bu boru hattının yapımı tamamlanarak Türkiye'nin gereksinim duyduğu petrolün büyük bir kısmını elde etmesi sağlanmıştır.

2.5.7. 1979 İran İslam Devrimi

1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi, İran'da çok uzun bir süredir hüküm süren Şah monarşisinin yıkılıp ve yerine çok farklı bir yapı arz eden İslam Cumhuriyetinin kurulmasına neden olan önemli bir gelişmedir. Bu devrim İran'ın Batılı güçlerin nüfuzu altına girmesi ve bu güçlerin İran'ın iç işlerine müdahale etmesi, İran ve ABD arasında çok yakın ilişkilerin kurulması, İran'da ekonomik açıdan çeşitli ciddi problemlerin baş göstermesi ve İran'ın Batının genel esaslarına uygun bir şekilde modernleştirilmesi çabaları gibi gelişmelere tepki olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁷⁷ Nitekim söz konusu devrim bölgesel ve küresel siyasetin akışında dikkate değer değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki 1979'da gerçekleşen devrim sonrası totaliter bir İslam rejimi haline gelen İran, "çevresindeki bir takım komşu ülkeler ve dünyanın en önemli enerji kaynaklarının üzerinde veya

⁴⁷⁴ Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "1960-1980 Görelî Özerklik-3", Ortadoğu'yla İlişkiler: Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 795.

⁴⁷⁵ Sönmezoğlu, *İkinci Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 367.

⁴⁷⁶ Fırat-Kürkçüoğlu, "1960-1980 Görelî Özerklik-3", Ortadoğu'yla İlişkiler: Arap Devletleriyle İlişkiler", s. 795.

⁴⁷⁷ Ünal Gündoğan, "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 29, Mayıs 2011, s. 94.

yakınında bulunması sebebiyle Batılı ülkeler için sürekli bir biçimde sorun teşkil eden bir ülke” görünümüne bürünmüştür.⁴⁷⁸

İran’da gerçekleşen ayaklanmalar sonucu Batı yanlısı Şah Muhammed Rıza Pehlevi’nin ülkeden ayrılması sonrasında İran’ın yönetimini ele alan Humeyni, yeni rejimin ülkede tesis edilmesi hususuna odaklanmış ve bu nedenle dış politik davranışlarına çok dikkat etmeyerek İran’ın Ortadoğulu bir takım ülkelerle ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur.⁴⁷⁹ Her ne kadar Humeyni’ iktidarı ele geçirmesinden itibaren “Amerikan düşmanlığını kendisine bayrak yapması, İsrail ile münasebetlerini kesmesi ve Filistinlileri desteklediğini açıklaması” sebebiyle Ortadoğu bölgesinde bulunan bir takım sosyalist mahiyetli devletin desteğini almış olsa da, özellikle halkının çoğunluğu Sünni olan ve Şii temelli bir rejimi kendileri açısından tehdit olarak gören devletler, Humeyni’nin dış politik tutumu sonucunda İran’a karşı mesafeli bir şekilde durmayı tercih etmişlerdir.⁴⁸⁰

Bununla birlikte Batılı ülkeler dış politik açıdan kendilerine yakın bir tutum sergileyen Sah rejiminin devrilmesi sonucu yaşanan gelişmelerden büyük bir rahatsızlık duymuşlardır. Özellikle ABD İran’da gerçekleşen devrim sonrası, Ortadoğu’da kendi yanlısı bir rejimin yıkılmasının bölgedeki ve uluslararası alandaki imajına zarar verebileceğinden, İsrail başta olmak üzere Ortadoğu içerisinde yer alan Batı yanlısı Arap devletlerinin güvenliği tehlikeye düşürebileceğinden ve uluslararası petrol piyasasında ki etkinliğine darbe vurabileceğinden endişe etmiştir.⁴⁸¹ Bu endişelerinin önemli bir kısmında haklı çıkan ABD, İran’la gerek Ortadoğu bölgesinde gerekse uluslararası alanda çok önemli sorunlar yaşamıştır.

İran İslam Devrimi meydana geldiğinde laik, batıcı ve ABD müttefiki bir kimlik çerçevesinde dış politika izleyen Türkiye’nin yeni kurulan rejimle ilişkilerinin kötüleşeceği beklenmiş, ancak bu beklentinin aksine İran ve Türkiye arasındaki

⁴⁷⁸ Mustafa Kibaroglu, “İran Bir Nükleer Güç mü Olmak İstiyor?”, *Avrasya Dosyası-İran Özel Sayısı*, Cilt 5, Sayı 3, Güz 1999, s. 271.

⁴⁷⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 906.

⁴⁸⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 905-906.

⁴⁸¹ Ünal Gündoğan, 1979 İran İslam Devrimi’nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 30, Haziran 2011, s. 68.

ilişkiler özellikle ekonomik alanda şah döneminden daha da ileriye gitmiştir.⁴⁸² Gerçekleşen devrim sonrası İran'ın bir kargaşaya sürüklenerek Sovyetler Birliği'nin müdahalesine uğramasından veya İran'ın bir iç karışıklığa düşmesi sonucu bölgede meydana gelebilecek bir otorite boşluğunun Kürt milli hareketini güçlendirmesinden endişe eden Türkiye, daha ilk baştan yeni kurulan rejimi kabullenmiş, resmen tanımış ve bu rejime karşı herhangi bir müdahaleye yanaşmamıştır.⁴⁸³ Bu süreçte çeşitli sebeplerden ötürü Türkiye ve İran arasında bir takım sürtüşmeler gerçekleşmiş olsa da Türkiye yeni kurulan rejimle ilişkilerini bozmama konusunda hassasiyet göstermeye devam etmiştir.⁴⁸⁴ Bu doğrultuda Türkiye, devrimin ardından ABD tarafından herhangi bir şekilde İran'a karşı yapılacak askeri müdahalede Türkiye'deki askeri üstlerin kullanılmayacağını açıklamış ve devrimin hemen ardından İran'a karşı alınan ambargo kararına katılmamıştır.⁴⁸⁵

2.5.8. 1980 İran-İrak Savaşı

1980 yılında başlayan, sekiz yıl devam eden ve Birleşmiş Milletler kararıyla sona eren İran-İrak Savaşı, Ortadoğu bölgesinin istikrarsız yapısının derinleşmesine neden olan önemli bir gelişmedir. Bu savaş, Irak'ın, İran'da gerçekleşen devrim sonrası bu ülkede ortaya çıkan kaotik ortamdan yararlanarak, bu ülke arasında var olan sınır sorunlarının kendi lehine çözümlenmeyi hedeflemesi, İran'ın devrime sebep olan ideolojilerini Irak halkına empoze etmesinin engellenmesini istemesi ve Irak'ın, İran karşısında bir zafer elde ederek Arap dünyasının lideri konumuna yükselmeyi arzulaması gibi hedef ve amaçları doğrultusunda gerçekleştirdiği girişimler neticesinde meydana gelmiş olan bir çatışmadır.⁴⁸⁶ Irak'ın İran'a karşı genel bir saldırısıyla başlayan, ilk yılı Irak'ın üstünlüğü ile geçen ve ilerleyen dönemde İran'ın lehine dönen ve zamanla iki ülkenin birbirini yıpratmaya yönelik mücadelesine dönüşen bu savaş, Basra körfezinden yapılan petrol sevkiyatına yönelik karşılıklı

⁴⁸² Gökhan Çetinsaya, "Türkiye ve Ortadoğu: Türk-İran İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoğlu, 3. Baskı, Der Yayınları, 2004, s. 222.

⁴⁸³ Çetinsaya, a.g.e., s. 222.

⁴⁸⁴ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, "1960-1980: Görelî Özerklik-3, Ortadoğu'yla İlişkiler, İran'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 806.

⁴⁸⁵ Çetinsaya, , "Türkiye ve Ortadoğu: Türk-İran İlişkileri", s. 223.

⁴⁸⁶ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 538.

saldırıları sonucunda bölgesel ve uluslararası aktörlerin müdahil olduğu bir boyut kazanmıştır.⁴⁸⁷

1980 yılında başlayan İran-İrak Savaşı'nda ABD ve Arap ülkelerinin çoğu, Ortadoğu bölgesinde her geçen gün etkisi artan İran'ın askeri ve siyasi gücünü zayıflatmak amacıyla açıkça Irak'ı desteklemişlerdir.⁴⁸⁸ Nitekim İran'ı geleneksel anlam da Irak karşısında önemli bir denge unsuru olarak gören Kuveyt ve Suudi Arabistan, İran'da yaşanan devrim sonrası ortaya çıkan ideolojik gelişmelerin kendileri açısından büyük bir tehlike arz ettiğini düşünerek savaş boyunca Irak'ı desteklemişlerdir.⁴⁸⁹ Ayrıca Ortadoğu bölgesinde yer alan Mısır'da yakın geçmişte cereyan eden gelişmeler neticesinde Arap ülkeleriyle bozulan ilişkilerini tamir etmek adına Irak'a askeri araç gereç ve insan gücü sağlamıştır⁴⁹⁰. Buna karşılık Suriye, Irak'ı kendisine karşı önemli bir düşman olarak görmesinden ötürü İran'a destek vermiş ve bu desteği kanıtlamak adına Irak'a ait olan ve ülkesinden geçen petrol boru hattını kapatmıştır.⁴⁹¹

Diğer yandan, 1979 İran Devrimine kadar Irak'a karşı İran'ı destekleyen ABD, söz konusu devrim sonrasında İran'la ilişkilerinin kopması ve bu ülkenin Ortadoğu'da etkinliğinin artmasından endişe duyması sebebiyle 1980 yılında gerçekleşen İran-İrak Savaşında İran'a karşı Irak'ı desteklemeye başlamış ve bu dış politik tavrını savaş boyunca sürdürmüştür.⁴⁹² Nitekim ABD özellikle savaşın ikinci yılında İran'ın Irak'a karşı üstün bir pozisyona gelmesinden itibaren Irak'a ciddi bir biçimde yakınlaşmış ve bu doğrultuda ekonomik, siyasal ve askeri ve istihbarat alanlarında bu ülkeye ciddi yardımlarda bulunmuştur.⁴⁹³ Bu süreçte ABD, İran'la savaşın eşiğine gelmiş ve hatta Umman körfezinde ABD ve İran donanmaları

⁴⁸⁷ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, "1980-1990: Batı Blok'u Ekseninde Türkiye, Ortadoğu'yla İlişkiler, Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, 1980-2001, Ed: Baskın Oran, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 154.

⁴⁸⁸ Yaşar Semiz-Birol Akgün, "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri" *Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 5, Sayı 9, Nisan 2005, s. 164.

⁴⁸⁹ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaseti, Savaş ve Diplomasi*, s. 548.

⁴⁹⁰ Arı, a.g.e., s. 549.

⁴⁹¹ Arı, a.g.e., s. 549-550.

⁴⁹² Serhat Erkmen, "1945-1989 Yılları Arasında ABD'nin Kuzey Irak Politikası" *Akademik Ortadoğu*, Cilt 3, Sayı 1, 2008, s. 91.

⁴⁹³ Erkmen, a.g.m., s. 91-92.

arasında bir çatışma gerçekleşmiştir.⁴⁹⁴ ABD'nin bu tutumuna karşılık Sovyetler Birliği, İran'da devrim sonrası kurulan rejimin ABD karşıtı olmasından yararlanmak istemiş ve bu doğrultuda Irak'la arasında 1972 yılında imzalanmış olan Sovyet-Irak Dostluk Anlaşması'na rağmen İran'a karşı bir yaptırımda bulunmayarak savaşın başlangıcında tarafsız bir politika izlemiştir.⁴⁹⁵ Sovyetler, daha sonra İran'ı kazanmak adına söz konusu savaştaki tarafsızlık politikasını terk ederek İran yanlısı bir tutum sergilemiş olsa da, İran'ın Irak'a karşı üstünlüğü ele geçirmesi üzerine Ortadoğu bölgesinde ki güç dengelerinin aleyhine değişeceğinden ve bu durumun Ortadoğu politikalarına zarar vereceğinden endişe ederek Irak'ı desteklemeye başlamıştır.⁴⁹⁶

1980 yılında başlayan ve uzun bir süre uluslararası politikayı meşgul eden İran-Irak Savaşı, Türkiye açısından bir takım önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Savaşın Türkiye açısından doğurduğu en önemli sorun “bölgedeki karışık durumdan ve Kuzey Irak'taki boşluktan yararlanan Kürtlerin bölgede insiyatif alması ve bu çerçevede Türkiye aleyhinde faaliyette bulunan PKK terör örgütünün avantajlı bir konuma gelmesi” olmuştur.⁴⁹⁷ Diğer yandan İran'ın Irak karşısında etkinliğini attırdığı dönemde, İran ordusunun Kuzey Irak bölgesinde denetimi eline geçirmesi, Türkiye'nin, gerek Kerkük Boru Hattının güvenliği gerekse Türkiye ile Irak arasında yapılan karayolu ticaretinin güvenliğiyle ilgili olarak endişe duymasına sebep olmuştur.⁴⁹⁸ Bununla birlikte İran ile Türkiye arasında yapılan ticarete büyük bir öneme sahip olan Türkiye-İran demiryolu hattının söz konusu savaşta zarar görebilme olasılığı, Türkiye'yi endişelendiren bir başka nokta olmuştur.⁴⁹⁹ Türkiye bu savaştan mümkün olduğunca az etkilenmek ve zarar görmemek amacıyla söz konusu endişelerini hem Irak'a hem de İran'a bildirmiştir. Nitekim İran ve Irak yazılı veya sözlü bir taahhütte bulunmamakla birlikte Türkiye'nin endişe duyduğu konularda, bazı istisnalar dışında kendilerinden istenilen şekilde hareket

⁴⁹⁴ Semiz-Akgün, “Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri”, s. 166.

⁴⁹⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 550.

⁴⁹⁶ Arı, a.g.e., s. 550.

⁴⁹⁷ Sönmezoğlu, *İkinci Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 443.

⁴⁹⁸ Sönmezoğlu, a.g.e., s. 443.

⁴⁹⁹ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, “1980-1990: Batı Blok'u Ekseninde Türkiye, Ortadoğu'yla İlişkiler, Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler”, s. 153.

etmişlerdir.⁵⁰⁰ Bu doğrultuda Türkiye, gerek söz konusu savaştan nedeniyle hissettiği güvenlik endişeleri gerek her iki ülkenin Türkiye'nin o dönemdeki en büyük ticari ortakları arasında yer almaları gerekse diğer ekonomik, sosyal, siyasal ve askeri sebeplerden ötürü İran-İrak savaşında tarafsızlık politikası izlemiştir.⁵⁰¹ Bu doğrultuda Türkiye, iki ülke arasında başarı şansı garanti olmayan arabuluculuk girişimlerinden bile uzak durmuş, ancak bununla birlikte barışın sağlanması yönünde bir takım teşebbüslerde bulunmaktan çekinmemiştir.⁵⁰²

2.5.9. 1991 Körfez Krizi

1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile başlayan ve ABD önderliğindeki Batılı ülkelerin bir araya gelerek Irak'a karşı askeri bir müdahalede gerçekleştirmelerinin ardından Birleşmiş Milletler kararıyla son bulan Körfez Krizi, Ortadoğu bölgesinde yer alan tüm devletlerin dış politikalarına etki eden gelişmeleri beraberinde getiren son derece mühim bir olaydır. Ayrıca bu kriz, bir yandan Soğuk Savaşın öncesinde olduğu gibi sonrasında da Ortadoğu bölgesinin uluslararası politikanın merkezi olma özelliğini sürdüreceğini açık bir şekilde ortaya koyarken diğer yandan uluslararası alanda Sovyetlerin dağılması üzerine tek büyük güç olarak kalan ABD'nin, Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu bölgesini siyasi açıdan şekillendirmeye yönelik çaba sarf edeceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

ABD öncülüğündeki Batılı devletlerden ve Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan bir takım ülkelere aldığı destekle İran'a karşı başlattığı savaşın sekiz yıl boyunca sürmesi neticesinde siyasi, askeri ve özellikle ekonomik açıdan çok büyük bir tahribata uğrayan Irak, bu tahribatın oluşturduğu zararı tanzim etmek amacıyla bölgesinde saldırgan bir politika izlemeye başlamıştır. Bu saldırgan politikaları çerçevesinde Irak, kendisine ait bölgelerden izinsiz bir şekilde petrol çıkartmakla, yani bir nevi petrol çalmakla ve OPEC anlaşmasını ihlal ederek haksız bir şekilde fazla petrol üretimi yaparak uluslararası alanda petrol fiyatlarını düşürmekle itham

⁵⁰⁰ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 153.

⁵⁰¹ Mustafa Aydın-Damla Aras, "Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2004, s. 109.

⁵⁰² Gönlübol-Kürkçüoğlu, "1973-1983 Dönemi", s. 607.

ettiği Kuveyt'i işgal etmiştir.⁵⁰³ Kuveyt'i işgali ile birlikte Irak'ın hem Basra Körfezi'nde hem de Ortadoğu'nun genelinde güç dengesini kendi lehine çevirmesi, başta ABD olmak üzere Batılı ülkeleri, petrolün uluslararası güvenliğinin sağlanması hususunda büyük bir endişeye düşürmüştür.⁵⁰⁴ Soğuk Savaşın hemen ardından uluslararası sistemin yapısında meydana gelen değişim ve dönüşümü çözümleyemeyerek kendi çıkarları doğrultusunda Kuveyt'i işgal eden Irak⁵⁰⁵ hiç hesapta olmayan bir şekilde ABD başta olmak üzere diğer Batılı ülkelerin askeri müdahalesiyle karşılaşmıştır. 1991 yılında gerçekleştirilen ve uluslararası ilişkiler alanında Körfez Krizi olarak adlandırılan bu askeri müdahale, "uluslararası sistemin mevcut güç yapısına uygun bir şekilde yeniden yapılandırma sürecinin sembol olayı haline gelmiştir".⁵⁰⁶ Nitekim bu kriz, 1990'ların başlarında Doğu Blok'unun dağılması üzerine Sovyetler Birliği'nin ABD'yi dengeleyen bir süper güç olma özelliğini kaybettiğini ve ABD'nin uluslararası politikanın yönlendirilmesinde tek başına söz sahibi olduğunu açık bir şekilde göstermiştir.⁵⁰⁷

Türkiye'nin önemli bir parçası olduğu Ortadoğu bölgesinde 1991 yılında yaşanan Körfez Krizi, Türk Dış Politikası'nın seyrine etki etmiş olan önemli gelişmelerden birisidir. Nitekim bu kriz, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan devletlerle ve tarihsel süreç içerisinde yaşanan gelişmelere paralel olarak yakın ilişkiler geliştirdiği Batılı ülkelerle yürütmekte olduğu münasebetler üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Batı dünyası açısından stratejik önemini kaybettiği düşüncesine kapılan Türkiye'nin endişeleri "2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında ABD liderliğinde Batılı ülkelerin katılımıyla oluşturulan Müttefik Kuvvetlerin Irak'a saldırısıyla başlayan Körfez Savaşı ile birlikte ortadan kalkmıştır."⁵⁰⁸ Nitekim Türkiye bu savaşın ortaya çıkmasını

⁵⁰³ Harpar Brar-Ella Rule, *Ortadoğu ve Emperyalizm*, Çev: Evren Madran, Papirus Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 67-70.

⁵⁰⁴ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 559.

⁵⁰⁵ Hüseyin Emiroğlu, "Soğuk Savaş Sonrası Birleşmiş Milletler: İşlevi-Sorunları", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2006, s. 62.

⁵⁰⁶ Emiroğlu, a.g.m., s.62

⁵⁰⁷ Nasuh Uslu, "Körfez Savaşı ve Amerika'nın Politikaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 54, Sayı 3, Temmuz-Eylül 1999, s. 167.

⁵⁰⁸ Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye, Ortadoğu'yla İlişkiler, Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular*,

bir fırsat olarak görmüş ve bu bağlamda Batılı müttefiklerine uluslararası politikadaki öneminin azalmadığını ve tam tersine arttığını göstermek adına aktif bir dış politika izlemeye çalışmıştır.⁵⁰⁹ Bu doğrultuda Irak'ın Kuveyt'e askeri harekât başlatmasının hemen ardından ılımlı bir politika izleyerek yalnızca Irak'ın Kuveyt'i işgal etmekten vazgeçmesini ve bir an önce Kuveyt'ten askerlerini çekmesi gerektiğini ifade eden Türkiye, Batılı güçlerin Irak aleyhine harekete geçmesinin ardından bu tutumunu değiştirmiştir.⁵¹⁰

Bu doğrultuda Türkiye Batılı ülkelerin Irak'a karşı alınan ambargo kararına katılacağını beyan etmiş ve bununla birlikte "Irak sınırına yüz binlerce asker yığarak ve Irak'ın bombalanması için ABD'nin topraklarını kullanmasına izin vererek Körfez Krizi sürecinde çok kritik bir rol oynamıştır".⁵¹¹ Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan krizlerde genel olarak tarafsızlık politikası izlemeye çalışan ve bunu kısmi olarak başaran Türkiye, "1991 Körfez Krizinde "aktif katılım" politikası takip etmiş ve bu doğrultuda Irak'a karşı olumsuz tavır almış, ilişkilerini koparmış, ambargo uygulamış ve askeri operasyona dolaylı katkıda bulunmuştur".⁵¹² Türkiye'nin bu krizde aktif bir dış politika izlemesinin en temel sebepleri, uluslararası sistemin ve politikanın değişen yapısına adapte olmak ve Ortadoğu bölgesi açısından önemli bir sorun haline gelen Irak'ın Türkiye'ye karşı düşmanca bir tutum içerisinde saldırganca hareket etmesi olarak açıklanabilir.⁵¹³

2.5.10. 11 Eylül Terör Saldırıları

11 Eylül 2001 'de ABD'de gerçekleştirilen terör saldırıları, küresel siyasetin seyrinde kapsamlı değişikliklerin meydana gelmesine neden olan son derece önemli bir gelişmedir. Bu saldırıların ardından terörizm olgusu uluslararası politikanın merkezine oturmuş ve bu durumdan uluslararası sistem içerisinde yer alan tüm

Belgeler, Yorumlar, Cilt 2, 1980-2001, Ed: Baskın Oran, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 551.

⁵⁰⁹ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 551.

⁵¹⁰ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 551.

⁵¹¹ Kemal Kirişçi, "Türkiye ve Müslüman Ortadoğu", *Türkiye'nin Yeni Dünyası Türk Dış Politikasının Yeni Dinamikleri*, Ed: Alan Makovsky ve Sabri Sayarı, Çev: Hür Güldü, Alfa Yayınları, Şubat 2002, s. 68.

⁵¹² Ramazan Gözen, "Türkiye ve Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoglu, Yayın No 137, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 275.

⁵¹³ Ramazan Gözen, a.g.e., s. 287

devletler doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmişlerdir. Söz konusu saldırılar, Soğuk Savaş Sonrası dönemde uluslararası siyaset üzerinde yönlendirici düzeyde etki edebilme kapasitesine sahip tek büyük güç olan ABD'nin dış politik davranışlarında agresif bir tutum içerisine girmesine neden olmuştur. Nitekim 11 Eylül saldırıların ardından ABD, savunma ağırlıklı bir dış politika izlemeye başlamış ve “ulusal çıkarlarına yönelik potansiyel veya gerçek olarak algıladığı bir tehdide karşı eylemde bulunabilme anlayışını benimseyerek önleyici ve önlem alıcı saldırı düşüncelerini dış politika eğiliminin merkezine oturtmuştur”.⁵¹⁴ Bu terör saldırılarını gerçekleştiren kişilerin İslam inancına sahip olmaları, ABD'nin önleyici ve önlem alıcı saldırı esasına dayalı dış politikasını Ortadoğu bölgesinde uygulanması sonucunu beraberinde getirmiştir. Nitekim bu çerçevede ABD, terörle mücadele söylemi adı altında önce Afganistan ve ardından Irak'a askeri müdahalede bulunarak Soğuk Savaş sonrası dönemde gündeme getirdiği ve geçmişten çok daha farklı çatışma yöntemlerinin şekillendirdiği “yenidünya düzeni” adı verilen politikasının uluslararası alanda uygulanmasına yönelik girişimlerini hızlandırmıştır.⁵¹⁵

11 Eylül saldırıları, ABD'nin İslami terörizm ile Ortadoğu'nun sorunlu yapısı arasında kuvvetli bir bağ olduğuna inanmasına ve bu bağlamda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyini ve NATO üyesi müttefiklerini ikna ederek Afganistan'a karşı geniş kapsamlı bir operasyon başlatmasına neden olmuştur.⁵¹⁶ Afganistan'daki Taliban rejiminin, ABD'deki saldırıları gerçekleştiren EL-Kaide terör örgütünü mensuplarına destek verdiği gerekçesiyle başlatılan bu savaş⁵¹⁷ sonucunda söz konusu rejim devrilmiştir. Ancak ABD, bununla yetinmemiş ve Afganistan müdahalesinin hemen ardından Birleşmiş Milletler bünyesinde müdahale yönünde bir karar alınmamasına rağmen, kendi öncülüğünde oluşturulan ve “İstekliler Koalisyonu” adı verilen birkaç Batılı devletle birlikte Irak'a karşı, yine İslami terör örgütlerine destek verdiği ve kitle imha silahlarına sahip olduğu gerekçesiyle bir

⁵¹⁴ Ataman-Gökcan, “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi”, s. 201.

⁵¹⁵ Haluk Özdemir, “11 Eylül: Post-Modern Savaşın Miladı ya da Dış Politik Mücadelelerin Görünmeyen Boyutu, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2002, s. 167.

⁵¹⁶ Özpek, “En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu”, s. 184-185.

⁵¹⁷ Mustafa Kibaroğlu, “11Eylül Ardından Strateji, Tehdit ve Caydırıcılık”, *Foreign Policy*, Ocak 2002, s. 5.

askeri hareket başlatmış ve 1973'ten beri Irak'ı yöneten Saddam Hüseyin rejimini iktidardan uzaklaştırmıştır.⁵¹⁸

ABD'nin Ortadoğu'da gerçekleştirdiği askeri müdahaleler, Türkiye'nin gerek bölgesel gerekse küresel düzeyde bir takım problemlerle karşılaşmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim bu müdahaleler bir yandan Türkiye'nin Ortadoğu merkezli sorunlarla karşılaşmasına neden olurken diğer yandan Türkiye'nin Batılı ülkelerle olan dostane ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır. Türkiye 11 Eylül saldırılarının hemen ardından ABD'nin Afganistan'a yönelik olarak gerçekleştirdiği askeri müdahalede, Batılı ülkelerle var olan yakın ilişkilerine ve NATO'nun faal bir üyesi olmasına rağmen, aktif bir görev almayı kabul etmemiş ve bu müdahaleye muharip birlikler göndermemiştir.⁵¹⁹ Bununla birlikte Türkiye, Batılı ülkelerle sürdürdüğü dostane ilişkilerin zarar görmemesi adına Afganistan'da insani amaçlı olarak görev yapmayı kabul etmiş ve bu doğrultuda ABD ve müttefikleri tarafından oluşturulan "Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (ISAF)" içerisine dâhil olmuştur.⁵²⁰ Ancak ABD ve diğer Batılı güçler, Türkiye'nin bu müdahaleye olan katkısını yetersiz bulmuşlar ve Türkiye'den Afganistan savaşına daha fazla destek vermesini isteyerek muharebelere fiilen katılacak asker göndermesini talep etmişlerdir.⁵²¹ Türkiye Batılı ülkelerin bu konudaki tüm ısrarlarına rağmen Afganistan savaşına fiilen katılmayı reddetmiştir.

Türkiye, Afganistan müdahalesinde olduğu gibi Ortadoğu'da cereyan eden çatışmaların içerisinde doğrudan yer almamaya yönelik dış politik tutumunu, ABD'nin 2003 yılında gerçekleştirdiği Irak müdahalesi sürecinde terk etmiştir. Nitekim Türkiye, ABD'nin Irak'a karşı başlatacağı bir askeri operasyonun, devletin bütünlüğünü ve güvenliğini tehlikeye düşürecek gelişmeleri beraberinde

⁵¹⁸ Çağrı Erhan, "Küreselleşme Döneminin Tehditleriyle Mücadele", *Stradigma*, Sayı 5, Haziran 2003, s. 1-3.

⁵¹⁹ Şuhnaz Yılmaz Özbağcı, "21. Yüzyılda Türkiye'nin Bölgesel Dış Politika Uygulamaları, Türkiye ve Batı Dünyası", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoğlu, -Nurcan Özgür Baklacioğlu-Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 339.

⁵²⁰ Özbağcı, a.g.e., s.339.

⁵²¹ Armağan Kuloğlu, "ABD'nin Yeni Afganistan Stratejisi ve Türkiye'nin Durumu", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 29, Mayıs 2011, s. 80.

getirebileceğinden endişe ederek⁵²² bu müdahalenin gerçekleşmemesi adına büyük bir diplomatik çaba göstermiştir. Ancak bu çabaların sonuç vermemesi üzerine söz konusu müdahalenin ortaya çıkaracağı problemleri minimuma indirebilmek adına, müttefiki konumunda bulunan ABD'nin yanında fiilen görev yapmak istemiştir. ABD'nin de gerçekleştirmeyi planladığı müdahalede Türkiye'ye ihtiyaç duyması, tarafların bir araya gelmelerine zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye ve ABD arasında gerekli müzakereler yapılmış ve yapılan müzakerelerin neticesinde iki ülkenin karşılıklı çıkarlarını garanti altına alan bir paket üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Nitekim ekonomik, siyasal ve askeri alanlarda tarafların mutabık kaldığı konuları düzenleyen bu paket, dönemin hükümeti tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulmuştur. Türk siyasi tarihine 1 Mart Tezkeresi adıyla geçen ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı ülkelerin silahlı kuvvetlerinin Türkiye Cumhuriyeti Devletinin topraklarını kullanmasına izin verilmesine ilişkin hükümete yetki veren söz konusu paket, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Türkiye, ABD ve diğer Batılı ülkeler tarafından gerçekleştirilen Irak operasyonuna katılmamış ve savaş dışı kalmıştır. Nitekim bu durum, Türkiye'nin Irak kaynaklı olan son derece önemli dış politik sorunlarla karşılaşmasına ve stratejik ortaklık kapsamında yürütülen Türk-Amerikan ilişkilerinin zarar görmesine neden olmuştur.

⁵²² Özlem Tür, "21. Yüzyılda Türkiye'nin Bölgesel Dış Politika Uygulamaları, Türkiye ve Ortadoğu", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoğlu,-Nurcan Özgür Baklacioğlu-Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 600-601.

3. BÖLÜM: 2002-2012 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

Bu bölümde 2002-2012 yılları arasında Türkiye’nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası, neorealist yaklaşım çerçevesinde ayrıntılı bir biçimde incelenecektir. Bu doğrultuda öncelikle söz konusu dönemde Türk Dış Politikasına yön veren teorik varsayımlar değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu bağlamda, ilk olarak Türkiye’nin dış politik açıdan sahip olduğu stratejik derinliği belirlenecektir. Hemen ardından 2002-2012 döneminde Türk Dış Politikasının rotasının tayin edilmesinden sorumlu olan Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının dış politika felsefesini şekillendiren temel prensipler ve bu prensipler çerçevesinde ulaşılması planlanan amaçlar saptanacaktır. Daha sonra Türkiye’nin komşularıyla olan ilişkilerini düzenlemek amacıyla ortaya konulan Komşularla Sıfır Sorun Politikasının temel önermeleri detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Müteakiben söz konusu zaman diliminde Türkiye’nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politik uygulamaları tespit edilecektir. Tüm bunların ardından Ortadoğu coğrafyası içerisinde yer alan çeşitli ülkelerin siyasal sistemlerinde kapsamlı değişikliklerin meydana gelmesine neden olan “Arap Baharı” süreci ve bu sürecin Türkiye’nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasına olan etkileri değerlendirilecektir. Sonrasında Türkiye’nin Ortadoğu bölgesinde İsrail ve Suriye kaynaklı olarak karşılaştığı Mavi Marmara ve Suriye Krizleri ele alınacak ve bu krizlerin Türkiye’nin Ortadoğu bölgesinde yürütmeye çalıştığı politikalara olan etkileri tetkik edilecektir. Son olarak ise, sahip olduğu kapasite çerçevesinde uluslararası politika üzerinde yönlendirici olma yeteneğine sahip olan ABD tarafından uygulamaya konulan Büyük Ortadoğu Projesi’nin temel özellikleri ortaya konulacak ve bu projenin Türkiye’nin Ortadoğu politikası üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.1. 2002-2012 Yılları Arasında Türk Dış Politikasının Teorik Altyapısı

2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, ülkenin yönetimini devralmasının ardından, Türkiye’nin kuruluşundan itibaren sürdürdüğü güvenlik temelli geleneksel dış politika anlayışını terk etmiş ve uluslararası alanda ve özellikle Ortadoğu bölgesinde diplomasi, ekonomik bağımlılık ve kültürel ilişkileri ön plana

çıkartan ve “Davudizm”⁵²³ olarak adlandırılan yeni bir dış politika anlayışı çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır.⁵²⁴ Nitekim Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye’nin bu yeni dış politika anlayışını Ortadoğu’da cereyan eden ve bölgesel düzeyde büyük değişiklikleri beraberinde getiren toplumsal ayaklanmaların tırmanışa geçtiği 2012 yılına kadar sürdürmüştür. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının dış politik tutum ve davranışlarının belirlenmesinde son derece önemli bir rol oynayan Ahmet Davutoğlu tarafından ortaya koyulan teorik varsayımlar çerçevesinde şekillenen söz konusu yeni dış politika anlayışına göre: Türkiye uluslararası sistem içerisinde yer alan diğer devletlerin sahip olmadığı çok farklı özellikleri bünyesinde barındıran özel bir ülkedir. Nitekim Türkiye, dünyanın güçlü olan devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu’nun birikimi üzerine kurulmuş bir devlettir. Bunun yanı sıra coğrafi açıdan dünya ana kıtasının ortasında yer alan stratejik bir merkezdir. Bulunduğu coğrafi konumun beraberinde getirdiği stratejik konum ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan alınan tarihsel miras, Türkiye’nin uluslararası alanda faaliyet gösteren diğer devletlerle aynı şekilde bir dış politika yürütmesine izin vermez. Bu durum belki Soğuk Savaş döneminde söz konusu olabilirdi ama Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni uluslararası konjonktürde mümkün olamaz. Bu doğrultuda Türkiye coğrafi konumunun ve tarihsel birikiminin kendisine sunduğu avantajları en iyi şekilde kullanmalı, kısa vadeli taktik hamlelere dayalı bir yaklaşımdan uzak durarak yakın çevresinde yer alan aktörlerle olan ilişkilerini farklı alanlarda gerçekleştirilecek işbirlikleri vasıtasıyla geliştirmelidir. Tarihsel ve coğrafi açıdan sahip olduğu stratejik derinliğin rasyonel bir planlama ile bütünleştirilebilen bir Türkiye’nin dış politik açıdan büyük bir atılımın gerçekleştirebilir⁵²⁵. “Küreselleşme sürecinin ekonomik ve kültürel etkileşimi gitgide arttırdığı bir dönemde Türkiye’nin, yakın çevresini kapsayıcı bir dış politika” anlayışı çerçevesinde hareket etmesi gerekmektedir⁵²⁶.

⁵²³ Çağrı Erhan, *Türk Dış Politikasının Güncel Sorunları*, İmaj Yayınevi, Ankara, Ağustos 2010, s. 3.

⁵²⁴ Hakan Akyol, “Realizm ile İdealizm Arasında Türk Dış Politikası: Hedefler, Yöntemler, Araçlar ve Karşılaşılması”, *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları, Türkiye’nin Güncel Güvenlik Sorunları, Ülkeler Bölgeler, Örgütler*, Ed: M. Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2011, s. 10.

⁵²⁵ Baskın Oran, “2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi”, *Dönemin Bilançosu-Dönemin Dış Politikası, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular*, Belgeler Yorumlar, Cilt 3 2001-2012, Ed: Baskın Oran, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 135

⁵²⁶ Oran, a.g.e., s.135.

3.1.1. Türk Dış Politikası “Stratejik Derinlik”

2002-2012 yılları arasında Türkiye'nin dış politik tutum ve davranışlarını yönlendiren teorik varsayımlar, Ahmet Davutoğlu tarafından kaleme alınan Stratejik Derinlik adlı kitapta ortaya konulmuştur. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan uluslararası konjonktürde, tarihsel ve coğrafi açıdan sahip olduğu stratejik altyapıya uygun bir konum elde etmesini sağlamaya yönelik teorik varsayımları ve pratik uygulamaları içeren söz konusu kitabında Davutoğlu, Türkiye'nin sabit ve potansiyel güç unsurlarını çeşitli açılardan analiz etmiş, elde ettiği bulgulardan hareket ederek Türkiye'nin sahip olduğu şartlarının oluşturduğu stratejik derinliğin teorik esaslarını ayrıntılı bir biçimde belirlemiş ve bu esasların hayata geçirilmesini sağlayacak dış politik araç ve uygulamalar hakkında bir takım önermelerde bulunmuştur.⁵²⁷

Bu kitabında, Türkiye'nin, kuruluşundan itibaren sahip olduğu zengin tarihsel ve coğrafi derinliğinin verdiği avantajları kullanmadığını iddia eden Davutoğlu, Türk Dış Politikasının tarihsel ve coğrafi boyutunun, bölgesel ve küresel ölçekte hedeflenen amaçlara ulaşılmasında kullanılması gereken iki önemli unsur olduğunu belirtmektedir.⁵²⁸ Davutoğlu'na göre⁵²⁹: Türkiye, kendisini çevreleyen Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar kuşağından oluşan yakın kara havzaları, Karadeniz, Boğazlar, Marmara, Ege, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Basra, Hazar iç denizleri ve su geçiş yollarından oluşan yakın deniz havzaları ve bununla birlikte Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta Asya'dan oluşan yakın kıta havzaları” göz önüne alındığında, dünya ana kıtasının merkezinde yer alan ve bununla birlikte tarihsel olarak insanlığın temel nüvelerinin şekillendiği coğrafi alanları kapsayan stratejik bir ülkedir. Bu nedenle Türkiye'nin, söz konusu havzalar içerisinde herhangi bir şekilde müdahil olduğu veya olabileceği uluslararası ilişkiler olgularının tek boyutlu bir tasvir ile anlaşılması imkansızdır. Bu doğrultuda Türkiye'nin söz konusu havzalarda cereyan eden ve doğrudan ya da dolaylı bir şekilde kendisini ilgilendiren uluslararası ilişkiler olguları

⁵²⁷ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 55. Baskı, İstanbul, Kasım 2010, s. 552.

⁵²⁸ Murat Yeşiltaş-Ali Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politika Sözlüğü: Kavramsal Bir Analiz”, *Bilgi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 2011, s. 12.

⁵²⁹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, s. 552-553.

karşısında oluşturup izlediği dış politikanın tek yönlü veya tek eksenli bir nitelik taşıması mümkün değildir. Bu durum göz önüne alındığında Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan havzaların herhangi birinde meydana gelen ve kendisini ilgilendiren uluslararası ilişkiler olgularının, bu olguların ortaya çıktığı havza bütünlüğü içindeki çok boyutlu tahlilinin ötesinde, söz konusu olgunun gerçekleştiği havza ile diğer havzalar arasındaki etkileşimlerin dikkate alınarak yapılması gerekmektedir. Buna ek olarak “bu etkileşim alanlarındaki dış politika ritminin sürekli takip edilmesi ve Türkiye'nin stratejik tercihleri açısından yönlendirilebilmesi, dış politika yapımının olmazsa olmaz gereklilikleri arasındadır”.

Davutoğlu bu konudaki düşüncelerine şu şekilde devam etmektedir ⁵³⁰ : Türkiye'nin birbirinden çok farklı özelliklere sahip olan ancak buna rağmen birbirleriyle kesintisiz bir biçimde etkileşim halinde bulunan kıta, kara ve deniz havzalarının tam ortasında dış politik stratejiler geliştirme mecburiyetinde olması, çeşitli risk ve avantajları beraberinde getirmektedir. Nitekim Türkiye'nin ekonomik, teknolojik ve askeri kapasitesinden oluşan potansiyel verilerinin dinamik bir yapı arz eden çevresinden doğrudan etkilenmesi söz konusudur. Bu durum Türkiye'nin potansiyel güç unsurlarının kimi zaman beklenenden daha hızlı bir şekilde gelişme kaydetmesine neden olurken kimi zaman istenmeyen bir biçimde yerinde saymasına sebep olmaktadır. Bu nedenle Türkiye, *tarih ve coğrafya sabit verilerini etkin bir şekilde kullanabilecek, kültür faktörünün birleştirici ve kuşatıcı niteliğini öne çıkarabilecek, dinamik nüfus unsurunu harekete geçirebilecek ve bu sabit verilerden hareketle ekonomik, askeri ve teknolojik kapasiteyi maksimum düzeyde arttırabilecek bir stratejik zihniyeti, uygun bir stratejik planlama ve tutatlı bir siyasi irade ile devreye sokmalıdır.*

Davutoğlu'na göre ⁵³¹: Tarihsel süreç içerisinde birbirinden farklı olan grupları içerisinde barındırmış olan bir toplum, yeni ve güçlü bir bütün oluşturma potansiyelini her zaman kendi özünde taşır. Bununla birlikte toplumların sahip oldukları güçlü yanlar aynı zamanda kendileri için mühim zaafolar oluşturabileceği gibi tam tersi bir şekilde toplumların zaafoları olarak bilinen unsurlar, geçerli bir

⁵³⁰Davutoğlu, a.g.e., s. 553.

⁵³¹Davutoğlu, a.g.e., s. 554-556.

toplumsal muhasebe sonucu nitelikli bir güç kaynağına dönüştürülebilir. Sahip oldukları güç potansiyelini doğru bir şekilde kullanamayan ve harekete geçiremeyen toplumlar için söz konusu güç potansiyelleri zaaf odakları olarak kendilerine geri döner. Aksine bünyesinde çeşitli bunalım kaynaklarını taşımakta olan toplumlar bu kaynaklarını niteliksel ve geçerli bir güce çevirebilirler.

İnsanlık tarihinin bu durumu kanıtlayan örneklerle dolu olduğunu iddia eden Davutoğlu düşüncelerini şu şekilde sürdürmektedir⁵³² : Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun yüzyıllar süren parçalanmışlığından Alman birliğine geçiş gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş mücadelesini yürüten büyük bir güç olan Sovyetler Birliği, gerçekleşen devrim sonrası yaşanan parçalanmışlığın ardından kuvvetli bir bütün halini almıştır. ABD yaşadığı iç savaşın ortaya çıkardığı toplumsal parçalanmışlığın ardından çok kültürlü bir güce dönüşmeyi başarmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu beyliklerinin parçalanma sürecinden çıkarılan dersler sonrasında gerçekleştirilen uygulamalar neticesinde güçlü bir devlet hüviyeti kazanmıştır. Özetle, yaşadıkları güçlü bunalımları ve parçalanmışlıkları güce dönüştürmesini başarabilen toplumlar tarihe ağırlığını koyma imtiyazını elde ederler. Bu durumun tam aksine sahip oldukları güç unsurlarını kendi içlerinde birer bunalım kaynağı olarak gören toplumların varlıklarını devam ettirebilmeleri imkansızdır.

Birbirinden farklı veya birbirine benzer bunalımlar yaşayan toplumların, bu bunalımları kendileri için avantaja çevirmeye yönelik mücadelelerinin değişik uygulamalar içerdiğini belirten Davutoğlu, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir⁵³³: Karşılaştıkları bunalımları kimi toplumlar içine kapanarak kimi toplumlar tam tersine stratejik bir şekilde dışa açılarak aşmaya çalışırlar. Örneğin ABD, iç savaş sonrası izolasyonist bir politika yürüterek yani içe kapanarak söz konusu savaşın ortaya çıkardığı problemleri çözmeye çalışmış ve bu konuda başarılı olmuştur. Ancak bazı toplumların tarihsel tecrübeleri ve coğrafi konumları, yaşamakta oldukları bunalımları içe kapanarak çözüme kavuşturmalarına izin vermemektedir. “Dünya ana kıtasının merkezinde ya da jeostratejik havzaların kesişim bölgelerinde yer alan veya çok kültürlü bir yapıya sahip olan toplumların dış

⁵³² Davutoğlu, a.g.e., s. 554-555.

⁵³³ Davutoğlu, a.g.e., s. 555-556.

faktörlere tepki olarak içe kapanmaları mümkün değildir". Ya da kısa dönemli olarak içe kapanma tercih edilebilir bir seçenek olsa da asla çözüm üretici değildir. Nitekim Türkiye, gerek derin bir tarihsel birikime, gerek stratejik bir coğrafi konuma ve gerekse çok kültürlü bir toplumsal yapıya sahip olması sebebiyle, yaşamakta olduğu bunalımları içe kapanarak çözümleyemez. Türkiye, yaşamakta olduğu bunalımları ancak mantıklı, makul ve tutarlı bir politika çerçevesinde ve iddialı bir biçimde dışa açılarak yaşadığı bunalımları aşabilir.

Davutoğlu'na göre⁵³⁴: 20. yüzyılın başlarında İngiltere, Almanya, Rusya, Çin ve Japonya gibi ülkeler jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel açıdan büyük bir küçülme yaşamışlar ve bu durumun neticesinde kapsamlı bir küçülme süreciyle yüzleşmişlerdir. Nitekim bu ülkeler, yaşadıkları küçülmelerin sonucunda ortaya çıkan küçülme sürecini, kendi özgün sentezleri ve sahip oldukları stratejik araçlar vasıtasıyla, uluslararası konjonktürel şartlara uygun siyasi üniteler oluşturarak aşma çabası içerisine girmişler ve bunu başarmışlardır. Örneğin İngiltere, İngiliz dilinin egemenliğini kendisi açısından stratejik bir araç olarak kullanma yoluna giderken Rusya ideolojik bir dönüşüme odaklanarak yaşadığı küçülme sürecini atlarmaya çalışmıştır. Hakeza Çin'de Rusya gibi ideolojik bir yapılanma aracılığıyla küçülme sürecinden minimum zararla çıkmaya çalışmıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, farklı jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel parçaları bir bütün halinde içerisinde bulunduran geniş kapsamlı bir imparatorluk olan Osmanlı'da benzer şekilde bir küçülmeye karşılaşmış ve söz konusu küçülme sürecini yaşamıştır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı bu küçülme süreci, asıl merkezi yapıyı oluşturan Anadolu toraklarında yaşayan halk tarafından yeni devlet kurmak suretiyle durdurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi sonucunda gerçekleşen küçülme sürecini, Anadolu topraklarında yeni bir siyasi rejim kurarak atlatan Türkiye'nin, kuruluşunun ardından sahip olduğu coğrafyasının ve tarihinin beraberinde getirdiği zorluklarla yüzleşmek zorunda kaldığını vurgulayan Davutoğlu, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde açıklamaktadır⁵³⁵: Bahsi geçen küçülme sürecini yaşayan

⁵³⁴Davutoğlu, a.g.e., s. 556-557.

⁵³⁵Davutoğlu, a.g.e., s. 557.

diğer devletler, Türkiye'nin bu süreç sonrasında karşılaştığı zorlukları yaşamamışlardır. Örneğin İngiltere'nin hakimiyeti altında tuttuğu bölgelerin kendisine coğrafi açıdan uzak olması yani direkt olarak bu bölgelerle bağlantı kuramaması, yaşadığı küçülme sürecinin söz konusu bölgelerde meydana getirdiği jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel parçalanmanın doğurduğu bunalımlardan dolayı bir şekilde etkilenmesini sağlamıştır. Ancak Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan bölgelere çok yakın bir coğrafi konumda bulunması ve tarihi açıdan söz konusu bölgelerle çeşitli açılardan güçlü bağlarının bulunması, yaşanan küçülme sürecinin söz konusu bölgelerde ortaya çıkardığı jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel parçalanmanın beraberinde getirdiği bunalımlardan doğrudan etkilenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, geçmişten günümüze, Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetinden çıkan ve kendisine yakın olan bölgelerde yer alan ülkelerde cereyan eden ekonomik, siyasal ve kültürel tüm gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Nitekim aynı şekilde bu bölgelerde bulunan ülkelerde Türkiye'de meydana gelen ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmelerden yoğun bir biçimde etkilenmektedir.

Türkiye ve yakın çevresinde yer alan havzalar arasında karşılıklı bir etkileşimin söz konusu olduğunu iddia eden Davutoğlu, söz konusu etkileşim karşısında Türkiye'nin nasıl bir dış politik tutum sergilemesi gerektiğini şu şekilde izah etmektedir: Soğuk Savaş mücadelesi yıllarında olduğu gibi statik bir uluslararası konjonktürün var olduğu bir süreçte Türkiye ve yakın çevresi arasındaki karşılıklı etkileşim kontrol altında tutulabilmiştir. Ancak Soğuk Savaşın hemen ardından ortaya çıkan süreçte olduğu gibi, küresel ve bölgesel belirsizliklerin son derece arttığı dinamik uluslararası konjonktürlerin var olduğu geçiş dönemlerinde, söz konusu etkileşim engellenememiştir. Bu etkileşimin büyük bir ivme kazandığı dinamik uluslararası konjonktürlerin ortaya çıktığı süreçlerde Türkiye'nin içe kapalı bir politika izlemesi çeşitli risk ve problemlerle karşılaşmasına neden olacakken, tam tersine mantıklı ve makul bir şekilde yakın çevresine yönelik aktif bir dış politika izlemesi bir takım fayda ve avantajları beraberinde getirecektir. Bu doğrultuda dinamik uluslararası konjonktürlerde dış etkilere son derece açık bir coğrafyanın içerisinde yer alan ve içine kapanarak sürekli olarak iç tehdit ve risk unsurları

üzerinde yoğunlaşan Türkiye'nin, büyük ölçekli bir çözülme süreciyle yüzleşmek zorunda kalması kaçınılmazdır. Oysa tarihsel tecrübelerinden hareket ederek doğru stratejiler geliştiren ve bu stratejileri uygun araç ve geçerli yöntemlerle yakın çevresine karşı uygulayabilen bir Türkiye, yalnızca içeride yaşamakta oldukları problemleri çözmekle kalmaz, aynı zamanda dışarıya yönelik stratejik ve kültürel açılımlar da gerçekleştirebilir⁵³⁶. Bu bağlamda *“Türkiye'nin stratejik derinliğinin yakın kara, yakın deniz ve yakın kıta bağlantıları ile yeniden tanımlanması, bu derinliğin jeokültürel, jeopolitik ve jeoekonomik boyutlarının dış politika parametreleri olarak kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutması, bu değerlendirmelerin gerektirdiği stratejik araçların dengeli ve koordineli bir bütünlük içinde devreye sokması ve nihayet uygulama alanlarında ön hazırlıkları iyi yaparak, rasyonel ve uzun dönem perspektifine dayanan dış politika yapımına yönelmesi gerekmektedir”*⁵³⁷.

Türkiye'nin dış politik açıdan stratejik bir yenilenmeye ihtiyacı olduğunu savunan Davutoğlu, bu ihtiyacın temel sebeplerini şu şekilde açıklamaktadır⁵³⁸: Soğuk Savaş sürecinde, bu savaşın galibi olan Batılı ülkelerin tarafında yer alan ve bu nedenle bölgesinde çok ağır bedeller ödeyen Türkiye'nin, Soğuk Savaş sonrası dönemde ödediği bedellerin karşılığını aldığı söylenemez. Nitekim Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından geçen on yıl içerisinde Türkiye, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi, sürekli olarak yakın çevresinden kaynaklanan risklerle karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte Soğuk Savaş mücadelesinde Batılı ülkelerin karşısında yer alan ve mağlup olan ülkeler, yakın geçmişte Avrupa Birliği'ne aday statüsü kazanırlarken Türkiye Avrupa Birliği'ne tam üyelik hedefini hala gerçekleştirebilmiş değildir. Ayrıca, Türkiye, Avrupa ordusunun kurulmasına yönelik yapılan çalışmaların tam anlamıyla içerisine dahil edilmemiş, NATO üyeliğinin içerisinin boşaltılmasıyla karşı karşıya bırakılmış ve bir soykırımdan sorumlu tutularak psikolojik açıdan baskı altına alınarak dışlanmış.

⁵³⁶ Davutoğlu, a.g.e., s. 558.

⁵³⁷ Davutoğlu, a.g.e., s. 558.

⁵³⁸ Davutoğlu, a.g.e., s. 559.

Davutoğlu, Türkiye'nin dış politik açıdan ihtiyaç duyduğu stratejik yenilenmeyi nasıl gerçekleştireceğini ise şu şekilde izah etmektedir⁵³⁹ : Türkiye, stratejik yenilenmeye ilk olarak toplumsal psikolojisini büyük bir zđvenle yeniden inşa ederek başlamalıdır. Küresel düzeyde karşılıklı etkileşimlerinin son derece geliştiği bir dönemde zđven açısından kuvvetli olan toplumlar yeni g merkezlerinin özünü oluşturacaklarken, zđvenlerini kaybeden toplumlar diğer toplumları evre unsurlarına dönüşecektir. Nitekim zđvenini yitirmiş olan toplumlar stratejik bir okşn ardından varlıklarını devam ettirememe tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardır. Türkiye'nin psikolojik zđvenini yenilemesinin mutlak şartı stratejik zihniyetinin yeni uluslararası konjonktürel şartlara uygun olarak yeniden yapılandırılmasıdır. "Stratejik zihniyet yenilenmesini destekleyecek temel stratejik yöneliş ise kategorik ayrışmaların yerini jeokültürel ve jeostratejik bütünleşmenin almasıdır." Bu doğrultuda Türkiye, yakın geçmişte sürekli olarak tartışılan ve günümüze kadar devam eden Doğulu-Batılı ya da Asyalı-Avrupalı olarak nitelendirilmek suretiyle gerçekleştirilen kategorik ayrıştırmalardan kurtulmak zorundadır. Bu kategorik ayrışmadan kurtulmanın yolu ise Türkiye'nin "uluslararası ekonomi-politik yapılanma açısından Kuzey ile Güney arasında, uluslararası jeokültürel yapılanma açısından Doğu ile Batı arasında bir geçiş hattı üzerinde bulunan stratejik konumunu, jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel" açılardan bütünleştirici bir unsur olarak görmesi ve dış politik eylemlerinde bu durumu göz önünde bulundurarak hareket etmesinden geçmektedir.

Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan havzalara yönelik amaçlarını gerçekleştirebilmesi için, bu havzaların tamamını dikkate alan ve tamamını önemseyen bir dış politika izlemesi gerektiğini vurgulayan Davutoğlu, bu konudaki düşüncelerini çeşitli rneklemele ve betimlemeler vasıtasıyla şu şekilde aıklamaktadır⁵⁴⁰ : Türkiye'nin üzerinde varlığını devam ettirdiği coğrafyayı, siyasal örgütlenmesinin merkezi olarak gören ve bu merkezden hareket ederek dışa doğru bir yayılma gerçekleştiren Osmanlı İmparatorluğu, genel itibariyle Doğu-Batı (Asya-Avrupa) istikametinde bir ilerleme gerçekleştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun

⁵³⁹Davutođlu, a.g.e., s. 559-561.

⁵⁴⁰Davutođlu, a.g.e., s. 562-563.

Asya ve Avrupa’da gerçekleştirmiş olduğu ilerleme bir yay ile ok ilişkisinden hareket edilerek açıklanabilir. Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu birliğini gerçekleştirip ardından Asya’daki yapılanmasını kuvvetli bir şekilde tesis ettikten sonra Avrupa’da hızlı bir ilerleme sağlamıştır. Dolayısıyla Asya yayını geren Osmanlı İmparatorluğu, okunu Avrupa’ya doğru fırlatmış ve bu kıta üzerinde önlenemez bir ilerleme gerçekleştirmiştir. Osmanlının Asya’ya yerleşerek Avrupa’ya doğru süratle ilerlemesini sağlayan en önemli araç sahip olduğu askeri birikimdir. Günümüz dünyasında ise askeri birikimden ziyade ekonomik ilişkiler ön plana çıkmıştır. Bu nedenle yapılacak değerlendirmelerde ekonomik unsurları göz önüne almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu doğrultuda ekonomik gelişimini ve uluslararası ekonomik ilişkilerini Avrupa Birliği çerçevesine indirgeyen bir Türkiye’nin yakın çevresine yönelik amaçların gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bununla birlikte Asya ile sağlam temeller üzerine inşa edilmiş bir ilişki kuramayan, daha farklı bir ifadeyle Asya’daki siyasi, ekonomik ve kültürel potansiyelini harekete geçirmeyen bir Türkiye’nin de Avrupa Birliğine yönelik üyelik hedefini gerçekleştirmesi imkansızdır. Nitekim her iki durumda da Türkiye ok-yay ilişkisini doğru bir şekilde tanımlayıp uygulamış olamaz. Bu nedenle Türkiye açısından yapılması gereken, “yayı sınırlarının ötesindeki potansiyelini kapsayacak çapta ve ölçekte gerebilmek, oku da rasyonel bir stratejik planlama ile iddialı bir ufuk perspektifi arasında uyum sağlayan bir hedefe aynı anda yöneltebilmektir.”

Davutoğlu, Stratejik Derinlik adlı eserinde, yaptığı tüm bu açıklamalarının ardından günümüzde tarihi derinliği ve stratejik derinliği arasında yeni ve anlamlı bir bütün oluşturma ve bu bütünü coğrafi derinlik içinde hayata geçirme sorumluluğuyla karşı karşıya olan Türkiye’nin, yeni bir dış politika perspektifi çerçevesinde bu sorumluluğu hakkıyla yerine getirebilmesi durumunda, bölgesel ve küresel düzeyde merkezi bir ülke olacağını ve uluslararası politikanın seyrine etki edebilecek bir güç pozisyonuna yükseleceğini iddia etmektedir.⁵⁴¹

Ahmet Davutoğlu’nun Türkiye’nin stratejik derinliğini belirlemeye yönelik yukarıda izah edilen varsayımları, birinci bölümde teorik çerçevesi açık bir biçimde

⁵⁴¹Davutoğlu, a.g.e., s. 563.

ortaya koyulan ve “ulusal güvenliğin temel, askeri gücün başat olduğu ve büyük güçlerin sitem içerisindeki en önemli aktörler olduğu”⁵⁴² neorealist yaklaşım çerçevesinde analiz edilememektedir. Diğer bir ifadeyle neorealist bakış açısıyla, Davutoğlu'nun Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik kapasitesini tespit etmeye ve bu kapasitesini harekete geçirmeye yönelik düşünceleri, kesin ve net bir biçimde değerlendirmeye tabi tutulamamaktadır.

Bununla birlikte neorealist kuramın temel önermeleri göz önünde bulundurularak, Davutoğlu'nun bahsi geçen varsayımları ayrıntılı bir biçimde incelendiğinde, iki yaklaşımın üzerinde durduğu çeşitli konular arasında bir takım paralelliklerin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda neorealist teorinin uluslararası sistemin yapısından ötürü anarşi durumunda bulunan devletlerin çıkarları doğrultusunda şekillenen amaçlarına ulaşmak ve güvenliklerini devam ettirmek için kendi başlarının çaresine bakabilecek kapasiteye ulaşmak zorunda oldukları varsayımı ile Davutoğlu'nun Türkiye'nin ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla gücünün artırılması gerektiğine yönelik varsayımı, kısmi bir benzerlik göstermektedir. Ancak bu iki varsayımın birbirleriyle tamamen örtüştüğünü söylemek olanaklı değildir. Zira neorealist teori, uluslararası sistem içerisinde yer alan aktörlerin varlıklarını devam ettirebilmek için özellikle askeri açıdan kapasitelerini arttırması gerektiğini belirterek sert güce vurgu yaparken, Davutoğlu, Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzeyde etkili olan bir ülke pozisyonuna yükselebilmesi için sahip olduğu tarih, kültür, coğrafya, ekonomi vb sabit ve potansiyel güç verilerini harekete geçirmesi gerektiğini iddia ederek yumuşak güce vurgu yapmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra neorealist teorinin, uluslararası sistemin devletlerin davranışları üzerinde belirleyici bir rol oynadığı ifadesi ile Davutoğlu'nun Türkiye'nin yakın kıta, kara ve deniz havzalarında yer alan aktörlerle ciddi bir etkileşimin içerisinde bulunduğu ve bu etkileşimin Türkiye'nin kapasitesine yönelik verilerini önemli ölçüde etkilediği iddiası, sistemsal açıdan aynı düzlemde değerlendirmeye tabi tutulabilir. Fakat neorealist kuramın uluslararası sistemin

⁵⁴²Sever, *Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, s. 13.

anarşik yapısının devletler arasında savaşların yaşanmasına sebep olduğuna, bu durumun ise devletleri güç düzeylerini arttırmak zorunda bıraktığına dair öngörüsü ile Davutoğlu'nun Türkiye'nin yakın çevresinde bulunan ülkelerle arasındaki etkileşimin belirli dönemlerde ülkenin gücüne yönelik verileri olumlu yönde etkileyeceği iddiası, tam olarak örtüşmemektedir. Öyle ki neorealist yaklaşım, uluslararası sistemi, devletlerin gücünü geliştiren bir etken olarak değerlendirilmemektedir. Yani neorealizme göre uluslararası sistem, yalnızca devletlere gücünü arttırması gerektiğini empoze eder. Davutoğlu'nun teorik varsayımına göre ise Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan ülkelerin, doğrudan gücüne yönelik verilerine etki etmesi söz konusudur.

Dolayısıyla sınırlı sayıda ve kesin bir biçimde örtüşmeyen analizlerin yapılabilmesine rağmen, neorealist kuram, Davutoğlu'nun Türkiye'nin dış politik tutum ve davranışlarını yönlendirmek amacıyla ortaya koyduğu teorik varsayımları tam anlamıyla açıklayamamaktadır.

3.1.2. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politikasının Temel İlkeleri ve Bu İlkeler Vasıtasıyla Ulaşılmak İstenen Amaçlar

Sahip olduğu stratejik coğrafi konumundan ve tarihsel birikiminden kuvvet alan Türkiye'nin, uluslararası alanda yer alan birçok bölgeye ulaşabilecek kapasitede güçlü bir devlet konumuna gelebileceğini ve hatta uluslararası sistem içerisinde nadir görülen merkezi güçlerden biri olabileceğini iddia eden Davutoğlu, Türkiye'nin uluslararası alanda saygı duyulan merkezi bir güç konumuna yükselerek uluslararası siyaset üzerinde söz sahibi olan bir aktör olabilmesi için, dış politik açıdan stratejik bir yenilenmeye ihtiyaç duyduğunu vurgulamakta ve bu stratejik yenilenmenin temel ilkelerini ise şu şekilde açıklamaktadır⁵⁴³:

⁵⁴³Oran, "2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi, Dönemin Bilançosu-Dönemin Dış Politikası", s. 139. Ayrıca Bkz. Çağrı Erhan, *Türk Dış Politikasının Güncel Sorunları*, s. 14-22.

A. Metodolojik İlkeler

1. Vizyon Sahibi Dış Politika: Türkiye, uluslararası alanda veya yakın çevresinde yer alan bölgelerin herhangi birinde meydana gelecek bir bunalımın çözümlenmesine yönelmek yerine, söz konusu bunalımın patlak vermesini engel olmaya çalışmalıdır. Bu doğrultuda Türkiye, kendisini doğrudan ilgilendiren veya ilgilendirmeyen uluslararası ya da bölgesel gerilim durumlarında hemen rol alacak ve arabuluculuk gibi çeşitli diplomatik araçlar vasıtasıyla çatışmanın ortaya çıkmasına engel olacaktır.

2. Tutarlı ve Sistematik Bir Çerçeve: Türkiye tüm uluslararası alanda ve yakın çevresinde yer alan bölgelerin tamamında aynı temel ilkelere bağlı bir dış politika izleyecektir.

3. Türkiye'nin Yumuşak Gücünü Yakın Çevresinde Yer Alan Bölgelerde Yayacak Diplomasi ve Söylem: Türkiye, ekonomi ve kültür gibi yumuşak güce yönelik vasıtalar aracılığıyla yakın çevresinde yer alan bölgelerde aktif bir dış politika izleyecektir. Tabii bunun için Türkiye öncelikli olarak ekonomik ve kültürel kapasitesini geliştirmelidir.

B. Operasyonel İlkeler

1. Güvenlik ve Demokrasi Arasında Dengenin Sağlanması: ABD'de gerçekleştirilen 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından uluslararası sistem içerisinde yer alan devletlerin büyük bir çoğunluğu demokrasi ve özgürlükleri kısıtlayıcı tedbirler alırlarken, Türkiye tam tersi bir şekilde demokrasi ve özgürlüklerin gelişmesini sağlayacak girişimlerde bulunmuştur. Nitekim bu dönemde Türkiye, kendi güvenliğini riske etmeden, kesintisiz bir biçimde uygulamaya koyduğu demokratikleşme paketleriyle özgürlük alanını genişletmiştir.⁵⁴⁴ Türkiye'nin demokrasi ve özgürlükler açısından gelişme sağladıkça, buna paralel olarak dış politikadaki etkinliği artacaktır.

⁵⁴⁴ Gökhan Koçer, "2000-2008 Dönemi Türk Dış Politikası: AKP'nin ve Tayyip Erdoğan'ın Dış Politika Felsefesi", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 922.

2. Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan bölgelerde bulunan ülkelerle olan problemlerinin ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal araçlar vasıtasıyla ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, "Türkiye'nin bölgesel güç konumunu pekiştirecek şekilde komşu ülkeleriyle ilişkilerinin tahkim edilmesini zorunlu görür".⁵⁴⁵ Söz konusu yaklaşıma göre, Türkiye düşman komşularla çevrilme psikolojisini terk ederek bütün komşularıyla dostane ilişkiler geliştiren bir ülke olmalıdır.⁵⁴⁶

3. Proaktif ve Önalcı Diplomasi: Türkiye dış politikada sabit diplomasi yerine aktif bir diplomasi uygulamalıdır. Bu bağlam da Türkiye, gerek uluslararası alanda gerekse bölgesinde yaşanan bir gerginliğin kapsamlı bir krize dönüşmesini engelleyici diplomatik girişimlerde bulunmalıdır. Türkiye'nin küresel ve bölgesel düzeyde yaşanan gerilimlerin tırmanışa geçmesini engellemeye yönelik diplomatik girişimlerde bulunması, bir yandan önemli güvenlik sorunlarıyla karşılaşma ihtimalinin azalmasına yardımcı olacakken diğer yandan dış politik açıdan sahip olduğu prestijin artmasına katkı sağlayacaktır. Türkiye'nin yakın ve uzak çevresinde meydana gelen gelişmeler, ülkenin içerisine de etki ettiğinden, söz konusu gelişmelere göz yumulması mümkün olamamaktadır.⁵⁴⁷ Eğer Türkiye kendi güvenliğini etkin bir şekilde sağlamak istiyorsa diğer ülkelerin yaşamakta oldukları bunalımların çözümüne yardımcı olmalıdır.⁵⁴⁸

4. Çok Yönlü Dış Politika: Bu ilkeye, Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası dönemde ortaya çıkan dinamik uluslararası konjonktürde tek boyutlu ve sabit bir dış politika izlemesinin imkansızdır. Bu nedenle Türkiye, Batılı kimliğini reddetmeden Doğulu ülkelerin sahip olduğu problemleri tartışıp bu problemlere çözüm üretebilir ve Doğulu kimliğini reddetmeden Batılı ülkelerin değer ve prensiplerini benimseyebilir.⁵⁴⁹ Ayrıca Türkiye küresel ve bölgesel aktörlerle olan ilişkilerinde, rekabete dayanan bir anlayışla değil tam aksine söz konusu aktörleri tamamlayıcı bir yaklaşım çerçevesinde dış politik tutum ve davranışlar sergilemelidir. Bununla

⁵⁴⁵ Gökhan Çetinsaya, "2000-2008 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 929.

⁵⁴⁶ Çetinsaya, a.g.e., s. 929.

⁵⁴⁷ Tarık Oğuzlu, "Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 9, Eylül 2009, s. 45.

⁵⁴⁸ Oğuzlu, a.g.m., s. 45-46.

⁵⁴⁹ Çetinsaya, "2000-2008 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu ile İlişkiler", s. 930.

birlikte Türkiye, söz konusu küresel ve bölgesel aktörlerden herhangi birisiyle sürdüreceği iyi ilişkileri, diğerleri ile olan ilişkilerine alternatif olarak görmemelidir.

5. Ritmik Diplomasi: Bu ilkeye göre Türkiye, Soğuk Savaşın hemen ardından ortaya çıkan uluslararası konjonktürün dinamik yapısına intibak edecek bir diplomasi izlemelidir.⁵⁵⁰ Bu doğrultuda Türk siyaset adamları ve diplomatları mümkün olduğunca çok ülkeyi ziyaret etmeli ve çok sayıda ülkenin siyaset adamlarının Türkiye'yi ziyaret etmeleri sağlanmalıdır.⁵⁵¹ Ayrıca Türkiye uluslararası örgütlere maksimum düzeyde katılım sağlamalı ve küresel düzeyde etki oluşturan tüm konulara etkin bir biçimde müdahil olmalıdır.

Davutoğlu, bu ilkeler vasıtasıyla uzun vadede ulaşılması hedeflenen amaçları, 2023 yılında Avrupa Birliğine üye olmak, güvenlik ve ekonomik işbirliği esasına dayalı bölgesel bir entegrasyon gerçekleştirmek, bölgesel çatışmaların çözümlenmesinde etkili bir rol oynayacak dış politik bir saygınlık elde etmek, uluslararası alanın tamamında boy gösterebilecek bir kapasiteye ulaşmak ve uluslararası örgütlerde önemli rol oynayacak pozisyonlar kazanmak olarak sıralamaktadır.⁵⁵²

Türkiye'nin uluslararası sistem içerisinde söz sahibi olmasını sağlamaya yönelik olarak Ahmet Davutoğlu tarafından ortaya konulan bu ilkeler, neorealist teorinin temel önermeleri ışığında analiz edilmemektedir. Hatta neorealist kuramın varsayımları ile Davutoğlu'nun Türkiye'nin stratejik derinliğini tespit etmek amacıyla oluşturduğu teorik varsayımlardan hareketle belirlemiş olduğu ilkeler önemli ölçüde çelişmektedir. Her ne kadar bu ilkeler, güç ve güvenlik gibi neorealist yaklaşımın merkezi önermelerine ilişkin bir takım değerlendirmelerde bulunmuş olsa da, bu değerlendirmeler, özünde, birinci bölümde genel esasları açık bir biçimde tartışılan neorealist teorinin bahsi geçen unsurlara yönelik bakış açısını yansıtmamaktadır. Nitekim neorealist yaklaşım, gerek gücün gerekse güvenliğin özellikle askeri yanına şiddetle vurgu yaparken, Türkiye'nin 2002 yılından itibaren dış politikasını

⁵⁵⁰ Koçer, "2000-2008 Dönemi Türk Dış Politikası: AKP'nin ve Tayyip Erdoğan'ın Dış Politika Felsefesi", s. 924.

⁵⁵¹ Koçer, a.g.e., s. 924.

⁵⁵² Oran, "2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi, Dönemin Bilançosu-Dönemin Dış Politikası", s. 140.

şekillendiren ilkeler, gücün askeri yanına hiçbir vurguda bulunmadığı gibi Türkiye'nin gücünün arttırılmasını ve güvenliğinin etkin bir biçimde sağlanmasını, yakın çevresinde yer alan ülkelerle ekonomik, kültürel, toplumsal vb alanlarda işbirliklerinin gerçekleştirilmesine ve bu ülkelerle yaşanan sorunların çözüme kavuşturulmasına bağlamaktadır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta daha bulunmaktadır. neorealist kuram uluslararası sistem içerisinde yer alan aktörlerin işbirliklerine katılımda gönülsüz olduklarını bu nedenle işbirliklerinin yapılmasını veya sürdürülmesinin zor olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla neorealizmin işbirliklerine yönelik olumsuz tutumu ile söz konusu ilkelerin, Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan aktörlerle olan ilişkilerini, işbirlikleri vasıtasıyla geliştirmesi gerektiğine ilişkin vurgusu, büyük bir uyumsuzluk arz etmektedir.

Tüm bunların yanı sıra, yukarıda ayrıntılı bir biçimde izah edilen ilkeler vasıtasıyla ulaşılmak istenilen amaçlar da Neoralist teorinin varsayımları doğrultusunda incelemeye tabi tutulamamaktadır. Öyle ki Davutoğlu, söz konusu ilkeler vasıtasıyla Türkiye'nin uluslararası alanda işbirliğine yönelik olarak kurulan örgütlere katılımının kolaylaşacağını vurgularken, neorealist teori yukarıda ifade edildiği gibi devletler arasında işbirliklerin işlevselliğini kabul etmemektedir. Ayrıca neorealist kuram, uluslararası sistem içerisinde cereyan eden gelişmeleri yalnızca devlet odaklı bir bakış açısıyla değerlendirerek uluslararası örgütleri yeterince önemsememektedir.

3.1.3. Komşularla Sıfır Sorun Politikası

Türkiye'nin yeni dış politika anlayışını şekillendiren metodojik ilkeler ve bu ilkelerin hayata geçirilmesini sağlayacak operasyonel ilkeler, genel itibarıyla Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002-2012 yılları arasında dış politika anlayışının temelini oluşturmuştur. Nitekim Adalet ve Kalkınma Partisi, söz konusu dönemde, uluslararası alanda ve bilhassa Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan bölgelerde, söz konusu ilkeler doğrultusunda aktif bir dış politika izleyerek geleceğe yönelik amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Davutoğlu tarafından ortaya konulan ve 2002-2012 periyodunda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dış politik tutum ve

davranışlarının ana esaslarını oluşturan bu ilkelere en fazla öne çıkan ve en çok tartışılanı, hiç kuşkusuz Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı olmuştur.

Komşularla Sıfır Sorun Politikası, 2002 yılında gerçekleştirilen seçimler neticesinde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti tarafından uygulamaya konulan ve hemen hemen 2012 yılına kadar Türk Dış Politikasına özellikle Ortadoğu bağlamında aktif bir biçimde yön veren bir yaklaşımdır.⁵⁵³ Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin ilk yıllarında dış politik tutum ve davranışlarının yönlendirilmesinde üstü kapalı bir şekilde görev alan ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı makamına getirilerek Türkiye'nin dış politikasının sevk ve idaresinden sorumlu tutulan Ahmet Davutoğlu tarafından gündeme getirilen bu yaklaşım genel itibariyle, "Türkiye'nin etrafı sürekli düşmanlarla çevrilidir psikolojisinden ve buna bağlı gelişen defansif refleksten kurtulup, bütün komşuları ile olan ilişkilerini iyi düzeye getiren bir ülke olma anlayışı üzerine inşa edilmiştir."⁵⁵⁴

Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan uluslararası konjonktürde, Türkiye'nin Soğuk Savaş mantığı çerçevesinde bir dış politika izlemesinin hatalı olduğundan hareketle, Türk Dış Politikasını Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan uluslararası konjonktüre uygun bir şekilde yeniden yapılandırmayı amaçlamaktadır.⁵⁵⁵ Daha farklı bir ifadeyle bu yaklaşım, Türkiye'nin özellikle Soğuk Savaş döneminde takip ettiği dış politika eğilimini resmen reddetmekte ve bu eğilimin yerine, ortak çıkar temelinde, yakın ve bölgesel komşularla dostane siyasi, ticari ve insani ilişkiler kurulmasını amaçlamaktadır.⁵⁵⁶

Bu yaklaşımına göre, Türkiye yakın çevresinde yer alan bölgelerde daha büyük ölçekli bir dış politika izleyebilen bir ülke olmak istiyorsa, öncelikli olarak sınır

⁵⁵³ Tarık Oğuzlu, "Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal Bir Analiz", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012, s.9.

⁵⁵⁴ Koçer, "2000-2008 Dönemi Türk Dış Politikası: AKP'nin ve Tayyip Erdoğan'ın Dış Politika Felsefesi", s. 922.

⁵⁵⁵ Mustafa Göker, "Türkiye'nin Yeni Yakın Çevre Politikası ve Sıfır Sorunlu Komşuluk", *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları, Türkiye'nin Güncel Güvenlik Sorunları, Ülkeler Bölgeler, Örgütler*, Ed: M. Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2011, s. 130.

⁵⁵⁶ Sadık Ünay, Fazıl Kayıkçı, "Ekonomik Diplomasi ve Yapısal Dönüşüm: Yeni Dönemde Türk Dış Politikası ve Sanayi-Teknoloji Politikaları", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, Ed: Burhanettin Dural,-Kemal İnat-Mesut Özcan, SETA Yayınları, Ankara, Ekim 2011, s. 605.

komşularıyla olan ilişkilerini yeniden düzenlemek zorundadır.⁵⁵⁷ Nitekim sürekli olarak komşusu olan ülkelerle bunalımlar yaşayan bir ülkenin, sahip olduğu komşuların ötesinde bulunan ülkelere yönelik politikalar üretmesi ve ürettiği politikaları uygulaması oldukça zordur.⁵⁵⁸ Bu durum göz önüne alındığında Türkiye'nin komşu ülkeleriyle olan ilişkilerinde yaşamakta olduğu problemleri ortadan kaldırması gerekmektedir. Komşu ülkelerle yaşanan problemleri aşmak için yapılması gereken şey, söz konusu ülkelerle olan ilişkileri, rejimler ve bürokratlar arasındaki çetin ve uzun süreçten çıkartarak, toplumlararası ilişkilerin yoğunlaştığı ve ekonomik ve kültürel unsurların ağırlık kazandığı daha geniş bir zemine yaymaktır.⁵⁵⁹

Ayrıca bu yaklaşıma göre, Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkilerinde ekonomik, kültürel ve toplumsal unsurlara ağırlık veren bir dış politika anlayışı çerçevesinde hareket etmesi, yalnızca taraflar arasında yaşanan problemlerin çözümlenmesine değil, aynı zamanda siyasi merkezlerden kaynaklanan gerilimlerin azalmasına ve bölgesel kaynaklı güvenlik risklerinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olur.⁵⁶⁰ Bu nedenle Türkiye'nin, komşularına yönelik olarak ulaşım imkanlarının geliştirilmesine, sınır ticaretinin arttırılmasına, karşılıklı kültürel mübadele programlarının yaygınlaştırılmasına ve iş, emek ve sermaye transferlerinin kolaylaştırılmasına yönelik dış politik araç ve uygulamaları devreye sokması gerekmektedir.⁵⁶¹

Komşularla Sıfır Sorun Politikası, “bölge ülkeleri ile tarihsel ve kültürel bağlantılar, demokratik gelenek ve kurumlar ve gelişen serbest piyasa ekonomisi” olmak üzere üç temel prensip üzerine kurulmuş olan bir yaklaşımdır.⁵⁶² Ancak bu yaklaşım, Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan ülkelerle serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde geliştirdiği ekonomik ilişkilerin, taraflar arasında karşılıklı bir bağımlılık meydana getireceği ve bu durumun hedeflenen amaçlara ulaşılmasını

⁵⁵⁷Davutoğlu, a.g.e., s. 143-144.

⁵⁵⁸Davutoğlu, a.g.e., s. 144.

⁵⁵⁹ Davutoğlu, a.g.e., s. 144.

⁵⁶⁰ Davutoğlu, a.g.e., s. 144.

⁵⁶¹ Davutoğlu, a.g.e., s. 144.

⁵⁶²Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası, İlkeler, Uygulamalar ve Aktörler*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, Eylül 2013, s. 259.

kolaylaştıracağı fikrinden hareket ederek, ekonomik temelli ilişkilerin geliştirilmesi hususuna ağırlıklı bir şekilde önem vermektedir.⁵⁶³ Türkiye'nin çevresinde dengeli, istikrarlı ve çatışmadan uzak bir ortam oluşturmayı amaçlayan⁵⁶⁴ Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı, aynı zamanda Türkiye'yi bölgesel ve küresel düzeyde gerçekleşen enerji, ticaret ve insan hareketliliğinin merkezine taşımayı hedeflemektedir.⁵⁶⁵

Ahmet Davutoğlu tarafından ortaya koyulan ve Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi sonrasında ortaya çıkan yeni uluslararası konjonktüre uygun bir dış politika izlemesini sağlamayı amaçlayan Komşularla Sıfır Sorun Politikası, devletler arasında cereyan eden olayları uluslararası sistemin anarşik yapısı, güç, güvenlik ve sistemdeki büyük güçlerin diğer aktörlerin tutum ve davranışları üzerindeki etkileri gibi unsurlar üzerinden açıklamaya çalışan neorealist teori çerçevesinde analiz edilememektedir. Hatta iki yaklaşımın merkezi önermeleri birbirleriyle taban tabana karşıtlık arz etmektedir. Nitekim Komşularla Sıfır Sorun Politikası Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan komşularıyla, ekonomik, kültürel ve toplumsal araçlar vasıtasıyla dostane ilişkiler geliştirilmesini hedeflerken, neorealist teori, anarşik bir yapı içerisinde yer alan devletlerin aralarında geçerli bir uyumun sağlanabileceğini kabul etmemektedir. Bununla birlikte Komşularla Sıfır Sorun Politikası Türkiye'nin yakın çevresinde bulunan ülkelerle ilişkilerini geliştirerek etrafında bir güvenlik çemberi oluşturacağını iddia ederken, neorealist teori devletlerin güvenliklerini sağlamalarını askeri gücüne yönelik kapasitelerini geliştirmelerine bağlamaktadır.

Dolayısıyla merkezi önermelerinin önemli ölçüde çatışmasından ötürü Davutoğlu tarafından geliştirilen ve 2002 yılından itibaren Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasına yön veren Koşularla Sıfır Sorun Politikası, neorealist teori çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulamamaktadır.

⁵⁶³Balcı, a.g.e., s. 259.

⁵⁶⁴Mustafa Yetim-Rıdvan Kalaycı, "Türkiye-İran İlişkileri: "Sıfır Sorun mu", Nükleer Sorun mu?", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 2, 2011, s. 103.

⁵⁶⁵Balcı, Türkiye Dış Politikası, İlkeler, Uygulamalar ve Aktörler, s. 258.

3.2. Türkiye'nin Ortadoğu Bölgesine Yönelik Dış Politikası

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti'nin iktidara gelmesinin ardından Türk Dış Politikasında geniş kapsamlı bir dönüşüm meydana gelmiştir. Ahmet Davutoğlu tarafından geliştirilen teorik varsayımlar doğrultusunda şekillenen bu dönüşüm, dış politikada kayıtsızlık ve gelenekselcilik yerine çok boyutlu ve etkin bir yaklaşım çerçevesinde, Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzeyde yürütülen politikalarda hayati ve güçlü pozisyonları elde etmesini sağlamaya yönelik⁵⁶⁶ çeşitli stratejileri içermektedir. Türk dış politikasında söz konusu stratejiler vasıtasıyla gerçekleştirilen bu dönüşüm kendisini en çok Ortadoğu bölgesinde hissettirmiştir. Nitekim 2002 yılından itibaren Türkiye, geçmiş yönetimlerin sahip oldukları Ortadoğu bölgesinden mümkün olduğunca uzak durma ya da bu bölgeye Batıyla olan ilişkilerini göz önünde bulundurarak yaklaşma anlayışını terk etmiş ve tam tersi bir biçimde bu bölgeyle imkanların el verdiği ölçüde, uluslararası alanda yer alan diğer aktörlerden bağımsız olarak yakınlaşma anlayışını benimsemiştir.⁵⁶⁷

Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politika anlayışını şekillendiren varsayımlara göre, bu bölge Türkiye'nin kaçınılmaz bir hinterlandıdır.⁵⁶⁸ Ancak Türkiye, Cumhuriyet döneminden 2000'li yıllara kadar dış politik stratejilerini, bu doğal hinterlandından kopuk bir biçimde yalnızca Batı'ya odaklı bir biçimde oluşturmuştur.⁵⁶⁹ Öyle ki Türkiye'nin Ortadoğu bölgesindeki yakın komşularıyla bile ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkileri çok sınırlı bir düzeyde kalmış ve gelişmemiştir.⁵⁷⁰ Ancak bu durumu tersine çevirmek ve Türkiye ile Ortadoğu bölgesini geçmişte olduğu gibi yeniden buluşturmak önemli bir zorunluluktur.⁵⁷¹ Çünkü Türkiye, kendi hinterlandında etkinliğini arttırabildiği ölçüde uluslararası alanda boy gösteren diğer güç odaklarına ve global aktörlere karşı kendi konumunu

⁵⁶⁶ Ramazan Erdağ, "Türkiye'nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2013, s. 51.

⁵⁶⁷ Uslu, "Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı", s. 147.

⁵⁶⁸ Davutoğlu, a.g.e., s. 129.

⁵⁶⁹ Şaban Kardaş, "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 2, 2011, s. 32.

⁵⁷⁰ Kardaş, a.g.m., s.32.

⁵⁷¹ Kardaş, a.g.m., s.32.

güçlendirebilecektir.⁵⁷² Bu nedenle Ortadoğu, Türkiye açısından son derece önemli bir bölgedir. Dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde daha aktif bir dış politika izlemesi gerekmektedir.

Nitekim Türkiye Ortadoğu bölgesine yönelik olarak daha aktif bir biçimde hareket etmesine olanak sağlayacak gerekli alt yapıya sahiptir. Öncelikle coğrafi açıdan bölgenin bir parçasıdır. Dolayısıyla bölgeye yönelik olarak geliştirdiği politikaları doğrudan uygulama şansı bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye, tarihsel açıdan bölgede yer alan ülkelerle ortak bir paydada buluşabilecek toplumsal ve kültürel özellikleri bünyesinde bulunduran bir ülkedir. Bu bağlamda bölge ile kolayca etkileşim kurabilir. Bununla birlikte Türkiye, gerek bölgesinde gerekse uluslararası alanda Ortadoğu kimliğine sahip bir devlettir.⁵⁷³ Bu açıdan bölgede yer alan aktörler tarafından kolayca benimsenebilir. Tüm bunların yanı sıra, Türkiye, siyasal açıdan bölgenin tek demokratik Müslüman ülkesidir ve Batılı ülkelerle pozitif nitelikte ilişkilere sahiptir.⁵⁷⁴ Yani bölge açısından model ülke konumundadır.

Sahip olduğu bu avantajlar çerçevesinde Türkiye Ortadoğu bölgesinde aktif bir dış politika izleyebilir. Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde aktif bir dış politika izlemesinin önündeki en önemli engel ise, uluslararası sistem içerisinde sahip olduğu kapasite çerçevesinde söz sahibi olan ABD'nin bölgeye yönelik politikaları ve bu politikaların sonuçlarıdır.⁵⁷⁵ Her ne kadar uluslararası sistem içerisinde yer alan diğer büyük güçlerin Ortadoğu bölgesine yönelik çeşitli dış politik uygulamaları söz konusu olsa da, ABD'nin bu bölge içerisindeki konumu, Türk Dış Politikası açısından daha belirleyici bir nitelik taşımakta ve bu bağlamda Türkiye'nin bölgedeki etkinlik düzeyini etkilemektedir. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası konjonktürde meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklere paralel olarak Ortadoğu bölgesinde cereyan eden gelişmeler, uluslararası politika üzerinde söz sahibi olan ABD ile bu bölgenin en önemli ülkelerinden biri olan Türkiye'nin, bahsi geçen bölgede eşgüdüm içerisinde hareket etmelerinin önünü açmıştır. Nitekim

⁵⁷² Kardaş, a.g.m., s.29.

⁵⁷³ Erdağ, "Türkiye'nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması", s. 72.

⁵⁷⁴ Özlem Zerrin Keyvan, "Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa Türk-Amerikan İlişkileri ve BOP", *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları, Türkiye'nin Güncel Güvenlik Sorunları, Ülkeler Bölgeler, Örgütler*, Ed: M. Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2011, s. 107.

⁵⁷⁵ Çetinsaya, "2000-2008 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu ile İlişkiler", s. 930.

bu durum Türkiye'nin bu bölgede aktif bir dış politika izlemesine yardımcı olacak koşulların oluşmasını sağlamıştır.

Öyle ki Soğuk Savaş mücadelesi döneminin fiilen sona ermesinin ardından uluslararası alanda ortaya çıkan yeni güç dengelerini yansıtan nihai düzenlemeler tam olarak yapılamaması yani uluslararası sistem içerisinde yer alan büyük güçlerin üzerinde mutabık kaldıkları bir düzenin oluşturulamaması, küresel güvenliğin sürdürülebilirliğini tehlikeye düşürmüştür.⁵⁷⁶ Nitekim 11 Eylül 2001'de meydana gelen terör saldırıları, küresel güvenlik üzerinde oluşan zafiyeti açık bir şekilde göstermiştir. Bu saldırılar, Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında uluslararası ilişkilerde, sahip olduğu kapasite çerçevesinde öne çıkan ABD'nin, küresel güvenliğin yeniden tesis edilmesi amacıyla Ortadoğu bölgesine tek yanlı askeri müdahalelerde bulunmasına neden olmuştur. Ancak ABD, bu askeri müdahalelerden beklediği sonuçları alamamıştır. Hatta söz konusu müdahaleler, küresel güvenlik üzerinde oluşan zafiyetin daha da derinleşmesine yol açmıştır. Bu durum karşısında ABD, küresel güvenlik tehditlerinin ortadan kaldırılmasında, tek yanlı olarak gerçekleştirilen askeri müdahalelerin yerine, çok taraflı uluslararası sistemlere ve Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan müttefikleriyle yakın işbirliğine dayalı yeni bir stratejiyi uygulamaya koymuştur.⁵⁷⁷ ABD'nin uygulamaya koyduğu bu yeni strateji, bir yandan Türkiye'nin bu bölgedeki öneminin daha da artmasına neden olurken diğer yandan ABD ile Türkiye'nin aynı doğrultuda bir dış politika izlemelerine zemin hazırlamıştır.⁵⁷⁸

Dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde aktif bir dış politika izlemesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ayrıca gerek coğrafi gerekse tarihsel nedenler, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde etkin bir dış politika izlemesine olanak vermektedir. İç ve dış koşulların bu denli elverişli olduğu bir ortamda Türkiye'nin Ortadoğu bölgesindeki dinamizmini mümkün olduğunca arttırması ve bölge üzerinde

⁵⁷⁶Göker, "Türkiye'nin Yeni Yakın Çevre Politikası ve Sıfır Sorunlu Komşuluk", s. 129.

⁵⁷⁷Göker, a.g.e., s. 129.

⁵⁷⁸Göker, a.g.e., s. 129.

söz sahibi bir konuma yükselmesi bir zorunluluktur.⁵⁷⁹ Türkiye'nin bu zorunluluğu yerine getirebilmesi ise, komşularıyla olan sorunlarını sıfıra indirebilmesine bağlıdır.⁵⁸⁰ Nitekim Ortadoğu bölgesindeki sınır hattında yer alan komşularıyla ilişkileri düzeltemeyen, yani bu bölgedeki komşularıyla yaşadığı gerginlikleri ortadan kaldıramayan bir Türkiye'nin, söz konusu bölgenin tamamına etki edebilen bir güç pozisyonuna gelmesi mümkün değildir.⁵⁸¹ Çünkü Ortadoğu bölgesindeki komşularıyla ilişkilerini normalleştirmeyen bir Türkiye'nin bu bölgede komşularının ötesinde yer alanlara açılması ve etki etmesi söz konusu olamayacaktır.

Bu varsayımlar doğrultusunda Türkiye, Ortadoğu bölgesindeki etkinliğini arttırmak adına komşularıyla olan problemlerin çözümlenerek ilişkilerin geliştirilmesini amaçlayan "Komşularla Sıfır Sorun Politikası" yaklaşımını uygulamaya koymuştur. Bu yaklaşım çerçevesinde Türkiye, Ortadoğu bölgesinde ortak bir tarihi paylaştığı ve ortak bir kaderi paylaşmaya hazır olduğu⁵⁸² komşularıyla yakınlaşmaya yönelik dış politik adımlar atmıştır. Ancak genel itibariyle ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlarda karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine yönelik atılan bu dış politik adımlar yalnızca Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yer alan komşularıyla sınırlı kalmamıştır. Nitekim Türkiye komşularının ötesinde yer alan bölge devletleriyle de iyi niyet ve dostluk çerçevesinde ilişkilerin ilerletilmesini sağlamaya dönük girişimlerde bulunmuştur. Buna karşın Türkiye'nin Ortadoğu politikasında, komşularına yönelik uygulamaları daha dikkat çekici bir niteliğe sahiptir.

3.2.1. Irak

Türkiye'nin Komşularla sıfır sorun politikası yaklaşımı çerçevesinde şekillendirdiği Ortadoğu politikası açısından önem arz eden ülkelerden birisi hiç kuşkusuz Irak'tır. Irak, geçmişten günümüze Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasına etki eden dikkate değer gelişmelerin yaşandığı bir ülkedir.

⁵⁷⁹Nuri Yeşilyurt, "2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi, Ortadoğu ile İlişkiler, Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar*, Cilt 3 2001-2011, Ed: Baskın Oran, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 404.

⁵⁸⁰Yeşilyurt, a.g.e., s. 404-405.

⁵⁸¹Hasan Basri Yalçın, "Türkiye'nin "Yeni" Dış Politika Eğilim ve Davranışları: Yapısal Realist Bir Okuma", *Bilgi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 2011, s.48.

⁵⁸²Ahmet Davutoğlu, "Türk Dış Politikası'nın İlkeleri ve Bölgesel Siyasal Yapılanma", *T.C Dış İşleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Vision Papers*, No:3, Ankara, Ağustos 2012, s. 4.

Bu durum Türkiye'nin Irak'la olan ilişkilerini olumlu bir düzeye getirebilmek adına özel bir çaba sarf etmesine sebep olmuştur. Ancak Türkiye'nin Irak'la olan ilişkilerini geliştirmeye yönelik çabaları, iki ülke arasındaki ilişkileri istenilen seviyeye getirmeye yetmemiştir. Türkiye'nin Irak'la olan ilişkilerini hedeflediği seviyeye getirememesinin en önemli sebebi, iki ülke arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde, uluslararası politikanın yönlendirilmesinde söz sahibi olan aktörlerin ve küresel gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan faktörlerin önemli ölçüde etkisinin olması olarak açıklanabilir.⁵⁸³

İki ülke arasındaki ilişkilerin birden çok etkenin içerisinde bulunduğu karmaşık bir zeminde şekillenmiş olması⁵⁸⁴ çok uzun bir süre Türkiye'nin Irak'la yakın ilişkiler kurmasının önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Ancak Türkiye, 2002 yılı sonrasında Irak'la olan ilişkilerin geliştirilmesine negatif düzeyde etki eden tüm etmenlere rağmen bu ülkeyle olan münasebetlerin geliştirilmesi hususunda büyük bir kararlılık göstermiştir. Bu doğrultuda Türkiye, ABD'nin 2003 yılında gerçekleştirdiği askeri müdahalenin ardından, yeni dış politika anlayışı çerçevesinde Irak'la olan ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir takım girişimlerde bulunmuştur.⁵⁸⁵ Türkiye'nin bu girişimleri, ilk başlarda iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu yönde bir ivme kazanmasına yardımcı olurken, uzun vadede söz konusu ilişkilerin beklenen seviyeye getirilmesini sağlayamamıştır.

Türkiye-Irak arasındaki ilişkiler Soğuk Savaş sürecinde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Ancak bu süreçte iki ülke arasında sürdürülen ilişkiler, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yer alan diğer komşularıyla olan ilişkilerine nazaran daha iyi bir düzeyde sürdürülmüştür.⁵⁸⁶ Buna karşın Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin hemen ardından Türkiye-Irak ilişkileri eskisinden çok daha farklı bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde Türkiye-Irak ilişkileri üzerinde, ABD'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politik uygulamaları belirleyici bir rol oynamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Ortadoğu' ortaya çıkan güç boşluğunu

⁵⁸³ Dedeoğlu, "Türkiye-Irak İlişkileri: "Doğu"-“Batı” Eksenli ve Değişkenler", s. 12.

⁵⁸⁴ Dedeoğlu, a.g.m., s. 12.

⁵⁸⁵ Yeşilyurt, "2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi, Ortadoğu ile İlişkiler, Arap Devletleriyle İlişkiler", s. 408.

⁵⁸⁶ Mustafa Aydın-Nihat Ali Özcan-Neslihan Kaptanoğlu, "Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye", *TEPAV Ortadoğu Çalışmaları 2*, Ankara, Temmuz 2007, s. 102.

değerlendirmek isteyen ABD'nin, bu bölgeyi ulusal çıkarları doğrultusunda şekillendirmek istemesi ve bu amaçla Irak'a yönelik olarak askeri müdahalelerde bulunması, Türkiye-Irak arasındaki ilişkilerin zedelenmesine ve belirsizliklerle dolu yeni bir istikamete doğru evrilmesine neden olmuştur.⁵⁸⁷

Soğuk Savaş sürecinde inişli çıkışlı bir seyir izleyen Türkiye-Irak ilişkilerinin Soğuk Savaş Sonrası dönemde bozulmasının altında yatan en önemli nedenlerden birisi, ABD'nin Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine, 1991 yılında Irak'a yönelik olarak gerçekleştirdiği askeri müdahaledir. Nitekim bu müdahalenin uygulanma sürecinde ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Türkiye-Irak ilişkilerinin gerilimlerle dolu bir döneme girdiğini açıkça göstermiştir. Her şeye rağmen ilerleyen dönemde, söz konusu müdahalenin ikili ilişkilerde meydana getirdiği bunalımlar aşılmaya başlanmış ve Türkiye-Irak ilişkilerinde kimsi nitelikli bir normalleşme yaşanmıştır. Ancak 11 Eylül terör saldırılarının ardından, ABD'nin 2003 yılında uluslararası teröre destek verdiği ve kitle imha silahlarına sahip olduğu gerekçesiyle Irak'a karşı başlattığı askeri müdahale Türkiye-Irak ilişkilerinde bir takım önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle bu müdahalenin ardından Irak'ın etnik ve mezhepsel temelde federatif bir siyasal yapılanmaya gitmesi, Türkiye'nin Irak algılamasında çeşitli değişikliklerin meydana gelmesine sebebiyet vermiştir.⁵⁸⁸

Her şeye rağmen Türkiye, yeni dönemde Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde Irak'la yaşanan problemlerin çözümlenmesi ve ikili ilişkilerin devam ettirilmesi konusunda gerekli olan adımları atmıştır. Bu adımlar kendisini özellikle ekonomik ve siyasi alanlarda göstermiştir. Nitekim Türkiye, ABD tarafından gerçekleştirilen askeri müdahalenin ardından Irak'ın ekonomik ve siyasi açıdan yeniden yapılandırılmasına katkı sağlamaya çalışmıştır.⁵⁸⁹ Türkiye'nin Irak'ın yeniden yapılandırılması amacıyla atmış olduğu adımlar sonuç vermiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerde görece bir iyileşme gerçekleşmiştir. Söz konusu ilişkilerde meydana gelen bu iyileşme, ilerleyen zaman sürecinde iki ülke arasında imzalanan

⁵⁸⁷ Aydın-Özcan-Kaptanoğlu, a.g.e., s. 103.

⁵⁸⁸ Özlen Çelebi, "1 Mart Tezkeresi Krizi", *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed: Haydar Çakmak, 2. Baskı, Kripto Yayınları, Ankara, Eylül 2013, s. 279-280.

⁵⁸⁹ Yeşilyurt, "2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi, Ortadoğu ile İlişkiler, Arap Devletleriyle İlişkiler", s. 407-413.

arasında güvenlikten ekonomiye, eğitimden kültürel alanlara kadar çeşitli düzeylerde işbirliklerini öngören “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Anlaşması” ile daha da belirginleşmiştir.⁵⁹⁰ Bu anlaşma ile Türkiye ve Irak arasında “başta siyasi, ekonomik, enerji, su kaynakları, kültürel, güvenlik ve askeri amaçlar olmak üzere tüm alanlardaki ilişkilerin mümkün olduğu kadar geliştirilerek, uzun vadeli bir “Stratejik Ortaklık” kurulması hedeflenmiştir”.⁵⁹¹

Türkiye'nin Irakla olan ilişkilerini düzeltmeye yönelik çabaları ilk başlarda beklenen neticeyi vermiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler kısa bir sürede önemli bir gelişme kaydetmiştir. Nitekim Türk Dış Politikasının sevk ve idaresinden sorumlu olan isimler, “Irak’ı sadece dost ve komşu bir ülke olarak değil, aynı zamanda geleceğimizi birlikte şekillendireceğimiz ve entegre olmamız gereken büyük bir ortak olarak gördüklerini” ifade ederek Irak’la olan ilişkileri mümkün olduğunca geliştirmek istediklerini açıkça beyan etmişlerdir.⁵⁹² Ancak Türkiye'nin Irak’la olan ilişkilerini geliştirmeye yönelik çabaları, iki ülke arasındaki ilişkilere zarar veren yeni sorunların ortaya çıkmasına engel olmaya yetmemiştir. Öyle ki ilerleyen dönemde Türkiye-Irak ilişkiler beklenen ve hedeflenenin tam tersi bir şekilde sorunlarla dolu bir nitelik kazanmıştır.⁵⁹³

Türkiye-Irak arasındaki ilişkilerin bozulmasının altında yatan birçok sebep bulunmaktadır. Ancak bu sebeplerden en önemlisi, ABD'nin 2003 yılında Irak’a yönelik olarak gerçekleştirdiği askeri müdahalenin bu ülkenin siyasi yapısında meydana getirdiği değişikliklerdir.⁵⁹⁴ Nitekim söz konusu askeri müdahale, Irak’ta ki siyasi dengeleri sarsmış ve bu ülkenin siyasi örgütlenmesinin federatif bir yapı içerisinde yeniden düzenlenmesine neden olmuştur. Ancak bu siyasi örgütlenmenin oluşum sürecine katılan unsurların beklentilerinin tam olarak karşılanamamıştır. Bu

⁵⁹⁰Veysel Ayhan, “Türkiye-Irak İlişkileri: Bölge Ülkelerinin Irak Politikası Bağlamında Bir Analiz”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 9, Eylül 2009, s. 24.

⁵⁹¹Ayhan, a.g.m., s. 24.

⁵⁹²Özden Zeynep Oktav, “Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye-Irak Bölgesel Kürt Yönetimi Arasında Gelişen İlişkiler ve Nedenleri”, *Ortadoğu Etüdleri*, Cilt 2, Sayı 2, 2010, s. 55.

⁵⁹³Fahri Türk-Kaan Gaytancıoğlu, “Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarında Türkiye-Irak İlişkileri (2002-2012), *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu 1990'lardan Günümüze*, Ed: Fahri Türk, Paradigma Akademi, Edirne, Şubat 2013, s. 142-143.

⁵⁹⁴Serhat Erkmen, “2013’te Türkiye Irak İlişkileri İçin Beklentiler ve Olasılıklar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 49, Ocak 2013, s. 91-96.

durum ise bahsi geçen unsurlar arasında geniş kapsamlı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵⁹⁵ Ortaya çıkan bu sorunlar ise Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası yaklaşımı doğrultusunda şekillendirdiği Irak'a yönelik dış politikasının önüne bir takım engeller çıkartmıştır. Bu engelleri aşmak isteyen Türkiye, Irak'ın siyasi örgütlenmesinin içerisine dahil olan unsurlar arasında yaşanmakta olan sorunların çözümlenmesine yönelik girişimlerde bulunmuş ancak bu girişimler beklenenin tam tersi bir sonuç vererek Türkiye'nin söz konusu ülkeyle olan ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur.

İkili ilişkilerde meydana gelen bu olumsuzluk karşısında Türkiye, Irak'a yönelik dış politik uygulamalarını gözden geçirmiş ve Irak'ta ki siyasi yapılarla ayrı ayrı ve birbirlerinden bağımsız bir şekilde temas kurulmasına yönelik yeni bir stratejiyi benimsemiştir.⁵⁹⁶ Bu yeni strateji çerçevesinde Türkiye, Irak'ın kuzeyinde ortaya çıkan Bölgesel Kürt Yönetimi ile Irak Merkezi Yönetimini dikkate almaksızın ilişki kurmaya çalışmış ve bu doğrultuda bir takım girişimlerde bulunmuştur.⁵⁹⁷ Ancak Türkiye'nin girişimleri ümit edilen sonuçları vermemiştir. Nitekim Türkiye'nin söz konusu girişimleri, Irak Merkezi Yönetimi ile olan ilişkilerin belirsizliklerle dolu bir sürece doğru evrilerek bozulmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası yaklaşımı doğrultusunda şekillendirdiği Irak politikası başarısız olmuştur.

3.2.2. Suriye

Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası yaklaşımı çerçevesinde şekillendirdiği Ortadoğu politikası açısından önem arz eden ülkelerden bir diğeri de Suriye'dir. Suriye, kuruluşundan itibaren, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası üzerinde negatif düzeyde etki oluşturan tutum ve davranışlar sergileyen bir ülke olmuştur.⁵⁹⁸ Özellikle Soğuk Savaş döneminde son derece belirginleşmiş olan bu durumun Soğuk Savaş sonrası süreçte de geçerliliğini devam ettirmesi,

⁵⁹⁵ Oktav, "Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye-İrak Bölgesel Kürt Yönetimi Arasında Gelişen İlişkiler ve Nedenleri", s. 60.

⁵⁹⁶ Erkmen, "2013'te Türkiye Irak İlişkileri İçin Beklentiler ve Olasılıklar", s. 92-94.

⁵⁹⁷ Sait Yılmaz, "İrak'ın Kuzeyi İçin Türk Dış Politikası", *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 20, Ağustos 2010, s. 17.

⁵⁹⁸ Şatlık Amanov, "Hafız Esad Dönemi Suriye Dış Politikası", *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Ed: Türel Yılmaz- Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara, Ekim 2004, s. 221.

Suriye'nin Türkiye tarafından sürekli bir biçimde sorun üreten bir ülke olarak algılanmasına neden olmuştur. Nitekim Türkiye, Suriye ile olan ilişkilerinde, uzunca bir süre söz konusu algı doğrultusunda hareket etmiş ve bu ülkeye karşı önyargılı bir şekilde yaklaşmıştır.

Ancak 2002 sonrasında Türkiye'nin Suriye'ye yönelik yaklaşımında büyük bir değişiklik meydana gelmiştir. Öyle ki Türkiye, Suriye'yi, Ortadoğu bölgesinde kendisi açısından sorun üreten bir ülke olmaktan çıkartmayı amaçlamış ve bu amacını yeni dış politika anlayışı çerçevesinde gerçekleştirmeyi planlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye, Suriye ile olan ilişkilerini normalleştirmek ve mümkün olduğunca geliştirmek adına, söz konusu ülkeye yönelik olarak iyi niyet ve dostluk esasına dayanan bir takım dış politik girişimlerde bulunmuştur. Ancak Türkiye, bu dış politik girişimlerden, bölgesel konjonktürde meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklere paralel olarak Suriye'de yaşanan gelişmeler⁵⁹⁹ neticesinde, hiçte beklemediği bir şekilde geçerli sonuçlar edememiştir.

Türkiye-Suriye ilişkileri, tarihsel süreç içerisinde, genel olarak gerilimli bir seyir izlemiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin gerilimli bir seyir izlemesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Ancak bu sebepler arasında en çok öne çıkanlar ve taraflar arasında yürütülen ilişkilere olan etkileri, şu şekilde izah edilebilir⁶⁰⁰: Türkiye-Suriye ilişkilerinin bozulmasının en önemli sebeplerinden biri Hatay meselesidir. 1930'ların sonlarında yaşanan ve Hatay vilayetinin Türkiye'ye katılmasıyla neticelenen bu mesele iki ülke arasındaki ilişkilerde derin yaraların açılmasına neden olmuştur. Nitekim Suriye, bu meselenin cereyan etmesinin ardından Hatay'ın Fransa tarafından haksız bir şekilde Türkiye'ye verildiği iddiasında bulunmuş ve bu iddiasını uzun bir süre devam ettirerek tarihsel bir düşmanlığın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Türkiye-Suriye ilişkilerinin bozulmasına yol açan önemli sebeplerden bir diğeri ise, Soğuk Savaş mücadelesinin beraberinde getirdiği bloklaşma ve bu bloklaşmanın tarafların dış politik algılamalarına olan etkisidir. Öyle ki söz konusu mücadele sürecinde iki ülkenin karşıt bloklar içerisinde yer almaları, birbirlerini düşman olarak

⁵⁹⁹Müjge Küçükkeleş, "Arap Birliği'nin Suriye Politikası", *SETA Analiz*, Sayı 51, Mart 2012, s. 5.

⁶⁰⁰Tür, "21. Yüzyılda Türkiye'nin Bölgesel Dış Politika Uygulamaları, Türkiye ve Ortadoğu", s. 593-595.

algılamalarına neden olmuş ve bu durum ikili ilişkilerin seyrine önemli ölçüde etki etmiştir. Türkiye-Suriye ilişkilerinin kötüleşmesine neden olan bir diğer kayda değer sebep de su sorunudur. Özellikle Türkiye'nin kendi toprakları içerisinde doğan Fırat ve Dicle nehirlerinin değerlendirilmesine yönelik projeleri, su sıkıntısı yaşamakta olan Suriye'nin tepkisini çekmiştir. Nitekim Suriye, Türkiye'nin söz konusu su kaynaklarına yönelik projelerine karşısında bölgesel düzeyde girişimlerde bulunarak Türkiye aleyhinde bir dış politika yürütmüştür. Suriye'nin bu dış politik girişimleri tarafların birbirlerine karşı duydukları güvensizliğin derinleşmesine neden olmuştur. Türkiye-Suriye ilişkilerinin zedelenmesinin altında yatan bir başka sebep de, Suriye'nin Türkiye aleyhinde faaliyette bulunan bölücü terör örgütü PKK'ya vermiş olduğu etkin destektir. Suriye'nin söz konusu terör örgütünü kendi topraklarında barındırması ve bilhassa terör örgütü liderini himaye etmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin zarar görmesine sebebiyet vermiştir.

Dolayısıyla Türkiye-Suriye ilişkileri, çok uzun bir süre negatif bir niteliğe sahip olmuştur. Ancak 1990'ların sonlarında, Türkiye ile Suriye arasında yürütülen ilişkilerin niteliğinde, dikkate değer bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Nitekim 1998 yılında, PKK terör örgütünün Suriye'deki yapılanmasının sona erdirilmesine ilişkin olarak düzenlenen Adana Mutabakatının imzalanması ile birlikte Türkiye-Suriye ilişkilerinde normalleşme dönemine girilmiştir.⁶⁰¹ 2000 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Suriye Devlet Başkanı Hafız Esat'ın cenaze törenine katılması ise özellikle Suriye tarafında büyük bir önemle karşılanmış ve iki ülke arasındaki ilişkilerde meydana gelen normalleşmenin sembolü olarak lanse edilmiştir.⁶⁰² Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkiler çatışmacı bir zeminden stratejik nitelikte bir işbirliğine doğru evrilmeye başlamıştır.

2002 yılı sonrasında ise Türkiye-Suriye arasında yürütülen ilişkilerde yeni bir sürece girilmiştir. Bu süreçte Türkiye, yeni dış politika anlayışı doğrultusunda Suriye ile olan ilişkilerin geliştirilerek iyi niyet ve dostluk çerçevesinde devam ettirilmesine yönelik bir takım girişimlerde bulunmuştur. Suriye'nin de Türkiye'nin bu

⁶⁰¹ Abdi Noyan Özkaya, "Suriye Kürtleri: Siyasal Etkisizlik ve Suriye Devleti'nin Politikaları", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, Sayı 8, 2007, s. 109.

⁶⁰² Tür, a.g.e., s. 595.

girişimlerine olumlu karşılık vermesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerde meydana gelen bu ilerleme, tarafların aralarında oluşan diyalog sürecini ve işbirliği anlayışını stratejik bir aşamaya taşımak istediklerini ve bunu gerçekleştirecek gerekli mekanizmaları kuracaklarını açıklamalarıyla birlikte daha da belirginleşmiştir.⁶⁰³ İki ülke yaptıkları bu açıklamanın ardından söz konusu mekanizmanın kurulmasına yönelik ciddi bir çalışma başlatmışlardır. Nitekim bu çalışmanın sonucunda Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkilerin ekonomiden enerjiye, toplumsal etkileşimden ortak eğitim faaliyetlerine ve güvenlik alanına kadar çok geniş bir yelpazede ve somut bir şekilde geliştirilmesini amaçlayan Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyini kuran anlaşmayı imzalamışlardır.⁶⁰⁴ Bu anlaşmanın imzalanmasının ardından iki ülke arasındaki ilişkilerde ciddi bir yakınlaşma gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkilerde meydana gelen bu yakınlaşma çok uzun soluklu olmamıştır. Öyle ki iki ülke arasındaki ilişkiler geçmişte olduğu gibi yeniden negatif bir boyut kazanmıştır.

Türkiye 2002 yılından itibaren, yeni dış politika anlayışının temel nüvesini oluşturan Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde, Suriye ile olan ilişkilerini, ülkenin sahip olduğu iç dinamiklerden yararlanarak geliştirme gayreti içerisine girmiş ve bu yönde bir takım dış politik girişimlerde bulunmuştur.⁶⁰⁵ Türkiye'nin bu girişimleri kısa bir süre içerisinde sonuç vermiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerde dikkate değer bir ilerleme gerçekleşmiştir. Ancak Ortadoğu bölgesinde yaşayan halkların demokrasi, insan hakları ve özgürlük talepleri doğrultusunda başlattıkları toplumsal ayaklanmaların 2011 yılında Suriye'ye sıçraması sonrasında bu ülkede yaşanan gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden bozulmasına hatta kopmasına sebep olmuştur.⁶⁰⁶ Dolayısıyla Türkiye'nin yeni dış politika anlayışı doğrultusunda Suriye ile olan ikili ilişkilerini geliştirmeye yönelik girişimleri, kısa

⁶⁰³ Ayhan, Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi", s. 31

⁶⁰⁴ Ayhan, a.g.m., s. 31.

⁶⁰⁵ Oytun Orhan, "Reyhanlı Saldırısı ve Türkiye'nin Suriye İkilemi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 54, Haziran 2013, s. 11.

⁶⁰⁶ Zafer Akbaş-Çiğdem Mutlu, "Uluslararası Politikada Irak ve Suriye'nin Sınırtaşan Su Sorununa Yaklaşımı ve Türkiye: Beklentiler ve Gerçekler", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, Nisan 2012, s. 216.

vadede kendisinden beklenen sonuçları vermiş olsa da uzun vadede Ortadoğu bölgesinin siyasi konjonktüründe meydana gelen değişikliklerin etkisiyle umulmadık bir şekilde başarısız olmuştur.

3.2.3. İran

Türkiye'nin Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde şekillendirdiği Ortadoğu politikası açısından önem arz eden ülkelerden bir diğeri de İran'dır. İran, gerek tarihsel açıdan, gerek kültürel açıdan, gerek demografik açıdan gerekse jeopolitik açıdan sahip olduğu nitelikler çerçevesinde Ortadoğu bölgesinin en önemli ülkelerinden birisidir.⁶⁰⁷ İran'ın Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan en önemli ülkelerden biri olması, Türkiye-İran ilişkilerine önemli ölçüde etki etmiştir. Nitekim Türkiye, uzun yıllar boyunca, İran'la olan ilişkilerini gerginleştirecek dış politik faaliyetlerde bulunmamaya özen göstermiştir.⁶⁰⁸ Ancak Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen, iki ülke arasında sürdürülen ilişkilerde belirli dönemlerde bir takım problemler meydana gelmiştir. Özellikle iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan rekabet çerçevesinde şekillenmesi⁶⁰⁹ tarafların birbirlerine karşı güven duymamalarına sebebiyet vererek ikili ilişkileri zedeleyen çeşitli gerilimlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

İki ülke arasındaki ilişkilerin seyrine negatif düzeyde etki eden bir takım sorunların ortaya çıkmasına rağmen, bu sorunlar hemen hemen hiçbir zaman geniş kapsamlı bir husumete dönüşmemiştir.⁶¹⁰ Nitekim iki komşu ülkenin birbirleriyle baş edebilecek düzeyde kapasiteye sahip olmaları, sınır sorunlarından muaf olmaları yaşadıkları sorunların ciddi bir husumete dönüşmesini engellemiştir.⁶¹¹ Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerde işbirliğine yönelik girişimleri etkisiz bırakacak boyutta sorunlar meydana gelmemiştir. Bu durum 2002 sonrasında Türkiye'nin İran'la olan

⁶⁰⁷ Arif Keskin, "İran-Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış", *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 12, Aralık 2009, s.45.

⁶⁰⁸ Keskin, a.g.m, s. 54.

⁶⁰⁹ Keskin, a.g.m.,s. 45.

⁶¹⁰ S. Gülden Ayman, "Türkiye ve Ortadoğu, Türkiye-İran İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği, Rekabet", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoglu,-Nurcan Özgür Baklacioğlu-Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 549.

⁶¹¹ Ayman, a.g.e., s. 549-550.

ilişkilerini geliştirmeye yönelik girişimlerinin başarı şansını büyük ölçüde arttırmıştır.

Çok eski bir geçmişe sahip olan Türkiye-İran ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar genel itibariyle ideolojik bir mücadele ekseninde sürdürülmüştür.⁶¹² Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, Türkiye ile İran arasında önemli bir yakınlaşma meydana gelmiştir.⁶¹³ Nitekim bu yakınlaşma, iki ülke arasında imzalanan “Türkiye-İran Dostluk Anlaşması” ve “Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği” anlaşmaları ile daha da belirginleşmiştir.⁶¹⁴ Birinci Dünya Savaşı'nın son bulmasının ardından Türkiye-İran ilişkilerinde gerçekleştirilen ve yapılan dostluk ve işbirliği anlaşmalarıyla pekiştirilen bu yakınlaşma, belirli dönemlerde bir takım aksaklıkların ortaya çıkmasına rağmen yaklaşık elli yıl boyunca sürdürülmüştür. Fakat 1979 yılında cereyan eden ve İran'ın siyasal sisteminde çok köklü değişikliklerin meydana gelmesine neden olan İran İslam Devrimi sonrasında Türkiye-İran ilişkilerinde çok büyük bir kırılma yaşanmıştır.⁶¹⁵

1979 yılında İran'da gerçekleşen devrimin ardından Türkiye-İran ilişkilerinde ortaya çıkan gerilim, tarafların birbirlerine yönelik dış politikalarına da açık bir biçimde yansımıştır. Nitekim söz konusu devrimin ardından İran, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesindeki etkinliğini mümkün olduğunca zayıflatmayı amaçlayan, bir dış politika izlemeye başlamış⁶¹⁶ ve bu dış politika çerçevesinde Türkiye'nin siyasal ve toplumsal bütünlüğü açısından büyük bir tehdit oluşturan PKK terör örgütünü açık bir biçimde desteklemiştir.⁶¹⁷ Ancak İran, PKK terör örgütüne vermiş olduğu desteği uzun bir süre devam ettirememiştir. Öyle ki gerek iki ülke arasında geçmişte yapılan güvenlik anlaşmaları gerekse söz konusu dönemde bölgesel ve uluslararası konjonktürde meydana gelen değişiklikler, İran'ın PKK terör örgütüne verdiği

⁶¹²H. Akın Ünver, “İslamcı Söylemde Değişen İran Algısı ve Türk-İran İlişkilerinin Geleceği”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 52, Nisan 2013, s. 64.

⁶¹³Barış Metin, “Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 16, Sayı 2, Ağustos 2012, s. 166.

⁶¹⁴Efdal As, 16. Yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 46, Güz 2010, s. 250.

⁶¹⁵Ünver, “İslamcı Söylemde Değişen İran Algısı ve Türk-İran İlişkilerinin Geleceği”, s. 64.

⁶¹⁶Ünver, a.g.m., s. 64.

⁶¹⁷Artum Dinç, “İran-Türkiye İlişkilerinde Son Dönem”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 15, Mart 2010, s. 61.

desteği devam ettirmesini engellemiştir.⁶¹⁸ Fakat İran'ın söz konusu girişimi, iki ülke arasındaki ilişkilerde büyük bir güven bunalımının oluşmasına sebebiyet vermiştir. İran'ın Türkiye'ye zarar vermeye yönelik girişimleri karşısında Türk Dış Politikası'nın temel yönelimi ise, bu ülkeden imkanların el verdiği ölçüde uzak durmak şeklinde olmuştur.⁶¹⁹ Nitekim Türkiye, bu dış politik yönelim doğrultusunda İran'la olan ilişkilerini asgari düzeye indirmeye çalışmış ve bu yönde bir takım siyasi adımlar atmıştır.

1979 sonrasında Türkiye-İran ilişkileri, tarihsel süreç içerisinde şekillenen ve 1979 yılında gerçekleşen devrim sonrası yeniden gün yüzüne çıkan rekabetten kaynaklanan gerilimler çerçevesinde sürdürülmüştür. Özellikle ideolojik alanda belirginleşen ve hem Türkiye'nin hem de İran'ın ulusal güvenlik kaygılarına ilişkin şüphelerinin hat safhaya çıkmasına neden olan bu rekabet, iki ülke arasındaki ilişkilere çok ciddi zararlar vermiştir.⁶²⁰ 1980'ler ve 1990'larda bölgesel ve küresel düzeyde meydana gelen çeşitli siyasi gelişmeler de iki ülke ilişkilerinde ortaya çıkan rekabetin ve bu rekabetin beraberinde getirdiği gerilimlerin derinleşmesine yol açmıştır.⁶²¹ Hatta 1990'ların sonlarında, Türkiye ile İran'ın diplomatik ilişkileri neredeyse kopma noktasına ekonomik ve ticari ilişkileri durma noktasına gelmiştir.⁶²² Ancak 2000'li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerinde geniş kapsamlı değişiklikler meydana gelmiştir.

2002 yılında Türkiye'nin dış politika anlayışında yaşanan değişiklikler Türkiye-İran ilişkilerine önemli ölçüde etki etmiştir. Söz konusu dönemde Türkiye, yeni dış politika anlayışı doğrultusunda İran'la olan ilişkilerini geliştirmeye yönelik bir takım girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'nin bu girişimlerine İran'ın olumlu karşılık vermesi neticesinde iki ülke arasında karşılıklı çıkar ve işbirliği esaslarına dayanan⁶²³ ciddi bir yakınlaşma meydana gelmiştir. Özellikle ekonomi ve enerji alanlarında ortaya çıkan bu yakınlaşma, Türkiye ile İran'ın hem birbirlerine hem de Ortadoğu

⁶¹⁸Dinç, a.g.m., s. 63.

⁶¹⁹Ünver, İslamcı Söylemde Değişen İran Algısı ve Türk-İran İlişkilerinin Geleceği", s. 64.

⁶²⁰Bayram Sinkaya, "Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül'ün Ziyareti", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 27, Mart 2011, s. 22.

⁶²¹ Sinkaya, a.g.m., s. 22.

⁶²² Sinkaya, a.g.m., s. 22.

⁶²³Arzu Celalifer Ekinçi, "Son Ziyaretler Kapsamında Türkiye-İran İlişkileri", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Analizleri*, Kasım 2009, s. 3.

bölgesine yönelik dış politikalarına açık bir biçimde yansımıştır. Nitekim söz konusu yakınlaşma, bir yandan Türkiye ile İran arasından ciddi bir siyasi diyalog ortamının gelişmesine diğer yandan ise söz konusu iki ülkenin Ortadoğu bölgesi içerisinde meydana gelen olaylar karşısında aynı çizgide hareket etmelerine⁶²⁴ neden olmuştur.

Bu dönemde Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde gerçekleştirilen yakınlaşmada tarafların ortaya koydukları iradenin dışında, bölgesel ve küresel konjonktürde meydana gelen değişikliklerinde önemli bir etkisi olmuştur. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ABD'nin Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan Afganistan ve Irak'a karşı gerçekleştirdiği askeri müdahaleler, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimine büyük ölçüde katkı yapmıştır. Nitekim söz konusu müdahalelerin sonrasında, İran'ın kendisini ABD tarafından çepeçevre kuşatılmış olarak hissetmesi, Türkiye'nin ise ulusal güvenliği ve toprak bütünlüğüne ilişkin hayati çıkarlarının zarar göreceği endişesine kapılması, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.⁶²⁵

Türkiye-İran ilişkilerinde meydana gelen bu yakınlaşma Türk Dış Politikasında Ortadoğu bölgesinin ağırlığının artmasıyla birlikte yerini ciddi bir rekabet başlamıştır.⁶²⁶ İki ülke arasında başlayan bu rekabet, özellikle Suriye Krizi sürecinde açık bir biçimde gün yüzüne çıkmıştır. Suriye Krizi sürecinde, Türkiye ve İran, birbirinden farklı hatta birbirine zıt bir dış politika izlemişlerdir. Nitekim söz konusu kriz sürecinde Türkiye, halkına karşı orantısız bir şiddet kullanan ve bu doğrultuda ülkesini bir iç savaşa sürükleyen Suriye rejimine karşı mücadele veren muhalefeti destekleyen bir dış politika izlerken⁶²⁷, İran ise tam aksi bir biçimde mevcut Suriye rejimini destekleyen bir dış politika takip etmiştir. Bu durum Türkiye ve İran

⁶²⁴ Aeron Stein, "Türkiye ve İran'ın Karmaşık İlişkisi", *Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi Tartışma Kağıdı 2012/3*, Kasım 2012, s. 4.

⁶²⁵ Ayman, "Türkiye ve Ortadoğu, Türkiye-İran İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği, Rekabet", s. 566-567.

⁶²⁶ Ayman, a.g.m., s. 570.

⁶²⁷ Fahri Türk, , "Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarında Türkiye-İran İlişkileri (2002-2012), *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu 1990'lardan Günümüze*, Ed: Fahri Türk, Paradigma Akademi, Edirne, Şubat 2013, s. 122.

arasında yürütülen ilişkilerde çeşitli gerginliklere yol açarak iki ülke arasındaki ilişkilerin zedelenmesine neden olmuştur.⁶²⁸

Türkiye'nin yeni dış politika anlayışı doğrultusunda İran'la olan ilişkilerini geliştirmeye yönelik girişimleri, bölgesel ve küresel konjonktürde meydana gelen değişikliklerin katkısıyla kısa süre içerisinde sonuç vermiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler çok hızlı bir gelişim göstermiştir. Nitekim iki ülke arasındaki ilişkilerde ciddi bir yakınlaşma meydana gelmiş ve bu yakınlaşma kendisini çeşitli alanlarda açık bir biçimde göstermiştir. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerde meydana gelen bu yakınlaşma, Ortadoğu bölgesi içerisinde cereyan eden toplumsal hareketlerin beraberinde getirdiği siyasi gelişmelerden ötürü uzun süre devam ettirilememiştir. Özellikle Suriye'de ortaya çıkan iç savaş karşısında, iki ülkenin ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurarak birbirlerinin tam aksi yönde bir dış politika izlemeleri, Türkiye-İran ilişkilerinde bir güven bunalımının ortaya çıkmasına ve bu bağlamda durum iki ülke arasındaki ilişkilerin negatif bir boyut kazanmasına neden olmuştur.⁶²⁹ Dolayısıyla Türkiye'nin Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde İran'la olan ikili ilişkilerini çok boyutlu bir işbirliği seviyesine yükseltilmesine yönelik girişimleri uzun vadede beklenen neticeyi vermemiştir.⁶³⁰

3.2.4. İsrail

Türkiye'nin yeni dış politika anlayışı çerçevesinde şekillendirdiği Ortadoğu politikası açısından önem arz eden ülkelerden bir diğeri de İsrail'dir. İsrail ekonomik, siyasi ve askeri açıdan Ortadoğu bölgesinin en güçlü ülkelerinden birisidir.⁶³¹ Bununla birlikte İsrail, uluslararası politika üzerinde söz sahibi olan ABD'nin Ortadoğu bölgesi içerisinde bulunan en önemli müttefiklerinden biridir.⁶³² Ayrıca İsrail, takip etmiş olduğu dış politika ile Ortadoğu siyasetinin genel seyrine etki en

⁶²⁸ Pınar Arıkan Sinkaya-Ortun Oyhan, "Röportaj: Kayhan Bargezar: İran Türkiye İlişkilerinin Suriye Krizine Çözüm Getireceği Konusunda Umutluyum. Hemde Batılı Ülkeler veya Türkiye Tarafından Askeri Bir Dış Müdahale Olmadan", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012, s. 116.

⁶²⁹ Eslam Ezzati Babi, "İran ve Türkiye Arasında Stratejik İşbirliği Arayışları", *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları, Türkiye'nin Güncel Güvenlik Sorunları, Ülkeler Bölgeler, Örgütler*, Ed: M. Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2011, s. 227.

⁶³⁰ Keskin, "İran-Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış", s. 54.

⁶³¹ Şahin, "ABD-İsrail İlişkileri: Böyle Dost Düşman Başına", s. 40.

⁶³² Ertan Efegil, "İsrail'in Dış Politikası'nın Belirleyicileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 49, Ocak 2013, s. 59.

önemli bir aktördür. İsrail'in Ortadoğu bölgesi içerisindeki bu konumu, Türkiye'nin söz konusu bölgeye yönelik girişimlerinde bu ülkeyi ve bu ülkeyle olan ikili ilişkilerini sürekli bir biçimde göz önünde bulundurması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

“Türkiye-İsrail İlişkileri, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1949 yılından günümüze kadar kopmadan sürdürülmüştür.⁶³³ 1990'lı yıllara kadar inişli çıkışlı bir seyir izleyen ve genellikle Filistin meselesi ekseninde şekillenen Türkiye-İsrail ilişkileri, söz konusu tarihten itibaren sıkı bir işbirliğine doğru kaymış ve özellikle 1996 yılında ekonomi, askeri ve teknoloji alanlarında imzalanan bir dizi anlaşmayla yeni bir döneme girmiştir.⁶³⁴ Ancak 2000'li yılların başlangıcından itibaren Türkiye-İsrail ilişkilerinde, bölgesel ve küresel düzeyde yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelere paralel olarak gerçekleşen değişiklikler doğrultusunda dikkate değer bir gerileme meydana gelmiştir.⁶³⁵ Ancak bu gerileme özellikle 2000'li yılların sonlarına doğru yerini ciddi bir gerginliğe bırakmış ve 2010 yılında cereyan eden Mavi Marmara Krizi ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler tamiri zor bir döneme girmiştir.⁶³⁶

1949 yılında başlayan ve 1990'lara kadar istikrarsız bir biçimde devam eden Türkiye-İsrail ilişkileri, genel olarak İsrail-Filistin anlaşmazlığı çerçevesinde biçimlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiliz mandası altında bulunan Filistin topraklarında, Yahudilerin bağımsız bir İsrail devletini kurduklarını ilan etmeleri ile başlayan ve yaklaşık kırk yıl boyunca kesintisiz bir şekilde devam eden bu anlaşmazlık, söz konusu dönemde Türkiye ile İsrail arasında yürütülen ilişkilerin niteliğinin belirlenmesinde rol oynayan en önemli faktörlerden birisidir.⁶³⁷ Nitekim İsrail-Filistin anlaşmazlığının tırmanışa geçtiği 1949-1990 arası dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri en alt seviyelere inerken, bu sorunun çözümüne dair pozitif bir

⁶³³ Yılmaz, “Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze”, s. 9.

⁶³⁴ Mustafa Üren, “AK Parti Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri”, *International Middle East Peace Research Center Raporu*, Rapor No: 10, 2011, s. 4-10.

⁶³⁵ Yılmaz, “Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze”, s. 9.

⁶³⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 9.

⁶³⁷ İlker Aytürk, “Türkiye ve Ortadoğu: Türkiye-İsrail İlişkileri”, 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoglu,-Nurcan Özgür Baklacioğlu-Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 617.

atmosferin ortaya çıktığı 1990'lı yıllarda Türkiye-İsrail ilişkileri büyük bir mesafe kat ederek gelişmiştir.⁶³⁸

1990'lı yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesinde rol oynayan birçok dış politik faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden en önemlilerinden biri bahsi geçen dönemde İsrail-Filistin anlaşmazlığında meydana gelen yumuşama ve yumuşamaya paralel olarak İsrail'in Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan ülkelerle ekonomik ve siyasi açıdan ilişkilerini geliştirmeye yönelik girişimleridir.⁶³⁹ Nitekim İsrail, söz konusu dönemde diğer Ortadoğulu ülkelerle olduğu gibi Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirmeye yönelik olarak bir takım dikkate değer girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler iki ülke arasında kurulan ilişkilerin ilerlemesine katkı yapmıştır. Söz konusu faktörlerin en önemlilerinden bir diğeri Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Türkiye'nin güvenlik endişelerinde meydana gelen değişikliklerdir.⁶⁴⁰ Sovyetler birliği dağıldıktan sonra Türkiye'nin güvenlik endişelerinin merkezine PKK terör örgütü ve bu örgütün komşu ülkelerdeki faaliyetleri oturmuştur.⁶⁴¹ Nitekim bu dönemde Türkiye, PKK terör örgütü ve bu örgütün komşu ülkelerdeki yapılanmasının sona erdirilmesine odaklanmış ve bu konudaki girişimlerini artırmıştır.⁶⁴² Ancak Türkiye, PKK terör örgütü ve bu örgütün komşu ülkelerdeki yapılanmasının sona erdirilmesine yönelik girişimlerinde ciddi bir dış desteğe ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyacın ise İsrail'le olan ilişkilerin geliştirilmesi sonucunda karşılanabileceği düşüncesi ve bu yönde ABD'nin yaptığı telkinler, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin ilerletilmesine zemin hazırlamıştır.⁶⁴³ Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerin gelişiminde etkili olan dış politik faktörlerden en önemlilerinden bir diğeri de uluslararası sistem içerisinde sahip olduğu kapasite çerçevesinde söz sahibi olan ABD'nin iki ülke arasındaki münasebetlerin ilerletilmesini sağlamaya yönelik girişimleridir.⁶⁴⁴ Tüm bu faktörler Türkiye-İsrail ilişkilerine önemli ölçüde etki etmiş

⁶³⁸ Aytürk, a.g.e., s. 617.

⁶³⁹ Erdem Kaya, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem", *Bilge Strateji Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2010, s. 79.

⁶⁴⁰ Erkan Ertosun, "Türkiye'nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 7, Sayı 28, 2011, s. 77.

⁶⁴¹ Ertosun, a.g.e., s. 78.

⁶⁴² Ertosun, a.g.e., s. 78.

⁶⁴³ Ertosun, a.g.e., s. 77-81.

⁶⁴⁴ Özcan, Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi, s. 62.

ve iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik bir işbirliğine dönüşmesine neden olmuştur.⁶⁴⁵ Ancak iki ülke arasında özellikle askeri, siyasi ve ekonomik ve siyasi alanlarda gerçekleştirilen bu stratejik işbirliği uzun süre devam ettirilememiştir.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde, 2000'lerden itibaren dikkate değer bir gerileme yaşanmış ve bu gerileme zamanla yerini ciddi bir gerginliğe bırakmıştır. Bu süreçte iki ülke arasında cereyan eden anlaşmazlıklar ve bu anlaşmazlıkların sonucunda ortaya çıkan krizler, Türkiye-İsrail ilişkilerini neredeyse kopma noktasına getirmiştir. İki ülke arasındaki ilişkileri negatif düzeyde etkileyen ve söz konusu ilişkilerin gerilemesine neden olan birçok dış politik etken bulunmaktadır. Bu etkenlerden en önemlilerinden biri İsrail-Filistin anlaşmazlığında ortaya çıkan olumlu atmosferin ortadan kalması ve söz konusu anlaşmazlığın yeniden tırmanışa geçmesidir.⁶⁴⁶ Nitekim söz konusu anlaşmazlığın yeniden tırmanışa geçmesi ve bunun sonucunda çeşitli çatışmaların meydana gelmesi, Türkiye'nin İsrail'le karşı daha temkinli bir tutum sergilemesine neden olmuştur.⁶⁴⁷ Söz konusu etkenlerin en önemlilerinden bir diğeri ise bu yeni dönemde Türkiye'nin komşularıyla sorunlu olan ilişkilerini yeni dış politika anlayışı doğrultusunda geliştirmeye yönelik girişimlerinin Ortadoğu bölgesinde olumlu sonuç vermesidir.⁶⁴⁸ Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkilerini normalleştirmeye başlaması, Ortadoğu bölgesi merkezli güvenlik kaygılarının azalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerden kaynaklanan güvenlik tehditleriyle mücadelesine destek veren İsrail'e ihtiyacı kalmamıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerinin negatif bir boyut kazanmasına sebebiyet veren en önemli etkenlerden bir diğeri de, 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından ABD'nin Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan Afganistan ve özellikle Irak'a yönelik olarak gerçekleştirdiği askeri müdahalelerdir.⁶⁴⁹ Söz konusu terörist saldırıların ardından gerçekleştirilen askeri müdahaleler, Ortadoğu bölgesi içerisinde

⁶⁴⁵ Serhat Erkmek, "1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 7, Güz 2005, s. 160.

⁶⁴⁶ Nuri Yeşilyurt, "2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi, Ortadoğu ile İlişkiler, Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar*, Cilt 3 2001-2012, Ed: Baskın Oran, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 438.

⁶⁴⁷ Yeşilyurt, a.g.e., s. 438.

⁶⁴⁸ Yeşilyurt, a.g.e., s. 438.

⁶⁴⁹ Ayşegül Sever, "Çok Taraflılık" ve Türkiye İsrail İlişkileri", *Mekan, Kimlik, Güç ve Dış Politika*, Der: S. Gülden Ayman, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 224.

yer alan devletlerin ve toplulukların siyasi pozisyonlarının değişmesine ve bu bölgede küresel istikrarı tehdit eden radikal akımların güçlenmesine sebebiyet vermiştir.⁶⁵⁰ Bu durum özellikle İsrail'in Ortadoğu bölgesine ve özellikle Filistin'e yönelik dış politik tutum ve davranışlarında bir takım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu değişiklikler Türkiye-İsrail ilişkilerini de etkilemiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olan gelişmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2000'li yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerinde büyük bir gerileme yaşanmıştır. Özellikle İsrail-Filistin anlaşmazlığına paralel olarak gelişen bu gerileme, söz konusu dönemin ilk yıllarında iki ülkenin karar vericileri tarafından yapılan açıklamalarda kendisini alenen göstermiştir.⁶⁵¹ Ancak Türkiye 2002 yılından itibaren, yeni dış politika anlayışı doğrultusunda, İsrail'e yönelik olarak, 2000'lerin başlangıcında ortaya çıkan gerilemenin derinleşmesini engellemek adına çeşitli dış politik girişimlerde bulunmuştur.⁶⁵² Bu dış politik girişimler tüm çabalara rağmen olumlu sonuç vermemiştir. Nitekim söz konusu dönemde Türkiye ile İsrail arasında cereyan eden "One Minute", "Alçak Koltuk" ve "Mavi Marmara" krizleri sonrasında yaşanan gelişmeler, iki ülke ilişkilerinde meydana gelen gerilimi neredeyse kırılmanın eşiğine getirmiştir.

İki ülke arasında gerçekleşen söz konusu krizlerden ilki, 2009 yılında Davos'ta yapılan Dünya Ekonomik Forumunda "Gazze: Ortadoğu'da Barış Modeli" başlıklı panelde, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez arasında yaşanan tartışmadır. Nitekim ciddi bir kriz niteliğindeki bu tartışma, Türkiye-İsrail ilişkilerinde 2000'li yıllarda gelişmeye başlayan gerginliği yeni bir noktaya taşımıştır.⁶⁵³ Nitekim iki ülke arasında resmi düzeyde gerçekleşen en büyük bunalım olarak görülen bu kriz sonrasında Türkiye-

⁶⁵⁰Özpek, "En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu", s. 205.

⁶⁵¹Aytürk, "Türkiye ve Ortadoğu: Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 618.

⁶⁵²Yusuf Ziya Bölükbaşı, "Son Gelişmeler Işığında Türkiye-İsrail İlişkileri", *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları, Türkiye'nin Güncel Güvenlik Sorunları, Ülkeler Bölgeler, Örgütler*, Ed: M. Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2011, s. 267.

⁶⁵³Tür, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerileme?", s. 24.

İsrail ilişkileri “kriz-yumuşama-normalleşme döngüsü, yerini kriz-kriz-kriz döngüsüne bırakmıştır”.⁶⁵⁴

İki ülke arasında yaşanan bunalımlardan ikincisi ise, 2010 yılında cereyan eden “Alçak Koltuk” Krizidir. Bu kriz, Türkiye’de yayınlanan ve İsrail karşıtı sahneler içeren “Ayrılık” ve “Kurtlar Vadisi” adlı dizilerin, İsrail’in ısrarlı taleplerine rağmen yayından kaldırılmaması sonrasında meydana gelmiştir. Nitekim İsrail’in söz konusu dizilerin yayımlanmaya devam edilmesi sebebiyle yaşamakta olduğu rahatsızlığı iletmek üzere Tel Aviv büyük elçisi Oğuz Çelikkol’u makamına davet eden İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon’un, Çelikkol’u aşağılayıcı ve küçük düşürücü söz ve davranışlarda bulunması, iki ülke arasında son derece önemli bir krize dönüşmüştür.⁶⁵⁵ Her ne kadar İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı’nın yapmış olduğu bu davranıştan ötürü Türkiye’den yazılı olarak özür dilemiş olsa da,⁶⁵⁶ yaşanan bu olay Türkiye-İsrail ilişkilerinde çok derin yaralar açmıştır.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde meydana gelen üçüncü ve en önemli bunalım ise yine 2010 yılında cereyan eden Mavi Marmara Krizidir. Bu kriz, Türkiyeli bir sivil toplum kuruluşu olan İHH’nın Gazze’deki İsrail Ablukasını delerek bu bölgeye insani yardım götürmeyi amaçlayan “Gazzeye Özgürlük” filosuna, İsrail askerlerinin uluslararası sularda gerçekleştirdiği saldırı neticesinde ortaya çıkmıştır⁶⁵⁷. İsrail askerlerinin söz konusu filonun içerisinde bulunan Mavi Marmara isimli gemiye gerçekleştirdikleri baskın sırasında dokuz Türk vatandaşının ölmüş ve altmış aktivist yaralanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa Türk vatandaşlarının başka ülkelerin silahlı kuvvetlerinin gerçekleştirdiği bir askeri operasyonda öldürülmelerine neden bu baskın sonrası Türkiye, İsrail’in bu eyleminin devlet terörü ve korsanlık olduğunu⁶⁵⁸ ve İsrail ile sürdürülen ilişkilerinin hiçbir zaman eskisi gibi olmayacağını⁶⁵⁹ beyan etmiştir. Daha sonra Türkiye, İsrail’le olan ilişkilerini en alt

⁶⁵⁴Bölükbaşı, “Son Gelişmeler Işığında Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 272.

⁶⁵⁵Yeşilyurt, “2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi, Ortadoğu ile İlişkiler, Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler”, s. 443.

⁶⁵⁶Yeşilyurt, a.g.e., s. 443.

⁶⁵⁷Yeşilyurt, a.g.e., s. 443.

⁶⁵⁸Yeşilyurt, a.g.e., s. 443.

⁶⁵⁹Bölükbaşı, “Son Gelişmeler Işığında Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 273.

seviyeye düşürerek ve söz konusu ülkeyle olan münasebetlerinde yeni bir dönemi başlatmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde inişli çıkışlı bir seyir izleyen Türkiye-İsrail ilişkilerinde 1990'lı yıllarda kurulan stratejik işbirliği 2002 sonrasında, cereyan eden bir takım krizler neticesinde sona ermiştir. Nitekim iki ülke arasındaki ilişkiler geçmişte hiç olmadığı kadar kötüleşmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan başta komşuları olmak üzere diğer tüm devletlerle ilişkilerini geliştirmeye yönelik yeni dış politikası İsrail'e karşı aktif bir şekilde uygulanamamış ve bu bağlamda başarısız olmuştur.

3.3. Türkiye'nin Ortadoğu Bölgesine Yönelik Dış Politikasında Meydana Gelen Değişim ve Uluslararası Sistem

Türkiye 2002 yılı itibariyle Ortadoğu bölgesinde, neorealist teorinin temel önermeleriyle ciddi bir biçimde çelişen ve Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı temelinde şekillenen yeni dış politika anlayışı çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır. Türkiye'nin bu yeni dış politik anlayışı başlangıçta olumlu sonuçlar vermiş ve Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerle olan ilişkileri önemli ölçüde geliştirmiştir. Türkiye'nin Ortadoğulu devletlerle olan ilişkilerinde meydana gelen bu gelişme, İran, Irak ve özellikle Suriye ile yapılan ikili anlaşmalarda kendisini açık bir biçimde göstermiştir. Ancak Türkiye'nin başta komşuları olmak üzere bölge ülkeleriyle ilişkilerinde ortaya çıkan bu pozitif atmosfer, ileriki yıllarda beklenmeyen ve istenmeyen bir şekilde ortadan kaybolmuştur. Nitekim Ortadoğu bölgesinde İsrail'le ve özellikle Arap Baharı süreciyle ilişkili olarak Suriye ile yaşanan krizler ve söz konusu bölge ülkeleriyle bahsi geçen krizlerin ardından gerçekleşen gerilimler, Türkiye'nin Ortadoğulu ülkelerle gelişen ilişkilerini ve Ortadoğu bölgesine yönelik hedeflerini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu durum Türkiye'nin yeni dış politika anlayışı doğrultusunda yürüttüğü Ortadoğu politikasında kapsamlı değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Öyle ki Türkiye, Ortadoğu bölgesinde geçmişte olduğu gibi yeniden güvenlik öncelikli bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye, söz konusu ülkelerle yaşanan problemlerin ardından kendisini güvensiz hissederek askeri tedbirlerde dahil

olmak üzere ulusal güvenliğini korumaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin neorealist teorinin temel esasları ile çelişen ve bu doğrultuda söz konusu teori çerçevesinde analiz edilemeyen yeni Ortadoğu politikası, bölgede yer alan İsrail ve bilhassa Suriye ile yaşanan krizlerin ardından neorealist teorinin güvenlik olgusuna yönelik önermelerinin önemli bir kısmı ile değerlendirilebilecek bir sürece doğru evrilmiştir.

Burada teorik açıdan yapılan ve yapılacak değerlendirmelerin anlaşılabilirliğini arttırmak amacıyla vurgulanması gereken çok önemli bir nokta bulunmaktadır. Neorealist yaklaşım uluslararası alanda faaliyet gösteren devletlerin tutum ve davranışları üzerinde uluslararası sistemin anarşik yapısının belirleyici olduğunu iddia etmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki bu belirleyicilik, büyük güçlerin uluslararası sistem içerisindeki davranışlarına endekslidir.⁶⁶⁰ Diğer bir ifadeyle neorealist kuram, uluslararası sistem içerisinde yer alan büyük devletlerin davranışlarının, sistemin parçası olan diğer devletler üzerinde doğrusal bir biçimde sınırlandırıcı, yönlendirici ya da bir başka ifadeyle belirleyici düzeyde bir etkisinin olduğunu kabul eder.⁶⁶¹ Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi Ortadoğu siyasetine baktığımızda, neorealist yaklaşımın bu varsayımın önemli ölçüde geçerli olduğu açık bir biçimde görülmektedir.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabete endekli bir biçimde şekillenmiştir.⁶⁶² Özellikle bu dönemde, dünya üzerinde periferi bir bölgenin bulunmaması, yani her bölgenin iki ülke arasındaki güç mücadelesinin yaşandığı bir alan olması, herhangi bir bölgede cereyan eden bir gelişmenin bu iki büyük gücü ilgilendirmesi sonucunu doğurmuştur.⁶⁶³ Nitekim Ortadoğu bölgesi de, bütün dünyada ki diğer bölgeler gibi, iki büyük süper gücünün rekabet alanı olarak kabul edildiğinden, haliyle burada meydana gelen tüm gelişmeler söz konusu iki büyük gücü ilgilendirmiştir.⁶⁶⁴ Ortadoğu bölgesi üzerinde ABD ve Sovyetler Birliği arasında gerçekleşen bu rekabet

⁶⁶⁰Sever, *Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, s. 7.

⁶⁶¹Sever, a.g.e., s. 22.

⁶⁶²Sever, a.g.e., s. 7.

⁶⁶³Sever, a.g.e., s. 12.

⁶⁶⁴Sever, a.g.e., s. 12.

sürecinde bu bölgenin bir parçası olan Türkiye, kendisini safını seçmek zorunda hissetmiştir.⁶⁶⁵

Türkiye, Sovyetler Birliğinin milli birlik ve bütünlüğünü tehdit eden girişimlerine paralel olarak yaşadığı güvenlik endişesinin etkisiyle, ABD'nin başını çektiği Batı ittifakı içerisinde yer almayı tercih etmiştir.⁶⁶⁶ Nitekim Türkiye, Soğuk Savaş süresince, ikinci bölümde belirtildiği gibi kimi zaman kısmi nitelikte kırımların yaşanmasına rağmen çok büyük ölçüde Ortadoğu bölgesinde Batı ittifakıyla birlikte hareket etmiştir. Türkiye'ye ABD ve diğer Batılı müttefikleriyle birlikte hareket etmesini, sistemin etkisiyle doğal bir süreç olarak algılamıştır.⁶⁶⁷ Bu bağlamda Türkiye, Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasını güvenlik ve özellikle askeri güvenlik olgusu üzerinden değerlendirerek ABD'nin Sovyetler Birliğini çevreleme politikasının en önemli tatbik edicilerinden biri haline gelmiş⁶⁶⁸ ve Ortadoğu Komutanlığı içerisinde yer alarak Bağdat Paktının kurulmasına öncülük etmiştir.⁶⁶⁹

Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkeleri tehdit olarak algılamasından ziyade, söz konusu bölgede büyük güçler arasında cereyan eden rekabetin Sovyetler lehine bozulacağı endişesiyle hareket etmesi ve bu doğrultuda ABD ve diğer Batılı aktörlerin teşvik ettiği Ortadoğu Komutanlığı projesinde ve Bağdat Paktı'nda etkin bir biçimde boy göstermesi⁶⁷⁰, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Ortadoğu

⁶⁶⁵ Sever, a.g.e., s. 12.

⁶⁶⁶ Soğuk Savaş döneminde özellikle 1950'li yıllar, Türkiye'nin, ABD'nin başını çektiği Batılı ülkelerle yapılan ittifak çerçevesinde Ortadoğu siyaseti içerisinde dahil olmaya dönük aktif bir dış politika sergilediği yıllar olmuştur. İkinci bölümde vurgulandığı üzere, kuruluşundan itibaren, toprak bütünlüğünü koruma arzusuyla, Ortadoğu bölgesinden uzak duran ve bu bölge içerisinde cereyan eden gelişmelere taraf olmaya Türkiye, bir anda bölge ile ilgilenmeye başlamıştır. Adnan Menderes'in iktidarda olduğu bu yıllarda, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine artan ilgisini “ o dönemdeki kültürel açıklımla, ekonomik politikalarla ya da liderlerin tercihi, siyasal kültür gibi nedenlerle açıklamak, sistemsel etkilere göre daha zayıf kalmaktadır. Sovyetler Birliğine karşı güvenlik arayışı Ortadoğu siyasetinde Adnan Menderes iktidarını harekete geçirici en önemli faktör olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin ABD önderliğindeki Batı ittifakı içerisinde yer alarak Ortadoğu bölgesinde bu ittifakın çıkarları doğrultusunda hareket etmesi, büyük güçlerin davranışlarının ya da bir başka ifadeyle büyük güçler arasındaki rekabetin esas olduğu uluslararası sistemin etkisinden kaynaklanmaktadır. Bkz, Sever, a.g.e., s.13.

⁶⁶⁷ Sever, a.g.e., s.13.

⁶⁶⁸ Sever, a.g.e., s. 13.

⁶⁶⁹ Fırat-Kürkçüoğlu, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1, Ortadoğu'yla İlişkiler: Arap Devletleriyle İlişkiler”, s. 617-626.

⁶⁷⁰ Sever, a.g.e., s. 13.

bölgesine yönelik politikası üzerinde, büyük devletler arasında cereyan eden rekabetin yani sistemsal etkinin doğrusal olarak belirleyici olduğunun en açık kanıtıdır.

Yukarıda vurgulandığı gibi, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası üzerinde uluslararası sistemin etkisi, özellikle soğuk savaş döneminin ilk yıllarında daha da belirleyici olmuştur. Ancak 1960'ların ortalarından itibaren bu belirleyicilik, ABD ve Sovyetler Birliği rekabetinde meydana gelen yumuşa ile azalmıştır. Her ne kadar ilerleyen süreçte söz konusu iki büyük güç arasındaki rekabete ilişkin olarak bir takım gerilimler yaşanmış olsa da, uluslararası sistemin Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine dönük dış politikası üzerindeki belirleyici etkisi, Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarındaki kadar keskin olmamıştır.⁶⁷¹ Bu durum bir önceki bölümde açıklandığı üzere, Türkiye'nin bahsi geçen bölgeye ilişkin dış politikasına önemli ölçüde yansımıştır. Zira bu etkinin azaldığı zamanlarda Türkiye, ABD ve müttefiki olan Batılı ülkelerle olan ittifakını göz önünde bulundurmaksızın, Ortadoğu bölgesine yönelik çeşitli dış politik girişimlerde bulunabilmiştir.⁶⁷²

Sovyetler Birliğinin dağılması neticesinde Soğuk Savaş döneminin son bulması, sistemsal bazda büyük bir değişim meydana getirmiştir⁶⁷³. Bu değişim sonucunda ABD, uluslararası sistem içerisinde tek büyük güç olarak kalmıştır. Bu bağlamda Sovyetler Birliği-ABD rekabetinin, büyük devletlerin davranışlarına endeksli olarak şekillenen uluslararası sistemin, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası üzerinde doğrusal bir biçimde belirleyici olma etkisi ortadan kalmıştır.⁶⁷⁴ ABD'nin uluslararası sistem içerisinde rakipsiz bir güç olarak yükselmesi, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik politikası üzerinde, ABD-Sovyetler Birliği rekabetin neden olduğu etkiyi doğurmamıştır. Yani ABD'nin tek başına sistemde söz sahibi olması, Türkiye'nin, özellikle Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında olduğu gibi, Ortadoğu bölgesinde ABD kökenli politikalara sorgusuz sualsiz destek vermesi

⁶⁷¹Sever, a.g.e., s. 21.

⁶⁷² Sever, a.g.e., s. 18.

⁶⁷³ Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Der Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, Eylül 2012, s. 895.

⁶⁷⁴ Sever, a.g.e., s. 21.

gibi doğrusal bir sonuç ortaya çıkarmamıştır.⁶⁷⁵ Türkiye'nin kimi zaman ABD'ye uyumlu kimi zaman ise ABD'ye rağmen Ortadoğu bölgesinde hareket etmesi, bu durumun en önemli göstergesi olmuştur.⁶⁷⁶ Bu bağlamda Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminin ardından, özellikle 2000'li yıllarda daha belirgin bir şekilde olmak üzere, Ortadoğu bölgesine olan dış politik yönelimi, uluslararası sistemin yapısal etkilerinden sıyrılarak, aktör ağırlıklı bir nitelik kazanmıştır.⁶⁷⁷

Uluslararası sistem içerisindeki hakimiyetini kesintisiz bir biçimde devam ettirme amacına sahip olan ve bu sistemin askeri/siyasi açıdan en önemli ülkesi olan ABD⁶⁷⁸ için Ortadoğu, vazgeçilmez bir bölgedir. Bu durum Türkiye açısından ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki konumunu önemli kılmaktadır. Dolayısıyla Soğuk Savaşın sona ermesi üzerine uluslararası sistem içerisinde tek büyük güç olarak kalan ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki tutum ve davranışları, Türkiye için tabii ki büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda yukarıda bahsedilen önerme, Türkiye'nin müttefiki konumunda bulunan ABD gibi küresel bir güçle, bölge politikalarında ciddi bir biçimde ters düşmenin önemli bir etkisinin olmayacağı gibi bir varsayım içermemektedir.⁶⁷⁹ Dolayısıyla yukarıda ifade edilen önerme, küresel bir güç olan ABD'nin Ortadoğu bölgesi içerisindeki davranışlarının Türkiye'nin söz konusu yönelik dış politikası üzerinde bir etkisinin olmadığını iddia etmemektedir. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası sistemin en büyük gücü olan ABD'nin Ortadoğu bölgesine yönelik girişimlerinin, Türkiye'nin söz konusu bölgeye ilişkin dış politik tutum ve davranışları üzerinde oluşturduğu etkinin, Soğuk Savaş mücadelesinin neden olduğu etki kadar doğrusal olduğu söylenemez.⁶⁸⁰ İkinci bölümde genel çerçevesi çizilen 1 Mart tezkeresi sürecinde Türkiye'nin ABD'ye doğrudan destek vermemesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin Türkiye'nin

⁶⁷⁵ Sever, a.g.e., s. 21.

⁶⁷⁶ Sever, a.g.e., s. 21.

⁶⁷⁷ Sever, a.g.e., s. 22.

⁶⁷⁸ Faruk Sönmezoğlu, "Türkiye'nin Dış Politikasını Etkileyen Faktörler, Dışsal Faktörler, Dünya ve Türkiye", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2004, s. 988.

⁶⁷⁹ Sever, a.g.e., s. 21.

⁶⁸⁰ Sever, a.g.e., s. 21.

Ortadoğu bölgesine yönelik politikasına doğrusal bir etkide bulunmadığını açık bir biçimde göstermektedir.⁶⁸¹

Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle 2000’li yıllarda daha belirgin bir şekilde olmak üzere, sahip olduğu kapasite çerçevesinde uluslararası sistemin en önemli aktörü olan ABD’nin Ortadoğu bölgesine yönelik girişimlerinin, daha doğru bir ifadeyle büyük devletlerin tutum ve davranışlarının esas olduğu uluslararası sistemin, 2002-2012 yılları arasında Türkiye’nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası üzerinde doğrusal bir biçimde sınırlayıcı ya da belirleyici etkisinin olmaması, bahsi geçen süreçte Türk Dış Politikasının Ortadoğu bölgesine olan dış politik yöneliminin, neorealist teorinin merkezi varsayımlarının tamamının göz önünde bulundurarak kesin ve net bir biçimde değerlendirilmesine izin vermemektedir. Bu bağlamda neorealist kuramın temel önermelerinin tümünü dikkate alarak, Türkiye’nin 2002-2012 yılları arasında Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temel parametrelerinin tespit edilmesine çalışılması, geçerliliği yüksek sonuçların elde edilmesini engellemektedir. Bu durum 2002-2012 yılları arasında Türkiye’nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının neorealist kuramın güvenlik olgusuna ilişkin varsayımları çerçevesinde analiz edilmesi gerekliliğini ortaya çıkartmaktadır.

3.4. Arap Baharı Süreci ve Türkiye’nin Ortadoğu Bölgesine Yönelik Dış Politikasına Etkileri

“Arap Baharı, Arap dünyasında baskıcı ve otoriter yönetimlere karşı son dönemde meydana gelen farklı ölçeklerdeki halk hareketlerini ifade etmek ve süreci bir demokratikleşme dalgası olarak olumlu manada tanımlamak maksadıyla kullanılan bir kavramdır”.⁶⁸² 2010 yılının Aralık ayından günümüze kadar, Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan ülkelerin halkları tarafından, buldukları ülkelerin antidemokratik rejimlerinin, yönetimlerinin ya da yöneticilerinin değişmesi amacıyla gerçekleştirilen Arap halk hareketlerini ifade etmek amacıyla kullanılan bu kavram,

⁶⁸¹Sever, a.g.e., s. 21.

⁶⁸²Gürkan Doğan-Bülent Durgun, “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15, Ocak 2012, s. 62.

ülke çapında protestolara, kamu alanlarının işgaline, devlet ve polis binalarının yakılmasına, hapisane baskınlarına, revizyonlara ve yenilenmelere yol açan ve protesto, ayaklanma, kalkışma, devrim ve başkaldırı gibi birçok adlandırmayı bünyesinde barındırmaktadır.⁶⁸³

Arap dünyasında çok önemli değişikliklere neden olan, ülkeden ülkeye sıçrayan, ulusal ölçekteki esaslı farklılıklara rağmen daha fazla özgürlük, daha fazla demokrasi ve daha fazla sivil haklar gibi benzer talep ve sloganlar içeren, nerede, nasıl ve ne zaman sona ereceği tam olarak bilinmeyen ve isimlendirilmesiyle daha büyük yankı uyandıran Arap Baharı, Ortadoğu bölgesinde yaşayan toplumların içerisinde buldukları “işsizlik, gıda yetersizliği, enflasyon, siyasi yozlaşmalar, ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar gibi olumsuzluklara karşı bir tepki olarak ortaya çıkan ve söz konusu bölge içerisinde oldukça sarsıcı etkiler oluşturan süreçtir”.⁶⁸⁴

Arap Baharı, ilk olarak Aralık 2010’da Tunus’ta, bir seyyar satıcı olan Muhammed Buazizi’nin güvenlik görevlilerinden gördüğü kötü muamele sonrasında kendisini yakarak intihar etmesi sonucunda patlak veren⁶⁸⁵ ve çok hızlı bir şekilde genişleme göstererek Ortadoğu bölgesinin geneline yayılmış olan⁶⁸⁶ toplumsal hareketler bütünüdür. Nitekim bu toplumsal hareketler, Türkiye ve İsrail dışında Ortadoğu bölgesinin hemen hemen tamamına etki ederek ve bölge içerisinde yaşayan halkların gözünde meşruiyeti bulunmayan antidemokratik rejimlerin⁶⁸⁷ kimi ülkelerde devrilmelerine, kimi ülkelerde ise ciddi bir sarsıntıya uğramalarına neden olmuştur. Öyle ki söz konusu toplumsal hareketler Ortadoğu bölgesi içinde yer alan ülkelerin önemli bir kısmında, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkilerin yönetenlerin rızası üzerinden yeniden tanımlanmasına yol açmıştır.⁶⁸⁸

Arap Baharı “Tunus, Mısır, Libya, Yemen, Suriye, Bahreyn, Cezayir, Fas, Irak, Kuveyt, Lübnan, Sudan, Suudi Arabistan, Umman ve Ürdün” gibi ülkeleri doğrudan

⁶⁸³ Davut Buzkıran-Hüseyin Kutbay, “Arap Baharının Türkiye’ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri” *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2013, s. 149.

⁶⁸⁴ Duran - Özdemir, “Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı”, s. 185.

⁶⁸⁵ Ufuk Ulutaş-Furkan Torlak, “Devrinden Demokrasiye Tunus Seçimi”, *SETA Analiz*, Sayı 46, Kasım 2011, s. 7.

⁶⁸⁶ Yasin Poyraz, “Suriye Vatandaşlarının Geçici Korunması ve Uluslararası Mülteci Hukuku” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, Yıl 2012, s. 55.

⁶⁸⁷ Tarık Oğuzlu, “Arap Baharı ve Yansımaları”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 36, Aralık 2012, s. 9.

⁶⁸⁸ Oğuzlu, a.g.e., s. 14.

ya da dolaylı bir biçimde etkilemiştir.⁶⁸⁹ Nitekim Tunus ve Mısır'da otoriter yönetimler devrilerek demokratikleşme sürecine girilmiş, Libya'da dikta yönetim gerçekleştirilen uluslararası askeri müdahale sonucunda değiştirilmiş, Bahreyn'de protestolar çok kanlı bir şekilde bastırılmış, Yemen'de Cumhurbaşkanı yönetimden el çektirilmiş, Suriye'de ise protestolar bir iç savaşa dönüşmüştür.⁶⁹⁰ Ortadoğu bölgesinde yer alan söz konusu ülkeleri yoğun bir biçimde etkileyen ve bu bölgenin ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve toplumsal konjonktüründe dikkate değer değişikliklerin yaşanmasına neden olan söz konusu süreç, hala sona ermiş değildir. Ayrıca bu sürecin hangi şekilde ve nasıl sona ereceği ve Ortadoğu bölgesi açısından neler getireceği de tam olarak belli değildir.

Arap Baharı süreci, Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan ülkelerde boy gösteren kimi diktatörlerin yıkılmasına, kimisinin ise hegemonik güçlerini kaybetmelerine sebebiyet vermiş olsa da, söz konusu ülkelere demokrasi, insan hakları, özgürlük, hukuk devleti, basın hürriyeti, sivil toplum, şeffaf ve hesap verebilir bir devlet aygıtının tesis edilmesinde tam anlamıyla bir etkinlik sağlayamamıştır.⁶⁹¹ Öyle ki yıkılan diktatörlerin bazılarının yerlerine yenileri gelmiş, sarsılan bazı diktatörler ise ekonomik, askeri, siyasi, sosyal ve kültürel araçlar vasıtasıyla sahip oldukları konumlarını korumaya yönelik şiddetli bir mücadelenin içerisine girmişlerdir.

Nitekim Mısır'da otoriter ve baskıcı yönetimden sorumlu olan Cumhurbaşkanı devrilip yerine gerçekleştirilen serbest seçim sonucunda yeni bir Cumhurbaşkanı gelmesine rağmen, ordunun çeşitli ekonomik, sosyal, siyasal vb sebepler ileri sürerek darbe yapması neticesinde elde edilen kazanımlar yok olmuştur. Tunus'ta devrilen yönetimin yerine gerçekleştirilen serbest seçim sonucunda kurucu bir meclis göreve başlamış olsa da, ülkenin geleceğine yön verecek düzenin oluşturulması sürecinde son derece önemli problemler baş göstermiştir. Nitekim Tunus'ta, devrimin meydana gelmesine sebebiyet veren faktörlerden biri olan ekonomik darboğaz bir

⁶⁸⁹ Buzkiran-Kutbay, "Arap Baharının Türkiye'ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri" s. 152.

⁶⁹⁰ Burhanettin Duran-Nuh Yılmaz, "Ortadoğu'da Modellerin Rekabeti: Arap Baharından Sonra Yeni Güç Dengeleri", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, Der: Burhanettin Duran-Kemal İnat -A.R. Usul, SETA Yayınları 14, Ankara, Kasım 2012, s. 17.

⁶⁹¹ Barış Doster, "Arap Baharından Demokrasi Beklemek", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 50, Şubat 2013, s. 56.

türlü aşlamamıştır.⁶⁹² Ayrıca söz konusu devrimin ardından Tunus'ta kurulması beklenen demokratik rejime ilişkin olarak tam anlamıyla toplumsal bir uzlaşma oluşturulamamıştır.⁶⁹³ Benzer şekilde Libya'da baskıcı yönetime bağlı güçlerin, masum sivillerin öldürülmesi sonrasında gerçekleştirilen uluslararası müdahale neticesinde söz konusu yönetim düşürülmüştür. Ancak Libya'daki otoriter yönetimin iktidardan uzaklaştırılması sonrasında ülkenin idaresini ele alan Ulusal Geçiş Konseyi'nin demokrasi anlayışında, bir takım önemli sorunlar ve dikkat çekici eksiklikler gün yüzüne çıkmıştır.⁶⁹⁴ Ayrıca Libya'da yaşanan devrimin ardından güçlerini ve etkinliklerini dikkat çekici bir düzeyde arttıran çeşitli gayri resmi siyasi örgütlerin, bu ülkenin demokratikleşme sürecine, siyasal şiddet ve terör vasıtasıyla etki edebilme olasılığı ortaya çıkmıştır.⁶⁹⁵ Bununla birlikte bahsi geçen siyasi örgütlerin Libya'nın yeniden yapılanma sürecine müdahil olmaya yönelik girişimleri karşısında meşru hükümetin, kendi menfaatleri doğrultusunda yasal olmayan yollara başvurabilme ihtimali söz konusudur.⁶⁹⁶ Dolayısıyla Libya'da demokratik düzenin güçlü ve kalıcı bir şekilde tesis edilmesinin önünde ciddi engeller bulunmaktadır. Suriye'de ise Arap baharı süreci doğrultusunda gelişen halk ayaklanmaları karşısında şiddete başvuran anti demokratik rejim, ülkede bir iç savaşın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Suriye'de vuku bulan ve henüz nihayete ermemiş olan bu iç savaş, ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal, toplumsal ve kültürel açıdan büyük bir yıkıma uğramıştır.

Ortadoğu bölgesindeki siyasi dengelerin önemli ölçü değişmesine sebebiyet veren Arap Baharı⁶⁹⁷ sürecinde ABD, Rusya, Çin, AB gibi küresel aktörlerle İran, İsrail ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerin tutum ve davranışları, genel olarak ulusal çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir. Nitekim bu süreçte ABD, milli menfaatlerini düşünerek kendisinden hiçte beklenilmeyen bir şekilde düşük yoğunluklu bir dış

⁶⁹²Ulutaş-Torlak, "Devrinden Demokrasiye Tunus Seçimi", s. 24.

⁶⁹³Ulutaş-Furkan Torlak, a.g.m., s. 24.

⁶⁹⁴Gürkan Doğan-Bülent Durgun, "Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme", s. 83.

⁶⁹⁵Doğan-Durgun, a.g.m., s. 83-84.

⁶⁹⁶Doğan-Durgun, a.g.m., s. 84.

⁶⁹⁷ Sezai Özçelik, "Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri-İrak İlişkileri: Bermuda Şeytan Üçgeni - 2000-2007 Dönemi Boyunca Kuzey Irak, Jeopolitik ve PKK", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2013, s. 42.

politika izlemiştir. ABD'nin Arap Baharı sürecinde Ortadoğu'da yaşanan krizlere yönelik yaklaşımı, bu bölgede geçmişte cereyan eden krizlere olan yaklaşımından oldukça farklı olmuştur.⁶⁹⁸ Öyle ki ABD, bahsi geçen süreçte Ortadoğu'da ortaya çıkan krizlere tarihsel süreç içerisinde birçok kez tekerrür ettiği gibi doğrudan değil, bölgede müttefiki konumunda bulunan ülkeler vasıtasıyla, yani dolaylı bir şekilde müdahil olmayı tercih etmiştir.⁶⁹⁹ Dolayısıyla ABD, Arap Baharı sürecinde “aşırı ihtiyatlı, ön plana çıkmayan, düşük profil sergileyen ve gelişmeleri perde arkasından izleyerek kritik güvenlik sorunlarını bölgesel güçlere havale eden bir dış politik tutum takınmıştır”.⁷⁰⁰ Diğer bir ifadeyle ABD, Arap Baharı sürecinde, uluslararası sistem içerisinde baskın bir güç olmanın verdiği sorumlulukları yerine getirilmesi açısından tatmin edici bir dış politika takip etmemiştir.⁷⁰¹ ABD'nin Ortadoğu bölgesinde yaşanan ve bu bölgenin demokratik bir yapıya doğru evrilmesine neden olan Arap Baharı sürecine karşı hazırlıksız bir şekilde yakalanması ve hegemonik güç göstergelerinde dikkate değer aşınmaların söz konusu olması, bu ülkenin bahsi geçen dinamik sürece aktif bir biçimde dahil olamamasına neden olmuştur.⁷⁰² Bu doğrultuda ABD, Avrupa Birliği ve Türkiye gibi müttefiki konumunda bulunan uluslararası örgütleri ve aktörleri, Ortadoğu'nun dönüşüm sürecinde daha aktif bir rol almaya teşvik etmiş, hatta çeşitli zamanlarda bu aktörleri sorumluluk ve yük paylaşımında ortak olmaya zorlamıştır.⁷⁰³

Rusya ise Ortadoğu'da Arap Baharı kapsamında meydana gelen gelişmelerin uluslararası petrol fiyatları arttırması ve bu durumun ekonomik açıdan ülkenin menfaatine olacağı düşüncesinden hareketle, söz konusu sürecin başlangıcında dikkate değer bir dış politik tepki vermemiş ve “bekle gör” politikası izlemiştir.⁷⁰⁴

⁶⁹⁸ Muhsin Baran-Muzaffer Ercan Yılmaz, “The Changing US Policy Toward The Middle East: New Isolationism or Leading From Behind”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 40, Şubat 2014, s. 1.

⁶⁹⁹ Baran-Yılmaz, s. 1-2.

⁷⁰⁰ Birol Akgün, “ABD'nin Suriye Politikası”, *Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Ed: Birol Akgün, *SDE Analiz*, Haziran 2012, s. 10.

⁷⁰¹ Gökhan Telatar, “Barack Obama'nın Dış Politikasında Demokrasinin Yayılması Misyonu”, *Alternatif Politika*, Cilt 4, Sayı 1, Şubat 2012, s. 74.

⁷⁰² Akgün, *Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, s. 10.

⁷⁰³ Akgün, a.g.e., s. 10-11.

⁷⁰⁴ İlyas Kemaloğlu (Kamalov), “Rusya'nın Ortadoğu Politikası”, *The Black Sea Internation Rapor*, Rapor No: 23, Temmuz 2012, s. 14-15.

Nitekim Rusya Arap Baharı doğrultusunda Tunus, Mısır ve Libya'da cereyan eden olaylar karşısında oldukça pasif bir tutum sergilemiştir.⁷⁰⁵ Ancak Arap Baharı çerçevesinde gerçekleşen gelişmelerin Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan ülkelerde rejim değişikliklerini beraberinde getirmesi ve bu rejim değişikliklerinin Batılı güçlerin lehine olabilme ihtimalinin ortaya çıkması, Rusya'nın çok hızlı bir şekilde tutum değiştirmesine sebebiyet vermiştir.⁷⁰⁶

Ortadoğu bölgesinde meydana gelebilecek rejim değişikliklerinin ulusal çıkarlarının aleyhine olan gelişmeleri beraberinde getirebileceği endişesiyle Rusya, bahsi geçen sürecin devamında aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Rusya'nın bu tutum değişikliği Suriye'de cereyan eden iç savaş sürecinde kendisini çok açık bir biçimde belli etmiştir. Öyle ki Rusya, "Suriye'de yaşanan olayları, iki ülke ilişkilerinin sahip olduğu tarihsel derinlik ve karşılıklı menfaatler çerçevesinde yakından takip etmiş⁷⁰⁷ ve bu ülkeye her ihtiyacı olduğunda gerek askeri açıdan gerekse siyasi açıdan yoğun bir biçimde destek vermiştir. Bu bağlamda Rusya, Suriye'de ortaya çıkan halk hareketlerinin bir iç savaşa dönüşmesinin hemen ardından, Ortadoğu bölgesindeki askeri varlığını Suriye lehine arttırmış ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda bu ülkenin aleyhine alınmak istenen kararları veto etmiştir.⁷⁰⁸

Ortadoğu bölgesinde Arap Baharı çerçevesinde gerçekleşen halk ayaklanmaları, Çin'in BMGK'nın beş daimi üyesinden biri olması, Ortadoğu ülkeleriyle yakın ticari ve enerji ilişkilerinin olması ve bu ayaklanmaların Çin toplumunu harekete geçirebilecek bir takım sosyal ve siyasal olguları gün yüzüne çıkartması sebebiyle bu ülke açısından büyük bir önem arz etmiştir.⁷⁰⁹ Ancak Çin, kendisi açıdan son derece büyük bir öneme sahip olan Arap Baharı sürecini, başlangıçta doğru bir şekilde değerlendirememiş ve bu sürece karşı tepkisiz kalmıştır. Nitekim BMGK'da NATO'nun Libya'ya askeri müdahale yapmasını öngören taslak kararın oylamasında

⁷⁰⁵ Kemaloğlu (Kamalov), a.g.m., s. 15.

⁷⁰⁶ Amine Yazıcı, "Rusya'nın Suriye Politikası", *Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Ed: Birol Akgün, *SDE Analiz*, Haziran 2012, s. 43.

⁷⁰⁷ Yazıcı, a.g.m., s. 43.

⁷⁰⁸ Taşkın Deniz, "Suriye'nin Durumu: ABD-Rusya ve Türkiye'nin Tutumu", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 27, Ocak 2013, s. 320.

⁷⁰⁹ Ümit Alperen, "Çin Dış Politikasından Arap Halk Ayaklanmalarına Bir Bakış", *Bilge Strateji*, Cilt 5, Sayı 9, 2013, s. 87.

çekimser kalmıştır.⁷¹⁰ Fakat Çin'in bu tepkisizliği çok uzun sürmemiştir. Nitekim Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan ülkelerde uzun yıllardır hakimiyetini sürdüren diktatörlerin birer birer düşmesi sonrasında Çin, söz konusu bölgede yeni kurulacak düzende ulusal çıkarlarını korumak ve Arap Baharı sürecinin kendisine sıçramasını engellemek adına Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasını revize etmiştir.⁷¹¹

Çin Arap Baharı sürecinde Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasını, fazla risk almadan, kaosa fazla angaje olmadan ve “sorumlu güç” imajına zarar vermeden söz konusu ayaklanmalara müdahil olmak şeklinde yeniden kurgulamıştır.⁷¹² Çin'in bu dış politik tavrında meydana gelen değişme, BMGK'da Suriye ile ilgili olarak yapılan oylamalarda kendisini açık bir biçimde göstermiştir. Öyle ki Çin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde, NATO'nun iç savaş nedeniyle halkına karşı şiddet uygulayan Suriye rejiminin aleyhine hazırlanan taslak kararların oylanmasında, kendi ulusal çıkarlarını düşünerek ve devletlerin egemenlik ve iç işlerine karışılmaması ilkesini ileri sürerek veto etmiştir.⁷¹³

Ortadoğu bölgesinde Arap Baharı süreci doğrultusunda yaşanan toplumsal hareketler ve bu hareketler sonucunda söz konusu bölgede meydana gelen değişiklikler karşısında Avrupa Birliği, aktif bir dış politika izleyememiştir. Öyle ki AB, bu sürecinin başlangıcında küresel ve özellikle bölgesel düzeyde etki oluşturabilecek bir birlik görüntüsü vermekten uzak kalmıştır.⁷¹⁴ Ancak söz konucu sürecin genişleyerek kontrolden çıkması üzerine AB, Ortadoğu bölgesindeki etkinliğinin zarar görebileceği endişesiyle, radikal bir politika değişikliğine gitmiş ve sürece etki etmek adına çeşitli girişimlerde bulunmuştur.⁷¹⁵ AB'nin bahsi geçen sürece ilişkin politika değişikliği özellikle Libya krizinde çok açık bir şekilde görülmüştür. Nitekim AB, Libya krizinde otoriter rejime karşı mücadele veren muhalefetin örgütlenmesinde ve BMGK'da Libya'ya karşı bir askeri müdahalenin gerçekleştirilmesine ilişkin kararın alınmasında önemli bir rol oynamıştır. Fakat Arap

⁷¹⁰ Ersoy, “Çin Dış Politikasında Ortadoğu: Temkin Diplomasisi Üzerine Bir İnceleme”, s. 51.

⁷¹¹ Alperen, “Çin Dış Politikasından Arap Halk Ayaklanmalarına Bir Bakış”, s. 88.

⁷¹² Alperen, a.g.m., s. 85.

⁷¹³ Ersoy, “Çin Dış Politikasında Ortadoğu: Temkin Diplomasisi Üzerine Bir İnceleme”, s. 51.

⁷¹⁴ Murat Erdoğan, “Avrupa Birliği'nin Suriye Politikası”, *Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Ed: Birol Akgün, SDE Analiz, Haziran 2012, s. 17.

⁷¹⁵ Erdoğan, a.g.m., s. 17.

Baharı sürecinin son halkasını oluşturan Suriye Krizinde AB, dikta rejimin halkına karşı uyguladığı şiddeti engelleme konusunda etkili olamamıştır.⁷¹⁶

Ayrıca AB, Arap Baharı süreci doğrultusunda Ortadoğulu ülkelerin yaşamakta oldukları değişime ekonomik açıdan destek verme konusunda da başarısız olmuştur. Her ne kadar Avrupa Birliği, söz konusu değişime yardımcı olmak adına, özellikle iktisadi anlamda çeşitli yardım paketleri önermiş olsa da, Birliğin yaşamakta olduğu ekonomik kriz, söz konusu ekonomik yardım paketlerinin yetersiz kalmasına ve verimli olamamasına neden olmuştur.⁷¹⁷ Bununla birlikte AB, Ortadoğu bölgesinde gerçekleşen değişim sürecini motive edecek ve bu sürece etkin bir biçimde yardımcı olacak bir kurumsal bir yapının oluşturulmasına dair bir girişimde de bulunmamıştır.⁷¹⁸ Dolayısıyla AB, Arap Baharı sürecinde beklenen düzeyde sorumluluk almamış ve gerektiği ölçüde etkili olamamıştır.

Ortadoğu'nun siyaseti açısından önemli bir bölgesel aktör olan İran, Arap Baharı süreci çerçevesinde meydana gelen toplumsal hareketlerin hızlı bir şekilde genişleyerek, bölge ülkelerinin tamamını etkileyen bir boyuta ulaşacağını tahmin edememiş⁷¹⁹ ve bu bağlamda bahsi geçen sürecin ortaya çıkışında pasif bir dış politika izlemiştir. Ancak ilerleyen dönemde Arap Baharı sürecinin Ortadoğu'nun geneline yayılarak bu bölgenin siyasal yapısında son derece önemli değişiklikleri beraberinde getireceğini ve bu değişikliklerin bölgesindeki yükselişine zemin hazırlayan siyasi dinamiklere ve tarihsel süreç içerisinde mezhepsel açıdan kazandığı jeopolitik kazançlara zarar vereceğini fark eden İran,⁷²⁰ çok hızlı bir şekilde politika değişikliğine yönelmiştir. Bu doğrultuda İran söz konusu sürecin devamında Ortadoğu bölgesinde meydana gelen olayları yakından takip etmeye ve gerekli gördüğünde bu olaylara müdahalelerde bulunmaya başlamıştır.⁷²¹

⁷¹⁶ Erdoğan, a.g.m., s. 18.

⁷¹⁷ Erhan Ayaz, "Arap Baharı Sonrası Dönemde Avrupa Birliği'nin Ortadoğu ve Akdeniz Politikalarının Geleceği ve Türkiye'nin Rolü", *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, Nisan 2013, s. 63.

⁷¹⁸ Ayaz, a.g.m., s. 63

⁷¹⁹ Hakkı Uygur, "İran ve Arap Baharı", *SETA Analiz*, Sayı 52, Mart 2012, s. 11

⁷²⁰ Gülriz Şen, "İran ve "Arap Baharı": Bağlam Söylem ve Siyaset", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, Sayı 2, Ocak 2012, s. 100

⁷²¹ Atilla Sandıklı-Emin Salihli, "İran, Şii Hilali ve Arap Baharı", *BİLGESAM*, Rapor No: 35, 2012, s. 11.

Nitekim İran, Arap Baharı süreci doğrultusunda yaşanmakta olan toplumsal hareketlerin “Batı destekli diktatörlere” karşı Müslüman halkın tepkisinden kaynaklandığını ve bu hareketlerin İslami bir uyanışı temsil ettiğini ileriye sürerek süreci aktif bir biçimde yönlendirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur.⁷²² İran’ın Arap Baharı sürecine yönelik bu tutumu Suriye Krizinde kendisini açık bir biçimde göstermiştir. Öyle ki İran, “hiçbir zaman ABD ve İsrail’in müttefiki olmamış Suriye rejimine karşı gerçekleştirilen halk ayaklanmalarının ancak ABD ve İsrail’in komplosu olabileceğini açık bir şekilde belirterek Suriye rejimine, bu süreçte her tür desteği vereceğini açık bir biçimde ifade etmiştir.⁷²³

Arap dünyasında yaşanan gelişmeler içerisinde İran için en kaygı verici olanı hiç kuşkusuz, İran’ın Ortadoğu bölgesindeki en önemli müttefiki olan Suriye’de cereyan eden iç savaş olmuştur.⁷²⁴ İran Suriye cereyan eden iç savaşın dış destekli bir proje olarak değerlendirmiş ve bu noktadan hareket ederek halkına karşı orantısız bir şiddet uygulayan Suriye rejimini gerek askeri, gerek siyasi gerekse ekonomik açıdan önemli ölçüde desteklemiştir.⁷²⁵ Her ne kadar İran, Suriye’de halkın talepleri doğrultusunda çeşitli değişikliklerin yapılması gerektiğini kabul etse de, bu değişikliklerin dışarıdan bir müdahale olmaksızın mevcut Suriye rejiminin eliyle gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuş ve bu doğrultuda söz konusu rejimin iktidarda kalmasına yönelik bir dış politika izlemiştir.⁷²⁶ Nitekim İran, bu dış politikası doğrultusunda Suriye’de kriz devam ederken, bu ülkenin mevcut yönetimiyle çeşitli yatırım ve ticaret anlaşmaları imzalayarak, Suriye’nin baskıcı ve otoriter yönetimine olan desteğini açıkça göstermiştir.⁷²⁷ Ancak İran’ın Şii mezhebinin bir kolu olan⁷²⁸ ve halkına karşı acımasızca şiddet uygulayan Suriye’nin antidemokratik yönetimine yönelik desteği, bir yandan Arap Baharı sürecinin gidişatına etki ederken diğer yandan bu ülkenin Ortadoğu bölgesindeki nüfuzunun önemli ölçüde sarsılmasına neden olmuştur.

⁷²² Uygur, “İran ve Arap Baharı”, s. 11.

⁷²³ Şen, “İran ve ‘Arap Baharı’: Bağlam Söylem ve Siyaset”, s. 108.

⁷²⁴ Şen, a.g.m., s. 106.

⁷²⁵ Uğur Köroğlu, “İran’ın Suriye Politikası”, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Ed: Birol Akgün, *SDE Analiz*, Haziran 2012, s. 47-48.

⁷²⁶ Köroğlu, a.g.m., s. 48.

⁷²⁷ Köroğlu, a.g.m., s. 50.

⁷²⁸ Sandıklı-Salihli, “İran, Şii Hilali ve Arap Baharı”, s. 12.

Ortadoğu siyasetinin en önemli aktörlerinden biri olan İsrail ise, bu bölgede otoriter rejimlerin yıkılmasına sebep olan Arap Baharı sürecine başlangıçta çok temkinli bir şekilde yaklaşmıştır. Ancak Arap Baharı çerçevesinde meydana gelen gelişmelerin, gerek uluslararası kamuoyu tarafından Ortadoğu'nun özgürleşmesi hareketi olarak algılanmasının Filistin'deki yaşanan devlet inşası sürecini hızlandırması, gerek İsrail'in Ortadoğu bölgesindeki stratejik ortaklarından biri olan Mısır'daki dikta rejimin devrilmesine sebep olması⁷²⁹ ve gerekse İsrail'in Ortadoğu bölgesindeki en önemli rakibi olan İran'ın bahsi geçen sürece aktif bir şekilde dahil olarak⁷³⁰ bu süreci kendi lehine yönlendirmeye çalışması, bu ülkenin bölgede yaşanan gelişmeleri yakından takip ederek gerektiğinde müdahale etme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Fakat İsrail dış politik anlamda bu zorunluluğun gereklerini yerine getirememiş ve genel itibarıyla ABD'nin bölgeye yönelik girişimlerine onay vermekle yetinmiştir.⁷³¹

Türkiye ise, “Tunus'ta başlayan ve çok hızlı bir şekilde Ortadoğu bölgesinin hemen hemen tamamına yayılan ve Arap Baharı olarak adlandırılan toplumsal hareketleri olumlu karşılamış ve hatta bu hareketleri dikkate değer bir biçimde teşvik etmiştir.”⁷³² Türkiye'nin Arap Baharı süreci doğrultusunda meydana gelen toplumsal hareketlere yönelik bu tutumu hem söylemsel düzeyde hem de fiili uygulama düzeyinde kendisini açık bir biçimde göstermiştir. Öyle ki gerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün, Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun yapmış oldukları açıklamalar, gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politik açıdan gerçekleştirmiş olduğu girişimler, bu durumu aleni bir şekilde ortaya koymuştur.⁷³³ Dolayısıyla Türkiye, bölge halklarının demokrasi ve eşit muameleye yönelik taleplerini, tüm milletlerin

⁷²⁹ Bezen Balamir Coşkun, “Arap Baharı'nın Gölgesinde İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012, s. 32.

⁷³⁰ Dünya Başol, Arab Spring and Israeli Security: The New Threats”, *Alternatif Politika*, Cilt 3, Sayı 3, 2012, s. 509.

⁷³¹ Başol, a.g.e., s. 509.

⁷³² Nur Çetinoğlu, “Düzen-Adalat İkilemi Açısından Arap Baharı Çerçevesinde Türk Dış Politikası”, *Spectrum: Journal of Global Studies*, Special Issue, Autumn 2012, s. 15.

⁷³³ Çetinoğlu, a.g.m., s. 15-16.

herhangi bir engel olmaksızın hak ettikleri evrensel normlar olarak değerlendirerek desteklemiş ve söz konusu halkların yanında yer almıştır.⁷³⁴

Türkiye'nin Arap Baharı süreci doğrultusunda gerçekleşen toplumsal hareketlere yönelik bu tavrı, Ortadoğu bölgesine yönelik dış politik tutum ve davranışlarına açık bir biçimde yansımıştır. Nitekim “Türk halkının kendi ülkesinde demokratik haklardan istifade ettiğini, Türk hükümetinin yerel olarak bu talepleri karşıladığını, bu nedenle Türk hükümetinin kendi ülkelerinde aynı haklar için ayaklanan bölge halklarının arkasında duracağını” açık bir biçimde beyan etmiştir.⁷³⁵ Ayrıca Türkiye söz konusu sürecin yaşandığı Mısır, Libya, Suriye gibi Ortadoğulu devletlerin otoriter yönetimlerine, ülkelerinin demokratikleşmesine katkı sağlamak adına iktidarı terk etmeleri gerektiğini net bir biçimde bildirmiş ve bu adımları atmayan yönetimlere karşı negatif bir dış politik tutum içerisine girmiştir.⁷³⁶

Ortadoğulu ülkelerde demokratik rejimlerin yükselişini memnuniyetle karşılayan Türkiye⁷³⁷ Tunus ve Mısırdaki yaşanan toplumsal ayaklanmaların başlangıcında muhalif hareketlerden yana bir tavır ortaya koyarken Libya ve Suriye’de söz konusu ayaklanmaların ilk aşamasında aynı tavrı sergilememiştir.⁷³⁸ Özellikle Mısır ve nispeten Tunus’ta yumuşak bir şekilde gerçekleşen yumuşak geçiş sürecinin Libya ve Suriye’de sancılı ve kanlı olması⁷³⁹ Türkiye’nin bir an olsun şaşırmasına ve bu doğrultuda duraksamasına neden olmuştur. Öyle ki Türkiye, Libya ve Suriye’deki toplumsal hareketlerin karşısında ihtiyatlı bir şekilde hareket ederek kısa bir süre bekle-gör politikası takip etmiş, ancak daha sonra bu ülkelerin yönetimlerinin “bir türlü reform yapmamaları, halklarının taleplerini yerine getirmemeleri ve muhalif güçlere karşı orantısız güç kullanmalarından ötürü, uluslararası alanda bu ülkelere yönelik olarak uygulanan zorlayıcı tedbirlerin içerisine dahil olmuştur.⁷⁴⁰ Bununla

⁷³⁴ Bayram Sinkaya, “Türkiye ve Arap Baharı: Türkiye’nin Ortadoğu Politikasındaki Değişiklikler”, *Hazar Raporu*, Bahar 2013, s. 74-75.

⁷³⁵ Sinkaya, a.g.m., s. 75.

⁷³⁶ Mustafa Kibaroglu, “Arap Baharı ve Türkiye”, *ADAM Akademi*, Cilt 1, Sayı 2, 2011, s. 31-32.

⁷³⁷ Sinkaya, “Türkiye ve Arap Baharı: Türkiye’nin Ortadoğu Politikasındaki Değişiklikler”, s. 71.

⁷³⁸ Oğuzlu, “Arap Baharı ve Yansımaları”, s. 15.

⁷³⁹ Ali Resul Usul, “Arap Halk Hareketleri, Bölgede Demokratikleşme İmkanları, Libya ve Türkiye’nin Tutumu”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Global Political Trends Center*, Rapor No: 23, Nisan 2011, s. 6.

⁷⁴⁰ Oğuzlu, “Arap Baharı ve Yansımaları”, s. 15.

birlikte Türkiye, bahsi geçen ülkelerdeki otoriter ve baskıcı rejimlere karşı faaliyette bulunan muhalif unsurlara fiilen ve açık bir biçimde, kendi imkanları ölçüsünde ve uluslararası sistem içerisinde yer alan diğer aktörlerden bağımsız olarak yardımcı olmaya başlamıştır.

Türkiye'nin bu dış politik tutumu, özellikle Arap Baharı çerçevesinde Suriye'de meydana gelen gelişmelere yönelik olarak sergilemiş olduğu davranışlarda daha da belirginleşmiştir. Türkiye, öncelikli olarak halkının demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi çeşitli alanlardaki meşru taleplerine karşılık vermeyen Suriye rejimine karşı eleştirel bir dış politik tavır takınmış⁷⁴¹ ve bu bağlamda uluslararası alanda söz konusu rejimin halkına yönelik haksız tasarruflarının aleyhinde faaliyette bulunmuştur. Ayrıca Türkiye, Suriye rejimine her fırsatta halkının taleplerini yerine getirmesi gerektiğini,⁷⁴² aksi halde ülkenin geri dönülmez bir biçimde kaosa doğru sürükleneceğini hatırlatmıştır. Ancak Türkiye'nin bu çabaları sonuç vermemiştir. Nitekim Suriye'deki otoriter ve baskıcı rejimin vatandaşlarına orantısız güç kullanması sonucunda ülke bir iç savaşa sürüklenmiştir.

Türkiye, Suriye'de ortaya çıkan ve gelişerek zamanla bir insanlık dramına dönüşen iç savaşa karşı da kayıtsız kalmamış ve bu ülkeyi yöneten elit kitleye yönelik olarak etkin yaptırım kararı almıştır.⁷⁴³ Bu doğrultuda Türkiye uluslararası alanda Suriye rejimine karşı alınan kararların bir kısmına öncülük etmiş, kendisinden bağımsız olarak bu ülkenin aleyhine alınan kararlara etkin bir biçimde katılım sağlanmış ve söz konusu ülkenin antidemokratik rejimini devirmek amacıyla faaliyette bulunan muhalif güçlere açık bir biçimde destek vermiştir. Özellikle bu iç savaşın tehlikeli bir boyut kazanarak ve ülkeyi etnik ve mezhepsel temelde parçalanma riskiyle karşı karşıya getirmesi⁷⁴⁴ sonrasında Türkiye, Suriye'ye yönelik olarak uygulamaya koyduğu yaptırımların hem kapsamını hem de derinliğini arttırmıştır.

⁷⁴¹ Ali Oğuz Diriöz, NATO'nun Ortadoğu'ya Yönelik Politikası ve Kurumsal Programları", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 40, Nisan 2012, s. 55.

⁷⁴² İhsan Sağsen, "Arap Baharı, Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 31-32, Temmuz-Ağustos 2011, s. 61.

⁷⁴³ Mustafa Kibaroglu, "2012 Baharında Türkiye'nin Ortadoğu'daki Güvenlik Çerçevesine Bir Bakış", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 40, Nisan 2012, s. 70.

⁷⁴⁴ Tarık Oğuzlu, "Türkiye'nin NATO'ya Karşı Değişen Bakış Açısını Anlamak ve Açıklamak", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 40, Nisan 2012, s. 66.

Türkiye yüzyıllara kadar uzanan tarihsel süreç içerisinde coğrafi, tarihi ve soyo-kültürel etkiler ve dini bağlar çerçevesinde Ortadoğu bölgesinin önemli bir parçası konumuna gelmiştir.⁷⁴⁵ Bu durum geçmişten günümüze Türkiye'nin bölgeden kopuk bir dış politika izleyememesine ve bu bölgede cereyan eden gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmesine sebep olmuştur.⁷⁴⁶ Dolayısıyla Türkiye'nin güvenliği, istikrarı ve refahı Ortadoğu bölgesinde cereyan eden ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel vb gelişmelere sıkı sıkıya bağlı olmuştur.⁷⁴⁷ Ancak Türkiye kuruluşundan hemen hemen 2000'li yıllara kadar Ortadoğu bölgesini ihmal etmiş, bölgede yaşanan sorunlara mümkün olduğunca taraf olmamaya özen göstermiştir.⁷⁴⁸

Ancak bu durum, 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin hükümeti devralmasının ardından değişmeye başlamıştır. Nitekim Türkiye, 2002 yılından itibaren komşularla sıfır sorun politikası yaklaşımının temelini oluşturduğu yeni dış politika anlayışı çerçevesinde Ortadoğu bölgesinde aktif ve yapıcı bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu dış politik anlayış uygulamaya konulduğu tarihten itibaren olumlu sonuçlar vermiş ve Türkiye'nin Suriye, İran ve Irak'la olan ilişkileri özellikle ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve toplumsal alanlarda dikkate değer bir ölçüde geliştirmiştir.⁷⁴⁹ Ancak bu gelişme uzun soluklu olamamıştır. Nitekim Ortadoğu bölgesinin siyasi yapısını derinden sarsan Arap Baharı süreci, Türkiye'nin bahsi geçen ülkelerle olan ilişkilerinin ciddi bir biçimde bozulmasına neden olmuştur.

Türkiye Arap Baharı sürecinde 2002 yılında uygulamaya konulan ve karşılıklı ekonomik bağımlılık, güvenli ve demokratik bir ortam meydana getirilmesi, barış amaçlı politikaların geliştirilmesi ve siyasi diyalog temelli ilişkilerin oluşturulması gibi dinamiklere dayanan komşularla sıfır sorun politikası yaklaşımına uygun bir dış politika izlemiştir.⁷⁵⁰ Nitekim Türkiye, Arap Baharı sürecinde kültürel ve dini açıdan sahip oldukları kimliksel özellikleri muhafaza ederek küresel demokratik ve

⁷⁴⁵ Duran-Özdemir, "Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı", s. 183.

⁷⁴⁶ Duran-Özdemir, a.g.e., s. 183.

⁷⁴⁷ Duran-Özdemir, a.g.e., s. 183.

⁷⁴⁸ Duran-Özdemir, a.g.e., s. 183.

⁷⁴⁹ Erman Akıllı, "Türk Dış Politikası Zemininde Arap Baharı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 37, Ocak 2012, s. 44.

⁷⁵⁰ Sağsen, "Arap Baharı, Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması", s. 61.

kapitalist sisteme entegre olmayı amaçlayan bölge halkının yanında olmuş⁷⁵¹ ve bu bağlamda sahip oldukları konumları kaybetmemek adına vatandaşlarına karşı şiddet uygulayan otoriter rejimlerin aleyhinde faaliyette bulunmuştur. Ancak Türkiye'nin farklı sosyo-ekonomik temellere ve inançlara sahip insanları, çoğulculuk, demokrasi ve özgürlük talepleri çerçevesinde bir araya getiren Arap Baharı sürecinde⁷⁵² Ortadoğu bölgesinde söz konusu minvalde izlemiş olduğu dış politika, kendisinden beklenen şekilde pozitif sonuçlar vermemiş ve Türkiye'nin bu bölgede ciddi nitelikli sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur.

Yukarıda genel özellikleri açık bir biçimde ortaya konulan Arap Baharı sürecinin Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasına olan etkileri, neorealist teorinin merkezi önermelerinin tamamını göz önünde bulundurarak kesin ve net bir biçimde analiz edilememektedir. Her ne kadar küresel ve bölgesel güçlerin Arap Baharı sürecine doğrudan ya da dolaylı olarak katılımları söz konusu olsa da, uluslararası sistem içerisinde yer alan büyük devletlerin davranışlarının sistemin parçası olan diğer devletlerin eylemleri üzerinde doğrusal bir biçimde sınırlandırıcı ya da yönlendirici bir etkisinin olduğuna yönelik neorealist varsayımının Soğuk Savaşın sona ermesi üzerine geçerliliğini yitirmesi,⁷⁵³ bu sürecin Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine ilişkin dış politik yönelimine olan etkilerinin, bahsi geçen kuramın tüm önermelerini dikkate alarak açık bir biçimde değerlendirilmesini olanaksız kılmaktadır. Bununla birlikte Arap Baharı sürecinin Türkiye'nin Komşularla sıfır sorun politikası yaşımı doğrultusunda şekillendirdiği Ortadoğu politikasına olan etkilerinin, neorealist yaklaşımın güvenlik olgusuna yönelik varsayımları çerçevesinde değerlendirilmeye tabi tutulması mümkündür.

Arap Baharı süreci, Türkiye'nin barış ve refah nitelendirmesiyle öne çıkarttığı Ortadoğu bölgesini bir savaş alanına çevirmiştir.⁷⁵⁴ Ortadoğu bölgesinin bir savaş alanına dönmesi ise Türkiye'nin Komşularla sıfır sorun politikası yaklaşımı çerçevesinde şekillendirdiği Ortadoğu politikasının işlevini önemli ölçüde

⁷⁵¹ Zafer Akbaş-Zeynep Arslan Düzgün, "Libya'daki Arap Baharına Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2012, s. 70.

⁷⁵² Yeşim Demir, "Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Son Dönemde Ortadoğu'daki Etkinliği ve Siyaseti", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt 5, Sayı 6, Aralık 2012, s. 154.

⁷⁵³ Sever, *Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, s. 22.

⁷⁵⁴ Duran-Özdemir, "Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı", s. 186.

yitirmesine neden olmuştur. Bu durum Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde demokrasi anlayışının güçlü bir şekilde tesis edilmesinde vasıta kıldığı ılımlı ve yapıcı dış politika tarzının bir anda şekil değiştirmesine⁷⁵⁵ ve Türkiye'nin söz konusu bölgeye yönelik dış politikasının neorealist yaklaşımın özellikle güvenlik olgusuna yönelik varsayımlarına uygun bir biçimde olabildiğince setleşmesine yol açmıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının, neorealist yaklaşımın güvenlik olgusuna ilişkin varsayımlarına uygun bir biçimde sertleştiği, özellikle Arap Baharı adı verilen toplumsal hareketlerin Suriye'ye sıçramasının ardından bu ülkede gelişen iç savaş sürecinde açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Nitekim Türkiye, söz konusu iç savaşın ortaya çıkışından itibaren, tamamen ulusal güvenliğine odaklı bir tutum içerisinde, Suriye'deki otoriter rejimi ekonomik, siyasal ve askeri açıdan yıpratmaya yönelik bir dış politika izlemiştir. Türkiye'nin Suriye iç savaşı sürecinde ulusal güvenliği koruma dürtüsü ile sergilemiş olduğu bu dış politika, Ortadoğu bölgesinde yer alan devletlerle olan ilişkilerine olumsuz bir biçimde yansımıştır. Öyle ki Suriye'de cereyan eden iç savaş sürecine, neorealist yaklaşımın güvenlik olgusuna ilişkin varsayımlarıyla önemli ölçüde örtüşen bir tavırla müdahil olan Türkiye'nin Ortadoğu içerisindeki tarafsızlığı ve güvenilirliği bölge devletlerince sorgulanmaya başlamıştır. Nitekim ilerleyen süreçte bölgesel siyaset açısından önem arz eden birçok Ortadoğulu ülkeyle Türkiye'nin ilişkileri ciddi bir biçimde gerilmiştir.⁷⁵⁶

Sonuç olarak Arap Baharı süreci adı verilen toplumsal hareketlere paralel olarak Ortadoğu bölgesinde cereyan eden gelişmeler, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik politikasının temelini oluşturan Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımını uygulanamaz hale getirmiş ve Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde neorealist teorisinin güvenlik olgusuna ilişkin varsayımları çerçevesinde bir dış politika izlemesinin önünü açmıştır.

⁷⁵⁵ Aylin Ünver Noi, "Arap Baharı ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 48, Aralık 2012, s. 14.

⁷⁵⁶ Noi, a.g.m., s. 14.

3.5. Türkiye'nin Ortadoğu Bölgesinde Yaşadığı Bunalımlar ve Türk Dış Politikası

2 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin iktidarı devralmasının ardından Türkiye, Ortadoğu bölgesinde çok eksenli, proaktif ve komşularıyla ilişkilerini sıfır sorun düzeyine getirmeye yönelik yeni bir dış politika anlayışı çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır.⁷⁵⁷ Nitekim bu yeni dış politika anlayışının sonucunda Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yer alan başta komşuları olmak üzere hemen hemen bütün ülkelerle olan ilişkileri kademeli bir şekilde yükselişe geçmiştir.⁷⁵⁸ Ancak bu yükseliş çok uzun soluklu olmamış ve Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkileri, 2002 yılı öncesinde olduğu gibi tekrar sorunlu bir nitelik kazanmıştır. Mayıs 2010 tarihinde meydana gelen Mavi Marmara ve Mart 2011 de Arap Baharı süreci çerçevesinde ortaya çıkan Suriye Krizleri ise bu durumun en önemli göstergeleri olmuştur.

3.5.1. Mavi Marmara Krizi

Mavi Marmara Krizi, 31 Mayıs 2010 tarihinde Türk menşeli bir uluslararası yardım kuruluşu olan İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı tarafından, "Gazze'ye Özgürlük" sloganı adı altında organize edilen ve İsrail ablukası altındaki Gazze'ye insani yardım götürmeyi amaçlayan yardım filosunun içerisinde bulunan, 347'si Türk vatandaşı olmak üzere 32 farklı milletten 600'e yakın sivil insanı taşıyan Komor Adları bandıralı Mavi Marmara isimli gemiye, uluslararası sularda İsrail askeri güçlerinin Deniz Meltemi adlı operasyonu sonucunda dokuz Türk vatandaşının hayatını kaybetmesi, onlarca kişinin yaralanması ve yüzlerce kişinin tutuklanması sonucunda patlak veren bir bunalımdır.⁷⁵⁹

Mavi Marmara krizi, Türkiye'nin İsrail'i tanıdığı ve bu bağlamda diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1949 yılından 2000'li yılların başlarına kadar askeri, güvenlik ve istihbarat temelinde sürdürülen ve kimi zaman siyasi anlaşmazlıklara rağmen

⁷⁵⁷ Akıllı, "Türk Dış Politikası Zemininde Arap Baharı", s. 44.

⁷⁵⁸ Akıllı, a.g.e., s. 44.

⁷⁵⁹ Serdar Reçber-Selman Öğüt, "Mavi Marmara Olayı'nın Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", s. 508.

inişli çıkışlı bir şekilde, kopmadan devam eden Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyrine etki eden son derece önemli bir gelişmedir.⁷⁶⁰ Nitekim Türkiye'nin sonuçlarını öngöremediği, İsrail'in ise ölçülü bir tepki vermeyi beceremediği bu gelişme, uluslararası ortamın gerektirdiği sorumluluklara ve çıkarlara dayanan Türkiye-İsrail ilişkilerinde, başta yaşanan can kayıpları olmak üzere unutulması mümkün olmayan izler bırakmıştır.⁷⁶¹

Mavi Marmara bunalımının ortaya çıkışının hemen ardından Türkiye, iki ülke arasında söz konusu bunalımın öncesinde cereyan eden “alçak koltuk krizi” nedeniyle Ankara'ya çağrılan Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'un Tel Aviv'e geri dönmeyeceğini açıklamış ve ilişkilerin normale dönmesi için İsrail'den çeşitli taleplerde bulunmuştur.⁷⁶² Uluslararası arenada Türkiye'den özür dilenmesi, gemide hayatını kaybedenlere tazminat ödenmesi, Gazze üzerindeki ablukanın kaldırılması, olayla ilgili olarak uluslararası bir soruşturma komisyonunun oluşturulması ve saldırıda el koyulan gemilerin derhal iade edilmesi hususlarını içeren bu taleplerden son ikisi, yapılan görüşmelerin ardından kısa bir süre sonra İsrail tarafından yerine getirilmiştir.⁷⁶³ Nitekim İsrail el koyduğu gemileri Türkiye'ye iade etmiş ve BM bünyesinde bir soruşturma komisyonunun oluşturulmasını kabul etmiştir. İsrail'in söz konusu talepleri yerine getirmesinin ardından BM çatısı altında oluşturulan ve soruşturma komisyona ek olarak, Mavi Marmara krizi çerçevesinde ortaya çıkan problemlerin çözümlenmesini hızlandırmak için iki ülke arasında gizli görüşmeler tertip edilmiştir. Ancak Türkiye'nin söz konusu krizin ardından İsrail'in derhal yerine getirmesini istediği ilk üç talebe ilişkin konuların görüşülmesi sürecinde yaşanan bir takım aksaklıklar Türkiye-İsrail ilişkilerinin tarihte hiç olmadığı kadar kötüleşmesine sebep olmuştur.

Söz konusu gizli görüşmeler devam ederken, BM bünyesinde oluşturulan ve “Palmer Komisyonu” olarak adlandırılan komisyonun hazırladığı raporun basına sızmasının ardından yaşanan gelişmeler Türkiye-İsrail arasında yaşanan krizin kısa

⁷⁶⁰ Hayati Aktaş-Vahit Guntay, “Mavi Marmara Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed: Haydar Çakmak, 2. Baskı, Kripto, Ankara, Eylül 2013, s. 385.

⁷⁶¹ Aktaş-Guntay, a.g.e., s. 385.

⁷⁶² Aytürk, “Türkiye ve Ortadoğu: Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 631.

⁷⁶³ Yeşilyurt, “2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi, Ortadoğu ile İlişkiler, Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler”, s. 443.

vadede çözümlenmesi şansını tamamen ortadan kaldırmıştır.⁷⁶⁴ Öyle ki bahsi geçen raporda İsrail'in sürdürdüğü Gazze ablukasının hukuka uygun bulunduğu ortaya çıkmasın ardından Türkiye'nin, İsrail'le olan diplomatik ilişkilerin ikinci katiplik düzeyine indirileceğini, iki ülke arasındaki askeri anlaşmaların askıya alınacağını, Doğu Akdeniz'de seyrüsefer serbestisi için gerekli görülen önlemlerin alınacağını, Gazze ablukasının Uluslararası Adalet Divanında incelenmesinin sağlanacağını ve İsrail saldırısından zarar gören Türk ve yabancı tüm mağdurların mahkemelerdeki hak arama girişimlerinin destekleneceğini açıklaması⁷⁶⁵ Türkiye-İsrail ilişkileri, belirsizliklerle dolu bir sürece doğru evrilmiştir.

İsrail'in insani yardım amacıyla Gazze'ye doğru ilerleyen filo'nun içerisinde bulunan Mavi Marmara isimli gemiye yönelik olarak gerçekleştirdiği askeri müdahale sonucunda ortaya çıkan bu kriz, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasında köklü değişikliklerin meydana gelmesine sebebiyet vermiştir.⁷⁶⁶ Öncelikli olarak Mavi Marmara Krizi, Türkiye'nin Arap-İsrail anlaşmazlığına yönelik tutumunda büyük bir değişiklik yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki İsrail'in 1948 yılında kurulmasından itibaren süregelen Arap-İsrail anlaşmazlığında Filistin tarafına daha yakın bir tavır sergilemekle birlikte söz konusu anlaşmazlıkta kuvvetli bir şekilde taraf tutmayan Türkiye, Mavi Marmara krizinin ardından Filistin lehine aktif bir tavır sergileyen bir aktör haline gelmiştir.⁷⁶⁷

Bununla birlikte Mavi Marmara Krizi, Türkiye'nin 2002 yılı itibariyle uygulamaya koyduğu yeni dış politika anlayışının önemli bir parçasını oluşturan uluslararası krizlerin çözümünde etkili bir aktör olunmasına yönelik dış politik yönelimin zedelenmesine yol açmıştır. Öyle ki bu kriz, takip ettiği güvenlik öncelikli dış politika bağlamında Ortadoğu bölgesinde yaşanan çeşitli sürtüşmelerin tarafı konumunda olan İsrail nezdinde Türkiye'nin arabuluculuk vasfının zayıflamasına neden olmuştur.⁷⁶⁸ Ayrıca, Mavi Marmara krizi, Türkiye'nin ABD tarafından

⁷⁶⁴ Yeşilyurt, a.g.e., s. 444.

⁷⁶⁵ Yeşilyurt, a.g.e., s. 445.

⁷⁶⁶ Aytürk, "Türkiye ve Ortadoğu: Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 632.

⁷⁶⁷ Aytürk, a.g.e., s. 632.

⁷⁶⁸ Talha Köse, "Türk Dış Politikasının Ortadoğu'daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümlerinin Keşfi", *Türk Dış Politikası Yılığ 2010*, Ed: Burhanettin Duran-Kemal İnat-Mesut Özcan, SETA Yayınları 14, Ankara Ekim 2011, s. 644.

uygulama koyulan Büyük Ortadoğu Projesi içerisindeki misyonuna dolaylı bir şekilde etkide bulunmuştur. Nitekim söz konusu projenin kilit ülkelerinden biri olan Türkiye, Mavi Marmara krizinin ardından İsrail’le bozulan ilişkilerini göz önünde bulundurarak, Ortadoğu’da, BOP kapsamında ABD ve İsrail ile eşgüdüm içerisinde yürütülen politikalardan kopuk bir dış politik duruş sergilemeye başlamıştır.⁷⁶⁹

Tüm bunların yanı sıra, Mavi Marmara Krizi sebebiyle Türkiye ile İsrail ilişkilerinin ciddi bir biçimde gerilmesi⁷⁷⁰, Türkiye’nin Ortadoğu bölgesinde barış ve istikrarın tesis edilmesine yönelik amacına zarar vermiştir. Özellikle söz konusu krizin çözüme kavuşturulması hususunda gereken adımların atılmaması ve ardından cereyan eden bölgesel gelişmeler sebebiyle genişleme göstermesi, “Ortadoğu bölgesinde uluslararası barış ve güvenliğin tehlikeye düşeceğine dair öngörünün”⁷⁷¹ dikkate değer bir biçimde mukavemet kazanmasına neden olmuştur. Bu durum Mavi Marmara krizinin ardından, İsrail’in Güney Kıbrıs’la Kıta Sahaneliği Anlaşması ve Güney Kıbrıs’ın Akdeniz’de petrol çıkarılmasına yönelik olarak başlattığı sondaj çalışmalarına hem siyasi hem de askeri açıdan destek vereceğini açıklaması ve bu açıklamanın arkasında duracak girişimlerde bulunması ile birlikte daha da belirginleşmiştir.⁷⁷² Nitekim İsrail’in bu girişimleri, Türkiye ve İsrail’in bölgesel refahı tehdit edecek bir biçimde yeniden karşı karşıya getirmelerine yol açmıştır.⁷⁷³

Türkiye-İsrail ilişkilerinin geçmişte hiç olmadığı kadar bozulmasına neden olan Mavi Marmara Krizi, büyük devletlerin uluslararası sistem içerisindeki davranışlarını temel hareket noktası olarak kabul eden, ulusal güvenliği en önemli politika alanı olarak gören ve gücün maddi boyutuyla ilgilenen neorealist teori⁷⁷⁴ çerçevesinde analiz edilememektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye ve İsrail arasında yaşanan Mavi Marmara Krizi, neorealist yaklaşımın temel önermelerinin tümünü göz önünde

⁷⁶⁹ Ümit Özdağ, “Ankara ile Tel Aviv Arasındaki Kriz Ne Kadar Gerçek?”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 25, Ocak 2011, s. 30.

⁷⁷⁰ Burak Gümüş, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ortadoğu Siyaset”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Haziran 2013, s. 83.

⁷⁷¹ Kamuran Reçber, “İsrail’in Yardım Gemilerine Müdahalesinin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 19-20, Temmuz-Ağustos 2010, s. 24.

⁷⁷² Yeşilyurt, “2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi, Ortadoğu ile İlişkiler, Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler”, s. 446.

⁷⁷³ Yeşilyurt, a.g.e., s. 446.

⁷⁷⁴ Sever, *Türkiye’nin Ortadoğu İlişkileri Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, s. 9-11.

bulundurularak incelenmemektedir. Özellikle daha önce değinildiği gibi, uluslararası sistem içerisinde yer alan büyük devletlerin davranışlarının, sistemin parçası olan diğer devletlerin eylemleri üzerinde doğrusal bir biçimde sınırlandırıcı ya da yönlendirici bir etkisinin olduğuna yönelik neorealist varsayımının, Soğuk Savaşın sona ermesi üzerine büyük ölçüde geçerliliğini yitirmesi,⁷⁷⁵ söz konusu krizin neorealist yaklaşım rehberliğinde açıklanmasını engellemektedir.

Ancak Mavi Marmara Krizinin Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politik tutum ve davranışlarına olan etkileri, neorealist teorinin devletlerin güvenliğine ilişkin varsayımları çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulabilmektedir. Öncelikli olarak neorealist kuramın güvenlik varsayımları, daha önceden değinilmiş olduğu gibi uluslararası sistem içerisinde faaliyet gösteren devletlerin, her an savaş gerçeğiyle karşılaşabileceğini kabul etmektedir. Nitekim Mavi Marmara Krizi, Ortadoğu bölgesinde yer ülkelerle iyi niyet ve dostluk temelinde ilişkilerini geliştirmeye yönelik bir dış politika izlemenin, çatışma ve savaşların ortaya çıkışını engelleyemeyeceğini Türkiye'ye net bir biçimde göstermiştir. Bununla birlikte neorealist yaklaşımın güvenlik varsayımları, uluslararası sistem içerisinde yer alan devletlerin varlıklarını devam ettirebilmesi için ulusal güvenliğe yönelik politikalara öncelik vermeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Türkiye ile İsrail arasında cereyan eden Mavi Marmara Krizi, Türkiye'ye Ortadoğu bölgesinde ulusal güvenliğini riske edecek girişimlerde bulunmamasını, bu bölge içerisinde ulusal güvenliğini sağlamaya yönelik dış politik tutum ve davranışlara öncelik verilmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Ayrıca neorealist teorini güvenlik varsayımları, uluslararası sistem içerisinde yer alan devletlerin aralarında gerçekleştirilecek işbirliklerinin, aralarındaki güvenlik rekabetini hiçbir suretle sona erdiremeyeceğini iddia etmektedir. Hakikaten Mavi Marmara Krizi, iki ülke arasında ekonomik, askeri, istihbarat ve güvenlik temelinde gerçekleştirilen işbirliklerinin, ulusal güvenliğe ilişkin rekabetlerinin sona erdirmediği net bir biçimde ortaya koymuştur.

Dolayısıyla Mavi Marmara Krizi, Türkiye'nin Komşularla Sıfır Sorun Politikası temelinde yürüttüğü Ortadoğu politikasının, neorealist yaklaşımın ulusal güvenliğe

⁷⁷⁵ Sever, a.g.e., s. 22.

yönelik varsayımları çerçevesinde yeniden yapılandırılmasına ilişkin süreci hızlandırmıştır. Özellikle bu krizin sonrasında İsrail'in Türkiye aleyhindeki uygulamaları ve Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan Arap Baharı sürecine paralel olarak ortaya çıkan gelişmeler neticesinde genişleme göstermesi, Türkiye'nin söz konusu bölgeye yönelik politikasının güvenlik merkezli dönüşümün büyük bir ivme kazanmasına neden olmuştur.

3.5.2. Suriye Krizi

Suriye Krizi, Arap Baharı süreci çerçevesinde Ortadoğu bölgesinde meydana gelen halk hareketlerin 2011 yılında Suriye'ye sıçramasının ardından bu ülkede demokrasi, insan hakları ve özgürlük talepleri doğrultusunda barışçıl gösterilerde bulunan protestoculara ve bu gösterilere katılmayan bütün muhalif kesimlere, otoriter ve baskıcı rejiminin orantısız güç kullanmasının sonucunda ortaya çıkan iç savaşı⁷⁷⁶ tanımlamak amacıyla kullanılan bir kavramdır. Ortadoğu bölgesinde bilinen tüm parametrelerin değişmesine ve bu bağlamda söz konusu bölgenin istikrarsızlaşmasına sebep olan bu iç savaş⁷⁷⁷, gerek Türkiye-Suriye ilişkilerinin niteliğinde gerek Türkiye'nin Suriye'ye yönelik dış politikasında gerekse Türkiye'nin 2002 yılından itibaren yeni dış politika anlayışı çerçevesinde uygulamaya koyduğu Ortadoğu politikasında son derece önemli değişikliklere neden olmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde genel itibariyle gerilimli bir seyir izleyen Türkiye-Suriye ilişkilerinde, 2000'li yıllarda dikkate değer bir şekilde gelişme yaşanmıştır. Bu gelişme özellikle Türkiye'nin dış politika anlayışında meydana gelen değişikliklere paralel olarak 2002 sonrası dönemde büyük bir ivme kazanmış ve iki ülke geçmişte hiç olmadığı kadar birbirleriyle yakınlaşmıştır. Türkiye ile Suriye arasında bilhassa ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve toplumsal alanlarda meydana gelen bu yakınlaşma, taraflarca 2009 yılında imzalanan "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşması" ile doruk noktasına ulaşmıştır. Ancak bu yakınlaşma uluslararası sistemin yapısından kaynaklanan sebeplerden ötürü çok uzun soluklu olmamıştır.

⁷⁷⁶ Muhittin Ataman, "Suriye'de İktidar Mücadelesi: Bass Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum", *SETA*, Rapor No: 6, Nisan 2012, s. 25-26.

⁷⁷⁷ Yalım Eralp-Şadi Ergüvenç-Sönmez Köksal-Ümit Pamir-Mensur Akgün-Sylvia Tiryaki, "Suriye'ye Dikkat", *Global Political Trend Center Political Brief*, PB No: 37, December 2013, s. 2.

Nitekim Ortadoğu bölgesinde cereyan eden ve Arap Baharı olarak nitelendirilen toplumsal hareketlerin Suriye'ye sıçramasının ardından bu ülkede gelişme gösteren iç savaş ve bu savaş karşısında Türkiye'nin sergilediği dış politik tutum, Türkiye-Suriye ilişkilerinin yeniden gerilimlerle dolu bir sürece doğru evrilmesine sebep olmuştur. Öyle ki iki ülke arasındaki ilişkiler Suriye Krizi ile birlikte geçmişte olduğu gibi sorunlarla dolu bir nitelik kazanmış ve bu krizin ilerleyen dönemlerinde ise tamamen kopmuştur.⁷⁷⁸

Suriye'de olayların başladığı ilk altı aylık dönemde Türkiye, bu ülkede baş gösteren sorunun çözümüne yönelik bir dış politika izleyerek Şam yönetimini ikna etmeye çalışmıştır.⁷⁷⁹ Ancak Suriye rejimini ikna etmeye yönelik çabalarının sonuç vermemesi üzerine Türkiye, bu ülkeye yönelik olarak yürüttüğü dış politik tutumunu hızlı bir şekilde değiştirmiştir.⁷⁸⁰ Nitekim Suriye'nin otoriter rejimine gelişen olaylar karşısında halkının haklı taleplerine olumlu bir şekilde yaklaşmasını ve bu istekleri bir an önce karşılamasını tavsiye eden⁷⁸¹ Türkiye, söz konusu rejimin bu tavsiyeye uymayarak halkına silah yoluyla müdahale etmesi sonrasında bu ülkeye yönelik dış politikasını, bahsi geçen otoriter ve baskıcı rejimin iktidardan uzaklaştırılması üzerine kurgulamıştır.⁷⁸²

Diğer bir ifadeyle Türkiye, Suriye'de Arap Baharı süreci çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin ilk aşamasında “yarı ihtiyatlı-yarı pragmatik” bir dış politik tutum sergilemiştir.⁷⁸³ Nitekim Türkiye bu dış politik tutumu doğrultusunda Suriye'deki otoriter rejime, sadece ve sadece halkının demokratik ve katılımcı taleplerini karşıladığı takdirde meşruluğunu devam ettirebileceğini,⁷⁸⁴ aksi halde ülkeyi belirsizliklerle dolu bir sürece doğru sürükleyeceğini bildirerek uyarmıştır. Ancak Suriye'deki dikta rejimin bu uyarıları dikkate alamayarak halkının üzerindeki baskısını arttırması üzerine Türkiye, daha liberal, daha insan hakları odaklı ve daha

⁷⁷⁸ Ataman, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Bass Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, s. 50.

⁷⁷⁹ Balcı, Türkiye Dış Politikası, İlkeler, Uygulamalar ve Aktörler, s. 308.

⁷⁸⁰ Balcı, a.g.e., s. 308.

⁷⁸¹ Balcı, a.g.e., s. 308.

⁷⁸² Eralp-Ergüvenç-Köksal-Pamir-Akgün ve Tiryaki, “Suriye’ye Dikkat”, a.g.m., s. 2.

⁷⁸³ Tarık Oğuzlu, “Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikasında Liberal, İddialı ve Batılı Eksenin Yükselişi”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 6, Sayı 2, 2012, s. 55.

⁷⁸⁴ Oğuzlu, a.g.e. s. 55.

normatif bir yaklaşımla, bu ülkede daha demokratik, daha temsili ve daha çoğulcu bir düzenin kurulmasını sağlamaya⁷⁸⁵ dönük bir dış politika izlemeye başlamıştır

Bu doğrultuda Türkiye, Suriye'deki antidemokratik rejimin yönetimden uzaklaştırılmasını kolaylaştırmak ve bu rejimin yönetimden uzaklaştırılması sonrasında oluşturulacak yeni Suriye'nin siyasi yapılanmasını yönlendirebilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur.⁷⁸⁶ Öncelikli olarak Türkiye, Suriye'deki dikta Esat rejiminin aleyhine ülke içerisinde faaliyette bulunan muhalif gurupları, etki düzeylerini arttırmak amacıyla örgütlemeye çalışmıştır. Bununla birlikte Suriye'deki antidemokratik rejime karşı mücadele etmek amacıyla kurulan Suriye Ulusal Konseyi'nin İstanbul'da kurulmasına müsaade etmiş, Suriye'deki muhaliflerin Türkiye sınırları içerisinde temsilcilikler açmasına izin vermiştir.⁷⁸⁷ Ayrıca baskıcı rejimin zulmünden kaçan Suriyeli mültecilere topraklarını açmış ve bu mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamış⁷⁸⁸ ve Suriye'deki dikta rejime karşı silahlı direnişte bulunan unsurların gereksinimlerini karşılamaya çalışmıştır.⁷⁸⁹ Bunlara ek olarak Suriye büyükelçisini istenmeyen adam ilan etmiş,⁷⁹⁰ meşru bir yönetimin Suriye'de iktidarı devralmasına kadar otoriter yönetimle yapılan Yüksek Düzeyli Strateji İşbirliği Konseyi mekanizmasını askıya almış, Suriyeli bazı yetkililerle iş adamlarının seyahat yasağı koymuş, bu kişilerin Türkiye'deki mal varlıklarını dondurmuştur.⁷⁹¹

Bunların yanı sıra, "Suriye ordusuna her çeşit silah ve askeri malzemenin satış ve tedarikini durdurmuş ve üçüncü ülkelerden bu ülkeye silah ve askeri malzeme transferi için Türk topraklarının, sularının ve hava sahasının kullanılmasını

⁷⁸⁵ Oğuzlu, a.g.e. s. 55.

⁷⁸⁶ Eralp-Ergüvenç-Köksal-Pamir-Akgün ve Tiryaki, "Suriye'ye Dikkat", a.g.m., s. 2.

⁷⁸⁷ Ataman, "Suriye'de İktidar Mücadelesi: Bass Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum", s. 51.

⁷⁸⁸ Özlen Çelebi, "Iraklı ve Suriyeli Sığınmacılar Krizi", *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed: Haydar Çakmak, 2. Baskı, Kripto, Ankara, Eylül 2013, s. 423.

⁷⁸⁹ Haydar Çakmak, "Suriye Krizi", *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed: Haydar Çakmak, 2. Baskı, Kripto, Ankara, Eylül 2013, s. 440.

⁷⁹⁰ Murat Cemrek, "Türk Dış Politikasında Suriye Dönüşümü: Güvenliğe Geri Dönüş", *Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Ed: Birol Akgün, SDE Analiz, Haziran 2012, s. 59.

⁷⁹¹ Ataman, "Suriye'de İktidar Mücadelesi: Bass Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum", s. 52.

yasaklamıştır.⁷⁹² İlaveten, “Suriye Merkez Bankasıyla ilişkileri durdurmuş, Suriye hükümetinin Türkiye’deki finansal malvarlıklarını dondurmuş ve bu ülkenin ekonomisine zarar vermeye yönelik bir takım ekonomik tedbirleri uygulamaya koymuştur.⁷⁹³ Son olarak, Suriye’deki azınlık rejimin sona erdirilmesi amaçlayan ve bu yönde sınırlı girişimlerde bulunan başta ABD olmak üzere AB üyesi diğer Batılı ülkelerle ve Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan Arap ülkelerinin faaliyetlerini desteklemiş⁷⁹⁴ ve uluslararası alanda söz konusu rejime yönelik olarak uygulamaya konulan çeşitli yaptırımların hazırlanmasına öncülük etmiştir.

Dolayısıyla Türkiye, halkına yönelik olarak orantısız güç kullanarak hem ülkesinin hem de Ortadoğu bölgesinin güvenliğini tehlikeye atan baskıcı ve otoriter Esat rejiminin gücünün azaltılarak iktidardan uzaklaştırılması amacıyla yoğun bir çaba sarf etmiştir. Ancak Türkiye’nin bu çabaları, uluslararası sistem içerisinde yer alan küresel ve bölgesel aktörlerin söz konusu krize yönelik tutum ve davranışlarından ötürü sonuçsuz kalmıştır. Nitekim ABD ve AB ülkeleri, Suriye’deki otoriter rejimine karşı olmalarına rağmen, yaşamakta oldukları ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntılardan ötürü Suriye krizi sürecine etkili bir şekilde müdahil olamamışlardır. Her ne kadar bu aktörler söz konusu kriz sürecinde Suriye’deki otoriter yönetimin aleyhine bir takım girişimlerde bulunmuş olsalar da bu girişimler yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan Arap ülkelerinin Suriye Krizi hususunda ciddi fikir ayrılıkları yaşamaları,⁷⁹⁵ bu krize yönelik ortak bir politika belirleyememelerine ve bahsi geçen sürece yeterince etki edememelerine neden olmuştur. Tüm bu sebepler Türkiye’nin Suriye krizi sürecinde yalnız kalmasına ve Esat rejiminin yönetimden uzaklaştırılmasına yönelik girişimlerinin başarısız olmasına yol açmıştır. Rusya, Çin ve İran gibi küresel ve bölgesel aktörlerin Suriye krizi sürecine aktif bir biçimde dahil olarak otoriter ve baskıcı Esat rejimini dış politik imkanlarının el verdiği ölçüde desteklemeleri ise, Türkiye’nin yalnızlığını ve girişimlerinin başarısız olmasını pekiştirmiştir.

⁷⁹² Ataman, a.g.m., s. 52.

⁷⁹³ Ataman, a.g.m., s. 52.

⁷⁹⁴ Ataman, a.g.m., s. 51.

⁷⁹⁵ Kerim Has, “Türkiye-Rusya İlişkileri Ekseninde Suriye Krizi”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Analiz*, No 20, 2012, s. 2.

Arap Baharı süreci çerçevesinde yaşanan gelişmelerin Suriye'ye sıçramasının ardından bu ülkede cereyan eden iç savaşın ortaya çıkardığı negatif gelişmelerden en fazla etkilenen ülkelerden birisi Türkiye olmuştur. Öyle ki söz konusu iç savaş Türkiye üzerinde ekonomik, askeri, siyasal, toplumsal ve diplomatik açıdan etkisini yoğun bir biçimde hissettirmiştir.⁷⁹⁶ Özellikle iki ülkenin birbirleriyle sınır komşusu olması, bu etkinin düzeyinin son derece artmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Türkiye, Suriye'deki iç savaşın sonuçlanarak bu ülkenin bir an önce istikrara kavuşmasını istemiş ve bu yönde insani değerleri öne çıkartan ve mazlum olan toplumların yanında yer alan bir dış politik tutum içerisinde çeşitli girişimlerde bulunmuştur.⁷⁹⁷ Ancak Türkiye'nin 2002 yılında uygulamaya koyduğu ve yakın kıta, kara ve deniz havzalarında yer alan bölgelerde bulunan başta komşular olmak üzere tüm ülkelerle olan ikili ilişkileri, iyi niyet ve dostluk çerçevesinde mümkün olduğunca geliştirmeyi amaçlayan yeni dış politik yaklaşımı doğrultusunda gerçekleştirdiği bu girişimler, Suriye'de istikrarın sağlanması hususunda başarılı olamamıştır.

Ayrıca Türkiye'nin Suriye Krizi sürecinde izlemiş olduğu dış politika ve bu dış politika doğrultusunda Esat rejimine yönelik girişimleri, iki ülkeyi neredeyse savaşın eşiğine getirmiştir. Nitekim "Suriye hava sahasını iptal eden Türk savaş uçağının Suriye tarafından düşürülmesi Türkiye-Suriye ilişkilerini son derece germiş ve iki ülke arasında her an bir çatışmanın cereyan edebileceği kuşkularını tırmanışa geçirmiştir. Bu olayın ardından Suriye toprakları içerisinde devam eden iç savaşın Türkiye sınırına kadar dayanması ve bunun sonucunda Suriye'den atılan füze mermilerin Türk topraklarına düşmesi, Türkiye'nin bu gelişmeler üzerine Suriye'ye yönelik angajman kurallarını değiştirerek topraklarına düşen füze mermilere aynı şekilde ateşle karşılık vermesi, iki ülke arasında çatışma yaşanabileceğine dair endişelerin hat safhaya çıkmasına sebep olmuştur.

Nihayetinde Suriye Krizi, Türkiye'nin bu ülkeye yönelik dış politikasının, neorealist teorinin güvenlik olgusuna yönelik varsayımlarına uygun bir biçimde,

⁷⁹⁶Kamuran Reçber-Veyssel Ayhan, "Türkiye ile Suriye Arasındaki Krizin Hatay Bölgesi Üzerindeki Etkileri" *Alternatif Politika*, Cilt 5, Sayı 3, Aralık 2013, s. 325.

⁷⁹⁷Eralp-Ergüvenç-Köksal-Pamir-Akgün ve Tiryaki, "Suriye'ye Dikkat", s. 3-4.

güvenlik öncelikli bir yapıya kavuşmasına neden olmuştur. Neorealist kuramın ulusal güvenlik olgusuna ilişkin varsayımları çerçevesinde, Türkiye'nin Suriye Krizi sürecinde sergilemiş olduğu dış politik tutum ve davranışlar analiz edildiğinde, bu durum kendisini açık bir biçimde göstermektedir. Daha önce birçok kez vurgulandığı gibi uluslararası sistem içerisinde yer alan büyük devletlerin davranışlarının, sistemin parçası olan diğer devletler üzerinde doğrusal bir biçimde sınırlandırıcı etkisinin olduğuna yönelik neorealist varsayımının, Soğuk Savaşın sona ermesi üzerine büyük ölçüde geçerliliğini yitirmesi,⁷⁹⁸ söz konusu krizin neorealist yaklaşımın tüm önermelerinin göz önünde bulundurularak değerlendirilmesini engellemektedir.

Birinci bölümde ifade edildiği gibi, neorealist teorinin güvenlik olgusuna ilişkin varsayımları, anarşik bir uluslararası sistem içerisinde faaliyette bulunan devletlerin her an yıkıcı bir savaşla karşı karşıya kalabileceğini, bu nedenle devletlerin güvenliklerini en üst seviyeye çıkarmaları gerektiğini ifade etmektedir. Suriye Krizi sürecinde yaşanan gerilimlere paralel olarak ciddi bir savaş olasılığıyla karşı karşıya kalan Türkiye, neorealizmin bu varsayımına uygun bir biçimde, ulusal güvenliğini maksimize etmeye yönelik girişimlerini arttırmıştır. Bununla birlikte neorealist kuramın güvenlik olgusuna yönelik varsayımları, uluslararası ilişkilerde kısmi nitelikte işbirliklerinin gerçekleştirilebileceğini, ancak gerçekleştirilen bu işbirliklerinin devletler arasındaki güvenlik rekabetini sona erdirmeyeceğini iddia etmektedir. Arap Baharı olarak nitelendirilen toplumsal hareketler çerçevesinde ortaya çıkan Suriye Krizi sürecinde Türkiye, neorealist teorinin bu varsayımına uygun bir biçimde, Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla imzalanan işbirliği anlaşmalarını bir anda yok saymış ve bu ülkeyle özellikle güvenlik alanında kıyasıya bir rekabet içerisine girmiştir.

Ayrıca neorealist teorinin güvenlik olgusuna ilişkin varsayımları, bir devletin en önemli amacının güvenliğini sağlamak olduğunu ve devletlerin geleceğe yönelik güvenlik tehditlerini ortadan kaldırdıktan sonra diğer amaçları için caba sarf edebileceğini vurgulamaktadır. Suriye Krizinin ortaya çıkışının ardından Türkiye, neorealizmin bu önermesine uygun şekilde, Suriye ile Komşularla Sıfır Sorun

⁷⁹⁸ Sever, *Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, s. 22.

Politikası temellinde geliştirilen ilişkilerinden ziyade bu krizin ulusal güvenliğini tehdit eden seyrine odaklanmış ve Suriye'ye yönelik dış politik faaliyetlerini bu odak noktası üzerinden şekillendirmiştir. Tüm bunların yanı sıra Neorealist teorinin güvenlik olgusuna yönelik varsayımları, devletlerin güvenliklerini sağlamları için, özellikle askeri güce önem vermeleri gerektiğini belirtmektedir. Suriye Krizinin patlak vermesinin ardından Türkiye, neorealizmin bu önermesine uygun şekilde, Suriye'ye yönelik askeri tedbirlere ağırlık vermiş, Suriye'deki muhaliflere askeri açıdan yoğun bir desteklemiş ve uluslararası alanda Suriye'deki otoriter rejimin aleyhine askeri düzeyde alınan önlemlere katılım sağlamıştır,

Türkiye'nin Suriye Krizi sürecinde neorealist yaklaşımın güvenlik olgusuna ilişkin varsayımlarıyla önemli ölçüde örtüşen dış politik tutum ve davranışları, Ortadoğu bölgesinin en önemli ülkelerinden biri olan İran'la olan ilişkileri de olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Nitekim bu durum, İranlı yetkililerin Türkiye'nin Suriye krizi sürecinde takip etmiş olduğu dış politikanın çok yanlış olduğuna bu politikanın Ortadoğu bölgesinde Amerikan çıkarlarına hizmet eden bir ülke olarak algılanması sonucunu doğurduğuna yönelik açıklamaları ile Türkiye'nin söz konusu krize yönelik tavrını değiştirmemesi durumunda Suriye ve Irakla birlikte Türkiye'ye ile olan ilişkilerini yeniden değerlendireceklerini⁷⁹⁹ belirten beyanatlarında kendisini açık bir biçimde göstermiştir. Ancak gerek Türkiye gerekse İran, Ortadoğu bölgesindeki siyasi dengeleri göz önünde bulundurarak aralarındaki diplomatik kanalları her daim açık tutmuşlar ve Suriye Krizindeki yaklaşım farklılıklarının ikili ilişkilerini esir almalarına izin vermişlerdir.⁸⁰⁰

Dolayısıyla Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası yaklaşımı çerçevesinde şekillendirdiği yeni dış politika anlayışı, Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan komşu ülkelerle var olan anlaşmazlıkları çözüme kavuşturamadığı gibi söz konusu komşularla olan ilişkileri daha sorunlu bir hale getirmiştir.⁸⁰¹ Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde bulunan komşu ülkeleriyle olan ilişkilerinin daha sorunlu bir hale gelmesi ise, Türk Dış Politikasının eski güvenlik öncelikli yapısının yeniden güçlü bir şekilde

⁷⁹⁹ Bayram Sinkaya, "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası", *SETA Analiz*, Sayı 53, Nisan 2012, s. 35.

⁸⁰⁰ Sinkaya, a.g.e., s. 34.

⁸⁰¹ Cemrek, "Türk Dış Politikasında Suriye Dönüşümü: Güvenliğe Geri Dönüş", s. 63.

öne çıkmasına sebebiyet vermiştir.⁸⁰² Nitekim Suriye Krizi sürecinde meydana gelen gelişmeler bu durumu açık bir biçimde ortaya koymuştur. Bu bağlamda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarının ilk sekiz yılında Suriye özelinde büyük bir başarı elde eden komşularla sıfır sorun politikası yaklaşımı, bu ülkede ortaya çıkan krizle birlikte etkinliğini önemli ölçüde yitirmiştir.

3.6. Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye

Tarih boyunca çok merkezi ve çok stratejik bir bölge olma özelliğini bünyesinde barındıran Ortadoğu, uluslararası sistemin tek süper gücü olan ABD'nin en çok sorunla karşılaştığı, buna karşın hayati çıkarlarını sürdürmek zorunda olduğu son derece önemli bir bölgedir.⁸⁰³ Bu nedenle ABD geçmişten günümüze Ortadoğu bölgesi ile yakından ilgilenmiş ve bu bölgenin siyasi yapısını, ulusal ve uluslararası menfaatleri doğrultusunda şekillendirmek amacıyla yoğun bir çaba sarf etmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında belirginleşen bu çaba, özellikle 11 Eylül 2001 de ABD'de gerçekleştirilen terör saldırıları sonrasında daha da hızlanmıştır. Nitekim söz konusu saldırıların ardından gerçekleştirilen Afganistan ve Irak müdahaleleri ve bu müdahalelerin istenilen sonuçları tam olarak vermemesi üzerine geliştirilen Büyük Ortadoğu projesi, ABD'nin Ortadoğu bölgesini çıkarları çerçevesinde biçimlendirmeye yönelik girişimlerinin büyük bir ivme kazandığının en önemli göstergesi olmuştur.

Büyük Ortadoğu Projesi ya da Genişletilmiş Kuzey Afrika ve Ortadoğu Girişimi ya da tam adıyla Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ile Müşterek Bir Gelecek ve İlerleme İçin Ortaklık Projesi; Tunus, Fas, Cezayir, Moritanya, Libya, Mısır, Sudan, Lübnan, Filistin, Ürdün, İran, Irak, Suriye, Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen, Pakistan, Afganistan gibi Müslüman ülkelerin yer aldığı Ortadoğu coğrafyasını⁸⁰⁴ Amerikan'ın çıkarları ile daha uyumlu bir yer haline getirilmek amaçlamacıyla uygulamaya konulan bir

⁸⁰²Cemrek, a.g.e., s. 64.

⁸⁰³Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Ocak 2008, s. 459-461.

⁸⁰⁴Altuğ Günal, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", *Ege Academic Review*, Cilt 4, Sayı 1, 2004, s. 159.

projedir.⁸⁰⁵ 11 Eylül saldırılarının ardından 2003 yılında, Amerikan Başkanı George W. Bush tarafından ortaya atılan bu proje⁸⁰⁶ Ortadoğu bölgesini küreselleşme sürecine ve kapitalizme etkin bir biçimde eklemeyi, stratejik bir alan olarak ele geçirmeyi, enerji kaynak ve dağıtım yollarına hakim olmayı içeren ve tüm bunlar için bahsi geçen bölgede Amerikan'ın askeri varlığını ve işbirlikçi hükümetleri öngören bir plandır.⁸⁰⁷ Bunların yanı sıra Büyük Ortadoğu Projesi Amerikan'ın Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının ideolojik ve kültürel yönünü hazırlayacak olan⁸⁰⁸ ve bununla birlikte Ortadoğu bölgesinin haritasını jeopolitik açıdan değiştirmeyi amaçlayan bir tasarıdır.

11 Eylül terör saldırıları sonrasında küresel teröre kaynaklık ettiğine inandığı Afganistan ve Irak gibi Ortadoğulu ülkelere askeri müdahalelerde bulunan ABD, kısa bir süre içinde Ortadoğu bölgesinde zora dayalı uygulamaların sonuçsuz kaldığını anlamıştır.⁸⁰⁹ Bu nedenle ABD, söz konusu bölgeye ilişkin amaçlarını gerçekleştirecek ve bu bölgedeki varlığını rızaya dayandırarak meşru göstermeye yarayacak yeni bir mekanizmaya ihtiyaç duymuştur.⁸¹⁰ Nitekim ABD Ortadoğu bölgesi üzerinde hakimiyet kurmasını sağlayacak ve bu hakimiyeti devamlı hale getirecek bu mekanizmayı Büyük Ortadoğu Projesi olarak belirlemiştir. Görünürde Ortadoğu bölgesini demokrasi ve insan hakları gibi evrensel değerler bağlamında dizayn etmeyi, esasında ise bu bölgede bulunan zengin yer altı kaynakları üzerinde, ABD'nin hakimiyet kurmasını sağlamayı amaçlayan Büyük Ortadoğu Projesi,⁸¹¹ aynı zamanda söz konusu bölgenin toplumsal, ahlaki, kültürel ve dini değerleri ile devlet düzen ve sistemlerini Amerikan yaşam ve yönetim biçimine göre düzenlemeyi hedefleyen bir projedir.⁸¹²

⁸⁰⁵Muhittin Ataman-Osman Gökcan , “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*”, Cilt 7, Sayı 2, 2012, s. 222.

⁸⁰⁶Kenan Dağcı, “AB ve ABD'nin Ortadoğu Stratejileri ve Büyük Ortadoğu Projesi”, *Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*, Ed: Atilla Sandıklı-Kenan Dağcı, TASAM Yayınları, İstanbul, Nisan 2006, s. 178.

⁸⁰⁷Haluk Gerger, *ABD Ortadoğu Türkiye*, 5. Baskı, Yordam Kitabevi, İstanbul, Eylül 2012, s. 475.

⁸⁰⁸Şadiye Deniz, “Ortadoğu'nun Yeniden İnşasının Yapıbozumu: Büyük Ortadoğu Politikası Üzerine Bir Analiz”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 20, Kış 2012, s. 174.

⁸⁰⁹Deniz, a.g.m., s. 168.

⁸¹⁰Deniz, a.g.m., s. 174.

⁸¹¹Deniz, a.g.m., s. 168.

⁸¹²Gerger, *ABD Ortadoğu Türkiye*, s. 488.

ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında, söz konusu bölgede ulaşmak istediği görünürdeki hedefler şunlardır⁸¹³: Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerin serbest piyasa ekonomisini güçlü ve kalıcı bir biçimde benimsemesinin ve bu bağlamda bahsi geçen ülkelerin ekonomik anlamda Batı dünyasıyla entegre edilmesinin sağlanması. Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerin enerji güvenliği kapsamında gereksinim duydukları askeri güce olan ihtiyaçlarının azaltılmasını sağlayarak, buradan elde edilen ekonomik kazanımların, söz konusu ülkelerin sosyo-kültürel gelişimine yönelik olarak kullanılmasının sağlanması. Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerin yönetimlerinin sınırlı süre ve yetkiler kapsamında iktidarda kalmasının sağlanması. Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerin dini kurallara dayalı hukuk sistemin değiştirilerek, bu ülkelerde laik hukuk sisteminin uygulamaya konulmasının sağlanması. Ortadoğu bölgesinde yer alan devletlerin iktisadi gelirlerinin ve bu gelirlere kaynaklık eden ekonomik varlıkların, söz konusu ülkelerin yöneticilerden ziyade halklarının ve siyasi örgütlenmelerinin çıkarları için kullanılmasını sağlayarak bölge halklarının refah seviyelerinin artırılması. Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerde insan hakları, hukukun üstünlüğü ve kadın erkek eşitliğinin sağlanması. Ortadoğu bölgesinde serbest ve özgür seçimlerin yapıldığı bir demokratik sistemin getirilmesi ve bu sistemin kalıcı olmasının sağlanması. Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerde eğitim ve eğitime temel teşkil eden unsurların yaygınlaştırılmasının sağlanması. Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerde kız çocuklarının eğitim-öğrenim hayatına katılımının sağlanması. Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerde Basın-Medya özgürlüğünün tesis edilmesi. Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerde kitle imha silahlarının üretim ve kullanılmasının, etnik çatışmaların, uyuşturucu yapımının, insan kaçakçılığının ve ağır insan hakları ihlallerinin engellenmesinin sağlanması ve bu ülkelerde teröre ilişkin unsurların yok edilmesi. Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerde yaşayan halkların Batının sahip olduğu değerlere, düşünce tarzına ve yaşayış sekline sahip olmalarının sağlanması.

⁸¹³Taşkın Deniz, "Mekansal Paylaşım Açısından Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 26, Temmuz 2012, s. 157-158.

ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında, söz konusu bölgede ulaşmak istediği esas hedefler ise şunlardır⁸¹⁴: Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerin sahip oldukları zengin enerji kaynakları üzerinde denetim sağlanması ve bunun kalıcı hale getirilmesi. Ortadoğu bölgesinde yeni silah ticareti için yeni pazarların oluşturulması. Rusya ve Çin'e karşı bölgedeki etki ve hakimiyet düzeyinin artırılması ve bunun Suriye ve İran üzerinden yapılması. İsrail'in Ortadoğu bölgesi içerisindeki güvenliğinin etkili bir biçimde korunması. Büyük bir çoğunluğunu Müslüman halkların oluşturduğu Ortadoğu bölgesinde "İlmli İslamiyet'in" yayılmasının sağlanması.

ABD'nin Ortadoğu bölgesini insan hakları, özgürlük, demokrasi, hukuk devleti, sivil toplum ve piyasa ekonomisi gibi evrensel değerler⁸¹⁵ çerçevesinde kendi kalıplarına sokmaya yönelik olarak geliştirmiş olduğu Büyük Ortadoğu Projesi,⁸¹⁶ Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan devletler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle Suudi Arabistan ve Mısır gibi Ortadoğu bölgesi üzerinde etki oluşturma kapasitesine sahip olan ülkeler, Büyük Ortadoğu Projesini açık bir şekilde eleştirmişler ve bu projeye karşı olduklarını net bir biçimde beyan etmişlerdir.⁸¹⁷

Ortadoğu bölgesinde yer alan devletlerin Büyük Ortadoğu Projesine karşı çıkmalarının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler kısaca şu şekilde ifade edilebilir: Öncelikle Büyük Ortadoğu projesinin ABD tarafından gündeme getirilmesi ve bölge devletlerinin coğrafi sınırlarında dikkate değer değişiklikleri öngörmesi,⁸¹⁸ Ortadoğulu devletlerin söz konusu projeye ciddi bir biçimde tepki göstermelerine neden olmuştur. Bununla birlikte bu projenin, Ortadoğu bölgesinin demokratik dönüşümünü zorlaştıran faktörlerin başında İslam dinini görmesi, bu

⁸¹⁴ Deniz, a.g.m., s. 158.

⁸¹⁵ Barış Doster, "Irak Suriye ve İran'ın Ortadoğu Politikaları", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 57, Eylül 2013, s. 73.

⁸¹⁶ Hüseyin Latif, *Çelişkiler Projesi BOP ve ABD'nin Türkiye'ye Bıçtığı Rol*, Bizim Avrupa Yayınları, İstanbul, Ocak 2007, s. 69.

⁸¹⁷ Meliha Benli Altunışık, "Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve Arap Baharı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 53, Mayıs 2013, s. 75.

⁸¹⁸ Sibel Turan, "Büyük Ortadoğu İnsiyatifi" Bağlamında Türkiye: Sorunlar ve Beklentiler", *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kutumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 698.

bölgede uzun yıllardır devam eden Batı karşıtlığının altında yatan en temel nedeninin İslam dini olduğunu iddia etmesi⁸¹⁹ ve Ortadoğu bölgesinde İslam dinine mensup olan insanları çeşitli açılardan sınıflandırarak Batının çıkarlarına uygun bir biçimde dönüştürmeyi hedeflemesi,⁸²⁰ bölgede yer alan devletlerin bahsi geçen projeyenin uygulanmasını istememelerine sebebiyet vermektedir.

Ancak Türkiye'nin, Büyük Ortadoğu projesine yönelik tutumu, Ortadoğulu devletlerden büyük ölçüde farklı olmuştur. Öyle ki Türkiye Büyük Ortadoğu Projesinin Ortadoğu bölgesinde uygulanmasından yana bir tavır sergilemiş ve bu projenin bölge içerisinde gösterilen tüm tepkilere rağmen ABD tarafından uygulanmasına destek vermiştir.⁸²¹

Türkiye, gerek coğrafi açıdan Ortadoğu bölgesinin önemli bir parçası olması gerek bu bölgeyle ortak kültürel ve tarihsel değerleri paylaşması⁸²² gerek bölgesel bazda yoğun bir nüfusu içerisinde barındırması ve gerekse bölgesel ve küresel düzeyde çok güçlü bir orduya sahip olması gibi sebeplerden ötürü,⁸²³ hem Ortadoğu bölgesinde yer alan aktörler, hem de Ortadoğu ile ilgilenen küresel güçler açısından daimi bir biçimde önemli bir devlet olmuştur. Tüm bunların yanı sıra Türkiye, Soğuk Savaş döneminin başlangıcından günümüze, her ne kadar belirli dönemlerde kısmi kırılmalar yaşanmış olsa da, ABD'nin ve Batılı ülkelerin Ortadoğu bölgesindeki güvenilir bir müttefiki olmuştur. Ayrıca Türkiye, Ortadoğu bölgesinde demokratik değerler çerçevesinde yapılmış olan nadir ülkelerden biri olagelmıştır.

Türkiye'nin sahip olduğu bu önem, ABD tarafından tasarlanan Büyük Ortadoğu Projesi içerisindeki konumunun belirlenmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Nitekim Türkiye, Ortadoğulu ülkelerin hemen hemen tamamının hedef ülke konumunda olduğu Büyük Ortadoğu Projesinde, bölgesel siyasetin önemli bir aktörü olması, uzun süreden beri ABD'nin bölge içerisindeki sadık bir müttefiki olması,

⁸¹⁹ Çetin Güney, "Büyük Ortadoğu Çerçevesinde İslam ve Demokrasi" *Avrasya Dosyası*, Cilt 11, Sayı 3, 2005, s. 6.

⁸²⁰ Günal, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", s. 158-159.

⁸²¹ Hüseyin Bağcı-Bayram Sinkaya, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Partinin Perspektifi", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 1, Sayı 1, 2006, s. 20.

⁸²² Deniz, "Ortadoğu'nun Yeniden İnşasının Yapıbozumu: Büyük Ortadoğu Politikası Üzerine Bir Analiz", s. 179.

⁸²³ Türel Yılmaz, Ortadoğu'da Güvenlik Sorunu ve Türkiye", *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Ed: Refet Yinanç-Hakan Taşdemir, Seçkin Yayıncılık, Ankara, Nisan 2002, s. 129.

NATO'nun güney kanadını koruyan etkili bir üyesi olması, AB'nin aday ülkesi olması ve laiklik temelinde demokratik ve ılımlı bir İslam ülkesi olması gibi sebeplerden ötürü model ülke olarak değerlendirilmiştir.⁸²⁴ Türkiye'nin Büyük Ortadoğu Projesi içerisinde model ülke olarak değerlendirilmesi, ABD'nin Ortadoğu bölgesine yönelik çok taraflı politik girişimlerinde Türkiye'yi stratejik ve kilit bir ülke olarak öne çıkaracağını açık bir biçimde göstermiştir.⁸²⁵

Türkiye, ortaya çıkışından itibaren Büyük Ortadoğu projesine oldukça sıcak bir şekilde yaklaşmış, bu proje çerçevesinde yapılan bütün önerileri iyi karşılamış⁸²⁶ ve bu bağlamda söz konusu projenin Ortadoğu bölgesi içerisinde uygulanmasını etkin bir biçimde desteklemiştir. Türkiye'nin ABD tarafından geliştirilen ve Ortadoğu bölgesinde tatbik edilmeye başlanan Büyük Ortadoğu Projesini desteklemesinin temel nedenleri ise şu şekilde açıklanabilir⁸²⁷: Öncelikli olarak 2002 yılında gerçekleştirilen seçimler sonucunda iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi çok taraflılık, çok boyutluluk, komşularla iyi ilişkiler ve aktif bir dış politika gibi ilkelere dayanan yeni bir dış politika anlayışını uygulamaya koymuştur. Nitekim Türkiye 2002 yılı itibariyle, özellikle Ortadoğu bölgesinde, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin uygulamaya koyduğu bu dış politik anlayış çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır. Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde etkili bir biçimde tatbik etmeye başladığı bu yeni dış politika anlayışının birkaç temel özelliği bulunmaktadır. İlk olarak Türkiye, bölgesel ve ulusal güvenliğini tehlikeye atmadan söz konusu bölgenin demokratikleşmesini sağlamalıdır. İkinci olarak, Türkiye bölgede yer alan komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmalıdır. Üçüncü olarak, Türkiye'nin bahsi geçen bölgede jeopolitik konumunun verdiği muazzam fırsatları kullanarak aktif bir dış politika izlemelidir. Dördüncü olarak Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik olarak yürütmekte olduğu dış politika ekonomik, kültürel, demografik vb faktörleri içermelidir. Beşinci olarak Türkiye, Ortadoğulu kimliğine sahip olmasından hareketle bölgede kendine güvene dayalı bir diplomatik tarz geliştirmelidir. Altıncı

⁸²⁴ N. S. Pınar Gülcan, "BOP Kapsamında Türkiye-Afrika İlişkileri", *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları "Türkiye'nin Güncel Güvenlik Sorunları: Ülkeler Bölgeler, Örgütler"*, Ed: Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitabevi, Ankara, 2011, s. 290.

⁸²⁵ Ergin Ayan, "Tarihçi Bakışıyla Büyük Ortadoğu Projesi'nin Türkiye Kapsamı", *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, Special Issue 2011, s. 25.

⁸²⁶ Bağcı-Sinkaya, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Partinin Perspektifi", s. 24.

⁸²⁷ Bağcı-Sinkaya, a.g.m., s. 26-31.

olarak Türkiye, bölgede sabit değil, ritmik bir diplomasi ile hareket etmelidir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılında uygulamaya koyduğu yeni dış politika anlayışının temel özellikleri ile Büyük Ortadoğu projesinin Ortadoğu bölgesini evrensel değerler çerçevesinde dönüştürmeye yönelik görünürdeki hedefleri incelendiğinde, her iki unsurun birbirlerine uygun olmaktan ziyade birbirlerini tamamlayıcı olduğu açık bir biçimde görülmektedir. Nitekim Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yeni dış politika anlayışı ile Büyük Ortadoğu projesinin görünürdeki hedefleri büyük bir ahenk içerisinde Ortadoğu bölgesinin demokratikleşmesini, bölgede insan hakları ve hukukun üstünlüğüne ilişkin düzenlemelerin gerçekleştirilmesini ve bölge içinde yürütülen ticaretin geliştirilmesini öngörmektedir. Dolayısıyla Adalet ve Kalkınma Partisi, Büyük Ortadoğu Projesi'nin Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik amaçlarını gerçekleştirmesini kolaylaştıracağını düşünmektedir. Bununla birlikte Türk-Amerikan ilişkilerindeki yakınlık ve bu iki ülkenin uygun fiyatlardan petrol akışının sağlanması, bölgesel istikrarın sağlanması, bölgesel kalkınmanın teşviki vb konularda, bölgesel çıkarlarının uyumu, Türkiye'nin Büyük Ortadoğu Projesine olumlu bir şekilde yaklaşarak destek vermesine neden olmuştur. Ayrıca Türkiye, ABD'nin 2003 yılında Irak'a yönelik olarak gerçekleştirdiği askeri müdahaleye yardım edilmesine ve katılım sağlanmasına ilişkin olarak hazırlanan 1 Mart Tezkeresinin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından reddedilmesinin Türk-Amerikan ilişkilerinde meydana getirdiği gerilimin, Büyük Ortadoğu projesine verilecek destek sayesinde aşılabileceğini düşünmektedir. Bunlara ilaveten Türkiye, Büyük Ortadoğu Projesi'ne vereceği desteğin, AB ile yürütülen ilişkilere ve AB üyelik sürecine pozitif bir biçimde etki edeceğine inanmaktadır. Özellikle Büyük Ortadoğu Projesi'nin görünürdeki hedefleri kapsamında Ortadoğu bölgesinde evrensel değerler çerçevesinde gerçekleştirilmek istenen düzenlemelerin AB'nin iyi komşuluk politikaları ile uyumlu olması, Türkiye'nin Büyük Ortadoğu Projesine verilecek desteğin Avrupa Birliğine üyelik sürecine olumlu bir şekilde yansıtılacağını düşünmesine sebep olmaktadır. Tüm bunların yanı sıra Türkiye, Büyük Ortadoğu Projesi'ne verilecek desteğin, Filistin-İsrail sorununa adil bir şekilde çözüm bulunmasına ilişkin tezin, küresel düzeyde savunulmasında uygun bir platform bulunmasına yardımcı olacağına inanmaktadır.

Yapılan tüm bu açıklamaların ışığında, gerek Büyük Ortadoğu Projesi'nin gerekse Türkiye'nin bu projeye yönelik tutum ve davranışlarının neorealist teori çerçevesinde değerlendirilmesi olanaklı değildir. Nitekim daha önce birçok kez vurgulandığı gibi, uluslararası sistem içerisinde yer alan büyük devletlerin davranışlarının sistemin parçası olan diğer devletler üzerinde doğrusal bir biçimde sınırlandırıcı ya da yönlendirici düzeyde bir etkisinin olduğuna yönelik neorealist varsayımının, Soğuk Savaşın sona ermesi üzerine geçerliliğini önemli ölçüde yitirmesi,⁸²⁸ Büyük Ortadoğu Projesi'nin neorealist yaklaşım çerçevesinde net bir biçimde değerlendirilmemesine neden olmaktadır. Nitekim ABD'nin Ortadoğu bölgesi üzerinde hakimiyetini güçlü bir şekilde tesis etme amacına hizmet eden bu projeyi, Ortadoğulu ülkelerin büyük bir kısmının kabul etmemesi ve bu durum karşısında ABD'nin etkili politikalar belirleyerek uygulayamaması, yukarıda öne sürülen varsayımın önemli ölçüde geçerli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi vasıtasıyla Ortadoğu bölgesine yönelik hedeflerini sosyal, kültürel, toplumsal, dini ve insani değerler üzerinden gerçekleştirmek istemesi, neorealist teorinin merkezi varsayımlarıyla taban tabana karşıtlık arz etmektedir. Zira birinci bölümde çok açık bir şekilde ortaya konulduğu üzere, neorealist yaklaşım değer odaklı unsurların devletlerin tutum, davranış ve amaçları üzerinde etkisinin olmayacağını kabul etmekte ve bu unsurlar üzerinden hareket edilerek uluslararası sistem içerisinde yer alan aktörlerin aralarındaki ilişkilerin açıklanamayacağını iddia etmektedir.

Diğer taraftan söz konusu etkinin Soğuk Savaş sonrası dönemde geçerliliğini önemli ölçüde yitirmiş olması, Türkiye'nin Büyük Ortadoğu Projesi'ne verdiği desteğin, neorealist yaklaşımın merkezi önermelerinin tamamını göz önünde bulundurularak analiz edilememesine sebep olmaktadır. Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin Büyük Ortadoğu Projesine destek vermesi, uluslararası sistemin Türk Dış Politikası üzerinde oluşturduğu yönlendirici etkiden kaynaklanmamaktadır. Bu durum Türkiye'nin Büyük Ortadoğu Projesi'ne yönelik dış politik tutumunun neorealist teorinin merkezi önermelerinin tümünü dikkate alarak değerlendirilmesine izin vermemektedir. Her ne kadar Türkiye, Büyük Ortadoğu Projesi'ni ulusal

⁸²⁸ Sever, a.g.e., s. 22.

çıkarları ve ABD ile olan müttefiklik ilişkilerini düşünerek desteklemiş olsa da, Türk Dış Politikasının bu yönelimi üzerinde, uluslararası sistem içerisinde baskın bir güç olan ABD'nin davranışlarının doğrusal bir biçimde etkisinin olduğunu söylemek güçtür. Bununla birlikte Türkiye'nin ABD'nin hegemonik bir planı olan Büyük Ortadoğu Projesini,⁸²⁹ neorealist yaklaşımın merkezi önermeleriyle çelişen değer odaklı yeni dış politika anlayışı doğrultusunda ulaşılmak istenilen amaçlara katkı yapacak unsur ve özelliklere sahip olduğu için desteklemesi, Türkiye'nin bu projeye yönelik tutum ve davranışlarının, neorealist teori çerçevesinde değerlendirilmesini olanaksız kılmaktadır.

⁸²⁹Turan, "Büyük Ortadoğu İnisiyatifi" Bağlamında Türkiye: Sorunlar ve Beklentiler", s. 707.

SONUÇ

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde, devletler arasında cereyan eden gelişmeleri açıklama amacını güden birçok teori bulunmaktadır. Bu teorilerden birisi de Amerikalı siyaset bilimci Kenneth N. Waltz tarafından ortaya konulan neorealizmdir. Her ne kadar Kenneth Waltz, neorealizm adı altında ortaya koyduğu teorik yaklaşımın, devletler arasındaki ilişkileri açıklayan bir dış politika teorisi olmaktan öte, bir sistem teorisi olduğunu iddia etmiş olsa da, uluslararası ilişkiler literatürü ayrıntılı bir biçimde incelendiğinde, devletlerin dış politik tutum ve davranışlarının tespit edilmesine yönelik olarak yapılmış olan birçok çalışmanın ele aldığı konuyu, realist kuramın merkezi önermeleri üzerine inşa edilmiş olan neoralist yaklaşımdan faydalanarak anlamlandırmaya çalıştığı açık bir biçimde görülmektedir. Bu bağlamda 2002-2012 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temel esaslarının tespit edilmesi amacını güden bu çalışmada, uluslararası alanda meydana gelen gelişmeleri, uluslararası sistemin anarşik yapısı, güç ve güvenlik gibi kavram ve olgular üzerinden açıklamaya çalışan neorealist teorinin açıklama gücünden faydalanılmaya çalışılmıştır.

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde kabul görmüş olan bir teorik yaklaşımın, uluslararası ilişkiler alanında yapılan bir çalışmanın dayanak noktasını oluşturması, elde edilen sonuçların geçerliliğini arttıracak önemli bir gerçektir. Ancak her geçen gün farklı aktör, kavram, unsur ve uygulamaların güçlü bir biçimde içerisine dahil olduğu, yani çok hızlı bir değişimin yaşandığı bir alanda, mevcut teorik yaklaşımların açıklama güçlerini çok hızlı bir şekilde kaybettikleri görülmektedir. Bu durum, bir konunun, herhangi bir teorik yaklaşımın bütün varsayımlarını göz önünde bulundurularak değerlendirilmesini önemli ölçüde engellemektedir. Nitekim uluslararası ilişkiler literatürü dikkatli bir biçimde incelendiğinde, birçok çalışmanın, bir konuyu, herhangi bir teorik yaklaşımın merkezi varsayımlarından yalnızca bir tanesini dikkate alarak açıklamaya çalıştığı görülmektedir.

Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temel esaslarının tespit edilmesi amacını taşıyan bu çalışmada, yukarıda ifade edildiği gibi, neorealist yaklaşımın merkezi varsayımlarından yalnızca bir

tanisinin rehberliğinden faydalanmak gibi bir yöntem tercih edilmemiştir. Bu doğrultuda öncelikli olarak neorealist teorinin temel varsayımlarının, bahsi geçen konuyu açıklama gücünün olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak teorik açıdan yapılan araştırmalar sonucunda, neorealist yaklaşımın tüm önermelerini göz önünde bulundurarak, mevcut konunun değerlendirilmeyeceği tespit edilmiştir. Özellikle uluslararası sistem içerisinde yer alan büyük devletlerin tutum ve davranışlarının diğer devletlerin eylemleri üzerinde doğrusal bir biçimde sınırlayıcı ya da belirleyici bir etkisinin olduğuna yönelik neorealist varsayımının, Soğuk Savaşın sona ermesi üzerine geçerliliğini önemli ölçüde yitirmesi, 2002-2012 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temel esaslarının neorealist yaklaşım çerçevesinde analiz edilmesini engellemiştir. Nitekim bu durum, gerek 2002-2012 yılları arasında Türk Dış Politikasının temelini oluşturan teorik esaslarının, gerek bu teorik esaslar doğrultusunda şekillenen Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının, gerek Türkiye'nin söz konusu bölgeye yönelik politikasında önemli kırılmalara yol açan gelişme ve krizlerin ve gerekse Türkiye'nin içerisinde özel bir konuma sahip olduğu Büyük Ortadoğu Projesi'nin değerlendirilmesi sürecinde açık bir şekilde ortaya konulmuştur.

2002-2012 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temel esaslarının tespit edilmesinde, neorealist teorinin merkezi varsayımlarının kollektif bir biçimde kullanılamaması, yapılacak analizlerde söz konusu yaklaşımın özellikle güvenlik olgusuna ilişkin önermelerinin dikkate alınması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Nitekim bu zorunluluk neticesinde 2002-2012 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temel esaslarının tespit edilmesini amaçlayan bu çalışma, neorealist yaklaşımın güvenlik olgusuna ilişkin varsayımları çerçevesinde şekillendirilmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politika anlayışında, dönemselsel olarak bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Ancak tüm değişikliklere rağmen, özellikle 1923'ten 2000'li yıllara kadar Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politika anlayışını, büyük ölçüde bölgesel kaynaklı ulusal güvenlik endişeleri şekillenmiştir. Nitekim Türkiye, kuruluşunun ilk yıllarında, toprak bütünlüğünü ve güvenliğini korumak adına, Ortadoğu bölgesinden mümkün

olduğunca uzak durmaya çalışmıştır. Fakat Türkiye'nin bölgeden uzak durma çabaları, o dönemde uluslararası sistem içerisinde söz sahibi olan büyük güçlerin eylemleri sonucunda ortaya çıkan ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini ciddi bir biçimde tehdit eden sorunlardan ötürü pek mümkün olmamıştır. Öyle ki söz konusu zaman zarfında İngiltere'nin hakimiyeti altında bulunan Irak'la yaşanan Musul sorunu ve Fransa'nın hakimiyeti altında bulunan Suriye ile yaşanan Hatay sorunu, Türkiye'nin Ortadoğu merkezli olarak gelişme gösteren sorunlardan uzak durma çabasını önemli ölçüde sekteye uğratmıştır.

Türkiye, Ortadoğu kaynaklı olarak ortaya çıkan Musul ve Hatay sorunlarına rağmen, bölgeden mümkün olduğunca uzak durulmasına yönelik dış politik tutumunu, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar muhafaza etmiştir. Ancak bu savaşın ardından uluslararası sistemin yapısında meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklere paralel olarak ortaya çıkan Soğuk Savaş mücadelesi, Türkiye'nin söz konusu dış politik tutumunu sürdürmesine izin vermemiştir. Nitekim bahsi geçen mücadelenin ortaya çıkmasının ardından Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politik tutum ve davranışlarında çok büyük bir kırılma gerçekleşmiştir. Öyle ki kuruluşundan itibaren, ulusal güvenlik endişeleri nedeniyle Ortadoğu bölgesine mesafeli bir şekilde yaklaşan Türkiye, Soğuk Savaş mücadelesinin ortaya çıkmasının ardından, yine ulusal güvenlik endişeleri çerçevesinde bölgeye yönelik bu tutumundan vazgeçmiş ve bölgesel gelişmelerin içerisinde yer alabilmek için çaba harcamaya başlamıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politik yöneliminde meydana gelen bu ani değişiklikte, uluslararası sistem içerisinde sahip olduğu kapasite çerçevesinde öne çıkan Sovyetler Birliği'nin sergilemiş olduğu davranışların büyük bir etkisi olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu bölgesindeki yayılma alanı üzerinde bulunan Türkiye'den, Türk-Sovyet doğu sınırının yeniden gözden geçirilmesi, boğazlarda kendisine üs verilmesi ve boğazların mevcut statüsünde kendi lehine değişiklik yapılması gibi ülkenin ulusal bütünlüğünü tehdit eden talepleri, Türkiye'nin bölgesel gelişmelerden uzak durulmasına dönük dış politik tutumunda bir anda kapsamlı değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur. Nitekim Sovyetler Birliği'nin bu tehditkar talepleri karşısında ulusal güvenliğinin tehlikeye

düştüğünü hisseden Türkiye, kendisini ABD'nin başını çektiği Batı Bloku ile ittifak yapmak zorunda hissetmiştir. ABD ve diğer Blok ülkelerinin Ortadoğu bölgesine yönelik amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için Türkiye'ye ihtiyaç duymaları sonucunda Türkiye, Batı ittifakının içerisine dahil olmuştur.

Türkiye'nin Batı ittifakı içerisine dahil olmasının ardından Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası, söz konusu ittifakın bölgeye ilişkin politikalarına adapte olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş rekabetinin hat safhada olduğu 1950'li yıllarda Türkiye, Ortadoğu bölgesinde ABD'nin başı çektiği Batı ittifakının yönlendirdiği şekilde davranışlar sergilemiştir. Türkiye'nin bahsi geçen yıllarda, Ortadoğu bölgesinde Batı ittifakının kendisinden istediği şekilde davranışlar sergilediği, ABD'nin çevreleme politikasının bir parçası olan Ortadoğu Komutanlığı Projesinin içerisine dahil olmasında ve Bağdat Paktının kuruluşunda önemli bir rol oynamasında net bir biçimde görülmüştür. Bununla birlikte Türkiye, söz konusu yıllarda Ortadoğu bölgesinde gelişme gösteren gerilimlere yine Batı ittifakıyla olan ilişkilerini göz önünde bulundurarak müdahil olmuştur. Bu bağlamda Türkiye gerek 1948 yılında cereyan eden Arap-İsrail Savaşında, gerek 1956 yılında meydana gelen Süveyş bunalımında ve gerekse 1957 yılında cereyan eden ve ülkeyi savaşın eşiğine getiren Suriye Krizinde, ABD'nin başını çektiği Batı ittifakının istediği ya da beklediği şekilde davranışlar sergilemiştir.

1950'li yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabete, yani uluslararası sistem içerisinde yer alan büyük devletlerin davranışlarına endeksli bir biçimde şekillenmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkeleri tehdit olarak algılamasından ziyade, söz konusu bölgede büyük güçler arasında cereyan eden rekabetin Sovyetler lehine bozulacağı endişesiyle hareket etmesi ve bu doğrultuda Ortadoğu bölgesinde ABD ve diğer Batılı aktörlerin yönlendirdiği şekilde dış politik davranışlarda bulunması, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik politikası üzerinde, büyük devletler arasında var olan rekabetin ya da diğer bir ifadeyle uluslararası sistem içerisinde söz sahibi olan aktörlerin tutum ve davranışlarının belirleyici olduğunu açık bir şekilde göstermiştir.

ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabetin, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası üzerindeki yönlendirici etkisi, 1960'ların ortalarından itibaren Soğuk Savaş mücadelesinde meydana gelen yumuşama ile azalmaya başlamıştır. Her ne kadar ilerleyen süreçte iki büyük güç arasındaki rekabete ilişkin olarak çeşitli gerilimler yaşanmış olsa da, söz konusu rekabetin Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine dönük dış politikası üzerindeki belirleyici olma etkisi, 1950'li yıllarda olduğu kadar keskin olmamıştır. Bu etkinin azalmasıyla birlikte Türkiye, Ortadoğu bölgesinde Soğuk Savaşın ilk döneminde sergilemiş olduğu davranış kalıbının yavaş yavaş dışına çıkmaya başlamıştır. Nitekim 1967 yılında Arap ülkeleriyle İsrail arasında meydana gelen Altı Gün ve Yom Kippur Savaşlarında, 1973 yılında cereyan eden Petrol Krizinde ve 1979 İnan Devriminde atmış olduğu dış politik adımlar, Türkiye'nin önceki yıllarda sergilemiş olduğu davranış kalıbının dışına çıkmaya başladığını net bir biçimde kanıtlamıştır.

Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu bölgesine güvenlik ve özellikle askeri güvenlik endişeleri çerçevesinde yaklaşmıştır. Bu bağlamda ABD-Sovyet geriliminin yüksek olduğu dönemlerde Türkiye, bölgede cereyan eden ve ulusal güvenliğini tehdit eden gelişmelerin, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki varlığından kaynaklandığını düşünerek, bu gelişmelere Batı ülkeleriyle olan ittifakı üzerinden çözüm aramaya çalışmıştır. Ancak söz konusu rekabetin etkilerinin azaldığı dönemlerde Türkiye, Ortadoğu bölgesinde cereyan eden ve ulusal güvenliğini ilgilendiren gelişmeleri objektif bir biçimde değerlendirme imkanı bulmuş ve bu gelişmelere Batılı ülkelerle olan ittifakını dikkate almaksızın çözüm üretmeye çalışmıştır. Fakat Soğuk Savaş döneminin genelinde, ABD-Sovyetler Birliği rekabetinin Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası üzerindeki belirleyici etkisinin tam olarak ortadan kalmaması, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde cereyan eden ve ulusal güvenliğini tehdit eden gelişmelere, ABD'nin başını çektiği Batılı ülkelerle olan ittifakını göz önünde bulundurmaksızın müdahil olmasını engellemiştir.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından iki büyük güç arasındaki rekabetin Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası üzerinde belirleyici olma etkisi ortadan kalmıştır. Sovyetler birliğinin dağılmasının ardından uluslararası

sistem içerisinde tek büyük güç olarak kalan ABD'nin tutum ve davranışları ise, ABD ile Sovyetler Birliği arasında cereyan eden rekabetin Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik politikası üzerinde oluşturduğu etkiyi oluşturmamıştır. Yani ABD'nin uluslararası sistem içerisinde tek büyük güç olarak kalması, diğer bir ifadeyle uluslararası sistemin tek kutuplu bir yapıya kavuşması, Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Ortadoğu bölgesinde ABD kökenli politikalara sorgulamaksızın destek vermesi gibi doğrusal bir sonuç ortaya çıkarmamıştır. Nitekim Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde, belirli dönemlerde ABD ile uyum içerisinde belli dönemlerde ABD'ye rağmen hareket etmesi, bu durumun en önemli göstergesi olmuştur.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından bölgede oluşan güç boşluğunu tek başına doldurmaya çalışan ABD'nin bu bölgeye yönelik faaliyetleri, Türkiye'nin bölgeye ilişkin politikaları açısından elbette büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin ABD'nin Ortadoğu'daki varlığını dikkate almaksızın bölgeye yönelik tek yanlı girişimlerde bulunması tabii ki olanaklı değildir. Dolayısıyla yukarıdaki ifade, Türkiye'nin müttefiki konumunda bulunan ABD gibi küresel bir güçle Ortadoğu bölgesinde ters düşmesinin, söz konusu bölgeye yönelik dış politikasına önemli bir etkisinin olmayacağı gibi bir varsayım içermemektedir. Ancak Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından uluslararası sistem içerisinde rakipsiz bir güç olarak kalan ABD'nin tutum ve davranışlarının Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası üzerinde oluşturduğu etkinin, Soğuk Savaş dönemindeki ABD-Sovyet rekabetinin oluşturduğu etki kadar doğrusal olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bu durum 1 Mart Tezkeresi sürecinde açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Nitekim söz konusu süreçte Türkiye, kendisinden destek talep eden ABD'nin isteklerini tam olarak karşılamamış ve uluslararası politikanın en önemli aktörü konumunda bulunan bu ülkeyi Irak'ta yalnız bırakmıştır.

ABD ile Sovyetler Birliği arasında cereyan eden rekabetin ortaya çıkardığı sistemsel dinamiklerin, Türk Dış Politikası üzerindeki belirleyici etkisinin, Soğuk Savaş mücadelesinin sona ermesiyle birlikte ortadan kalkması ve bu mücadelenin son bulmasının ardından uluslararası sisteme tek başına hakim olan ABD'nin dış politik

tutum ve davranışlarının Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik politikası üzerinde bahsi geçen rekabetin meydana getirdiği etkileri oluşturmaması, Türkiye'ye söz konusu bölgeye yönelik dış politikasında kapsamlı değişiklikler yapma olanağı vermiştir. Nitekim 2002 yılında gerçekleştirilen seçimlerin neticesinde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti uluslararası konjonktürel dinamiklerin Türkiye'ye verdiği bu olanağı önemli ölçüde kullanmış ve Türkiye'nin bahsi geçen bölgeye ilişkin dış politikasını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu bağlamda Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti, Türkiye'nin kuruluşundan itibaren Ortadoğu bölgesi özelinde sürdürdüğü güvenlik merkezli geleneksel dış politika anlayışını terk etmiş ve bu bölgede, diplomasi, ekonomik bağımlılık ve kültürel ve toplumsal ilişkileri ön plana çıkararak, aktör ağırlıklı yeni bir dış politika anlayışı çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır.

Ahmet Davutoğlu tarafından ortaya konulan teorik esaslar çerçevesinde şekillenen ve Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan ülkelerle ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve toplumsal araçlar vasıtasıyla var olan sorunların çözümlenmesi ve iyi niyet ve dostluk temelinde ikili ilişkilerin imkanların el verdiği ölçüde geliştirilmesi amacıyla hizmet eden bu yeni dış politika anlayışı, kısa vadede olumlu sonuçlar vermiştir. Öyle ki Türkiye'nin özellikle İran, Irak ve Suriye gibi komşuları başta olmak üzere söz konusu bölgede bulunan çeşitli ülkelerle olan ilişkilerinde gözle görülür bir ilerleme kaydedilmiştir. Ancak Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde ortaya çıkan pozitif atmosfer zaman içerisinde ortadan kaybolmaya başlamıştır. Özellikle Ortadoğu bölgesinin en önemli aktörlerinden biri olan İsrail'le 2010 yılında yaşanan Mavi Marmara Krizi ve Arap Baharı adı verilen toplumsal hareketlerin Suriye'ye sızmasının ardından bu ülkeyle 2011 yılında yaşanan Suriye Krizi, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle geliştirmeye çalıştığı ilişkilerinin yeniden bozulmasına neden olmuştur. Nitekim Mavi Marmara ve Suriye Krizlerinin ardından Ortadoğu bölgesinde yeni dış politika anlayışının başarısız olduğunu ve bu anlayış doğrultusunda bölgede hareket etmeye devam edilmesinin olanaksız olduğunun farkına varan Türkiye, Ortadoğu'da geçmişte olduğu gibi güvenlik öncelikli bir dış politika izlemeye başlamıştır. Özellikle Türkiye'nin Suriye Krizi sürecinde, bu ülkedeki otoriter rejimi ulusal güvenliğini korumak adına ekonomik, askeri ve siyasi

açından yıpratmaya yönelik dış politik girişimlerde bulunması Türk Dış Politikasının Ortadoğu bölgesine olan yöneliminin güvenlik öncelikli bir nitelik kazandığını açıkça göstermiştir.

Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası, uluslararası alanda meydana gelen olayları, büyük devletlerin tutum ve davranışlarının esas olduğu uluslararası sistemin anarşik yapısı, güç ve güvenlik gibi unsurlar üzerinden açıklamaya çalışan neorealist yaklaşım çerçevesinde kesin ve net bir biçimde analiz edilememektedir. Öyle ki gerek neorealist teorinin ABD-SSCB rekabetinin uluslararası sistem içerisinde yer alan diğer devletlerin davranışları üzerinde doğrudan belirleyici bir etkisinin olduğuna yönelik varsayımının Soğuk Savaş sonrası dönemde geçerliliğini önemli ölçüde yitirmesi ve gerekse bahsi geçen süreçte Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politik uygulamalarının ve bu uygulamalara kaynaklık eden teorik varsayımların neorealist kuramın merkezi önermeleriyle önemli ölçüde çelişmesi, 2002-2012 arası dönemde Türk Dış Politikasının Ortadoğu bölgesine olan dış politik yöneliminin neorealist kuram çerçevesinde kesin ve net bir biçimde incelenmesini engellemektedir. Nitekim söz konusu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politik uygulamaları ve bu uygulamaların teorik arka planı, neorealist yaklaşımın merkezi önermelerinin ışığında değerlendirilmeye tabi tutulduğunda bu durum net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Ancak Ortadoğu bölgesi içerisinde meydana gelen gelişmelere paralel olarak Türkiye'nin bahsi geçen bölgeye yönelik dış politikasında meydana gelen değişiklikler, neorealist teorinin güvenlik olgusuna ilişkin önermeleri çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulabilmektedir.

Türkiye, kuruluşundan 2000'li yıllara kadar, neorealist yaklaşımın güvenlik olgusuna yönelik varsayımlarına uygun bir biçimde, Ortadoğu bölgesinde güvenlik öncelikli bir dış politika takip etmiştir. Ancak 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti, Türkiye'nin çok uzun süredir Ortadoğu bölgesinde izlediği güvenlik öncelikli dış politika anlayışını terk etmiş ve bu bölgede neorealist yaklaşımın güvenlik olgusuna yönelik önermeleriyle önemli ölçüde çelişen Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır. Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde uygulamaya koyduğu Komşularla Sıfır Sorun

Politikası yaklaşımı, kısa vadede kendisinden beklenen sonuçları vermiş ve Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yer alan birtakım ülkelerle olan ilişkilerinde dikkate değer bir ilerleme gerçekleşmiştir. Fakat bu ilerleme çok uzun soluklu olmamıştır. Özellikle söz konusu bölge içerisinde yer alan İsrail'le yaşanan Mavi Marmara Krizi ve Arap Baharı olarak nitelendirilen halk hareketlerinin Suriye'ye sığramasının ardından bu ülkeyle yaşanan Suriye Krizi, Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımının başarısız olarak işlevselliğini yitirmesine neden olmuştur. Nitekim söz konusu politikanın başarısız olmasının ardından Türkiye, bu krizlerinde etkisiyle, Ortadoğu bölgesinde yeniden neorealist yaklaşımın güvenlik olgusuna yönelik varsayımlarıyla örtüşen bir biçimde güvenlik öncelikli bir dış politika takip etmeye başlamıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasına yön veren Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımını terk ederek, bu bölgede neorealist teorinin güvenlik olgusuna ilişkin varsayımlarıyla analiz edilebilen güvenlik öncelikli bir dış politika takip etmeye başlamasında, Suriye Krizinin etkileri Mavi Marmara Krizine oranla daha büyüktür. Diğer bir ifadeyle Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasında meydana gelen değişimin altında büyük ölçüde Suriye Krizinin etkileri yatmaktadır. Nitekim Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin Suriye'ye sığramasının ardından bu ülkede patlak veren iç savaşın ardından gelişen Suriye Krizinin beraberinde getirdiği güvenlik sorunları, Türkiye'nin Komşularla Sıfır Sorun Politikası çerçevesinde şekillendirdiği Ortadoğu politikasını devam ettirmesine izin vermemiştir. Özellikle Türkiye ile Suriye'nin askeri açıdan birbirleriyle karşı karşıya gelmeleri, Türkiye'nin güvenlik öncelikli bir dış politika izlemesini bir zorunluluk haline getirmiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temelini oluşturan Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımını terk ederek bu bölgede neorealist teorinin güvenlik olgusuna yönelik varsayımlarına uygun bir şekilde güvenlik öncelikli bir dış politika izlemeye başladığı, Suriye krizi sürecinde açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Nitekim söz konusu kriz sürecinde ciddi bir şekilde savaş olasılığıyla karşı karşıya kalan Türkiye, 2002 sonrası süreçte Suriye ile ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olarak yapılmış olan tüm anlaşmaları bir anda yok sayarak bu ülkeyle

özellikle güvenlik alanında kıyasıya bir rekabetin içerisine girmiştir. Bu bağlamda Türkiye, özellikle askeri açıdan yaşanan sürtüşmelerin neticesinde Suriye'ye yönelik askeri tedbirlere ağırlık vermiş, Suriye'deki muhalif grupları askeri açıdan yoğun bir biçimde desteklemiş ve uluslararası alanda Suriye'deki otoriter rejimin aleyhine askeri düzeyde alınan önlemlere katılım sağlamıştır. Dolayısıyla Türkiye Suriye'deki otoriter rejimin gücünün azaltılmasına dönük dış politik girişimlerde bulunmuştur.

Türkiye'nin Suriye Krizi sürecinde neorealist yaklaşımın güvenlik olgusuna yönelik varsayımlarıyla önemli ölçüde örtüşen dış politik tutum ve davranışları, Ortadoğu bölgesinin en önemli ülkelerinden biri olan İran'la ve bölgesel siyasetin seyri açısından dikkate alınması gereken bir aktör olan Irak'la olan ilişkileri de olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Nitekim bu iki ülkenin, söz konusu kriz sürecinde Türkiye'nin sergilemiş olduğu tutum ve davranışları yoğun bir biçimde eleştirmeleri ve Türkiye'nin bu tavrını sürdürmesi durumunda, var olan ilişkilerini yeniden değerlendirmek zorunda kalacaklarını beyan etmeleri, Türkiye'nin bahsi geçen ülkelerle ilişkilerinin bozulmaya başladığını açık bir biçimde göstermiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde barış ve istikrarın tesis edilmesine yönelik amaç ve uygulamalarına ciddi bir biçimde zarar veren Mavi Marmara Krizi ise, Türkiye'nin Komşularla Sıfır Sorun Politikası temelinde yürüttüğü Ortadoğu politikasının, neorealist yaklaşımın ulusal güvenliğe yönelik varsayımları çerçevesinde yeniden yapılandırılmasına ilişkin süreci hızlandırması açısından önem arz etmektedir. Özellikle bu krizin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sebeplerden ötürü genişleme göstermesi ve söz konusu genişlemenin beraberinde getirdiği sorunların Arap Baharı olarak nitelendirilen halk hareketlerinin Suriye'ye sıçramasının ardından bu ülkeyle yaşanan bunalımın ortaya çıkardığı niteliksel problemlerle birleşmesi, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının güvenlik öncelikli dönüşümünün ivme kazanmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının temel esaslarının tespit edilmesi amacıyla yapılmış olan bu çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde açıklanabilir: Türkiye'nin 2002-2012 arası dönemde Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası, uluslararası alanda meydana

gelen gelişmeleri uluslararası sistemin anarşik yapısı, güç ve güvenlik gibi kavram ve olgular üzerinden açıklamaya çalışan neorealist teorinin merkezi varsayımlarının tümünü göz önünde bulundurarak tam anlamıyla analiz edilememektedir. Özellikle neorealist teorinin ABD-SSCB rekabetinin uluslararası sistem içerisinde yer alan diğer devletlerin davranışları üzerinde doğrudan belirleyici bir etkisinin olduğuna yönelik varsayımının Soğuk Savaş sonrası dönemde geçerliliğini önemli ölçüde yitirmesi ve söz konusu dönemin ardından uluslararası alanda tek büyük güç olarak kalan ABD'nin davranışlarının uluslararası sistem içerisinde yer alan diğer aktörlerin eylemleri üzerinde doğrudan belirleyici bir etki oluşturmaması, Türkiye'nin 2002-2012 yılları arasında Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının neorealist yaklaşım çerçevesinde kesin ve net bir biçimde analiz edilmesini engellemektedir. Bununla birlikte 2002-2012 arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politik uygulamalarının ve bu uygulamalara kaynaklık eden teorik varsayımların, neorealist kuramın merkezi önermeleriyle büyük ölçüde çelişmesi, söz konusu süreçte Türk Dış Politikasının Ortadoğu bölgesine olan dış politik yöneliminin neorealist yaklaşım çerçevesinde tam anlamıyla değerlendirilememesine neden olmaktadır. Ancak söz konusu süreç içerisinde yaşanan ve çalışmanın bağımsız değişkenleri olan Mavi Marmara ve Suriye Krizlerinin ardından Türkiye'nin Ortadoğu yönelik dış politikasında meydana gelen değişimin, neorealist yaklaşımın güvenlik olgusuna ilişkin önermeleri doğrultusunda değerlendirilmesi mümkündür.

Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasında 2002 yılında büyük bir kopma meydana gelmiştir. Nitekim bu yılda Türkiye, Ortadoğu bölgesinde kuruluşundan itibaren sürdürdüğü güvenlik öncelikli dış politika anlayışını terk etmiş ve bu bölgede Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı temelinde şekillenen yeni bir dış politikan anlayışı doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Ancak neorealist teorinin güvenlik olgusuna ilişkin varsayımlarıyla önemli ölçüde çelişen bu yeni dış politika anlayışı, Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerle yaşanan çeşitli anlaşmazlıklara paralel olarak işlevini yitirmeye başlamıştır. İlerleyen süreçte İsrail'le yaşanan Mavi Marmara ve özellikle Arap Baharı adı verilen toplumsal gelişmelerin Suriye'ye sıçramasının ardından bu ülkeyle yaşanan Suriye Krizleri ise, Türkiye'nin Komşularla Sıfır Sorun Politikası temelinde şekillendirdiği yeni dış

politika anlayışının işlevini tamamen kaybetmesine ve bu bağlamda başarısız olmasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin söz konusu dış politikası yalnızca başarısız olmakla kalmamış, aynı zamanda Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerle olan ilişkilerin sorunlarla dolu bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Nitekim bu durum Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde yeniden neorealist kuramın güvenlik olgusuna yönelik varsayımlarıyla önemli ölçüde örtüşen bir biçimde güvenlik öncelikli bir dış politika takip etmeye başlamasına sebep olmuştur.

Mavi Marmara ve Suriye Krizlerinin Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasına olan etkilerinin, uluslararası sistem içerisinde yer alan devletlerin aralarında meydana gelen gerilimleri, coğrafi yakınlık, saldırı kapasitesi, tehdit algılaması ve devlet yönetiminde söz sahibi olan bireylerin fikir, inanç ve uluslararası politikayı algılama şekilleri gibi kavram ve olgular üzerinden anlamlandırmaya çalışan neoklasik realizm çerçevesinde değerlendirilmesi, geçerliliği yüksek sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Acar, Cemal, *Soğuk Savaş Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası*, Ötüken Neşriyat, Ankara, 1991.

Ada, Serhan, *Türkiye-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Ocak 2013.

Akdevelioğlu, Atay-Kürkçüoğlu, Ömer, “1960-1980: Görelî Özerklik-3, Ortadoğu’yla ilişkiler, İnanla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Akdevelioğlu, Atay- Kürkçüoğlu, Ömer, “1980-1990: Batı Blok’u Ekseninde Türkiye, Ortadoğu’yla İlişkiler, Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, 1980-2001, Ed: Baskın Oran, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Aknur, Müge “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Dış Politika” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Alkan, Nail, “1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Aktar, Cengiz, “Arap Baharı ve Türkiye”, *Arap Baharı Ortadoğu’da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, Ed: Murat Aktaş, Nobel Yayın, Ankara, Eylül 2012.

Aktaş Hayati-Vahit Guntay, “Mavi Marmara Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed: Haydar Çakmak, 2. Baskı, Kripto, Ankara, Eylül 2013.

Aktaş, Murat, “Arap Baharı ve Ortadoğu’da Demokrasi Sorunu”, *Arap Baharı Ortadoğu’da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, Ed: Murat Aktaş, Nobel Yayın, Ankara, Eylül 2012.

Akyol, Hakan, “Realizm ile İdealizm Arasında Türk Dış Politikası: Hedefler, Yöntemler, Araçlar ve Karşılaştırması”, *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları, Türkiye'nin Güncel Güvenlik Sorunları, Ülkeler Bölgeler, Örgütler*, Ed: M. Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2011

Amanov, Şatlık, “Hafız Esad Dönemi Suriye Dış Politikası”, *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Ed: Türel Yılmaz- Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara, Ekim 2004.

Arafat, Muhammed, “1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi: Doğu Ülkeleriyle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa, Ekim 2008.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma Hegemonya İşbirliği*, Bursa 2010.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, MKM Yayıncılık, 10. Baskı, Bursa, Mart 2013.

Arı, Tayyar, “1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu ile İlişkiler” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 17. Baskı, Alkım Yayınevi İstanbul 2010.

Ateş, Davut, *Uluslararası Politika Dünyayı Anlamak ve Anlatmak*, Dora, Bursa, 2013.

Aydın, Mustafa-Nihat Ali Özcan-Neslihan Kaptanoğlu, “Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye”, *TEPAV Ortadoğu Çalışmaları 2*, Ankara, Temmuz 2007.

Aydınlı, Ersel-Kurubaş, Erol-Özdemir, Haluk, *Yöntem, Kuram, Komplo, Türk Uluslararası İlişkiler Disiplininde Vizyon Arayışları*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2009.

Ayman, S. Gülden, “Türkiye ve Ortadoğu, Türkiye-İran İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği, Rekabet”, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoğlu,-Nurcan Özgür Baklacioğlu-Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012.

Aytürk, İlker, “Türkiye ve Ortadoğu: Türkiye-İsrail İlişkileri”, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoğlu,-Nurcan Özgür Baklacioğlu-Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012.

Babi, Eslam Ezzati, “İran ve Türkiye Arasında Stratejik İşbirliği Arayışları”, *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları, Türkiye'nin Güncel Güvenlik Sorunları, Ülkeler Bölgeler, Örgütler*, Ed: M. Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2011.

Bağcı, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950'li yıllar*, ODTÜ Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara, Mart 2004

Balcı, Ali “İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü”, *Dünya Çatışmaları*, Ed: Kemel İnat-Burhanettin Dural-Muhittin Ataman, Nobel Yayınları, Ankara, 2010.

Balcı, Ali, *Türkiye Dış Politikası, İlkeler, Uygulamalar ve Aktörler*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, Eylül 2013.

Beitz, Charles R, *Political Theory and International Relations With a New Afterword by the Author*, Princeton University Press, New Jersey, 1999.

Berber, Engin, “1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi: Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008

Berridge, Geoffrey. R., “Machiavelli”, *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*, Ed: G.R. Berridge, Palgrave, New York, 2001.

Bilgiç, Ali, “‘Güvenlik İkilemi’ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif”, *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, Der: Mustafa Aydın-Hans Günter Brauch-Mithat Çelikpala-Ursula Oswald Spring-Necati Polat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2012.

Booth, Ken, *Dünya Güvenliği Kuramı*, Çev: Çağdaş Üngör, Küre Yayınları, İstanbul, Austos 2012.

Booth, Ken, *Theory of World Security*, Cambridge University Press, New York, 2007,

Bostanoğlu, Burcu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Ocak 2008.

Bozdağlıoğlu, Yücel, *Uluslararası İlişkilerin Temel Yaklaşımları: Realizm Uluslararası İlişkiler: Giriş Kavram ve Teoriler*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2007.

Bozdağlıoğlu, Yücel, “Uluslararası İlişkilerin Temel Yaklaşımları: Neorealizm”, *Uluslararası İlişkiler: Giriş Kavram ve Teoriler*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2007.

Bölükbaşı, Yusuf Ziya, “Son Gelişmeler Işığında Türkiye-İsrail İlişkileri”, *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları, Türkiye'nin Güncel Güvenlik Sorunları, Ülkeler Bölgeler, Örgütler*, Ed: M. Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2011.

Brar Harpar-Rule, Ella, *Ortadoğu ve Emperyalizm*, Çev: Evren Madran, Papirus Yayınevi, İstanbul, 2004.

Burchill, Scot-Linklater, Andrew-Devetak, Richard-Donnelly, Jack-Nardin, Terry-Paterson, Matthew-Reus-Smith, Christian-True, Jacqui, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Çev: Ali Aslan- Muhammed Ali Ağcan, İstanbul, Aralık 2012.

Çağırın, M. Emin, “1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası: Lozan Barış Anlaşması” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Çağırın, Mehmet Emin, “1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: 12 Eylül Askeri Darbesi ve Dış Politika Anlayışı” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Çakır, Mustafa, “1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Çakmak, Cenap, “Arap Baharı Sürecinde ABD’nin Dış Politikası”, *Arap Baharı Ortadoğu’da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, Ed: Murat Aktaş, Nobel Yayın, Ankara, Eylül 2012.

Çakmak, Haydar, “Suriye Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed: Haydar Çakmak, 2. Baskı, Kripto, Ankara, Eylül 2013.

Çakmak, Haydar “1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Sorunları”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Çakmak, Haydar, “1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Sorunları”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Carr, Edward Hallett, *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, Çev: Can Cemgil, İstanbul, Eylül 2010.

Çelebi, Özlen, “Uluslararası İlişkilerin Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı ve Nitelikleri: Güvenlik”, *Uluslararası İlişkiler Giriş, Kavram ve Teoriler*, Ed: Haydar Çakmak, Barış Kitap, Ankara, 2007.

Çelebi, Özlen, “İraklı ve Suriyeli Sığınmacılar Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed: Haydar Çakmak, 2. Baskı, Kripto, Ankara, Eylül 2013.

Çelebi, Özlen, “1 Mart Tezkeresi Krizi”, “Musul Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed: Haydar Çakmak, Kripto, 2. Baskı, Ankara, Eylül 2013.

Çelebi, Özlen, “1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Türkiye-ABD İlişkileri” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Çelikpala, Mitat, “Uluslararası İlişkilerin Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı ve Nitelikleri: Güç”, *Uluslararası İlişkiler Giriş, Kavram ve Teoriler*, Ed: Haydar Çakmak, Barış Kitap, Ankara, 2007.

Çelikpala, Mithat “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: SSCB ile İlişkiler” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Cemrek, Murat, “1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Çetinsaya, Gökhan, “Türkiye ve Ortadoğu: Türk-İran İlişkileri”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoğlu, 3. Baskı, Der Yayınları, 2004.

Çetinsaya, Gökhan, “2000-2008 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu ile İlişkiler”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Çiçekçi, Ceyhun, *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Çalışmaları Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Güvenlik Kuramı*, Kriter Yayınevi, İstanbul, Şubat 2010.

Çomak, Hasret, *Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış*, Kocaeli, Şubat 2009.

Crawford, Robert M. A., *İdealism and Realism in International Relations Beyond the Discipline*, Routledge, London 2000.

Çoşkun, Birgül Demirtaş, “Uluslararası İlişkilerin Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı ve Nitelikleri: Çıkar”, *Uluslararası İlişkiler Giriş, Kavram ve Teoriler*, Ed: Haydar Çakmak, Barış Kitap, Ankara, 2007.

Dağcı, Kenan, “AB ve ABD’nin Ortadoğu Stratejileri ve Büyük Ortadoğu Projesi”, *Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*, Ed: Atilla Sandıklı-Kenan Dağcı, TASAM Yayınları, İstanbul, Nisan 2006.

Dağı, İhsan D.-Eralp, Atilla-Keyman, E. Fuat-Polat, Necati-Tanrısever, Oktay F-Yalvaç, Faruk- Yurdusev, A.Nuri, *Devlet Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul 2010.

Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım 11 Eylül Konuşmaları*, Küre Yayınları, 35. Baskı, İstanbul, Aralık 2012.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 55. Baskı, İstanbul, Kasım 2010.

Davutoğlu, Ahmet, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, Küre Yayınları, İstanbul, Mart 2013.

Demir, İdris, “Hatay Sorunu”, *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Ed: Türel Yılmaz- Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara, Ekim 2004.

Devlen, Balkan-Özdamar, Özgür, “Neoclassical Realizm Foreign Policy Crises”, *Rethinking Realism and International Relations Between Tradition and Innovation*, Ed: Annette Freyberg İnan-Ewan Harrison-Patrick James, The John Hopkins University Press, Baltimore, 2009.

Doğan, Nejat “1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Bu Dönem Hükümetlerinin Dış Politika Anlayışları”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Donnelly, Jack, “Realizm”, *Theories of International Relations*, ScottBurchill-Andrew Linkater-Richard Deveteak- Jack Donnelly-Matthew Paterson- Christian Reus-Simit and Jacqui True, Third Edition, Palgrave Macmillan, New York, 2005.

Duran, Burhanettin-Nuh Yılmaz, “Ortadoğu’da Modellerin Rekabeti: Arap Baharından Sonra Yeni Güç Dengeleri”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, Der: Burhanettin Duran-Kemal İnat –A.R. Usul, SETA Yatınları 14, Ankara, Kasım 2012.

Efegil, Ertan, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Şubat 2012.

Efegil, Ertan-Erol, Mehmet Seyfettin, *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ankara/İstanbul 2012.

Eralp, Atilla “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*”, İhsan D. Dağı, Atilla Eralp, E. Fuat Keyman, Necati Polat, Oktay F. Tanrıseven, Faruk Yalvaç, A. Nuri Yurdusev, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Ereker, Fulya, “İlk Çağlardan Günümüze Haklı Savaş Kuramı”, *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, Der: Mustafa Aydın-Hans Günter Brauch-Mithat Çelikpala-Ursula Oswald Spring-Necati Polat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2012.

Erhan, Çağrı, *Türk Dış Politikası’nın Güncel Sorunları*, İmaj Yayınevi, Ankara, Ağustos 2010.

Erol, Mehmet Seyfettin, “1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Erol, Mehmet Seyfettin, “1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: İsmet İnönü Hükümeti Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Erol, Mehmet Seyfettin, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Batı ile İlişkiler” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Erol, Mehmet Seyfettin, “1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Bülent Ecevit’in Dış Politika Felsefesi”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Erol, Mehmet Seyfettin, “Sancak (Hatay) Krizi, “Musul Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed: Haydar Çakmak, Kripto, 2. Baskı, Ankara, Eylül 2013.

Erol, Mehmet Seyfettin, “Musul Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed: Haydar Çakmak, Kripto, 2. Baskı, Ankara, Eylül 2013.

Fırat, Melek- Kürkçüoğlu, Ömer, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 Ortadoğuyla İlişkiler: Arap Devletleriyle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Fırat, Melek-Kürkçüoğlu, Ömer, “1960-1980 Görelî Özerklik-3”, *Ortadoğuyla İlişkiler: Arap Devletleriyle İlişkiler*, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Fırat, Melek- Kürkçüoğlu, Ömer, “1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye, Ortadoğu’yla İlişkiler, Arap Devletleriyle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, 1980-2001, Ed: Baskın Oran, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Gaddis, John Lewis, *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casusular, Yalanlar, Gerçek*, Çev: Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Aralık 2008.

Gerger, Haluk, *ABD Ortadoğu Türkiye*, 5. Baskı, Yordam Kitabevi, İstanbul, Eylül 2012.

Goldschimit, Arthur Jr.- Davidson, Lawrance, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Çev: Aydemir Güler, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Göker, Mustafa, “Türkiye’nin Yeni Yakın Çevre Politikası ve Sıfır Sorunlu Komşuluk”, *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları, Türkiye’nin Güncel Güvenlik Sorunları, Ülkeler Bölgeler, Örgütler*, Ed: M. Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2011.

Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Ankara, 1993.

Gözen, Ramazan, “Türkiye ve Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoğlu, Yayın No 137, Der Yayınları, İstanbul, 2004.

Gözen, Ramazan, “1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: ABD ile İlişkiler”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Gözen, Ramazan, “1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: Truman Doktrini”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Gülcan, N. S. Pınar, “BOP Kapsamında Türkiye-Afrika İlişkileri”, *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları Türkiye’nin Güncel Güvenlik Sorunları: Ülkeler Bölgeler, Örgütler*, Ed: Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitabevi, Ankara, 2011.

Gürçan, Metin, “Savaşın evrimi ve Teorik Yaklaşımlar”, *Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, ED: Atilla Sandıklı, Bilgesam Yayınları, İstanbul, Mart 2012.

Gürün, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası 1939’da Günümüze*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

Halliday, Fred, *The Middle East in International Relations Power, Politics and Ideology*, Cambridge University Press, New York, 2005.

Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon and Schuster, New York, 1994, s.137.

Hasgüler, Mehmet, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Heywood, Andrew, *Küresel Siyaset*, Çev: Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Adres Yayınları, Ankara, Şubat 2013.

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Çev: Semih Lim, İstanbul, Ocak 2013.

Hobsbawn, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Çev: Yavuz Alogan, Everest Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2006.

Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, Çev: Yavuz Alogan, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

İbas, Selahattin, “Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi”, *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Ed: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara, Ekim 2004.

Jack Donnelly, *Realism and International Relations*, Cambridge University Press, New York, 2004.

Jack Donnelly, “Realizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Scott Burchill-Andrew Linklater-Richard Devetak- Jack Donnelly-Tery Nardin-Matthew Paterson-Christian Reus Smith-Jacqui True, Çev: Ali Aslan-Muhammed Ali Aslan, Küre Yayınları, İstanbul, Aralık 2012.

Jr., Lang, Anthony F., “Morgenthau, agency, and Aristotle”, *Realism Reconsidered The Legacy of Hans Morgenthau in International Relations*, Ed: Michael C. Williams, Oxford University Press, New York, 2007.

Karabulut, Bilal, *Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*, Barış Kitabevi, Ankara, 2011.

Karpat, Kemal H., *Türk Dış Politikası Tarihi*, Çev: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, Mayıs 2012.

Kaynak, Mahir-Emin Gürses, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*, 21. Baskı, Profil Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2012.

Keyman, Fuat, “1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi: Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Keyvan, Özlem Zerrin, “Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa Türk-Amerikan İlişkileri ve BOP”, *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları, Türkiye'nin Güncel Güvenlik Sorunları, Ülkeler Bölgeler, Örgütler*, Ed: M. Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2011.

Kıran, Abdullah, “Arap Baharı Gölgesinde Türkiye Suriye İlişkileri”, *Arap Baharı Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, Ed: Murat Aktaş, Nobel Yayın, Ankara, Eylül 2012.

Knutsen, Torbjon L., *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Çev: Mehmet Özay, İstanbul, Mayıs 2006.

Koçer, Gökhan, “1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: İnönü ve CHP'nin Dış Politika Anlayışı”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Koçer, Gökhan, “2000-2008 Dönemi Türk Dış Politikası: AKP'nin ve Tayyip Erdoğan'ın Dış Politika Felsefesi”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Kodaman, Timuçin, “1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası: Lozan Barış Konferansı” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Köse, Talha, “Türk Dış Politikasının Ortadoğu'daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümlerinin Keşfi”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, Ed: Burhanettin Duran-Kemal İnat-Mesut Özcan, SETA Yayınları 14, Ankara Ekim 2011.

Latif, Hüseyin, *Çelişkiler Projesi BOP ve ABD'nin Türkiye'ye Bıçtığı Rol*, Bizim Avrupa Yayınları, İstanbul, Ocak 2007.

L. Cleveland, William, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul 2004.

Leaden, Michael A., *Liderlik ve Güç Kullanımında Machiavelli*, Çev: Türkan Arıkan-Elif Gökteke, İstanbul 2003.

Lefebvre, Maxime, *Amerikan Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Leon, David, "Reductionism, Emergence and Explanation in International Relation Theory", *Scientific Realism and International Relations* Ed: Jonathan Joseph and Colin Wright, , Palgrave Macmillan, New York, 2010.

Lewis, Bernard, *Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Çev: Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, 8. Baskı, Ankara 2011.

Machiavelli, Niccolo, *Prens*, Çev: Kemal Atakay, 6. Basım, Can Yayınları, Haziran 2012.

McMahon, Robert J., *Soğuk Savaş*, Çev : Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

Morgenthau, Hans J., *Scientific Man vs. Power Politics*, Latimer House Limited, London, 1947.

Morgenthau, Hans J., *Uluslararası Politika*, Cilt 1, Çev: Baskın Oran-Ünal Oskay, Ankara, 1970.

Morgenthau, Hans J., *Uluslararası Politika*, Cilt 2, Çev: Baskın Oran-Ünal Oskay, Ankara, 1970.

Niebuhr, Reinhold, *Ahlaklı İnsan Ahlaksız Toplum*, Çev: Sara Akad, Ankara, Eylül 2003.

Neacasu, Mihaela, *Hans J: Morgenthau's Theory of International Relation Disenchantment and Re-enchantment*, Pallgrave, New York 2009.

Neufeld, Mark A., *The Restructuring of International Relations Theory*, Cambridge University Press, New York, 1995.

Olson, Robert, *Koyun ve Kasap Irak İşgalinden Bu Yana Kürdistan-Irak'ta Milliyetçilik ve Devlet Oluşumu*, Orion Kitabevi, Ankara, 2008.

Okur, Mehmet Akif, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye", *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Ed : Türel Yılmaz- Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara, Ekim 2004.

Oran, Baskın, "2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi, Dönemin Bilançosu-Dönemin Dış Politikası", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar*, Cilt 3, Ed: Baskın Oran, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Ovalı, Şevket, "1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı ve Nedenleri", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Özbağcı, Şuhnaz Yılmaz, "21. Yüzyılda Türkiye'nin Bölgesel Dış Politika Uygulamaları, Türkiye ve Batı Dünyası", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoğlu,-Nurcan Özgür Baklacioğlu-Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012.

Özcan, Gencer, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Dış Politika Analizi Serisi 1, İstanbul, Kasım 2005.

Özey, Ramazan, *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, 7. Baskı, Aktif Yayınevi, İstanbul 2010.

Paker, Evren Balta, *Küresel Güvenlik Kompleksi Uluslararası Siyaset ve Güvenlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Purtaş, Fırat, “1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Süleyman Demirel’in Dış Politika Felsefesi”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Patomaki, Heikki, *After International Relations, Critical Realism and (Re) Construction of World Politics*, Routledge, New York and London, 2002.

Rengger, Nicholas. J., *International Relations Political Theory and the Problem of Order Beyond International Theory?*, Routledge, London, 2000.

Randall L. Schweller, “The Progressiveness of Neoclassical Realism”, *Progress in International Relations Theory Appraising the Field*, Edt: Colin Elman and Miriam Fendius Elman, MIT Press, Cambridge-London-Massachusetts, 2003.

Sandıklı, Atilla – Emeklier, Bilgehan, “Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm”, *Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, Ed: Atilla Sandıklı, Bilgesam Yayınları, İstanbul, Mart 2012.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1914-1994*, 20. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Ekim 2011.

Sandıklı, Atilla- Kaya, Erdem, “Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış”, *Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, ED: Atilla Sandıklı, Bilgesam Yayınları, İstanbul, Mart 2012.

Santos, Joado Resende, *Neorealism, States and the Modern Mass Army*, Cambridge University Press, New York, 2007.

Seydi, Süleyman, “Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Ed: Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu, 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011.

Sever, Ayşegül, “”Çok Taraflılık” ve Türkiye İsrail İlişkileri”, *Mekan, Kimlik, Güç ve Dış Politika*, Der: S. Gül den Ayman, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Sever, Ayşegül, *Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, Derin Yayınları, İstanbul 2012.

Schuett, Robert, *Political Realizm, Freud and Human Nature in İnternational Relations, The Resurrection of The Realist Man*, Palgrave Macmillan, New York 2010.

Sharp, Paul, *Diplomatic Theory of İnternational Relations*, , Cambridge Üniversity Press New York 2009.

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları 1920-1945*, Cilt 1, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Sönmezoğlu, Faruk – Güneş, Hakan – Keleşoğlu, Erhan, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4. Baskı, Der Yayınları, 2011.

Sönmezoğlu, Faruk, *İkinci Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006.

Sönmezoğlu, Faruk, “Türkiye'nin Dış Politikasını Etkileyen Faktörler, Dışsal Faktörler, Dünya ve Türkiye”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2004.

Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Der Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, Eylül 2012.

Spegele, Roger D., *Political Realism in İnternational Theory*, Cambridge University Press, New York, 1996.

Steans, Jill - Pettiford, Lloyd – Diez, Thomas - El Anis, İmad, *An Introduction to İnternational Relations Theory Perspectives and Themes, Third Edition*, Pearsen Education Limited, London, 2010.

Şahin, Mehmet “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu ile İlişkiler” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Tanrısever, Oktay F., “Güç”, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Der: Atilla Eralp, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2011.

Tanrısever, Oktaj F., “Güvenlik”, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Der: Atilla Eralp, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Tezcan, Ercüment, “1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Sorunları” *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Tezcan, Ercüment, “2000-2008 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Sorunları”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Thukydides, *Peloponessos Savaşları*, Çev: Furkan Akderin, Belge Yayınları Aralık 2010.

Turan, İlter, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Turan, Kürşat, “Körfez (Irak) Krizi (1990-1991), “Musul Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed: Haydar Çakmak, Kripto, 2. Baskı, Ankara, Eylül 2013.

Turan, Kürşat, “Körfez (Irak) Krizi (2003-2004), “Musul Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed: Haydar Çakmak, Kripto, 2. Baskı, Ankara, Eylül 2013.

Turan, Kürşat, “Türkiye-Suriye Krizi”, “Musul Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Ed: Haydar Çakmak, Kripto, 2. Baskı, Ankara, Eylül 2013.

Turan, Sibel, “Büyük Ortadoğu İnsiyatifi” Bağlamında Türkiye: Sorunlar ve Beklentiler, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu’na Armağan, Ed: Ömer Kürkçüoğlu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kutumu Yayınları, Ankara, 2008.

Tür, Özlem, “21. Yüzyılda Türkiye’nin Bölgesel Dış Politika Uygulamaları, Türkiye ve Ortadoğu”, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoğlu,-Nurcan Özgür Baklacioğlu-Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012.

Türk, Fahri, “Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarında Türkiye-İran İlişkileri (2002-2012), *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu 1990’lardan Günümüze*, Ed: Fahri Türk, Paradigma Akademi, Edirne, Şubat 2013.

Türk, Fahri-Kaan Gaytancıoğlu, “Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarında Türkiye-İrak İlişkileri (2002-2012), *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu 1990’lardan Günümüze*, Ed: Fahri Türk, Paradigma Akademi, Edirne, Şubat 2013.

Türkmen, İlter, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Ortadoğu Politikası*, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2010.

Ulutaş, Ufuk-Bölme, Selin, M. Gülşah- Demir, Neslihan- Torlak, Furkan-Ziya, Saliha, *İsrail Siyasetini Anlama Klavuzu*, SETA Yayınları, Ankara, Aralık 2012.

Uslu, Nasuh, *Türk Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, Ekim 2000.

Uzgel, İlhan, *Uluslar Çıkar ve Dış Politika Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Uzgel, İlhan, “1923-1939 Görelî Özerklik-I, Batı Avrupa’yla İlişkiler, Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, Ed: Baskın Oran, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2013.

Uzgel, İlhan, “1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye, ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, 1980-2001, Ed: Baskın Oran, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Ülke, Arıboğan, *Türkiye Bir Fikirdir Büyük Resmi Görmek*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Haziran 2013.

Ünal, Hasan, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Sorunları”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Ünay, Sadık-Fazıl Kayıkçı, “ Ekonomik Diplomasi ve Yapısal Dönüşüm: Yeni Dönemde Türk Dış Politikası ve Sanayi-Teknoloji Politikaları”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, Ed: Burhanettin Dural,-Kemal İnat-Mesut Özcan, SETA Yayınları, Ankara, Ekim 2011.

Waltz, Kenneth N., *İnsan Devlet ve Savaş Teorik Bir Analiz*, Çev: Enver Bozkurt-Selim Kanat-Serhat Yalçınar, Ankara Nisan 2009.

Waltz, Kenneth N., *Man, The State and WarA theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York, 2001.

Waltz, Kenneth - Quester, George H.,*Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Sistemi*, Çev: Ersin Onurduran, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, Ankara.

Waltz, Kenneth N., “The Origin of War in Neorealist Theory”, *The Origin and Prevantion of Major Wars*, Ed: Robert I. Rotberg and Theodore K. Rabb, Cambridge University Press, New York, 1989.

Waltz, Kenneth N., *Theory of İnternational Politics*, Addison-Wesley Publishing Company, California and Massachusetts, 1979.

Waltz, Kenneth N., “Political Structures”, *Neorealism and its Critics*, Ed: Robert O. Keohane, Colombia University Press, New York 1986.

Waltz, Kenneth N., “Reductionist and Systemic Theories”, *Neorealism and its Critics*, Ed: Robert O. Keohane, Colombia University Press, New York 1986.

Williams, Howard-Wrigh, Moorhead-Evans, Tony, *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, Çev: Asena Günalp-Alp İçen, Ankara, Eylül 2007.

Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, New York, 1999.

Wendt, Alexander, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Çev: Helin Sarı Ertem-Suna Gülfer İhlamur Öner, İstanbul, Eylül 2012.

Yalçinkaya, Haldun, *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*, İmge Kİtabevi Yayınları, Ankara, 2008.

Yalvaç, Faruk, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısılıcılık Yaklaşımları”, *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İhsan D. Dağı, Atilla Eralp, E. Fuat Keyman, Necati Polat, Oktay F. Tanrıseven, Faruk Yalvaç, A. Nuri Yurdusev, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Yalvaç, Faruk, “Savaş ve Barış”, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Der: Atilla Eralp, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2011.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, *Ortadoğu’da Soğuk Savaş ve Emperyalizm (İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye 1945-1955)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Mayıs 2007.

Yeşilyurt, Nuri, “2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi, Ortadoğu ile İlişkiler, Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar*, Cilt 3, Ed: Baskın Oran, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Yeşilyurt, Nuri, “2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi, Ortadoğu ile İlişkiler, Arap Devletleriyle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar*, Cilt 3, Ed: Baskın Oran, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Yılmaz, Aytekin, *Çağdaş Siyasal Akımlar Modern Demokraside Yeni Arayışlar*, Vadi Yayınları, Ankara, Eylül 2001.

Yılmaz, Aytekin, *Küresel Dünyada Uluslararası İlişkiler, Teori-Temel Kavramlar-Yeni Gelişmeler*, Ankara, Eylül 2007.

Yılmaz, Türel, *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*, İmaj Yayınevi, Ankara, Temmuz 2001.

Yılmaz, Türel, Ortadoğu'da Güvenlik Sorunu ve Türkiye", *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Ed: Refet Yinanç-Hakan Taşdemir, Seçkin Yayıncılık, Ankara, Nisan 2002.

Yılmaz, Türel, "1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu İle İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ed: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

Yılmaz, Veli, *Siyasi Tarih*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul Mayıs 1998.

Zengin, Gürkan, *Kavga Arap Baharında Türk Dış Politikası 2010-2013*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2013.

Dergiler

Acar, Sadık, "Ortadoğu'nun Dünya Ticareti Bakımından Önemi ve Körfez Bunalımı Sonrası Beklentiler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 1992.

Açıkmeşe, Sinem Akgül, "Algı mı, Söylem mi? Koppenag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30, Yaz 2011.

Açıkmeşe, Sinem Akgül, "Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004.

Altınbaş, Deniz, "Türkiye-AB-Ortadoğu Üçgeni", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 4, Sayı 2, 2010.

Alperen, Ümit, "Çin Dış Politikasından Arap Halk Ayaklanmalarına Bir Bakış" *Bilge Strateji*, Cilt 5, Sayı 9, 2013

Akbaş, Zafer, “ABD’nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu’da Güç Mücadelesi”, *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011.

Akbaş, Zafer, “Ortadoğu’da Değişim Süreci ve Türk Dış Politikası”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, İlkbahar 2012.

Akbaş, Zafer-Çiğdem Mutlu, “Uluslararası Politikada Irak ve Suriye’nin Sınırşan Su Sorununa Yaklaşımı ve Türkiye: Beklentiler ve Gerçekler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, Nisan 2012.

Akbaş, Zafer-Zeynep Arslan Düzgün, “Libya’daki Arap Baharına Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2012.

Akgün, Birol, “ABD’nin Suriye Politikası”, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Ed: Birol Akgün, *SDE Analiz*, Haziran 2012.

Akıllı, Erman, “Türk Dış Politikası Zemininde Arap Baharı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 37, Ocak 2012.

Aktürk, Şener, “NATO Neden Genişlerdi? Uluslararası İlişkiler Kuramları Işığında NATO’nun Genişlemesi ve ABD-Rusya İç Siyaseti”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 34, Yaz 2012.

Altunışık, Meliha Benli, “Ortadoğu’da Bölgesel Düzen ve Arap Baharı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 53, Mayıs 2013.

Aras, Bülent, “11 Eylül, Büyük Ortadoğu ve Türkiye”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 11, Sayı 3, 2005.

Ardor, Hakan Naim- Öztürk, Fahriye, “Ortadoğu Petro-Dolarları, Petro-Dolar Yeniden Döngüsü ve Küresel Rekabet” *Akademik Ortadoğu*, Cilt 2, Sayı 1, 2007.

Arends, J. Frederik M., “Homerostan Hobbes ve Ötesine: Güvenlik Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 22, Yaz 2009.

Arsanel, M. Nazan-Eryücel Ertuğrul, “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2011.

Arı, Tayyar, “Türk-Amerikan İlişkileri: Sistemdeki Değişim Sorunu mu?” *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 4, Sayı 13, 2007.

As, Efdal, 16. Yüzyıldan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 46, Güz 2010.

Ataman, Muhittin, “Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış”, *Bilgi Dergi*, Cilt 5, Sayı 2, 2003.

Ataman Muhittin, ve Gökcan, Özkan, “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2012.

Ataman Muhittin-Osman Gökcan , “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*”, Cilt 7, Sayı 2, 2012.

Ateş, Davut, “ABD Hegemonyası ve Bölgesel Modelleme Politikası: Kuramsal Çerçeve” *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2009.

Ateş, Davut, Uluslararası İlişkilerde Konstruktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Haziran 2008.

Ayan, Ergin, “Tarihçi Bakışıyla Büyük Ortadoğu Projesi’nin Türkiye Kapsamı”, *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, Special Issue 2011.

Ayaz, Erhan, “Arap Baharı Sonrası Dönemde Avrupa Birliği’nin Ortadoğu ve Akdeniz Politikalarının Geleceği ve Türkiye’nin Rolü”, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, Nisan 2013.

Aydın, Mustafa, “Uluslararası İlişkilerde Teori, Yaklaşım ve Analiz”, *“Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi”* Cilt 50, No: 3-4, 1996.

Aydın, Mustafa, “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni Kapsamı Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004.

Aydın, Mustafa- Aras, Damla, “Ortadoğu’da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye’nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2004.

Aydınlı, Ersel – Mathews, Jullie, “Türkiye Uluslararası İlişkiler Disiplininde Özgün Kuram Poansiyeli: Anadolu Ekolü Oluşturmak Mümkün mü?”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt5, Sayı 17, Bahar 2008.

Aydınlı, Halil İbrahim–Ayhan, Veysel, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2004.

Ayhan, Veysel, “Ortadoğu’daki Şii-Sünni Gerginliği ve Türkiye”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 38, Şubat 2012.

Ayhan, Veysel, Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yani Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 11, Kasım 2009.

Ayhan, Veysel, “Türkiye-Irak İlişkileri: Bölge Ülkelerinin Irak Politikası Bağlamında Bir Analiz”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 9, Eylül 2009.

Ayhan, Veysel, “Yükselen Güç: Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu”, *Alternatif Politika*, Özel Sayı 1, Kasım 2010.

Bağcı Hüseyin-Bayram Sinkaya, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Partinin Perspektifi”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 1, Sayı 1, 2006.

Balcı, Ali, “Yahudi Yerleşimleri: Postmodern Bir İşgal”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 44, Sayı 45, Eylül 2012.

Baran, Muhsin-Muzaffer Ercan Yılmaz, “The Changing US Policy Toward The Middle East: New Isolationism or Leading From Behind”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 40, Şubat 2014.

Başol, Dünya, Arab Spring and İsraili Security: The New Threats”, *Alternatif Politika*, Cilt 3, Sayı 3, 2012.

Bayraç, H. Naci, “Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğalgaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma, *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Haziran 2009.

Baylis, John, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008.

Berktaş, Fügen,- Atasoy, Emin, “Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 18, Aralık 2007

Bilgiç, Ali, “”Güvenlik İkilemi”ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 29, Bahar 2011,

Birdişi, Fikret, “Ulusal Güvenlik Kavramının Tarihsel ve Düşünsel Temelleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 31, 2011/2.

Bozdağlıoğlu, Yücel - Özen, Çınar, “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, *Uluslararası ilişkiler*, Cilt 1, Sayı 4, Kış 2004.

Brauch, Hans Gunter, “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008.

Bulut, Sedef, “Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler Ekseninde Sir Winston Churchill’in 1959 Yılı Gayri-Resmi Türkiye Ziyareti Üzerine Bir Değerlendirme”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 26, Bahar 2013.

Buzkıran, Davut-Hüseyin Kutbay, “Arap Baharının Türkiye’ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri” *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2013.

Buzzan, Barry, “Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008.

Büyükbaş, Hakkı, “Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-13 Yıllarında Rusya’nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2013.

Coşkun, Bezen Balamir, “Arap Baharı’nın Gölgesinde İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012.

Çağlar, Barış, “Türkiye’nin Suriye Politikası: Yeni-Klasik Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 47, Kasım 2012.

Çalış, Şaban- Özlük, Erdem, “Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 18, 2007.

Çalışkan, Koray, “Ortadoğu Siyasetini ve Toplumlarını Anlama Yolları”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No 39, Ekim 2008.

Çaman, Efe, “ Uluslararası İlişkilerde (Neo)Realist Paradigmanın Almanyadaki Gelişimi ve Evrimi, Kinderman ve Münih Okulu”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, No: 8, 2007.

Çelik, Abdulkadir - Çelik/Ersaydı, Bahar Sanem, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Psiko-Politik Etkenler ve Toplumsal Algular, *Akademik ORTADOĞU*, Cilt 5, Sayı 2, 2011.

Cemrek, Murat, “Türk Dış Politikasında Suriye Dönüşümü: Güvenliğe Geri Dönüş”, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Ed: Birol Akgün, *SDE Analiz*, Haziran 2012.

Çetin, Halis, “Egemenlik ve Hukuk İlişkisi Üzerine”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2002.

Çetinoğlu, Nur, “Düzen-Adalat İkilemi Açısından Arap Baharı Çerçevesinde Türk Dış Politikası”, *Spectrum: Journal of Global Studies*, Special Issue, Autumn 2012.

Çiftçi, Kemal, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD: “Rıza”ya Dayalı “Hegemonya”dan “İmparatorluk” Düzenine” *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009.

Çolakoğlu, Selçuk, “ Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004.

Dedeoğlu, Beril, “Türkiye-İrak İlişkileri: “Doğu”-“Batı” Eksenini ve Değişkenler”, *Civitas Gentium*, Cilt 1, Sayı 1, 2011.

Davutoğlu, Ahmet, “Türk Dış Politikası’nın İlkeleri ve Bölgesel Siyasal Yapılanma”, *T.C Dış İşleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Vision Papers*, No:3, Ankara, Ağustos 2012.

Davutoğlu, Ahmet, “The Clash of Interests: An Explanation of The World Dis(order)”, *Perceptions Journal of International Affairs*, Vol 2, No 4, December 1997-February 1998.

Davutoğlu, Ahmet, “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring”, *TEPAV*, Turkey Policy Brief Series, Third Edition, 2012.

Dedeoğlu, Beril, “Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 4, Kış 2004.

Değerli, Esra Sarıkoyuncu “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 18, Aralık 2007.

Demir, Şerif, “Dünden Bugüne Türkiye’nin Suriye ve Ortadoğu Politikası” *Turkish Studies*, Volume 6/3, Summer 2011.

Demir, Yeşim, “Müslüman Kardeşler Örgütü’nün Son Dönemde Ortadoğu’daki Etkinliği ve Siyaseti”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt 5, Sayı 6, Aralık 2012.

Demiray, Muhittin, ve İşcan, İsmail Hakkı, “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, Ağustos 2008.

Demirtepe, M. Turgut ve. Özerten, Hasan Selim, “Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin’in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıkları”, *Bilig*, Sayı 65, Bahar 2013.

Deniz, Şadiye, “Ortaoğu’nun Yeniden İnşasının Yapıbozumu: Büyük Ortadoğu Politikası Üzerine Bir Analiz”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 20, Kış 2012.

Deniz, Taşkın, “Mekansal Paylaşım Açısından Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 26, Temmuz 2012.

Deniz, Taşkın, “Suriye’nin Durumu: ABD-Rusya ve Türkiye’nin Tutumu”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 27, Ocak 2013.

Dinç, Artum, “İran-Türkiye İlişkilerinde Son Dönem”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 15, Mart 2010.

Diriöz, Ali Oğuz, “Kuruluşundan Günümüze İsrail’in İçerisinde bulunduğu politik Dengeler”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 35, Kasım 2011.

Diriöz, Ali Oğuz, NATO’nun Ortadoğu’ya Yönelik Politikası ve Kurumsal Programları”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 40, Nisan 2012.

Doğan, Gürkan-Bülent Durgun, Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15, Ocak 2012.

Doğan, Nejat, “Machiavellism, Kantian Deontology, and the Melian Dialogue: A Reflection on Morality and the Use of Force”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 44, Sayı 1, 2004.

Doster, Barış, “Arap Baharından Demokrasi Beklemek”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 50, Şubat 2013.

Doster, Barış, “Batının Suriye Açmazı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 47, Kasım 2012.

Doster, Barış, “Bir Bölgesel Güç Olarak İran’ın Ortadoğu Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 44, Ağustos 2012.

Doster, Barış “Irak Suriye ve İran’ın Ortadoğu Politikaları”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 57, Eylül 2013.

Duman, Mehmet, “Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkisi” *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, 2002.

Duman, Sabit, “Ortadoğu Krizleri ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı35-36, Mayıs-Kasım 2005.

Dura, Cihan ve Kılıçarslan, Zerrin, “Ulusötesi Şirketler ve Ulus Devlet: Güç Kayması Üzerine Bir Araştırma” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 31, 2011.

Duran, Hasan, ve Özdemir, Çağatay, “Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2012.

Duran, Hasan ve Karaca, Ahmet, “Tek Parti Dönemi Türk- Arap İlişkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 16, Sayı 3, 2011.

Efegil, Ertan, “Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikalarını Belirleyen Unsurlar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 47, Kasım 2012.

Efegil, Ertan, “İsrail’in Dış Politikası’nın Belirleyicileri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 49, Ocak 2013.

Ekinci, Arzu Celalifer, “Son Ziyaretler Kapsamında Türkiye-İran İlişkileri”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Analizleri*, Kasım 2009.

Emiroğlu, Hüseyin, “Soğuk Savaş Sonrası Birleşmiş Milletler: İşlevi-Sorunları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2006.

Eralp, Yalım-Şadi Ergüvenç-Sönmez Köksal-Ümit Pamir-Mensur Akgün-Sylvia Tiryaki, “Suriye’ye Dikkat”, *Global Political Trend Center Political Brief*, PB No: 37, December 2013.

Erçetin, Erkan, “Türkiye’nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 7, Sayı 28, 2011.

Erdağ, Ramazan, “Türkiye’nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2013.

Erdal, İbrahim “Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İrak İlişkileri ve Sadabad Paktı”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt 5, Sayı 5, Ekim 2012.

Erdoğan, Murat, “Avrupa Birliği’nin Suriye Politikası”, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Ed: Birol Akgün, *SDE Analiz*, Haziran 2012.

Erhan, Çağrı, “Küreselleşme Döneminin Tehditleriyle Mücadele”, *Stradigma*, Sayı 5, Haziran 2003.

Erkmen, Serhat, “1945-1989 Yılları Arasında ABD’nin Kuzey Irak Politikası” *Akademik Ortadoğu*, Cilt 3, Sayı 1, 2008

Erkmen, Serhat, “1990’lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 7, Güz 2005.

Erkmen, Serhat, “2013’te Türkiye Irak İlişkileri İçin Beklentiler ve Olasılıklar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 49, Ocak 2013.

Erol, Mehmet Seyfettin – Ozan, Emre, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasi Rejim”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2011.

Ersoy, Eyüp, “Çin Dış Politikasında Ortadoğu: Temkin Diplomasisi Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt8, Sayı 31, 2012.

Ertem, Barış, “Türkiye- ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marsall Planı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 21, Haziran 2009.

Ertem, Helin Sarı, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 16, 2012.

Ertosun, Erkan, “Türkiye’nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 7, Sayı 28, 2011.

Frederik, J.- Arends, M., “Homeros’tan Hobbes ve Ötesine: “Güvenlik” Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 22, Yaz 2009.

Galtug, Johan, “Emperyalizmin Yapısal Teorisi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2004.

Gülboy, Burak S., “Serhat Güvenç, Birinci Dünya Savaşı’nın Nedenlerine Donanma Stratejileri Üzerinden Bakış ya da “Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yolda Osmanlıların Drednod Düşleri” Üzerine Notlar” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25, Bahar 2010.

Gümüş, Burak, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ortadoğu Siyaseti”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Haziran 2013.

Günel, Altuğ, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, *Ege Academic Review*, Cilt 4, Sayı 1, 2004.

Gündoğan, Ünal, “Geçmişten Bugüne İnan İşlam Devrimi: Genel Değerlendirme”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 29, Mayıs 2011.

Gündoğan, Ünal, 1979 İnan İşlam Devrimi’nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 30, Haziran 2011.

Güney, Çetin, “Büyük Ortadoğu Çerçevesinde İşlam ve Demokrasi” *Avrasya Dosyası*, Cilt 11, Sayı 3, 2005.

Gürbüz, M. Vedat, “Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 29-30, Mayıs Kasım 2002.

Gürkaynak, Muharrem ve Yalçın, Serhat, “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı23, Güz 2009.

Has, Kerim, “Türkiye-Rusya İlişkileri Ekseninde Suriye Krizi”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Analiz*, No 20, 2012

İpek, Pınar, “Enerji Güvenliğinde Ortadoğu Bölgesi’nin Jeopolitiği ve Enerji Piyasalarında “Muğlak” Bir Devrimin Yansımaları”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 50, şubat 2013.

İşyar, Ömer Göksel, “Günümüzde Uluslararası Güvenlik Stratejileri: Kavramsal Çerçeve ve Uygulama” *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008.

Kahraman, Sevilay, “Avrupa Birliği ve Irak Krizi: Bölünmeden Yeniden Birleşmeye Uzun İnce Bir Yol”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2003.

Kanyon, Levent, "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl 6, Sayı 11, Haziran 2010.

Karakoç, Ercan, "Atatürk'ün Hatay Davası", *Bilig*, Sayı 50, Yaz 2009.

Kasım, Kamer, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya Güvenlik Politikaları" *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, No 1, 2006.

Karaosmanoğlu, Ali L., "Muhteşem Ortaklık: Kant ve Clausewitz", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 14, Yaz 2007.

Kardaş, Şaban, "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 2, 2011.

Kasapoğlu, Can, "The Turkish-Israeli Relations Under The Davutoğlu Doctrine in Turkish Foreign Policy", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2012.

Kaya, Erdem, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem", *Bilge Strateji Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2010.

Kaya, Sinem, "Avrupa Birliği'nin Genel Ortadoğu Politikası Bağlamında İsrail'in Gazze Operasyonuna Yaklaşımı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 2, Şubat 2009.

Keskin, Arif, "İran-Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış", *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 12, Aralık 2009.

Kısıklı, Emine, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 24, Kasım 1999-2003.

Kızıltan, Alaattin, "Tek Kutuplu Bir Dünyada Çin Halk Cumhuriyeti'nin "Süpergüç" Olabilirliği" *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2004.

Kıbaroğlu, Mustafa, “Arap Baharı ve Türkiye”, *ADAM Akademi*, Cilt 1, Sayı 2, 2011.

Kıbaroğlu, Mustafa, “İran Bir Nükleer Güç mü Olmak İstiyor?”, *Avrasya Dosyası-İran Özel Sayısı*, Cilt 5, Sayı 3, Güz 1999.

Kıbaroğlu, Mustafa, “11 Eylül Ardından Strateji, Tehdit ve Caydırıcılık”, *Foreign Policy*, Ocak 2002.

Kıbaroğlu, Mustafa, “2012 Baharında Türkiye’nin Ortadoğu’daki Güvenlik Çerçevesine Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 40, Nisan 2012.

Kıbaroğlu, Mustafa, “What Went Wrong With The “Zero Problem With Neighbors” Doctrine?”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol 11, Number 1, Fall 2012.

Kirişçi, Kemal, “Türkiye ve Müslüman Ortadoğu”, *Türkiye’nin Yeni Dünyası Türk Dış Politikasının Yeni Dinamikleri*, Ed: Alan Makovsky ve Sabri Sayarı, Çev: Hür Güldü, Alfa Yayınları, Şubat 2002.

Koçer, Gökhan, “Küreselleşme ve Uluslararası İlişkilerin Geleceği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2004.

Kolasi, Klevis, “Soğuk Savaşın Barışçıl Olarak Sone Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No 2, 2013.

Koyuncu, Çiğdem Aydın, “Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Açısından Güvenlik Konusunun Analizi” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 67, Sayı 1, 2012.

Köktürk, Abdullah, “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”, *Harp Akademileri Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, Haziran 2011.

Köni, Hasan, “Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, 1989.

Köroğlu, Uğur, “İran’ın Suriye Politikası”, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Ed: Birol Akgün, *SDE Analiz*, Haziran 2012.

Kuloğlu, Armağan, “Türkiye-İsrail İlişkilerindeki Gelişmeler” *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 17, Mayıs 2010.

Kuloğlu, Armağan, “ABD’nin Yeni Afganistan Stratejisi ve Türkiye’nin Durumu”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 29, Mayıs 2011.

Kurubaş, Erol, “Uluslararası İlişkiler Düşüncesi ve Dünya Politikasında Değişimi Anlamak”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2012.

Küçükkeleş, Müjge, “AB’nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı”, *SETA Analiz*, Sayı 63, Ocak 2013.

Küçükkeleş, Müjge, “Arap Birliği’nin Suriye Politikası”, *SETA Analiz*, Sayı 51, Mart 2012.

Laçiner, Sedat, “Ortadoğu Diye Bir yer Var mı?”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 3, Sayı 10, Ankara, 2007.

Levent, Hediye, “Suriye Krizi’nin Dinamikleri ve Aktörlerin Değerlendirilmesi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı:44, Ağustos 2012.

Mearsheimer, John, “E. H. Carrvs. İdealism: The Battle Rage On”, *İnternational Relations*, Vol. 19(2), University of Chicago, USA, 2005.

Mesjasz, Czeslaw, “Ekonomik Güvenlik”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008.

Metin, Barış, “Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 16, Sayı 2, Ağustos 2012.

Noi, Aylin Ünver, “Arap Baharı ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 48, Aralık 2012.

Oğuzlu, Tarık, “Arap Baharı ve Türk Dış Politikasında Çıkarlar-Değerler İlişkisi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 38, Şubat 2012.

Oğuzlu, Tarık, “Arap Baharı ve Yansımaları”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 36, Aralık 2012.

Oğuzlu, Tarık, “Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal Bir Analiz”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012.

Oğuzlu, Tarık, “Komşularla Sıfır Sorun Politikası ve Arap Baharı: Tıkanmışlık Durumunun Bir Analizi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2013.

Oğuzlu, Tarık, “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 9, Eylül 2009.

Oğuzlu, Tarık, “Türk Dış Politikasında Ortadoğu’nun Dayanılmaz Ağırlığı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 45, Eylül 2012.

Oğuzlu, Tarık, “Türkiye’nin NATO’ya Karşı Değişen Bakış Açısını Anlamak ve Açıklamak”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 40, Nisan 2012.

Ongur, Hakan Övünç, “Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Kuram Yapımı ve 11 Eylül 2001 Olayları” *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, Bahar 2010.

Oktav, Özden Zeynep, “Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye-İrak Bölgesel Kürt Yönetimi Arasında Gelişen İlişkiler ve Nedenleri”, *Ortadoğu Etüdleri*, Cilt 2, Sayı 2, 2010.

Okur, Mehmet Akif “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, *Bilig*, Sayı 48, Kış 2009.

Orhan, Oytun, “Reyhanlı Saldırısı ve Türkiye’nin Suriye İkilemi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 54, Haziran 2013.

Ovalı, A. Şevket, “Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırılması” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 10, Yaz 2006.

Özçelik, Sezai, “Neorealist and Neo-Gramscian Hegemony in International Relations and Conflict Resolution During the 1990’s, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Güz 2005.

Özçelik, Sezai, “Uluslararası Rejim Kavramı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme: Yapısalcı Kurumsal ve Bilişsel Temel Teoriler”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 7, Sayı 7-1, Nisan 2012.

Özçelik, Sezai, “Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri-İrak İlişkileri: Bermuda Şeytan Üçgeni 2000-2007 Dönemi Boyunca Kuzey Irak, Jeopolitik ve PKK”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2013.

Özdağ, Ümit, “Ankara ile Tel Aviv Arasındaki Kriz Ne Kadar Gerçek?”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 25, Ocak 2011.

Özdemir, Haluk, Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 63, Sayı 3, 2008.

Özdemir, Haluk, “11 Eylül: Post-Modern Savaşın Miladı ya da Dış Politik Mücadelelerin Görünmeyen Boyutu, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2002.

Özev, Muharrem Hilmi, “Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm”, *Alternatif Politika*, Cilt 3, Sayı 2, Eylül 2011.

Özlük, Erdem, “Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışmasını Bağlamında Anlamak”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 64, Sayı 3, 2009.

Özlük, Erdem, “Ortadoğu İstisnacılığı: Sömürünün Yeni Keşif Yolu”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 2, Sayı 1, 2007.

Özkaya, Abdi Noyan, “Suriye Kürtleri: Siyasal Etkisizlik ve Suriye Devleti’nin Politikaları”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, Sayı 8, 2007.

Özkoç, Özge, “Kitap İncelemesi: Asef Bayat; Ortadoğu’da Maduniyet, Toplumsal Hareketler ve Siyaset, Çev:Özgür Gökmen-Seçil Deren, İletişim Yayınları, 2006 ”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 61, Sayı 1, 2006.

Özkul, M. Murat, “ Ortadoğu’daki Halk Hareketlerinin Kaldıraçları: Küreselleşmenin Çelişkileri, İslami Düşünce ve Katılım”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2011.

Özpek, Burak Bilgehan, “En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, Sayı 2, Ocak 2012.

Öztürkler, Harun, “Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Yapılarının Temel Özellikleri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, Haziran 2009.

Poyraz, Yasin, “Suriye Vatandaşlarının Geçici Korunması ve Uluslararası Mülteci Hukuku” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, Yıl 2012.

Purtaş, Fırat, “Rusya ve Arap Ortadoğu’su” *Akademik Ortadoğu*, Cilt 2, Sayı 2, 2008.

Reçber, Kamuran, “İsrail’in Yardım Gemilerine Müdahalesinin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 19-20, Temmuz-Ağustos 2010.

Reçber Kamuran-Veyssel Ayhan, “Türkiye ile Suriye Arasındaki Krizin Hatay Bölgesi Üzerindeki Etkileri” *Alternatif Politika*, Cilt 5, Sayı 3, Aralık 2013.

Reçber, Serdar – Öğüt, Selman, “Mavi Marmara Olayı’nın Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 11, Sayı 22, Güz 2012/2.

Sağsen, İhsan, “Arap Baharı, Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 31-32, Temmuz-Ağustos 2011.

Sakin, Serdar, “Mustafa Kemal Atatürk’e Göre Musul Sorunu”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 3, Sayı 6, Güz 2007.

Sakin, Serdar- Deveci Can, “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”, *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011.

Sandıklı Atilla-Emin Salihli, “İran Şii Hilali ve Arap Baharı”, *Bilgesam*, Rapor No: 35, İstanbul, 2011.

Semiz, Yaşar- Akgün, Birol, “Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri” *Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 5, Sayı 9, Nisan 2005.

Sinkaya, Bayram, “Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası”, *SETA Analiz*, Sayı 53, Nisan 2012.

Sinkaya, Bayram, “Türkiye ve Arap Baharı: Türkiye’nin Ortadoğu Politikasındaki Değişiklikler”, *Hazar Raporu*, Bahar 2013.

Sinkaya, Bayram, “Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül’ün Ziyareti”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 27, Mart 2011.

Sinkaya, Pınar Arıkan-Oyhan, Ortun, “Röportaj: Kayhan Bargezar: İran Türkiye İlişkilerinin Suriye Krizine Çözüm Getireceği Konusunda Umutluyum. Hemde Batılı Ülkeler veya Türkiye Tarafından Askeri Bir Dış Müdahale Olmadan”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012.

Sümer, Gültekin, “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 19, Güz 2008.

Sümer, Gültekin, “Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 6, Sayı 23, 2010.

Sümer, Gültekin, “Stratejik İşbirliği ve Stratejik Ortaklık Kavramlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış” *Ege Akademik Bakış*, Cilt 10, Sayı 2, 2010.

Soy, H. Bayram, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e Kadar”, *Bilig*, Sayı 30, Yaz 2004.

Şahin, Mehmet, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 4, Sayı 2, 2010.

Şahin, Mehmet, “ABD-İsrail İlişkileri: Böyle Dost Düşman Başına”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 21, Eylül 2010.

Şatana, Nil – Özpek, Burak Bilgehan, “A.B.D. ve Türkiye’de Geçmişten Günümüze Güvenlik Çalışmaları”, *Ortadoğu Etüdüleri*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2010.

Şen, Gülriz, “İran ve “Arap Baharı”: Bağlam Söylem ve Siyaset”, *Ortadoğu Etüdüleri*, Cilt 3, Sayı 2, Ocak 2012.

Şir, Aslan Yavuz, “Rusya Federasyonu’nun Ortadoğu Politikası Çerçevesinde Gazze Krizine Yaklaşımı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 2, Şubat 2009.

Taşkesen, Abdullah, “Arap Dünyasında Demokratikleşme Hareketleri”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2011.

Telatar, Gökhan, “Barack Obama’nın Dış Politikasında Demokrasinin Yayılması Misyonu”, *Alternatif Politika*, Cilt 4, Sayı 1, Şubat 2012.

Telatar, Gökhan, “Yeni Muhafazakârlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 67, Sayı 3, 2012.

Tellal, Erel, “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonunun Dış Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 65, Sayı 3, 2010.

Topal, Coşkun, “Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, Aralık 2009.

Tür, Özlem, “Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime?”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 4, Nisan 2009.

Tür, Özlem ve Koyuncu, Ciğdem Aydın, “Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 26, Yaz 2010.

Uğrasız, Bülent, “Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2003.

Ulusan, Şayan “Türkiye’nin Milletler Cemiyetine Girişi-Öncesi ve Sonrası-”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 16-17, Bahar-Güz 2008.

Uslu, Nasuh, “Körfez Savaşı ve Amerika’nın Politikaları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 54, Sayı 3, Temmuz-Eylül 1999.

Uslu, Nasuh, “Türkiye’nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı”, *Bilig*, Sayı 52, Kış 2010.

Usul, Ali Resul, “Arap Halk Hareketleri, Bölgede Demokratikleşme İmkanları, Libya ve Türkiye’nin Tutumu”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Global Political Trends Center*, Rapor No: 23, Nisan 2011.

Uygur, Hakkı, “İran ve Arap Baharı”, *SETA Analiz*, Sayı 52, Mart 2012.

Uzer, Umut, “21. Yüzyılda Tek Kutupluluk Tartışmaları”, *Bilge Strateji*, Cilt 5, Sayı 8, Bahar 2013.

Ulutaş, Ufuk-Furkan Torlak, “Devrinden Demokrasiye Tunus Seçimi”, *SETA Analiz*, Sayı 46, Kasım 2011.

Ülman, Burak, Evren Balta-Paker ve Muhammed A. Ağcan, “‘Uluslararası’ Fikri, Epistemolojik Yanılgı ve Eleştirel Gerçekliğin İmkanları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30, Yaz 2011.

Üngör, Çağdaş, “Çin ve Üçüncü Dünya”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 41, Ekim 2009.

Ünver, H. Akın, “İslamcı Söylemde Değişen İran Algısı ve Türk-İran İlişkilerinin Geleceği”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 52, Nisan 2013.

Waltz, Kenneth N., “Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 17, Bahar 2008.

Went, Alezande E., “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapan Yapı Sorunu”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 23, Güz 2009.

Yalçın, Hasan Basri, “Türkiye’nin “Yeni” Dış Politika Eğilim ve Davranışları: Yapısal Realist Bir Okuma”, *Bilgi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 2011.

Yalvaç, Faruk, “Rousseau’nun Savaş ve Barış Kuramı: Adalet Olarak Barış” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 14, yaz 2007.

Yalvaç, Faruk, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 29, Bahar 2011

Yakış, Yaşar, “Ortadoğu’da Değişimde Siyasal İslam’ın Rolü ve Geleceğe Yönelik Beklentiler” *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 39, Mart 2012.

Yavuz, Burcu, “Kitap İncelemesi: Ken Booth, (Der.), Critical Security Studies and World Polirtics”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı21, Bahar 2009.

Yazıcı, Amine, “Rusya’nın Suriye Politikası”, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Ed: Birol Akgün, *SDE Analiz*, Haziran 2012.

Yazıcı, Nevin, “1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 17, Sayı 14, Güz 2011.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, “Bağdat Paktı (1955-1959)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 6, 2011.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, “Demokrat Parti Döneminde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası 1950-1960”, *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı 2010.

Yeşiltaş, Murat-Ali Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politika Sözlüğü: Kavramsal Bir Analiz”, *Bilgi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 2011.

Yeşiltaş, Murat-Ali Balcı, A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AK Party Era: Aconceptual Map, *SAM Paper*, No 7, May 2013.

Yetim, Mustafa -Rıdvan Kalaycı, “Türkiye-İran İlişkileri: “Sıfır Sorun mu”, Nükleer Sorun mu?”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 2, 2011.

Yılmaz, Muzaffer Ercan “Westphalia’dan Günümüze Savaş”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4,Sayı 14, Yaz 2007.

Yılmaz, Sait, “İrak’ın Kuzeyi İçin Türk Dış Politikası”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 20, Ağustos 2010.

Yılmaz, Sait, “Ortadoğu’ya Demokrasi Getirmek”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*”, Yıl 3, Sayı 5, Yaz 2010.

Yılmaz, Türel, “Türkiye İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze”, *Akademik ORTADOĞU*, Cilt 5, Sayı 1, 2010.

Yorkan, Arzu, “Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası ve Türkiye’ye Etkileri”, *Bilge Strateji*, Cilt 1, Sayı 1, Güz 2009.

Raporlar

Altunışık, Meliha, “Avrupa’nın Enerji Politikaları ve Dış Politikasına Etkileri”, *TEPAV ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Avrupa Birliğinde Değişen Dinamikler Çalıştay Raporu*, TEPAV ve ETÜ Özel Yayını, Ekim 2006.

Akpınar, Mahmut, “Ortadoğu’daki Dönüşüm ve Türkiye” Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, *Turgut Özal Üniversitesi ESSAM Ortadoğu Raporu*, Ankara, 2012.

Ataman, Muhittin, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Bass Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, *SETA*, Rapor No: 6, Nisan 2012.

Dedeoğlu, Beril, “NATO Terör Odaklı Stratejiler”, *TEPAV ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Avrupa Birliğinde Değişen Dinamikler Çalıştay Raporu*, TEPAV ve ETÜ Özel Yayını, Ekim 2006.

Dinçer, Osman Bahadır – Kutlay, Mustafa, “Türkiye’nin Ortadoğu’daki Güç Kapasitesi Mümkün Sınırları”, *USAK*, Rapor No 12-03, Nisan 2012.

Kemaloğlu, İlyas, “Rusya’nın Ortadoğu Politikası”, *ORSAM*, Rapor No: 125, Temmuz 2012.

Kemaloğlu(Kamalov), İlyas, “Rusya’nın Ortadoğu Politikası”, *The Black Sea Internation Rapor*, Rapor No: 23, Temmuz 2012.

Sandıklı, Atilla – Semin, Ali, “Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye”, *BİLGESAM*, Rapor No:52, İstanbul 2012.

Stein, Aeron, “Türkiye ve İran’ın Karmaşık İlişkisi”, *Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi Tartışma Kağıdı 2012/3*, Kasım 2012.

Taş, Ramazan, “Ortadoğu’daki Gelişmelerin Ekonomik Anlamı ve Küresel, Bölgesel ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Potansiyel Etkileri”, *Turgut Özal Üniversitesi ESSAM Ortadoğu Raporu*, Ankara, 2012.

Üren, Mustafa, “AK Parti Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri”, *International Middle East Peace Research Center Raporu*, Rapor No: 10, 2011.